ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

1878-1942

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

VOL. 210

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL SECTION

VOLODYMYR STAROSOLSKYJ
1878 — 1942

Editor: Ulana Starosolska

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO
1991

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том 210

ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНА СЕКЦІЯ

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ
1878 — 1942

Редактор: Уляна Старосольська

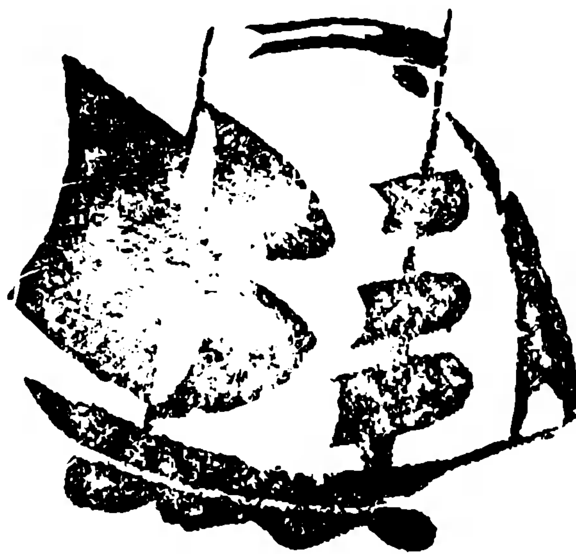

НЬЮ ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО
1991

Мовна редакція: *Анатоль Вовк*
Обкладинка: *Тетяна Кравців*
Рисунок на обкладинці: *Лев Ґец*

Library of Congress Catalog Card Number: 91-62148
ISBN: 0-88054-172-5

Printed in the USA
Computoprint Corporation, 35 Harding Avenue, Clifton, New Jersey 07011
(201) 772-2166 Fax (201) 772-1963

Іван Труш, портрет студента В. Старосольського
1898 р.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Декілька років тому, складаючи свій видавничий плян, Видавнича комісія Наукового Товариства ім. Шевченка схвалила перевидати працю свого давнього дійсного члена д-ра Володимира Старосольського "Теорія нації".

Хоч ця монографія була надрукована у Відні Українським Соціологічним іститутом на початку 1922 р., вона на диво знайшла чимало читачів, зокрема серед української академічної молоді Галичини, Буковини та Чехословаччини.

У зв'язку з відновленням після Першої світової війни української державности по обох боках Збруча, вона стала неначе підручником для нашої академічної молоді, пробудженої до державного життя. Її обговорювано на зборах і окремих конференціях галицького, пражського й подєбрадського студентства й вживано, як підручник в Українському Вільному Університеті у Празі, Українській Господарській Академії в Подєбрадах та в Тайнім Українськім Університеті у Львові.

Та й у наші дні, коли в Україні, на всіх її землях, знову йде процес відбудови державности, актуальність цієї монографії відновилася, і постала потреба її перевидання, тимбільше, що українською мовою відповідної літератури нема. Ця праця, хоч видана 69 років тому, свого значення не втратила. У нашому виданні збережено її як документ доби, вирішено мову не виправляти.

До книжки також включено біографію Володимира Старосольського, його наукову розвідку "Національний і соціяльний момент в українській історії", бібліографію його праць, деякі його промови, листи, статті про нього. На редактора книжки запрошено його доньку — Уляну Старосольську.

Автор "Теорії нації" змолоду готувався до наукової кар'єри в тогочасних передових університетах: у Берліні, Ґраці, Кракові, а зокрема у Гайдельберзі, де викладав славетний професор Ґеорг Єлінек. Світова війна та визвольні змагання, у яких Володимир Старосольський брав участь, як організатор і ідеолог Українських Січових Стрільців, не сприяли дальшій науковій праці. Щойно згодом д-р В. Старосольський повернувся до науки, ставши професором державного права Українського Державного Університету в Кам'янці Подільському, а після війни на еміґрації — в Українськім Вільнім Університеті, спершу у Відні, невдовзі в Празі, і Українській Господарській Академії в Подєбрадах, де викладав державознавство й соціологію.

Д-р Старосольський повернувся до Львова, де відкрив адвокатську канцелярію в 1925-му році. Тут чекали на нього безперервні політичні процеси, у яких він виявив глибоке знання не лише права, але й психології підсудних і тих, що їх судили. В плеяді знаменитих оборонців політичних в'язнів, адвокат (або "меценас", як це вживали в Галичині) Старосольський зайняв особливе місце. Він на ділі був, мабуть, найстаршим серед них, коли не віком, то досвідом. Його адвокатська кар'єра почалася з участи чи не в першому галицькому політичному процесі 1908 року проти Мирослава Січинського, за вбивство графа А. Потоцького. Повага до адвоката "меценеса" Старосольського була унікальною. Хоч він безперервно, інколи дуже гостро, боровся з польською поліцією й судом, Варшавська Палата Адвокатів у Варшаві обрала В. Старосольського на свойого члена. А до його судових промов, чи то у Львові, чи в галицькій провінції, прислухалися польські судді й прокурори, нерідко ґратулюючи йому за успіх.

Не так було із совєтським окупаційним урядом. Зразу запросили д-ра Старосольського на професора Львівського Державного Університету, але швидко після цього без акту обвинувачення й суду заарештували й засудили на вісім років ув'язнення, вивезли до Маріїнська в Сибіру, де він помер у 1942 році.

Закінчивши свої скромні думки й спогади про, без сумніву, наймаркантнійшу людину, яку ласкава доля дозволила мені зустріти в моїм, уже куди літнім, житті, зауважу, що перед очима моєї пам'яті стає, як у Ґетовім "Фавсті", висока, струнка постать, злегка похиленої людини патриціянського вигляду, поведінки й погляду очей. Дивна гармонія зовнішности й духовности, яка від

неї промінює. Повага й шляхетність, доброта й філософський спокій, за яким криються: гаряче серце й глибокий інтелект. Холодний розум і гаряче серце — яка рідкість, який дивний мезальянс! А його, власне його, відчував кожний, бо мусів відчути, вже при першій зустрічі, кожний, хто мав щастя познайомитимя з Володимиром Старосольським.

Коли ці незугарні слова видаватимуться читачам дивними і такими, що не належать до наукового видання, нехай вони вибачать авторові з уваги на його вік і нехай знають: вони відносяться до справді незвичайної людини найвищого інтелекту і знання, філософського спокою і доброти.

І ще нехай знають: покійний професор був членом іспитової комісії Адвокатської Палати у Львові, яка на початку 1937 року визнала мене гідним стати адвокатом. А після вручення грамоти й ґратуляцій д-р Старосольський сказав зворушливе слово про шляхетне післанництво адвокатської професії й небезпеку в боротьбі за існування загубити його... А ще два роки пізніше, шість тижнів перед вибухом війни, домігся мого звільнення зі слідчої в'язниці на Казимирівській вулиці, хоч і не надовго...

Ярослав Падох

1 червня 1991 р.

ЗМІСТ

II. НАУКОВІ ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

III. ПРОМОВИ/ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

IV. СТАТТІ ПРО ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

ПЕРЕДРУКИ

I.

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

ЮРІЙ СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

ШЛЯХАМИ ПРЕДКІВ

1. ПРЕДКИ "ПО МЕЧІ" — "CIVES DROHOBYCENSES"

Ми віримо, що предки, від батьків починаючи, не тільки дають людині фізичне життя, але й спадкові характеристичні особливости, традиції моральних засад, звичаїв, навіть суспільних прагнень. І ми, звичайно, віримо, що предки є одним з основних джерел тих сил, які впливають на життєвий шлях людини, формуючи її характер, світогляд, ідеї, суспільні дії і навіть фізичний вигляд. Ця предківська сила видна особливо тоді, коли покоління живуть осіло близько, територіяльно, а бодай психологічно, коли діє батьківська виховна сила і родинний сантимент. Типовий приклад цього історичного феномену маємо в Галичині: кілька поколінь селян в одному селі, потім одне або більше поколінь священиків близько села, далі похід у місто і там, у якійсь новій (міській) професії, вияв ідеї і моральних засад, прищеплених предківськими поколіннями.

Саме про те ми мусимо думати на порозі досліджування життєвого шляху Володимира Старосольського. І ми відразу відчуваємо відмінність, а то й особливість ролі предків його роду у його житті.

Володимирові Старосольському не дала доля такого типового предківського довкілля і впливу. Від кількох поколінь його предки по батькові були в русі із сходу на захід: з Дрогобича в українській Галичині на її окраїни до Перемишля, Ярослава, а деякі й далі, в польську чужину, а два дядьки жили навіть у Відні

і померли на німецькій землі. По матері було навпаки: дід Володимира прибув із заходу, з-під Відня, на схід до Галичини, на поселення в польському середовищі міста Сянока.

Ця, сказати б, неосілість і розпорошеність предків Володимира, їхні різні життєві шляхи, нестійкість середовища і його впливу, мусіли мати такий, або інший, позитивний, чи неґативний, чи й ніякий ефект на його історичну індивідуальність і життєву дієвість. Тому мандрівка його предківськими шляхами необхідна, на нашу думку — для зрозуміння причинових зв'язків його духового формування. Але це шукання коріння насправді не ґарантує повного, логічного, розумом збагненого успіху; може нам тільки прийдеться зустрітися з незовсім розгаданою загадкою еволюційного процесу цієї незвичайної людини. Як побачимо, ця релятивність впливу зовнішніх факторів на формування індивідуальности Володимира Старосольського, стосується часів його зростання у його дитячих і юнацьких роках. Нам, дослідникам його життя, може, доведеться признатися, що ледве чи знайшли ми відповідь на просте питання: "Звідкіля взявся він такий, яким був ціле своє зріле життя, своїм характером, вдачею, світоглядом?"

Родовідний шлях Старосольських, спертий на документах, родинних записках, листах і переказах, веде нас у 18-те ст. в Дрогобич, невелике місто на галицькому Підкарпатті. Найдавніший документ в наших руках — латиною писана метрика греко-католицького Парафіяльного уряду в Дрогобичі, засвідчує, що в метрикальній книзі цієї парафії (у томі І, на стор. 20) записано, що дня 8-го січня р.Б. 1791-го, в Дрогобичі, в домі ч. 67, народився хлопець греко-католицького віровизнання, названий Миколай, з батьків Івана Старосольського і Анастасії, дочки Степана Чернигевича. Усі троє громадяни Дрогобича ("cives Drohobycenses"). Хресними батьками були: Петро Чернигевич і Марія Трускавецька, теж дрогобицькі громадяни. Хрестив і миропомазував о. Іван Старомійський, місцевий парох. Як бачимо, ця метрика згадує теж, хоч без дат народження, імена і прізвища із двох попередніх поколінь, а саме: Миколаєвого батька Івана, дівоче прізвище його дружини — Миколаєвої матері — Анастасії Чернигевич і її батька, Миколаєвого діда — Степана Чернигевича. З цього виходить, що найдавнішим відомим предком Володимира Старосольського з його ж родовим прізвищем був Іван, під час коли найдавнішим удокументованим предком цілого роду можна

вважати Степана Чернигевича, який мусів народитися десь у першій половині 18-го ст. і жив в Дрогобичі. Треба думати, що Іван Старосольський народився десь в половині того ж сторіччя, щоб йому було біля 30 років, коли народився його син Миколай.

Предки роду Старосольських, які жили в Дрогобичі бодай від початку 18-го ст., були "міщанами" з усіми правними й соціяльними прикметами того суспільного стану. Йдучи за переказами, вони мусіли бути багаті, правдоподібно заанґажовані у соляній промисловості, яка була від княжих часів чи не головним промислом Дрогобича. У родині Старосольських повторялося питання, хоч без доведеної відповіді, про зв'язок родового прізвища з торгівлею сіллю. В кожному разі ми знаємо, що коли Миколай Старосольський перенісся згодом із Дрогобича до Перемишля, він мав доволі багато грошей, щоб зразу купити в місті велику земельну власність. Миколай, як теж — за переказами — його батько Іван, були активні в проводі своєї греко-католицької громади, а принаймні один з них (здається Миколай), був титарем однієї з церков у Дрогобичі. Теж, за усним переданням в родині, Старосольські займали якісь становища у міській управі Дрогобича. Вони, можливо репрезентували українську міщанську громаду, певно ще на базі Маґдебурзкого права, яке діяло в тому місті від року 1496-го аж до скасування його австрійським цісарем після анексії Галичини. Тепер можемо тільки додумуватися, в якому характері була ця їхня діяльність: може радників "радців" чи "консулів" у маґістраті, а може, лавників чи членів "ґмінної ізби". Миколай був правником і мав позицію в заряді міста. В родинних записках сказано, що, на підставі якогось свого почесного титулу він привітав цісаря Франца І., вручаючи йому ключі міста. Цю подію утривалено на малюнку в одній з церков Дрогобича; (родинні записки не дають певної інформації в котрій саме). Миколай був одружений з Маріянною Кікевич, народженою 2 січня 1797 в Дрогобичі, дочкою Антонія Кікевича, записаного в метриці як "Conciliarius Politici in Civitate", і Катерини Дзяленської, дочки Павла Дзяленського, якому метрика дала титул "olim proconsul" (метрика римо-католицької парафії Св. Бартоломея, том II, стор. 96).[1]

---

1. Усі титули, особливо у свобідних перекладах тих, хто виготовляв метрики, не дозволяють з певністю встановити сучасних відповідників цих посад.

Про Миколая Старосольського і його дружину маємо вже більше відомостей.[2] Вони переїхали з Дрогобича до Перемишля з початку 19-го ст., напевно перед січнем 1820 р., бо того року народився їм найстарший син Степан вже в новому місці. Інтерпретуючи родинні перекази на тлі історичного розвитку, можна думати, що цей переїзд Миколая з Дрогобича до Перемишля був пов'язаний з уведенням державної соляної монополії, яка обмежила приватні прибутки з цього промислу, як теж з новим, австрійським політичним ладом, який відкривав нові можливості для зацікавлених людей з адміністративною підготовкою. Можна з певністю сказати, що Миколай не їхав до Перемишля шукати праці: про неї він уже певно домовився раніше з управою міста. Він став — як записано в метриці вінчання його сина Василя — з року 1869, "Protocolista Magistratualis" (маґістрацьким секретарем); в одному листі його внучки Леонтини, записано, що Миколай був "синдиком", тобто правним радником. В кожному разі в родині не було сумніву, що Миколай Старосольський був правником і так став першим із довгого ряду правників у його роді, що нині досягнула вже до п'ятого покоління. Миколай втішався великою пошаною в місті; був приятелем і дорадником Перемиського єпископа Івана Снігурського, який завжди був гостем Старосольських на свята, так як був і латинський біскуп. Ці свята, з-під руки доброї господині Маріянни, були голосні своєю пишнотою і багатством і лишилися ще в пам'яті і листуванні навіть унуків.

Старосольські мали велику посілість в самому місті, з гарною хатою, з розлогим садом, в якому росли славні овочі, особливо грушки. Свячення їх "на Спаса" було традиційно святковою подією. Цю посілість викупило пізніше місто, застосувавши примус, на залізничий шлях і станцію. Крім того мали ще кам'яницю на вул. Францішканській.

Миколай Старосольський був високий ростом, завжди поважний, дуже релігійний і практикуючий християнин, суворий у вихованні дітей, особливо хлопців (які, наприклад, мусіли спати в холодних, ненагрітих кімнатах). Натомість Маріянна була куди лагідніша до дітей і часто потурала їм без відома батька. Діти

2. Головним чином з листування членів наступних ґенерацій, із споминів, записаних або переданих усно, а зокрема з родоводу, який зладив на підставі своїх досліджень, Стефан Рапф 1964 р.

Маріянна з Кікевичів і Миколай Старосольські

Маріянна Старосольська у старшому віці

говорили, а внуки записали про те, як дуже її шанували, бо була дуже "добра, розумна і господарна". Походила вона з багатої, землевласницької родини і мала сама цілий т.зв. "ключ" із кількох сіл.

Миколай помер нагло, 5 березня 1849 р. на удар серця, після того, як довідався про смерть свого найстаршого сина — Степана.

Своїм народженням, 4-го січня 1820 р. Степан розпочав нове покоління родини Миколая і Маріянни. Його найбільше згадують записки й перекази в наступних поколіннях, може тому, що став він свого роду родинною леґендою: цілу гімназію перейшов він, як перший учень в клясі, а у Віденському університеті дістав золотий перстень з брилянтом від самого "Найяснішого Пана" — цісаря Франца І, за свої академічні осяги. У списку дисертацій Віденського університету з 1844 р. записано:
No. I 107454 — Starosolski, Stephan, Diss. "De sensibus externis", Vindobonae 1844.[3]

Степан говорив плавно по-латинському і при якійсь урочистості у Відні виголосив промову у цій мові. Він не був одружений. Став лікарем у Відні і помер під час епідемії в місті Галлє (в Німеччині?).

Другим після Степана сином, був Йоахим, батько Володимира і про нього говоритимемо пізніше. Далі йшли діти: Кордуля, Нестор, Василь, Константин і Матильда. Разом було семеро дітей, що народилися між роками 1820 і 1842 в Перемишлі. Нестор, про якого в одному листі[4] написано, що він "дуже багато говорив і люди казали, що буде він ще мудріший ніж Степан". Не зміг цього довести, бо помер ще студентом. Померла теж молодо Матильда, про яку в згаданому вище листі було написано, що "була красуня і чудово грала на фортепіяні, але видно, що цінила себе надто високо, бо дала гарбуза молодцеві, який старався про її руку, тому лише, що освідчився їй не вбраний у фрак; з цього видно, казала, що її 'не шанує'."

Не знаємо багато про дальшу долю усіх дітей Миколая Старосольського, які розбрились по Галичині, а то й поза її границі. Але знаємо дещо з оповідань, родинної хроніки, листів і

---

3. Два наступні записи такі:
No. I 224688, Starosolskyi, Volodymyr, Das Majoritätsprinzip, Wien 1916;
No I 391937, — (idem) "Nacionalnyj i socialnyj moment v ukrainskij istorii", Viden' 1915.

4. Лист Леонки Тшцінської до Станислава Старосольського, з 23.IX.1942.

т.д. про тих, які вже в наступному поколінні, тобто в поколінні Володимира Старосольського, були в ближчому або дальшому відношенні до нього, про яких він згадував із сантиментом і з якими зустрічався принагідно. Були між ними свідомі українці — давніше звані "русинами" — і були т.зв. греко-католики; були також римо-католики спольщені через подружжя.

Син Миколая Василь, одружений з римо-католичкою Альойзою Щуровською з Чернівець, мав п'ятеро дітей. З них згадував Володимир, з виразним сантиментом, наймолодшу кузинку Лєонтину, звану в родині Лєонкою, яка була одружена з лікарем Тшцінським і жила, згодом, як вдова, у Кракові. Між ними було листування, особливо з нагоди свят, а коли Володимир бував у Кракові, навіть у "протипольських" політичних процесах, завжди зупинявся у Лєонки.[5]

Остались у родині теж спомини й інформації про старшу дочку Миколая — Кордулю. Вона одружилась з Вільгельмом Вайтом, австрійським поселенцем у Галичині, з тієї групи, в якій був і дід Володимира по матері, Ґеорґ Рапф. У Вайтів було дев'ятеро дітей: один хлопець, який згинув як австрійський вояк в 1866 р. під Кеніґрецом у війні Австрії з Прусією, і вісім дочок. Наймолодша з них, Антоніна, вийшла заміж за Альбіна Світальского, а їхній син Казімєж був в 1930-их роках прем'єром Польщі. Антоніна, вже як вдова, жила постійно у Львові, і Володимир, як правило, відвідував її на Різдво, часто беручи зі собою котресь з дітей, не надто з того вдоволених.

Наймолодшим сином Миколая був Константин, народжений в Перемишлі в 1837 р. Вчився в Перемишлі, потім в університеті в Кракові. Був він правником і суддею. Жив в пізніших роках у Львові (в 1878 р. був там "adjunctus iudicii tribunalis"). Був він хресним батьком Володимира.

Його дружина походила з німецького роду Шуманів. Мали четверо дітей: двох синів і дві дочки. Дочки, по мамі — римо-католички, виїхали на захід Галичини. Обидва сини були правниками, обидва свідомі та активні українці. Старший, Михайло, старшина УГА, редактор "Козацького Голосу" був розстріляний большевиками десь біля Одеси мабуть в 1920 р. (?). Молодший,

5. Там зустрічав теж троє осиротілих дітей Матильди Корта, сестри Лєонки, яких вона виховувала, а які згодом розказували вже дітям Володимира про його цікаві вияснення українського питання.

Станислав Старосольський суддя у Львові

Михайло Старосольський старшина УГА

Станислав, суддя-цивіліст, окружного, а згодом апеляційного суду у Львові та професор Українського Тайного Університету тамже, помер на еміґрації у Відні у 1962 р. Ціла родина була в близьких, на родинному сантименті спертих взаєминах з Володимиром Старосольським і його родиною.

Вернімся до Йоахима, другого з черги сина Миколая і Маріянни (з Кікевичів) Старосольських, батька Володимира (метрики називають його Йоахимом, але Володимир радше вживав імени Яким).

Йоахим (Яким) народився в Перемишлі 21 вересня 1822 р. і там кінчав початкову і середню школи. Студіював право, правдоподібно в університеті в Кракові, або, можливо, що так, як Степан і Нестор, за традицією, у Відні. Через протимосковське політичне наставлення замолоду вмішався був у польську повстанську діяльність в Галичині, і був ув'язнений австрійською владою. Очевидно, це ув'язнення ані не тривало довго, ані не пошкодило

Йоахим Старосольський начальник суду бурмістер Ярослава

йому в кар'єрі: він став суддею. А тому, що був добрим і сумлінним адміністратором, став скоро начальником Повітового суду в Ярославі, а згодом і бурмістром міста. Мав він у Ярославі великий мурований дім з романтичним садом на вулиці, яка вела

Дім Старосольських у Ярославі, де родився Володимир

в напрямі на Перемишль. Оповідають родинні перекази, що коли пан начальник Суду і шановний бурмістер лежав хворий в тому домі, то вулицю перед домом вистелювали в'язками соломи, щоб вози, які котилися долі — шляхом на Перемишль, не тарахкотіли занадто і не турбували хворого.

У родинних записках описаний Йоахим як вродливий мужчина, який визначався дуже приємними манерами і якого любили й поважали. В цих записках і переказах теж відмічено, що довго не одружувався і тому почав мати старопарубацькі звички. Хорував на подагру, по кишенях носив усякі ліки, якими любив частувати знайомих. Одружився Йоахим у п'ятдесятому році життя з Юлією Анною Маріянною (trinomini) Рапф, дочкою доктора Ґеорґа Рапфа із Сянока і його дружини Йосифи, дочки Йогана Леґлера (Loegler).

У цьому подружжі Йоахима Старосольського з Юлією Рапф сходяться дві предківські лінії Володимира Старосольського, по батькові і по матері або, як колись казали — "по мечі" і "по кужелі".

2. ПРЕДКИ "ПО КУЖЕЛІ" — З ВИНОГРАДНИКІВ АВСТРІЇ

Досліджуючи предківську лінію Володимира Старосольського по матері, ми опинимося знову на переломі 18-го і 19-го сторіч.

В малому містечку Maissau на підгір'ю Долішньої Австрії, недалеко Відня, жила стара міщанська родина Рапфів (Rapf). Так, як більшість мешканців містечка, мали вони свої виноградники за джерело прожитку.

У цій родині народився в 1796 р. син Ґеорґ (насправді — за метрикою — Йоган Ґеорґ, але якось ім'я Йоган вийшло з ужитку).

Мало знаємо про його молодість, але певне те, що не було йому призначено бути господарем на виноградниках свого роду. Пішов він в університет у Відні і десь біля 1820-го р. став лікарем.

У Майсав жила теж міщанська родина Леґлерів (Loegler). Вона, може, теж господарювала на виноградниках. Єдине, що певно знаємо про неї, це те, що була в цій родині дочка Йосифа, яка здобула кваліфікації вчительки і яка вийшла заміж за згаданого вище доктора Ґеорґа Рапфа. Більше нам відома історія їхнього життя починається в 1834 р.

Отож в тому році, згідно з пляном австрійського цісаря Франца I, виїхала на поселення в Галичині валка молодих австрійських родин з різними потрібними професіями. Кожна з цих родин дістала від уряду тисячу австрійських фльоренів (ґульденів) і по два криті вози.[1]

Після двотижневої мандрівки, вісім таких родин заїхало на ринок у Сяноці в Галичині. Там прийняла їх управа міста вітаючи хлібом і сіллю (дослівно) та польською промовою (якої вони не розуміли), та, що важливіше, приготованими для них домами з устаткуванням.

Між новоприбулими був доктор Ґеорґ Рапф з дружиною Йосифою та її двома сестрами, Ганною і Міці (Леґлер). Призначено їм добрий дім в ринку, тобто в центрі міста, бо доктора іменували відразу міським лікарем. У родинній хроніці записано, що цей ринок не зробив дуже гарного враження на молоду докторову дружину: на площі росла трава і паслися кози та поросята; кругом, попід домами, стояли довгі лавки, призначені для сусідських зустрічей і балачок. Слова докторової жінки записано у хроніці дослівно: "Georg, das ist ja keine Stadt; wir müssen da ordnung machen".[2] Вона справді взялася енерґійно до порядкування; її сестри, очевидно, помагали, бо здається тому й приїхали. Ганна господарювала в хаті, варила, пекла, робила овочеві консерви і т.д., а Міці розклала швацьку машину та інше знаряддя і шила, що треба. Сама ж дружина доктора, як професійна вчителька, стала директоркою триклясової дівочої школи, де вчила німецької мови та ручних робіт.

А Ґеорґ Рапф почав свою лікарську практику. Вона відразу була успішною, головним чином завдяки його товариській вдачі, доброті та приязному відношенні до хворих. Навчився троха польської мови, хоч до кінця життя акцент його лишився "австрійським". Здобув собі загальну повагу й прихильність, і згодом став навіть бурмістром міста Сянока. Його портрет, в окруженні радних, висів, а, може, й досі висить, в одній із заль Маґістрату.

Там — на чужій землі, яка поволі ставала їх рідною — прийшли на світ діти Ґеорґа і Йосифи Рапфів: Карло, Ґеорґ, Йосифа (Пепі), Юлія, Леонтина та Едмунд.

---

1. Диви згадана хроніка (*Історія роду Рапфів*) Степана Рапфа.
2. Ґеорґ, це ж ніяке місто; ми мусимо тут навести лад.

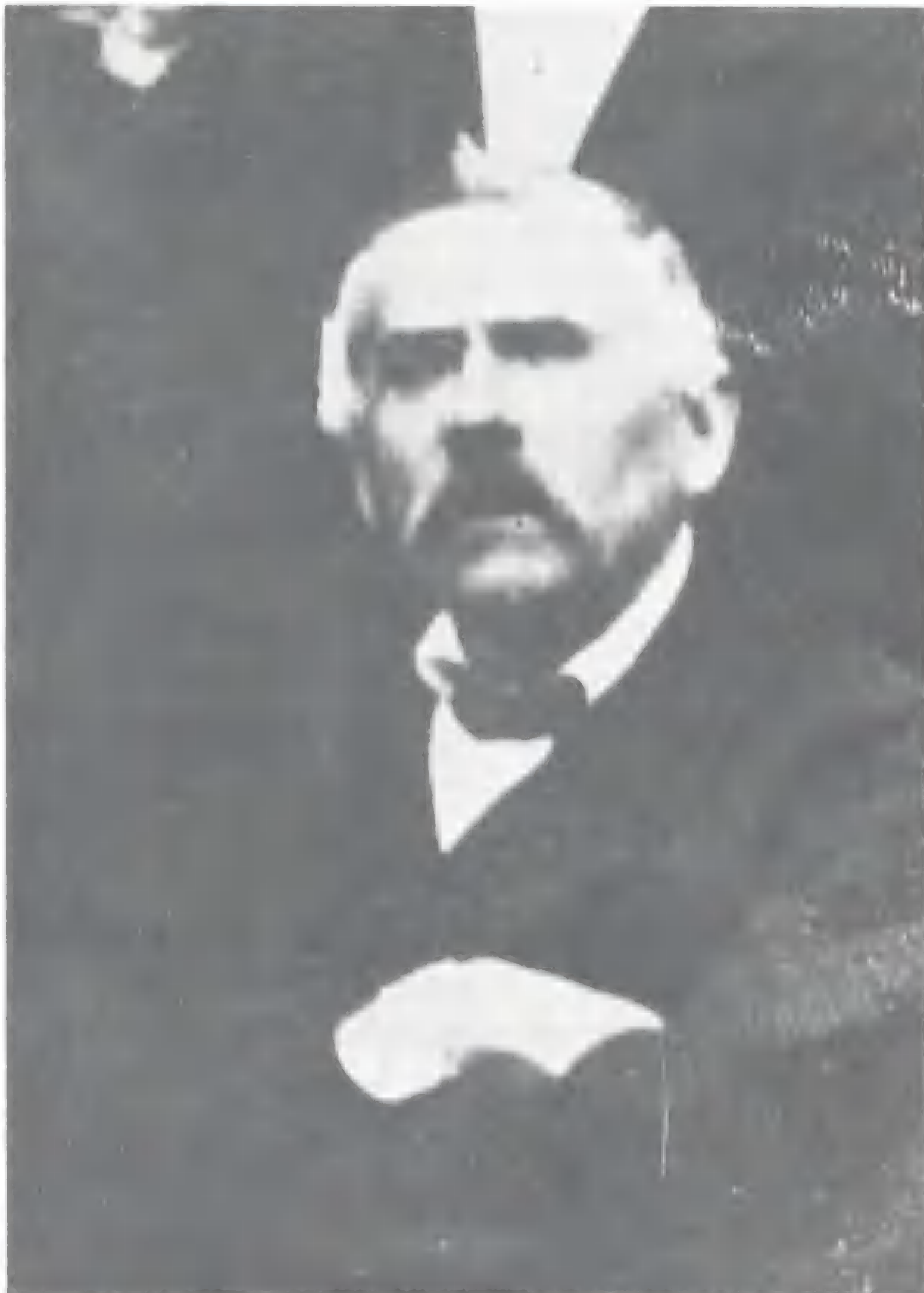

Ґеорґ Рапф, повітовий лікар, згодом бурмістер Сянока (фото із портрету в маґістраті)

Вдома, в родині, вони старалися втримати традиційний австрійський стиль життя, головним чином розмовною мовою. Дбали про те особливо обидві сестри, — Ганна і Міці, які пізніше виховували теж молоде покоління Рапфів. Але сам Ґеорґ Рапф дуже скоро увійшов у живі стосунки не тільки з родинами його численних пацієнтів, але й з міськими та довколишніми громадянами.

Йосифа, директорка школи, товариська, весела й гостинна, увійшла теж скоро в товариські круги міста.

З оповідань, листування, а головним чином із "Хроніки" докторового внука Стефана, вкінці теж зі споминів Володимира

Старосольського, маємо інформації про ці приятельські взаємини родини Рапфів із жителями Сянока і цікаві події на їх тлі.

Здається найбільш приятельські відносини розвинулись між родиною Рапфів і родиною українського (тоді "руського") греко-католицького пароха села Полонна біля Сянока, о. Омеляна Баньковського. Обидві родини відвідували одна одну часто, а молодше покоління Рапфів перебувало теж залюбки в отця пароха, на селі. Зокрема дві дочки — "попадянки", запрошували до себе часто свої дві добрі приятельки — Юлію і Йосифу Рапф. Їх приязнь тривала пів сторіччя. Пізніше один із синів о. Баньковського, Володимир, директор школи в Сяноці, коли повдовів, одружився з внучкою доктора Рапфа.

Дуже особливі відносини родини Рапфів нав'язалися зі старшою, бездітною парою власників земельного маєтку Белхівка, — в горах, біля 20 км. на північний захід від Сянока. По правді, то й сам початок цих відносин доволі ориґінальний, ледве чи легко зрозумілий в наші часи.

Власниками Белхівки було подружжя Велдичі. Отож, правдоподібно в 1860 році, захворіла пані Велдичева і її чоловік поїхав до Сянока по лікаря. Привіз доктора Рапфа, який перебув при хворій цілий тиждень. Старий романтичний двір, цвітучі липи, сад, коні, смачний здоровий харч, причарували доктора. Очевидно, протягом тижня він розказав про свою родину й шестеро дітей, і не скривав свого захоплення Белхівкою. Скінчилося на тому, що пан Велдич відвіз доктора додому, а вертаючись забрав до Белхівки шестеро його дітей. І це був початок: впродовж тридцятьох років усі діти доктора Рапфа, а згодом і його внуки, проводили кожне літо в Белхівці, у Велдичів, які назавжди остались їм усім "вуйком і тіткою". Володимир Старосольський розказував з великим сантиментом про своє перебування в Белхівці: це були найкращі спомини його дитячих років.

Щастя доктора Рапфа було, мабуть, спричинене його добротою до своїх пацієнтів. Лікував він кілька років дві незамужні жінки, "старі панни", власниці земельного маєтку в Лішні. А що вони були самітні, без рідні, то, вмираючи, залишили свій маєток своєму приятелеві докторові Рапфові. Це дозволило йому сповнити давню мрію — відвідати Відень і своє родинне містечко — Майсав. Купив він коні, віз — та поїхав. Привіз назад шість різних стінних годинників в дарунку для своїх шістьох дітей.

Деякі події записані або передані у споминах, не були такі приємні: навпаки, були сумні, а то й тривожні. Згадуємо тут ті, про які розказував Володимир Старосольський, як родинні перекази, і які оставили в його пам'яті тривале враження.

Були хвилюючі роки, сповнені політичного напруження, напередодні і під час мадярської революції. Молоді люди, українці, поляки — утікали через Карпати на південь, щоб брати участь у повстанні. Брат дружини о. Баньковського був уже там. Утік теж вночі син іншого дружнього докторового пацієнта, землевласника з-під Сянока. Його молодший брат, підліток, якому не було ще й п'ятнадцять років, вибирався також утікати. Тоді батько просив доктора Рапфа взяти до себе хлопця "на перехowання" під рукою сестер Ганни і Міці. Це не було легке завдання, бо малий, якого звали Кунциком, був збиточником, про якого "подвиги" розказували дітям (і старшим) ще в наступному поколінні у вечірну пору. Але один такий подвиг, з "політичним" підґрунтям, міг був погано скінчитися як для нього, так і для поважного пана доктора і бурмістра. Це було в 1849 р., коли російська армія переходила через Сянік на Мадярщину, на допомогу Австрії. Одного ранку зібралося військо на ринку перед будинком маґістрату, а суворий генерал робив перегляд. Тоді відкрилося вікно в близькому будинку, в ньому показалась труба пожежної машини і струмінь води поплив прямо на генерала. Той, підозріваючи саботаж і розлючений зневагою, наказав розшук за винуватцем. Коли прийшли до дому доктора Рапфа, настрашений спричинник цього Кунцик, сидів там уже тихенько в пекарській печі, тримаючи дверцята від середини. Тітка Ганна, яка саме смажила "віденські шніцелі", проворно заставила стіл, поклала на ньому шніцелі, ковбасу і пляшку "кмінківки" і запросила (по-німецьки) вояків до їди й чарки. Так і не відбувся обшук хати, врятовано "гонор" доктора й бурмістра, але вже увечері Кунцик сидів скулений на возі, їдучи назад до батька.

Доктор Рапф мав теж бути замішаний, хоч, правдоподібно, тільки пасивно, у делікатну політичну конспірацію в час мадярського повстання. А саме його приятель, місцевий староста Прокш, чех з роду, дістав "з гори" якийсь таємний наказ, якого виконання могло спричинити в околиці навіть кровопролиття. Але він — додумуються, що в тихому порозумінні з бурмістром Рапфом (хоч це не доведене) — сховав цей наказ і тримав його в

таємниці, не виконавши його. Пізніше, коли все заспокоїлось, довідались про те мешканці Сянока і околиці; коли він помер, вони поставили йому на цвинтарі пам'ятник "з висловом вдячности".

Найсумнішою подією в тодішньому житті Рапфів була смерть найстаршого їх сина Карла, який згинув як австрійський старшина під Кеніґрецом у 1866 р., де Австрія програла битву з Прусією. (Тоді, як ми вже згадували, згинув там також унук Миколая Старосольського, син Кордулі Вайт).

Ґеорґ Рапф помер 21 вересня 1874 р. в Сяноці на 78-му році життя, після того, як восени скупався в холодній воді Сяну. Його дружина Йосифа пішла за ним аж 8 жовтня 1891 р.

Діти їх розбрилися по країні і, крім двох дочок, потратили зв'язок з родиною Старосольських. Ці дочки були Юлія і Йосифа, — мати і хрещена мати Володимира.

Йосифа, яку вдома звали з-німецька "Пепі", була старшою. Про неї записано і згадувано в листуванні та переказах таку романтичну історію. Була вона з виду негарна, отож батьки, припускаючи, що не знайде чоловіка, післали її до Львова, щоб там навчилася робити жіночі капелюхи і так могла заробляти на прожиток. Але там чекала її добра доля. Була вона дуже товариська, мила, дотепна. Познайомилась у Львові з молодим правником Констянтином Томащуком, сином православного священика з Буковини. Молоді покохалися і вирішили одружитись. Але намір цей тримали вони в таємниці впродовж кількох років, бо молодий хотів наперед забезпечити своїй майбутній родині відповідний прожиток. Щойно, як став успішним адвокатом у Чернівцях і придбав гарну хату, поїхав до Сянока просити від батьків Йосифи благословення. Молоді побрались і жили в Чернівцях довго й щасливо. Томащук, крім того, що був адвокатом, став професором права в Чернівецькому Університеті, а згодом і послом до Віденського Парляменту.

Йосифа Томащук була дуже близька зі своєю сестрою Юлією, а коли цій народився син Володимир, стала його хрещеною мамою і була все улюбленою тіткою. Він розказував про неї часто і з великим сентиментом.

А Юлія, як згадували ми вище, народжена в Сяноці 20 березня 1845 р., вийшла заміж за суддю і бурмістра міста Ярослав, Йоахима Старосольського, правдоподібно в 1877 р. Весілля

Юлія Рапф — дружина Йоахима Старосольського

відбулося в Сяноці, дуже пишно, як пристоїть бурмістрові міста. І так — дочка сяніцького бурмістра стала дружиною ярославського бурмістра.

Тому подружжю народився 8 січня 1878 р. син Володимир Степан — герой нашої хроніки. Хрестив його (7 лютого того ж року) о. Левицький, а кумували: Константин Старосольський і Йосифа Томащук. Записано це в греко-католицькій парафії в Ярославі, в метрикальній книзі (том І, стор. 105).

А в нашій хроніці життя Володимира Старосольського закінчився Шлях Предків і розпочався його власний життєвий шлях.

РОКИ ФОРМУВАННЯ — ЯРОСЛАВ

Дім Старосольських у Ярославі

Роки свого фізичного й розумового формування, від дня народження до зрілого віку — 18-ти років, провів Володимир Старосольський в місті Ярославі над Сяном.

Там зосереджувалися ці істотні, часом і критичні, фактори, які клали основи для його людського зображення. Там було місто з його політичним і соціяльним змістом; там була школа, народня і гімназія з її навчанням, вихованням і товариським середовищем; там була невелика українська громада; там, врешті, було те, йому найближче: його родина, а радше його мати й молодша сестра. Жив він у гарному, мурованому домі, який купив був його батько, на вулиці, що вела в напрямі до Перемишля.

Коли ми думаємо про місто Ярослав над Сяном, нам звичайно стає перед очима уяви українська княжа слава: Червенські Городи, на яких сторожі побудував його, як твердиню, Ярослав Мудрий; може будиться в нас тоді гордість з того, що був він символом давної нашої державної могутности. Але проминули століття, а з ними й сила Ярослава. Вісім з половиною століть розділяють ці часи від 1878 року, коли прийшов там на світ Володимир Старосольський. Наприкінці вісімнадцятого сторіччя Ярослав вважався "найпишнішим містом Галичини після Львова".[1] Але в році 1790 він погорів майже дощенту і вже не відбудувався до попереднього стану. В часі, коли жив там Володимир, Ярослав був невеликим повітовим містечком, що мало коло 13 тисячів мешканців, майже в однаковій кількості греко-католиків, римо-католиків і жидів (ізраїльтян).[2]

Польське середовище панувало в урядах, у суді, в торгівлі, у школі... Якщо можна говорити про звук вулиці, то такий був польський, сумою польських і жидівських голосів, тимбільше, що українське міщанство жило головним чином на окраїнах міста.

Для молодого Володимирового розуму польська державна школа — вже тоді з "патріотичною" польською програмою, а головно з таким же насвітленням, була основою його історичної освіти. Тільки Шевченківські святкування, з участю учнів — в тому, часом, і поляків та жидів — давали хоч слабий проблиск українського виховного змісту.

У школі був Володимир одним з кращих учнів. Вчився він добре, але, як признавався пізніше, не тому, що таке було завдання, але передусім — з цікавости, яка в нього була значна. І мав він про різні речі свою думку. Вона — ця незалежна думка —й повела його бодай раз у доволі критичну ситуацію: після матури в гімназії він виголошував пращальну промову (був, як це називають в Америці — "валедикторіян") і дозволив собі на критичні уваги, які справді загрожували поганими наслідками у дальшій його освіті. Обійшлося без цього, але мати його оповідала ще своїм внукам, Володимировим дітям, як дуже хвилювалась, переживаючи цю голосну тоді подію.

Не знаємо багато про товариство, особливо українське, в якому бував тоді Володимир в Ярославі. Але він згадував осо-

1. Sulimierski, Fil. redaktor: "Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich". Warszawa, 1982, p. 156, vol. III.

2. Opus cit. supra.

бливо трьох приятелів: Антона Рака (пізніше суддю в Стрию і у Львові), Станька (пізніше адвоката) і — особливо — Станислава Людкевича, видатного композитора, з яким лучила його глибока, справді досмертна приязнь.[3]

Очевидно, найбільше впливу на Володимира в роках його духового формування мала його рідня, а радше його мати Юлія з роду Рапф. Знаємо, що Володимирові було всього шість з половиною років, коли помер його батько (1884). Мати осталась з двома дітьми, Володимиром і молодшою Ядвигою. Остався їм великий дім і достатнє матеріяльне забезпечення; але правдивим тягарем матері було виховання дітей. Була замолоду красуня і як повдовіла у віці 39 років, то мала — так говорили в родині — можливість вийти знову заміж. Натомість вона присвятилася вихованню дітей. Із цеї посвяти зродилося особливо глибоке та ніжне відношення між ними. Ядвига вийшла заміж в ранній молодості за Вітольда Літвінішина і пішла з хати. А з Володимиром жила мати понад чверть сторіччя в Ярославі і згодом у Львові.

Ядвига (Дзюня) 2-річна і Володимир (Влодзьо) 4-річний

3. Див. про це далі в цій книзі.

В родинних переказах говорилося, що виховання Володимира було неабияким завданням для молодої вдови консервативного і — можна сказати — аристократично-монархістичного світогляду. Володимира пригода з матуральною промовою була тільки одним з його "подвигів": виробив собі репутацію "добродушного збиточника", що ніколи не був злобливий, але часто турбував матір. У школі був весельчаком і "невинним" ворохобником і любив товариство хлопців з бідніших родин — робітників, селян, для яких мав чимало зрозуміння. Але сам він був у своїй поведінці "панським хлопчиною", як назвав його пізніше Василь Стефаник зустрівшись з ним у Кракові.[4] Любили його дуже тітки, зокрема тітка Пепі з Чернівець, його хрещена мати або такі "прибрані" тітки, як пані Велдич з Белхівки і її сестра. Але коли приходила до них очікувана з приємністю вістка, що Володимир приїжджає (на літній час), то їх перша реакція (а були вони польки) була:

В городі Старосольських. Зліва сидять: третя Юлія Старосольська, біля неї Ядвига Літвінішин; стоять: перший Володимир Старосольський (19 років), третій Вітольд Літвінішин. Ярослав, травень 1897 р.

4. Василь Стефаник "Про ясне Минуле". *Альманах Українського Студентського Життя в Кракові,* Краків, 1931, стор. 10-11.

Ядвига і Володимир Старосольські, Каролина Кондратович в буковинських одягах. Чернівці, 1894 р.

"Jezus Maria, Włodzio przyjeżdża!". Не можна дивуватись. Одного разу виїхав по Володимира візник бричкою, як було домовлено, але вернувся до Белхівки порожняком: коли переїздили біля пасовиська, Володимир побачив там своїх торішніх приятелів — пастухів. Не думаючи довго зіскочив із воза і побіг до них. Приїхав до двору на коні, в своєму міському оксамитному вбранні, аж пізно ввечері. "Тітки" не були надто "щасливі", але сам Володимир, яких три десятки років пізніше оповідав про те гордо своїм дітям. А мати його переносила синові виступи силою великої любови, яка все прощала. І тим добувала собі його взаємну любов.

Коли Володимир був уже студентом і вони жили у Львові, відвідував їх жидівський "соціял-революціонер" з Росії, який був в дорозі на захід Европи і тут ждав на дальші підпільні інструкції.

Пізніше описав він у книжці *Спомини Російського Соціял-революціонера* свою зустріч зі Старосольськими і зокрема відношення матері й сина, яким був зачарований. Описав це як сам бачив; нам здається, що добре бачив. "Старосольський, який був в тому часі студентом права, жив разом зі своєю матір'ю, гарною й інтеліґентною вдовою в середньому віці. Я відвідував їх часто і з приємністю обсервував ніжно-люблячe відношення між матір'ю і сином. Між старшою й молодшою ґенерацією в жидів існує така пропасть, як між середньовічним і новим періодом історії; товариські взаємини між жидівськими батьками і молоддю трапляються так рідко, що ми завжди подивляємо, коли бачимо їх у інших народів".[5] (Цей текст переклала приватно з мови їдиш на англійську Ґізеля Вайнфельд, Вашінґтон, 1955).

Немає сумніву, що вдача, любов і посвята Юлії і її поведінка, яку Стефаник визначив як "панська", формували манери Володимира, як його усі знали пізніше. Але це не був єдиний вплив матері на сина. У Юлії була глибока льояльність до народу, з якого Володимир походив по батькові: він відчував це з великою вдячністю і цю вдячність передавав пізніше своїм дітям. Ось її пригадка-наука, яку він добре і дослівно запам'ятав: "Pamiętaj Włodziu, że ty jesteś rusin"[6] пригадувала йому, коли виглядало, що чуже середовище може узяти верх над його правдивим "Я". Не могла вона одначе, дати українського світогляду, бо сама його не мала. Але пригадувала і спрямовувала.

І так, можемо сказати, що в часі юнацького росту, коли розвивається розум і характер і національна свідомість, не мав він ні українського ні, по правді, ніякого іншого предківського виховного спрямовання. Ішов у життя без світогляду, який родиться з успадкованих предківських традицій і ґенія рідної землі, по якій ходять молоді ноги. Його світогляд формувався, можна сказати самостійно, шляхом обсервації життя, поведінки, а то й окремих подій, в середовищі, яке тільки частково було йому рідним. Це були бистрі спостереження, які викликували міркування, медитації і, в результаті, погляди й почування; вони зосереджувались в його свідомості і оставались там не тільки

5. Rosenbaum, Menahem Mendel; *Erinerungen fun a Sotsialist-revolutsioner.* New York — Warsaw, 1924. Vol. 2, p. 194.

6. "Пам'ятай Влодзю, що ти русин."

Володимир Старосольський (матуральне фото)

споминами, але теж як провідні і формуючі сили. На шляху росту Старосольських були вони, більше абстрактні, сперті на усних переказах, територіяльно йому далекі; на материному шляху —

В. Старосольський з друзями. Зліва: Михайло Станько, справа Станислав Людкевич.

Рапфів, були вони більш реальні, духово і фізично ближчі, бо виховувала його мати, а її рідня була недалеко від Ярослава — в Сяноці.

Багато літ і десятиліть пізніше, він розповідав дітям про свої дитячі переживання і спостереження, інколи, здавалось — дрібні. А вони — діти — відчували, що це були дуже важливі для нього моменти й події і що була в них основа його життєвої науки, яку він сам поглинав силою свого невтомного, критичного, самітного шукання.

І тільки згодом, коли вже виходив з юнацького віку, зродився, чи може віджив у ньому дивно глибокий, може аж романтичний сантимент до того предківського українського ядра, далекого в часі, поселеного на Галицькій Землі, у місті, якого справді не знав, і до того середовища бідних українських сіл, старих дерев'яних церков, капличок і хрестів при дорозі, до запрацьованих людей з ріллі з їх особливою життєвою філософією, до священиків на вірній службі народові по селах, інколи по бідних гірських закутинах. З'явилися в його думках і почуваннях краєвиди піль, лісів і гір і рік, незнайомих йому з життєвих зустрічей. І все це заговорило до нього новою рідною мовою і ставало все ближчим й ближчим. Замикалася прірва, заповнювалась життєва порожнеча новим і навіки рідним змістом.

Знали це його рідні з його слів і відчували з безсловних його реакцій і неприхованих почувань. І ставали їм зрозумілими ці минулі сторінки Володимирового життєвого розвитку, в яких цей новозроджений сантимент, як призначення долі, повів його новим, свідомо народним шляхом.

І бачив це, з деяким здивуванням, Василь Стефаник, один з перших, які прийняли Володимира Старосольського в українське студентське середовище в Кракові. Про це він згадував пізніше: "Володимир Старосольський вчився в Кракові прав. Знав, що він українець, та по-українськи не міг сказати речення. Хлопчина панський з виховання, і чи кров прадідівська, чи теорія, — він же дуже любить теорії, — завели його в українську націю і вчинили з нього найкращого між нами чоловіка".[7]

Очевидно, це оцінка Старосольського з перспективи трьох десятиліть.

---

7. Василь Стефаник. "Про ясне минуле". *Альманах Українського Студентського Життя в Кракові.* Краків, 1931, стор. 10-11.

З КНЯЖОГО ЯРОСЛАВА ДО КНЯЖОГО ЛЬВОВА

Звичайна, логічна дорога з Ярослава на високі студії вела до Кракова. Тому, не можна дивуватися, що й перші кроки Володимира Старосольського на університеті, відділ права, повели до Кракова. Було це восени 1895 р. Старий і славний Ягайлонський Університет давав нагоду до студій на високому рівні, але цей факт на шляху Володимирового розвитку не став найважливішим. З погляду його життєвого спрямування, Краків став тільки перехідним етапом, психологічною підготовкою і, можна сказати, спрямував його на шлях у його дальше українське життєве призначення.

Новий світ, який відкрився йому тут, пішов далеко за межі формального вивчення права як професійної підготовки. Для нього юнацькі, а може ще й дитячі спостереження, почування, роздуми і міркування, починали тут оформлюватися у систематичні ідеї, що мали соціяльний і національний зміст. Тут не був він уже самотнім шукачем розв'язок: тут були вже професори, колеґи-студенти і книги в бібліотеках. А передусім, знайшов він тут, хоч невелике, але рухливе українське середовище, громадське (уже діяло Т-во "Просвіта") і студентський гурт. Тут зустрівся він і міг безпосередньо говорити з тими молодими людьми із серця Західноукраїнських земель, які були носіями українського змісту. Тут перебував Василь Стефаник, тоді ще тільки студент медицини, але вже з зародком співця долі галицького селянства. Тут був студент мистецтва Іван Труш, уже добре обзнайомлений з громадсько-політичними питаннями і досвідчений у дискусіях. З ним подружив Володимир ближче, і він згодом намалював портрет Володимира як студента.[1] Тут у

---

1. Я. Нановський у монографії *Іван Труш,* Київ, 1967, вид. "Мистецтво" так про те пише: "Однією з кращих робіт є портрет студента В. Старосольського, доброго знайомого Труша, виконаний у 1898 р. Портрет звертає увагу своїм композиційним задумом, глибиною розкриття внутрішнього світу людини".

Кракові, серед наукової атмосфери Ягайлонського Університету і громадської атмосфери української молоді поглиблювався і конкретизувався світогляд Володимира з чимраз виразнішою українською основою і соціяльним, універсальним нашаруванням.

Але у Кракові не довелося Володимирові Старосольському остатись довше як один академічний рік. Мати продала їхній дім у Ярославі, де була самітня у великому домі: вони обоє переїхали до Львова і влаштувались там у кам'яниці на вул. Вінцента Поля.[2]

Восени 1896 р. Володимир записався на зимовий семестр юридичного факультету Львівського Університету. Але й тут, як побачимо, формальні студії для осягнення професії стали для нього тільки частиною життєвого зацікавлення. Після переломового року в Кракові, він стояв вже твердо на шляху свого національного громадського призначення.

Львів став під двома оглядами містом Володимирової долі, його — можна сказати б — життєвого призначення.

Поперше, там була українська земля, яку нарешті міг він відчути зблизька. Там набирали практичних форм його теоретичні міркування і його українські мрії. Там реалізувалася політична, культурна й соціяльна історія української Галичини, яка від Шашкевича і "Весни Народів", вступала на модерний історичний шлях і не тільки словами, але й громадською акцією, а то й відвертою боротьбою.

У Львові знаходилася еманація українського суспільства — люди, що стояли в проводі окремих його ділянок життя: релігійного, політичного, культурного, соціяльного, наукового, економічного. Туди проходила — живою кров'ю пульсуюча артерія, що поєднувала Львів з Києвом, Галичину з Центральною Україною, тобто вже тоді здійснювала ідею української соборности, яка була від зарання аксіомою Володимирового національного усвідомлення.

Саме тут судилося Володимирові стати представником молодого покоління між провідною верствою Львова.

І — подруге: там здійснилося Володимирове родинне щастя. Там зустрів він Одарку (Дарію) Шухевичівну, дочку відомого,

---

2. Дім у Ярославі продали купцеві Преторіюсові на пекарню, і його й досі популярно звуть "домом Преторіюса".

провідного діяча старшої ґенерації, Володимира Шухевича і одружився з нею. І може це було справді призначення, що цей молодий чоловік, якого рід по батькові, хоч і з галицьких українських міщан, поселився і жив на західніх, досить спольщених окраїнах Галичини; якого мати походила з австрійських міщан з-під Відня і жила вже в другому поколінні в польському середовищі Західньої Галичини; який сам народився і виріс в спольщеному середовищі Ярослава, утративши батька-українця у ранніх роках його життя — тепер, за поривом серця, одружився з молодою дівчиною, якої рід коренився глибоко, твердо і безкомпромісово в українській землі і мав усі прикмети світогляду тієї землі, її прагнень, терпінь і змагань. Справді не можна говорити про Одарку, суджену Володимира, і її значіння для нього, а, може, і для нашої історії, без того, щоб не познайомитись з її родом.

Історичні дані про початки роду Шухевичів спираються на родинних переказах, записках та дослідженнях різних членів цього роду, а зокрема Володимира Шухевича.

Переказ говорив, що предок роду Шухевичів, Шух, козак прийшов у Галичину з Запоріжжя десь на початку 18-го ст. і поселився в Розвадові над Дністром. (Один переказ каже, що це в наслідок Полтавської поразки). Документальні докази вказують, що син того Шуха, Іван, званий "Іванцьо", шляхтич, жив у Розвадові і там помер 1850 р. маючи 115 років життя. Одружився з Марією Ґутковською з Розвадова і мав трьох синів і дві дочки. Записка Володимира Шухевича каже: "один з синів (Іванця) пішов у Росію і прозвався Шухов, другий — Мартин, пішов до Львова, де працював у фінансовому уряді і прозвався "Шуховський", а третій — Евстахій Шухевич, "пішов у попи" — наш прапрадід. "Отож цей священик, о. Евстахій Шухевич, народжений в 1778 р. в Розвадові, висвячений 1804 р.,[3] одружений з Марією Ленецькою, був парохом села Раківець над Дністром і там помер 1824 р. Мав семеро дітей: трьох синів і чотири дочки. Із хлопців один помер ще школярем, а два другі стали знову священиками: о. Юліян і о. Осип (Йосиф), були предками двох ліній Шухевичів.

3. Дані за книгою ординованих Курії Гр.-кат. Метрополії у Львові, том IV, стор. 61.

Предком Одарки був о. Осип, який народився в Раківці 1816 р., одружився з Анною, дочкою о. Шумило-Кульчицького, помер (як і його дружина) 1870 р. під час пошести тифу.

О. Осип Шухевич був високо освіченою людиною і активним громадським діячем, одним з тих, що в історії Галичини творили еру священиків. Був він товаришем і співробітником о. Маркіяна Шашкевича; у виборах 1863 р. був він кандидатом на посла до Галицького Сойму, але програв. Через свою патріотичну діяльність мав він труднощі дістати відповідну парафію; врешті дістав її в Тишківцях в Городенському повіті. Це село стало на довгі десятиліття родинним осідком Шухевичів: після смерти о. Осипа перейняв парафію його син о. Зенон, який прожив там до 1930 р. О. Зенон купив у Тишківцях земельний маєток "На Пропадах", куди з'їздилася при всяких нагодах велика родина Шухевичів.

О. Осип Шухевич вславився найбільше тим, що перекладав літературні твори: з латини Верґілієву "Пісню про хліборобство" та з німецького Шульца, Гердера; написав теж "наслідування" Волтера Скота "Подорожний" та ін. Його син Володимир видав їх книжкою, як "Переводи і наслідування о. Осипа Шухевича" з передмовою Івана Франка, який підкреслював вартість книжки для збагачення нашої перекладної літератури і вказав на пильну уважливість автора праці до народної мови.[4]

У о. Осипа і Анни Шухевичів було дванадцятеро дітей —п'ять хлопців і сім дівчат. Із хлопців уже тільки два стали священиками — о. Зенон у Тишківцях і о. Евгеній (батько відомого згодом отамана УСС адвоката Степана Шухевича) у Підберізцях під Львовом; три дівчини вийшли заміж за священиків: Марія за о. де-Ковблянського, Ольга за о. Величковського і Евгенія за о. Левицького (батька м.і. письменника Василя Софронова); дві дочки померли малими. Син Володимир — батько Одарки — став професором середньої "реальної" школи; другий син Ізидор — австрійським військовим лікарем, а дочка Модеста вийшла

---

4. *Переводи і наслідування Осипа Шухевича.* Посмертне виданє. Львів, 1883. Накладом Володимира Шухевича. З друкарні Товариства імени Шевченка, під зарядом К. Беднарського. На сім місци складаю Добродієві Івану Франкови щиросердечну подяку за безкористний труд коло приладженя до печати рукописи покійного мого Батька, чим допоміг мені здвигнути мому незабутному Батькови нерукотворний пам'ятник. У Львові дня 24 марта 1883, Володимир Шухевич.

заміж за Миколу Козловського, гімназійного вчителя в Києві, а наймолодший син Микола став адвокатом у Львові. Отже, коли відрахувати дві померлі дівчини, то з вижилих десятьох дітей о. Осипа Шухевича тільки половина пішла знову на Галицьке село як священики чи попаді; інші вибрали міські професії. Освічена нова ґенерація із священичих родів здобувала пости в нових фахах.

У цій ґенерації цікавить нас Володимир Шухевич, батько Одарки, пізніший тесть Володимира Старосольського.

Він народився в Тишківцях 15 травня 1849 р.,[5] а помер у Львові 5-го квітня 1916 р. Виростав в атмосфері, в якій панував і старогалицький, типовий священичим родам консервативний світогляд і заразом свіжий дух поривів його батька, о. Осипа, життєвого філософа, вдумливого шукача суспільних розв'язок, які навіть вели його до політичних амбіцій. На тому тлі навчився Володимир Шухевич бачити свою суспільність в широкому вахлярі її життєвих явищ, а його дуже практичний сенс і підхід до справ, заанґажував його як провідника — організатора в різних суспільних організаціях. Ще в середній школі, гімназії, а потім у Львівському університеті виступав він в гуртах студентів з відважною критикою системи і зате пішов про нього некорисний рапорт до міністерства.[6] Внаслідок того не зміг він дістати бажаної праці учителя гімназії, але врешті дали йому посаду учителя в т.зв. "Реальній школі". Це була середня школа нижчого типу, ніж клясична гімназія. Але життя, якому присвятився Володимир Шухевич і в якому відзначився він в громаді, було куди ширше.[7] Ось перелік його діяльности: був завзятим дослідником Гуцульщини, як етнограф, і написав основну працю *Гуцульщина,* яка вийшла в п'ятьох томах в українській мові, 1899-1908 рр. (видання НТШ у Львові), а в чотирьох томах у польській мові, 1902-1908 рр. (видання Музею ім. Дідушицьких у Львові); був

5. Це правдива дата взята з родинних документів; деякі джерела подають помилково 1850 р. Див. теж примітку до статті Арсенича, далі.

6. Про це і взагалі про Володимира Шухевича див. у статті Петра Арсенича "Дослідник Гуцульщини" у журналі *Народня Творчість та Етнографія,* ч. 5, вересень-жовтень 1970 р. В-во "Наукова Думка", Київ.

7. Стаття в *Календарі Просвіти* (р. ...) з приводу його смерти мала заголовок: "Чоловік діла".

працівником (кустосом) в музеї Дідушицьких у Львові; був основником і довголітнім головою культурно-освітнього товариства "Руська Бесіда"; був основником і головою співацького товариства "Боян", а згодом Музичного Товариства ім. Миколи Лисенка; був основником і довголітнім редактором журналу для дітей *Дзвінок,* в якому з його почину, друкували свої твори

Володимир Шухевич

письменники з Наддніпрянщини і Волині (напр. Л. Глібів, Г. Барвінок, Леся Українка та інші); був редактором журналу *Учитель;* був організатором і провідником прогулянки 165 галицьких українців на Ювілейну Крайову Виставу в Празі 1891 р.[8]

Організував такі історичні події, як перенесення тіла М. Шашкевича з Підлисся до Львова (1893), ювілей Миколи Лисенка у Львові (1903), ювілей Тараса Шевченка у Львові (1914) та інші;

---

8. Про цю подорож і її політичні та культурні обставини — див.: Микола Пастушенко, "Подорож українців на Празьку Ювілейну Виставку в 1891 р.", *Український Православний Календар* за 1982 р., стор. 130. Вид. Українська Православна Церква в США.

був членом Дирекції Забезпеченевого Товариства "Дністер" у Львові; був дійсним членом НТШ. В його домі бували, як приятелі: Митрополит Андрей Шептицький, проф. Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Федір Вовк, Василь Гнатюк, Іван Франко. Володимир Шухевич особливо цінив зв'язки Галичини з Наддніпрянщиною і організовував їх; інколи використовуючи поїздки для "пачкування" (потаємного перевоження) на Схід нелеґальної літератури, у що включалися і його діти, зокрема Одарка.

Герміна з Любовичів Шухевич

Дружина Володимира Шухевича, Герміна уроджена Любович, була теж активною громадською діячкою та організаторкою жіночих товариств, була одною з ініціяторок і головою спілки "Труд", яка опікувалася дівчатами-ремісничками, вишколювала їх і затруднювала, була також головою "Клюбу Русинок".

Герміна Шухевич з дітьми в одежі з Покуття. Зліва: Ірина, Осип, Дарія. Внизу, Володимир

У Володимира і Герміни було п'ятеро дітей, які були виховані в атмосфері міцної родинної єдности, батьківського авторитету та громадського наставлення. У порядку старшинства це були: Осип (Зенько) — нар. 1879 р. (згодом батько Романа — генерала Тараса Чупринки), Дарія (Одарка) — нар. січень 1881 р., Ірина (Лідка) нар. грудень 1881 р., Володимир (Братко) нар. 1883 р. і Тарас (Боба) нар. 1885 р. Хлопці, вже як студенти були дуже активні в товариському і громадському житті. Але нас тут особливо цікавить Одарка. В родині Шухевичів усі діти дістали

Родина Шухевичів. Зліва сидять: Володимир (мол.), батьки — Володимир і Герміна з Любовичів, Тарас; стоять: Дарія, Осип (батько Тараса Чупринки), Ірина.

музичну освіту.[9] Одарка стала піяністкою, закінчила музичну Консерваторію у Львові з золотою медалею і згодом стала учителькою гри на фортепіяні (одною з трьох перших жінок-учительок) в Музичному Інституті ім. Миколи Лисенка у Львові. Виступала теж на концертах, аж поки не стала матір'ю.

Хочеться тут сказати, що музика була любов'ю і товаришкою усього її життя. Її діти пам'ятають, як "тягнула" їх на концерти або учнівські "пописи" в Музичному Інституті. Пам'ятають також, як у важких воєнних часах, коли батько був далеко на фронті і в хаті був сум, вона сідала за піяніно і з чуттям грала найчастіше Бетговенові сонати — особливо сьому.[10] Тоді вони троє сідали на канапу з високою спинкою, що стояла під стіною, і слухали тихенько, відчуваючи, що грала вона для себе і, може, для далекого їхнього батька. Але часом грала вона і для них. Тоді це

9. Батько був організатором музичного життя, мати була піяністкою, Осип грав на скрипці, Володимир на фортепіяні, Ірина була співачкою і піяністкою, а Тарас піяністом і вчителем музики, він був одружений з Ольгою Бандрівською (племінницею Соломії Крушельницької) теж піяністкою і вчителькою. Ірина, як співачка, виступала на сцені, Тарас концертував у краю і закордоном.

10. Opus 10 No. 3 Sonata No. 7.

були звичайно Ґріґові ліричні композиції, між якими були їхні вибрані: "моцно", "скоро", "сумно".

Але поза музикою, Одарка не була дома конформісткою. Закінчила середню дівочу школу, хотіла йти до університету. Але тоді, на переломі століть, це не було ще можливе і в неї виринало питання — чому? Отже ходила вона тільки як вільна слухачка на цікаві для неї виклади в Університеті (найбільше з філософії). Була учасницею Літніх Курсів Українознавства в 1904 р. у Львові, з такими вчителями, як І. Франко, В. Гнатюк, М. Грушевський (який був ініціятором цих курсів), Ф. Вовк і інші.

Один учасник цих курсів, родом з Наддніпрянщини, Володимир Дорошенко, так згадує і характеризує Одарку: "...Левко, як усі його знали (Ганкевич), познайомив (нас) із своїми галицькими колеґами..., а передусім з красунею, "товаришкою Даркою", донькою відомого галицького патріота, проф. Володимира Шухевича... Дарка стала після Левка другим нашим приятелем і опікуном. Це була жвава, метка, енерґійна, а до того всього весела дівчина, що своєю еменсипантською бравадою викликала мало не страх, а в усякому разі "шокінґ" серед жіноцтва. Але що була вона донькою дуже шанованого в громадянстві батька, ця бравада її репутації не шкодила. З Дарки була завзята й непосидюща партійна робітниця — вона скрізь бувала — на всяких забавах, вічах тощо. Вона приятелювала з Настею Грінченківною, донькою відомих наддніпрянських діячів — Бориса Дмитровича і Марії Миколаївни. Обидві вони стали нашими нерозлучними компаньйонками".[11]

Може за прикладом батьків Одарка зацікавилася суспільними проблемами. Тільки пішла вона своїм шляхом, яким вели її нові поступові соціяльні ідеї. Разом з Наталкою Будзиновською заснували вони в 1901 році "Кружок Українських Дівчат" (пригадаймо що її мати була ще головою "Клюбу Русинок") і була його другою головою. В 1905 р. змінено назву товариства на "Кружок Українок". На вічі з цієї нагоди доповідала Одарка про ідеї емансипаційного руху.[12] В 1908 р. заходом "Кружка" почав

11. Володимир Дорошенко. "В Галичині 50 років тому". *Свобода*, ч. 125, 1 липня 1955, стор. 2.

12. Олена Бережницька-Будзова "Кружок українських дівчат", *Нова хата*, чч. 5, 6, 7-8, 1939 р.

Зліва сидять внизу: Юрій Старосольський, Роман Шухевич (Тарас Чупринка), Володимир (Инко) Рожанковський; сидять Йосифа (Донька) Рожанковська, Ольга Бандрівська-Шухевич, Евгенія (Ґеня) Стоцька-Шухевич із сином Юрієм, (мати Тараса Чупринка), Герміна Любович-Шухевич із Ігорем (Шаньом) *Старосольським, Володимир Шухевич, Ірина (Лідка) Шухевич-Рожанковська із сином Стефаном, Ярослав (Славко) Рожанковський; Стоять Тарас (Боба) Шухевич, Осип (Зенко) Шухевич — (батько Тараса Чупринки), Володимир Старосольський, його дружина Дарія (Одарка) з Шухевичів з дочкою Уляною, Ірина Кормош-Шухевич, її муж Володимир (Братко) Шухевич, Теодор Рожанковський. Дві внучки, які народилися пізнійше це: Наталка —дочка Евгенії і Зенона та Дарія (Дада) дочка Ірини і Володимира (Братка).*

виходити перший жіночий журнал в Галичині *Мета* і Одарка стала "його редакторкою і душею", як записано в вищезгаданій статті.

Працювала для бідних дівчат, особливо тих українських селянок, що приходили до Львова працювати як служниці і що були дуже використовувані. Писала статті, нариси і поезії.

Таку Одарку, а через неї таку особливу родину зустрів Володимир Старосольський, коли переїхав з матір'ю на постійне до Львова. Це було наприкінці 1890-их років.

Оповідав дітям, як стояв він, удвох з його найближчим приятелем ще з дитячих літ Станиславом ("Сясьом") Людкевичем, біля ватрана в залі Народнього Дому у Львові під час популярних тоді вечерниць, а танцюючі пари кружляли мимо. Сясьо показав Володимирові розвеселену красуню і сказав: "Оце була б для тебе пара". Може була в цьому інтуїція мистця. Володимир і Одарка зустрілись і "обмінялись серцями". А згодом, 24 квітня 1906 р. відгуляли весілля. Весільне запрошення від батьків молодої зроблено, за проєктом батька молодої, у гуцульському стилі (див. ілюстрація).

А Сясьо — Станислав Людкевич, уже тоді відомий композитор, внедовзі прислав їм дарунок: написав музику до слів Володимирового вірша "Чи тямиш ще?" і присвятив її "Дорогому Влодкові і його парі". (Див. далі стор. 40).

І так, не тільки з поклику крови й розуму, але й серця, Львів став містом дальшої долі Володимира Старосольського.

Увійшов у родину, з головою якої різнилися світоглядом, темпераментом, суспільними поглядами і взагалі усім тим, що ділить і відрізняє старшу і молодшу ґенерації.

Володимир оповідав дітям з веселою гордістю, як колись, очевидно перед шлюбом з Одаркою, він викликав на двобій старшого громадянина Володимира Шухевича за те, що у якійсь дискусії назвав тодішніх студентів-політиків "штубаками". Двобій, розуміється не відбувся, бо справу полагоджено "гонорово". Тоді ще діяв "гонор" у суспільстві. А при тому, Володимир аж ніяк не поривався до двобою, який був у повній незгоді з його поглядами. Пізніше вони мали один до одного почуття великої поваги і пошани, а їх з'єднання в родині відзначалося правдивою приязню.

Запрошення на весілля Дарії Шухевич і Володимира Старосольського.

Володимир Шухевич був справді патріярхом у своїй родині. Великі свята, зокрема Різдво і Великдень, його діти з дружинами і дітьми (тобто ті, які жили у Львові, а інколи і Осип, який жив поза Львовом) святкували в домі Шухевичів на вул. Собіщина ч. 7 у Львові. Володимир Шухевич був справжнім головним організатором тих святкувань: напр. їздив на полювання і привозив всяку дичину, завжди здобував велику аж під стелю ялинку, яку сам оздоблював прикрасами і т.д. Але справжньою господинею вдома була завжди його дружина Герміна: усі це відчували, а Володимир дбав про те, щоб так було. Її місце було завжди на чолі святкового стола, а по вечері, коли Володимир — батько, а згодом дідо — сказав своє "дякую" з додатком "і перепрошую", усі діти, а головно внуки, йшли по черзі до Герміни (мами чи бабусі) і цілували їй руку.

Станислав Людкевич. ДОРОГОМУ ВЛОДКОВІ І ЙОГО ПАРІ

ЧИ ТЯМИШ ЩЕ?

Слова В. Старосольського

1902

Espressivo molto

p *più misterioso*

1. Чи тя_миш
ще? Був ве_чір ти_ хий, в за_ду_му туж_ ну, ліс об_
2. Чу_ до_твор_ні мрі_ ї во_див по сві_ ті мі_сяць
3. ще? Ту_га без_ кра_ в зем_лю вес_ но_ ю у_ би_

cresc. *ten.* *colla parte*

див ся, в за_ду_му туж_ ну ліс об_ вив_ ся, а кві_ти
бі_ лий, во_див по сві_ ті мі_сяць бі_ лий, йшла каз_ка
_ра_ ла, зем_лю вес_ но_ ю у_ би_ ра_ ла, ти_ хо_ ю

pp *dim.*

пла_ ка_ли ро_ со_ ю.
ти_ хо_ ю хо_ до_ ю.
пла_ ка_ла сльо_ зо_ ю.

mf

В ча_рів_ний рай_ ський ве_ чір ти_ хий ча_рів_ний
Вста_ва_ли чу_ до_твор_ ні мрі_ ї і яс_ні
У ча_рів час лю_бов свя_ та_ я, свя_ті_ї

pp *mf*

pp *dolcissimo* *cresc.* Sostenuto *p* *rall.* *ten.*

май_ ський сон схи_ лив_ ся над мно_ ю і то_бо_
зо_ рі ме_рех_ ті_ ли над мно_ю і то_бо_
ру_ ки про_стя_ га_ ла над мно_ ю і то_бо_

pp *rall. e dim.* *colla parte*

1 2

_ю.
_ю.

p

2. Чи тя_миш?
3. Чи тя_миш

3

ю.

più p *riten.* *calando* *ppp* *rall. molto*

Одарка Шухевич

Для Володимира Старосольського були ці святкування зовсім нові та інші. Його діти пам'ятають, з якою приємністю і з яким тихо притаєним сантиментом він ходив до дому Володимира Шухевича. Це було для нього пізнання нового, нова зустріч з українським середовищем.

А Одарка? Вона не тільки була уособленням цієї української традиції, але й своїм поступовим соціяльним наставленням, стала йому товаришкою в його суспільних починах.

Прийшли роки найщасливіші в житті Володимира Старосольського. Разом з дружиною був він у славному Гайдельберзі, в Німеччині, де він ще поглиблював свої студії соціології. Атмосфера університетського містечка, проходи "Дорогою філософів" і доріжками понад ріками Некар і Рен лишилися їм назавжди дорогими спогадами.

Володимир почав провадити успішну адвокатську практику (на вул. Коперника 14, на 2-му поверсі). Наукова праця, яка була

Володимир Старосольський

його мрією ставалась досяжною. В демократичній монархії під старим Францом Йосифом він міг реалізувати свої політичні погляди як словом, так і організацією. Прийшли діти: Юрій (1907), Ігор (1908) і Уляна (1912) і додали глибини і змісту його родинному щастю.

На тлі такого Львова і таких Володимирових персональних зв'язків з цим містом розгортався многогранний сценарій його біографії. Ми сказали вже, що з переїздом у Львів, він стояв вже твердо на дорозі свого національного і громадського призначення. І це призначення повело його від пасивного тільки усвідомлення своєї народньої приналежности до активного патріотизму, а світоглядово — від поняття народу до ідеї нації, а з нею до природнього особистого включення в історичний процес його власної нації.

Ми побачимо, що цей активний патріотизм і це включення в історичний процес стали основою його дальшого життя.

"МОЛОДА УКРАЇНА"

Нам треба повернутися до часу, коли Володимир переїхав на постійно до Львова.

У Львівському Університеті на юридичному факультеті студіював він чотири семестри, тобто два академічні роки 1896/97 і 1897/98. Попередньо закінчив він уже у Кракові один академічний рік (1895/96), то ж це були для нього другий і третій роки студій.

Але він непосидющий: наступний академічний рік 1898/99 — застав його вже у Відні, у тамошньому Університеті, де він і закінчив формально свої студії права. Але й там не обмежився Володимир Старосольський до науки: відразу став членом славного студентського товариства "Січ" і був його головою від 26 березня до 4 вересня 1899 р. Осталося йому ще здобути Juris Utriusque Doctor, що осягнув він у 1903 р.

Отож Львів став для нього домом, його психологічним доміцилієм. Навіть, коли покидав його надовше, як ось на студії у Відні, вертався до Львова "додому". Тут не був він уже несмілим захожим із провінції, як це було у Кракові, але став відразу у центрі як студентського, так і взагалі молодечого життя, а через те також дуже близько загально громадського життя.

В історії Західньої України, зокрема Галичини, записані ери священиків, учителів, адвокатів. Завдяки ідейності, національній свідомості, професійному знанню та інтелектуальній якості цих суспільних станів чи груп вже від півсторіччя росло українське народнє життя в усіх його політичних, культурних, економічних чи соціяльних аспектах. Але в той час коли Володимир прибув до Львова на переломі сторіч, діяла вже інша суспільна сила: українське студенство. Вона не будувала шкіл, кооператив, банків; не мала політичної репрезентації. Але мала силу молодости з молодим ідеалізмом і завзяття; була об'єднана професійно, але з почуттям свого суспільного призначення, активна, а то й бойова. Була розкинута по містах, де студіювали українці: передусім у Львові ("Академічна Громада" і "Основа"), у Відні (славна "Січ"), у Чернівцях, Кракові, у Ґраці, у Празі... Щобільше,

її коріння сягало глибоко, бо аж у середні школи на українських землях.

Ця молода сила стала логічним середовищем активности для молодечих поривів Володимира, поривів, які виходили далеко поза межі професійних студентських організацій і їхніх потреб. Очевидно студенти були найактивнішою групою тодішньої молоді. Але для Володимира наголос стояв не так на студентстві як професійному стані, як радше на молоді як віком окресленій суспільній верстві. У ній він бачив зміст такий широкий, як життьовий зміст здорової суспільности, з її ідеями, потребами, змаганням до історичного самовиявлення.

Він теж знав, що таку органічну силу треба вбрати в рамки організації щоб її енергію змінити зі статичної на кінетичну. Це його переконання оформилось в ідею, а з неї постав восени 1898 р. історичного значення витвір під назвою "Молода Україна". Льонгин Цегельський пригадує, що "честь почину Молодої України належала Володимирові Старосольському."[1] Був це дуже особливий твір, який ледве чи мав ще подібний в нашій історії в тому чи іншому часі. За своїм змістом "Молода Україна" це був ідеологічний рух молоді, яка вірила в ідею вільної, самостійної, соборної Української Держави і готова була служити цій ідеї. Реальною силою "Молодої України" був глибокий ідеалізм і здисциплінованість її членів.

Формально була це організація без будь-якої леґальної основи, беручи точно — прямо нелеґальна і значною мірою законспірована, ще й "знаменито", як пише Л. Цегельський.[2] Її члени не були ніде записані, але їхнє число, включаючи учнів середніх шкіл, сягало тисячі (Цегельський). Організація ця не відбувала зборів, не переводила виборів управи, але мала усіма признаний Провід, т.зв. "Комітет Десяти". Не було у ній секретарів, не писано протоколів; зв'язок між членами був особистий, або через зустрічі і листування. Вона була поширена передусім по Галичині й Буковині. Директиви Проводу були виконувані точно, без протестів, з молодечим захопленням, як це показали такі акції "Молодої України", як боротьба за український університет, т.зв. сецесія, селянські страйки і т.д.

1. Л. Цегельський. "Молода Україна" — історичний спомин, *Календар "Провидіння"*, Філядельфія, 1948, стор. 70.

2. *Там же*, стор. 68.

Провід "Молодої України" був теж не абиякою особливістю. Один із членів "Комітету Десяти", Льонгин Цегельський, так описав його у вище згаданих споминах: "Управа створила себе сама, самостійно, дорогою особистого порозуміння десятьох найдіяльніших і найрухливіших тоді... провідників української університетської молоді у Львові. Їхній авторитет і моральний престиж серед товаришів студентів був такий, що нікому й в голову не приходило квестіонувати факт самозванчого складення і складу "Комітету Десяти"... Все, що від того "Комітету" виходило, було наче святим приказом...".[3]

Цей "Комітет Десяти" складався з членів п'ятьох політичних партій, а саме: соціял-демократичної (Е. Косевич, В. Старосольський, В. Темницький), радикальної (О. Грабовський і А. Крушельницький), націонал-демократичної (М. Галущинський і Л. Цегельський), християнсько-національної (С. Ґорук), теоретично-анархістичної групи (Т. Мелень). Був у ньому ще один член, про якого хроніки не згадують. Головою "Комітету" вибрано (і це був взагалі єдиний "вибір") Остапа Грабовського, як каже в згаданому спомині Л. Цегельський — "щоб не було ні соціялам, ні націоналам".

Головним знаряддям організації був місячник *Молода Україна*, який скоро став дуже популярним серед української молоді і взагалі серед громади. Виходив він в роках 1900-1902, поки стало грошових засобів. В тому часі вийшло 33 числа цього видання. "Комітет Десяти" був теж формально редакційною колеґією журналу, але дійсними редакторами були Старосольський і Цегельський. Володимир був особливо зацікавлений в тому, щоб мати статті з Наддніпрянської України. І так, через адвоката Миколу Шухевича, дядька нареченої Старосольського — Одарки, дістали вони славну брошуру Миколи Міхновського *Самостійна Україна*, видали її у Львові і "перепачковували" назад за Збруч. Володимир теж, заприязнившись з Лесею Українкою, містив у журналі її дописи.

Вище згаданий жидівський соціял-революціонер Розенбавм пише про це у згаданих вище *Споминах* так: "Мої турботи і монотонію, спричинену перешкодами в "пачкуванні" літератури, перервав приїзд панни Косач, української письменниці з псевдо-

---

3. *Там же*, стор. 69.

німом Леся Українка. Я читав з великою приємністю її новельки у львівському журналі *Молода Україна.* Я зустрів панну Косач у Старосольських і ми стали близькими знайомими".[4]

Потвердження цих живих видавничих зносин Володимира з Лесею Українкою знаходимо також у листах Михайла Васильовича Кривинюка[5]

Таким чином редакція *Молодої України,* ідентична з "Комітетом Десяти", була колеґіяльним проводом близько чотирьох тисяч української патріотичної молоді з середніх шкіл та університетів. Журнал формував світогляд, пропаґував ідеї, а "Комітет Десяти" організував акції і давав вказівки — накази.

В усьому був Володимир повний ініціятиви, ідей та провідницького інстинкту. Він особливо виявив себе як добрий, ефективний, глибоко вдумливий промовець. Ця його прикмета стала на все життя його визначною і цінною характеристикою.[6] Правдоподібно, першою його публічною промовою, яка звернула не себе увагу змістом, стилем і реторичною формою, було його слово на "Вічу студентів Українців-Русинів всіх вищих шкіл Австрії" у Львові 13 липня 1899 р. у справі українського університету, в якому взяло участь пів тисячі студентів. Володимир промовляв як голова і делеґат Товариства "Січ" у Відні. *Літературно-Науковий Вістник* (т. VII, 1899 р.) широко інформуючи про це віче, у звідомленні за підписом "В.Г." (Володимир Гнатюк) стверджує: "Найосновніша і найбільш ядерна була промова п. Старосольського.[7] Дві ідеї цеї промови можна вважати

---

4. Розенбавм. *Спомини,* стор. 254.

5. *Леся Українка — Хронологія життя і творчости,* — авторства Ольги Косач-Кривинюк, вид. УВАН у США, Нью Йорк, 1970. Приклади стосовних записів: В листі з 29 вересня 1901 пише Леся Українка таке: "І.М. (Стешенко) каже, що Старосольський може містити його хрію в своїй часописі", стор. 566; в листі з 26 грудня 1901 писав Старосольський до Михайла Васильовича таке: "Леся Українка умовилася зі мною щодо видання кількох речей...", стор. 585; В листі з 1 листопада 1901 пише Леся Українка до Михайла Васильовича таке: "з Гарматієм і Старосольським я буду вести літературно-видавничі справи..., а Вас прошу (як і всі товариші і Ліля), щоб Ви в Празі цих справ не розпочинали, бо в Празі дуже вже легко догадатись (кому не слід), від кого така діяльність походить" (стор. 639).

6. Його включено у збірку *Слово Пламенем Взялось* — мистецтво живого українського слова, Торонто, 1972.

7. Стор. 144; див. теж у пам'ятковій книзі цього віча *Українсько-Руський Університет* — видав М. Крушельницький, Львів, 1899 р. Тут стор. 48

типовими для Володимира Старосольського. Перша з них, це "не лишатися позаду в культурному поході людскости...", "по силам своїм докинути щось до суми культурних добутків людства..." і друге, що "рідний університет є... конечним кроком по дорозі до нашого ідеалу, яким є Україна ірредента".

Потреба і справедливість українського університету у Львові або взагалі в Східній Галичині, стала непохитною ідеєю Володимира. Він був ініціятором[8] і одним з організаторів сецесії українських студентів Львівського Університету в 1901-1902 рр., як протест проти покарання університетською владою тих сту-

8. Каже Цегельський (*Молода Україна*, стор. 76), що "Старосольський був тим, хто піддав ідею сецесії".

ПРОМОВА В. СТАРОСОЛЬСЬКОГО НА ВІЧУ

13-го ЛИПНЯ 1899 р.

Український університет — стара мрія Острожського і Петра Могили, се ніби нута — відгомін давньої пісні, що звеніла колись на Україні, тай замовкла під гуком гармат зпід Берестечка та Полтави і під гамором тих безчисленних і неназваних боротьбів, що сумом і недолею покрили зелену Україну. Та, коли зпід попелу зруйнованої Січі встала наша національна ідея, встала разом з нею, як невідлучна її частина, потреба освіти й науки, а нині, коли ми перейшли усі низчі ступені культурного розвитку, став ся свій університет синонімом, символом наших культурних потреб. Отсе конечний вислідок нашого дотеперішнього розвитку.

Товариші! Ми сьвідомі наших народних прав — і сього доказ зложили ми в довгій і тяжкій боротьбі за ті права; сього доказ зложили мужики наші, що кров свою проливали за ідею і ті що сипали могили своїм мученикам. Та ми в рівній мірі сьвідомі своїх обовязків, а одним з них — се обовязок не лишитися по заду в культурному поході людскости, обовязок не лише не стояти низше загального культурного уровеня, а по силам своїм докинути щось до суми культурних добутків людства! А сили до сього в нас чималі. Я згадаю тільки, що се Українці писали права Литовцям. Українці творили золотий вік польської словесности, наші учені несли сьвітло там, звідки іде нині варварський гнет, наш земляк збудив національну са-

дентів, які організували віча за створення українського університету, і взагалі проти шовіністичної політики цієї влади. У висліді цієї акції, яку широко підтримало українське громадянство, майже пів тисяч українських студентів покинуло Львівський Університет і пішли до інших університетів Австрії.

Були пізніше в громаді два погляди відносно доцільности й успіху сецесії. Один був, що сецесія насправді була "втеча з поля бою без бою" і тому була неуспішною. І був другий (який поділяв Володимир), що коли "бій" зводитиметься до протестів (навіть із бійкою) і до маніфестацій тільки на місці, у Львові, то він не матиме виглядів на успіх, як це й було досі. Проблема українського університету лишилася б лише льокальною, східньо-галицькою. Але об'єктивних виглядів на успіх не було. За те сецесія стала широкою пропаґандою справи українського уні-

мосьвідомість у південних Славян, а навіть тепер ворожі нам Мадяри величають Українця родом своїм найбільшим ґенієм — поетом. Ті факти, се не наші гордощі але чужі. Товариші! Коли чужу ріллю уміли наші люди орати, що добули би вони для культури, колиб на рідній почві були знайшли спосіб працювати! А конечними условинами до научної праці є для нас власний університет.

Товариші! Я не думаю єще мотивувати його потреби, бо-ж хиба нема ні на сій сали, ні на цілій Україні серця, щоб сеї потреби як найгорячійше не відчувало. Та я мушу піднести один болючий бік нашого життя, нашу хоробу, це плюгавство зради і ренеґацтва, що замутило русло нашого життя. Брак власних шкіл, а в їх числі свойого університету, се головне їх жерело. Я не думаю, щоб аж науки треба до боротьби з ренеґацтвом, але я повірений глибоко, що там, де правдива наука і осьвіта, там вони самим фактом істновання виключають зраду і ренеґацтво. І тому ми Січовики і ціле наше студенство висших віденських шкіл, так глибоко відчуваємо потребу свойого університету, — а ще й тому, що ми рідний університет уважаємо конечним кроком на дорозі, по якій ідучи ми мусимо дійти до ясного непорочно-чистого нашого ідеалу, за котрий кождий з нас готов душу й тіло віддати, а тим ідеалом є: "Україна Irredenta".

(Грімкі оплески)

Передрук із збереженням мови і правопису. Літературно-науковий збірник НТШ 1899 р.

верситету, а за тим і української проблематики далеко поза межами Галичини, по цілій Австро-Угорщині, а то й за кордоном. Вже й саму організацію, здисциплінованість студентської молоді і активний та жертвенний відгук суспільности слід уважати успіхом, хоч тільки психологічним. Твердив уже з перспективи пів століття, Володимир Янів: "сецесія... спричинилася до пропаґанди української справи й мала найбільше позитивне значення для створення настрою солідарности; цей настрій був початком багатої традиції боротьби за українське високе шкільництво".[9]

Іншою громадською акцією "Молодої України", в якій Володимир Старосольський брав активну участь, був великий селянський страйк проти визиску селян великими польськими землевласниками, т.зв. "дідичами", в 1902 р. Володимир був одним з чотирьох референтів цієї справи на студентському вічу в липні 1902 р. у Львові. Страйки проти дідичів мали мати не тільки соціяльно-економічний характер, але мали теж бути матеріяльною відплатою полякам за їх становище проти українського університету. Студенти, а зокрема ті, які поверталися з сецесії роз'їхались по селах з пропаґандою і організацією у співпраці з трьома українськими політичними партіями. Цей історичний і перший успішний страйк, який охопив біля 200 тисяч селян Галичини, був теж першим масовим страйком в Европі. Організація і дисципліна як молоді, так і селян були взірцеві. Практично, після рішення про страйк і вимаршу молоді "в поле", "до кількох днів уся Галичина від Збруча до Сяну і від Карпат по Сокаль та Броди загоріла аґрарним страйком".[10]

Л. Цегельський, сам учасник тих подій, що був тоді навіть ув'язнений так завершує свою оцінку великого успіху страйку 1902 р.: "Сила польських панів-дідичів, а через те і Польщі в українській Галичині зістала підкошена. То був реванш "Молодої України" за сецесію, за університет".[11]

Але ті, хто знали Володимира Старосольського, є певні того, що "реванш" не був у нього на думці: економічне поліпшення для українського селянського стану і послаблення ворожого і шкідливого нам польського землебагацького стану — це були реальні

---

9. *Енциклопедія Українознавства,* т. I, вид. НТШ, Мюнхен — Нью Йорк, 1949, стор. 961.

10. Цегельський, стор. 77.

11. Там же, стор. 77.

цілі, не емоційні. Старосольський знав одначе, що емоції також можуть бути великою силою, реальною і практичною, зокрема в такій акції, як оця мала революція під назвою аґрарних страйків.

І так, з ініціятиви і під проводом "Молодої України" відбулася в Галичині історична, всегромадська, майже революційна, українська акція. Студентська молодь була її здисциплінованою армією, що станула поруч селян; а громада прилучилась як не фізичною участю, то зі зрозумінням, признанням і моральною та матеріяльною допомогою. Молода сила, а в ній активно і молодий Старосольський, обернула картку історії Галичини.

Володимирова візія України включала від самого початку, органічну повну соборність усіх українських земель. Тому зв'язок з патріотами українцями з-під російської займанщини був для нього логічий і необхідний. "Молода Україна" встановила такий зв'язок: наскільки це було можливе і доцільне, був він леґальний — з листуванням, відвідинами, зустрічами, але часто-густо він був підпільний. Головним партнером з того боку Збруча була "Революційна Українська Партія" (РУП), з якої членами були наладнані майже реґулярні постійні зносини. Конспірація при тому була така, що навіть цілий "Комітет Десяти" не був поінформований про людей і шляхи цього соборницького підпільного спілкування. Цегельський називає чотирьох втаємничених: себе, С. Ґорука, В. Темницького і В. Старосольського.[12]

Очевидно, не тільки ці чотири займалися особисто переходами через кордон, налагоджуванням контактів чи "пачкуванням" літератури революційного змісту. З інших згадаємо одну особу: наречену Старосольського, Одарку Шухевич. На горищі дому її батька, проф. Володимира Шухевича на вул. Собіщина ч. 7 у Львові, без його відома переховувались революційні матеріяли. (Цегельський твердить, що були там і скрині з револьверами, вибуховим матеріялом-екразитом, запальними сірчаними шнурками). В кожному разі, Одарка, тоді двадцятилітня дівчина, особисто перевозила друковані матеріяли до Києва. Багато років пізніше вона розказувала дітям про свої небезпечні пригоди. Зрештою, оповідав дітям про цей підпільний шлях між Сходом і Заходом України теж Володимир. І була в тих батьківських оповіданнях якась романтична носталгія.

12. Там же, стор. 79.

ЗА ДОЛЮ РОБІТНИЧОГО СТАНУ

Це були часи, коли не тільки розгорнулося широким помахом крил українське національне життя у різних його проявах. Українська суспільність, особливо студентська молодь, почала сягати своїм ідейним розмахом теж поза вузько національну проблематику. Соціяльні і клясові проблеми і ними породжені ідеї західних мислителів, ширились та знаходили відгук і на наших землях. Наше селянство, — найбільша тоді суспільна кляса, а далі й робітництво, яке зростало у чимраз сильнішу клясу, ставали об'єктами студій і важливими частинами народу, яким треба допомогти в розв'язуванні їхніх життєвих проблем. Не можна дивуватись, що Володимир, якого суспільне наставлення в тих роках щодалі то глибшало, опинився в колі соціяльно зацікавленої частини української громади, а особливо студіюючої молоді.

Володимир пристав до групи так званих соціял-демократів. Там знайшов він — і завжди підтримував — виразне поєднання національних і соціяльних прагнень. Якщо йдеться про цю Соціял-демократичну партію, то помітив це виразно російський "соціял-революціонер", жид Менугін Розенбавм, який, в дорозі з Росії на захід зупинився у Львові для налагодження "контактів" і там зустрівся і близько познайомився з українськими соціялістами. У згаданих уже тут *Споминах*[1] писав він про них: "хоч вони вважали себе соціял-демократами, вони не були такі однобічні, як російські марксисти. Вони добре розуміли велике значення селянської кляси, до якої належала більша частина українського населення Галичини. Також їхній погляд на національні проблеми був значно ширший: вони розуміли важливість національних змагань українців проти пануючого польського населення. Одною з головних точок їх програми була рівність української мови з польською і німецькою... Українські соціялісти згуртовані біля журналу *Молода Україна* були активні в національному русі. Це

1. *Erinerungen*, стор. 191.

було поперше тому, що якщо соціялістична партія хоче здобути собі маси, то мусить брати участь в боротьбі за культурні інтереси народу і його честь...". Неначе потверджуючи цю останню тезу, він дав за приклад особу Старосольського: "Старосольський добре знав німецьку й російську літературу. Але він не хотів говорити іншою мовою, як тільки своєю. То невдовзі я став розуміти по-українському" (стор. 194).

Володимир остав ціле своє життя соціял-демократом, хоч події історії не дозволили йому на більше чим теоретичну участь у партійній дії. Але виступав він з промовами на робітничих святах, особливо Першого Травня (напр. серед українських робітників в нафтовому басейні Галичини) і завжди там, де це було потрібно. Він ніколи не вагався підкреслювати свою соціял-демократичну партійність. Очевидно, на студентському форумі було найбільше нагоди для теоретичних дискусій; в них брав Володимир живу участь. Він згадував пізніше товариський і культурний рівень цих реторичних змагань молодих прихильників різних доктрин.

У його домі, на полиці з книжками, стояла роками знімка відомого політика Льонгина Цегельського, зрештою близького приятеля Володимира. На звороті знімки був власноручний підпис: "Соціял-демократові Влодзеві від націонал-демократа Льоня".[2]

Глибоке зацікавлення соціяльними проблемами повело Володимира теж поза межі самого українського народу. Поляки й жиди мали теж подібні соціяльні проблеми, особливо селянство польське, і ця спільна доля зводила їх змагання до співпраці, а бодай до взаєморозуміння у цій сфері суспільного життя. Володимир усвідомлював важливість цього взаємного зрозуміння і уважав, що його слід підтримувати шляхом партійних зв'язків для спільного добра. Згодом, уже за польської окупації Галичини, він розчарувався у своїх сподіваннях знайти зрозуміння і допомогу з боку польських і жидівських соціял-демократів. Але тоді, на початку століття, він вірив у них, так як теж вірили і його однодумці. Теж у колах "Молодої України", де соціяльні проблеми

2. Льонгин Цегельський, член "Молодої України", видатний політичний діяч у Галичині, член Головної (згл. Загальної) Української Ради, член Уряду ЗУНР, від імені якого відчитував Акт Злуки цієї республіки з УНР у Києві 22 січня 1919 р., помер в Америці.

були актуальною темою, виявлялося таке переконання. Антін Чернецький, у своїх споминах про ці "кружки"[3] пригадує, як під час з'їзду гуртків "Молодої України" у Львові, 1903 р., на якому він був делеґатом від бережанського гуртка, коли він звітував про свою працю, Старосольський запитав його: "а скажіть, товаришу, які Ваші взаємини з товаришами поляками й жидами?" Видно, що були вони позитивні, бо автор пише: "очевидно, моєю відповіддю тов. Старосольський був задоволений".

Про таке льояльне, нешовіністичне розуміння соціяльних проблем польського селянства у Володимира може свідчити теж факт, що у 1900 р. у серії "Живі струни" Антін Крушельницький і він видали власним накладом п'єсу польського поета Владислава Оркана, *Ніч* (у перекладі А. Крушельницького, з передмовою В. Старосольського).

В 1903 р. "Молода Україна", з різних причин, перестала діяти у своїй дотеперішній формі. А що Володимирові студентські роки скінчилися, бо він став доктором прав і пішов шляхом своєї професії і нової активности в громаді, як цього вимагав час і грядущі історичні події. Але він ніколи не покинув тих українських ідей, які були керуючим змістом "Молодої України" і які він сам помагав формувати.

Д-р Степан Ріпецький стверджує у своїй книзі *Українське Січове Стрілецтво*, що "майже всі... провідні члени "Молодої України" це — або майбутні визначні Українські Січові Стрільці в Першій світовій війні (М. Галущинський, В. Старосольський, С. Ґорук, Т. Мелень), або організатори і провідники довоєнного стрілецького руху (В. Старосольський, С. Ґорук, В. Гуркевич, Т. Мелень), або члени Української Боєвої Управи (В. Темницький, В. Старосольський, В. Гуркевич), або передові члени Головної, а пізніше Загальної Української Ради (С. Баран, Л. Цегельський, В. Темницький, В. Старосольський, Т. Мелень), або співробітники Союзу Визволення України (Л. Ганкевич, Л. Цегельський, В. Темницький, Т. Мелень).[4] Очевидно через помилку, Ріпецький пропустив з-посеред співробітників Союзу Визволення України

---

3. Антін Чернецький, "Сторінка минулого — До історії тайних студентських кружків Молодої України", *Календар "Провидіння" за 1948 р.*, Філядельфія.

4. Степан Ріпецький, *"Українське Січове Стрілецтво"*. Нью Йорк, 1956, стор. 345, прим. 5.

Володимира Старосольського. Насправді, Старосольський був у кожній з цих історичної ваги організацій.

У зв'язку з цим закінченням живої діяльности кружків "Молодої України" цікаво відмітити, що в листуванні Лесі Українки з В. М. Кривинюком, про яке згадувано вище, знаходиться під 1904 р. така записка: "4 травня Гриць Гарматій пише до М. В. Кривенюка, що він і Старосольський Володимир одсунулись від "конспіративних справ"...".[5]

---

5. Див. згадана вище книга *"Леся Українка — Хронологія життя і творчости"*. Нью Йорк, 1970, стор. 727.

ІЗ СПОМИНІВ М. М. РОЗЕНБАВМА

(Стор. 187) — Я виїхав з Берна до Львова, щоб організувати транспорт літератури і перепачковувати (пересилати контрабандою) через австрійську границю.

(Стор. 191) — Я мав поручення до групи українських соціялістів у Львові. Була це група студентів, які видавали журнал "Молода Україна". Провідники цеї групи прийняли мене дуже приязно і з готовістю помогти мені у моєму завданні.

(Стор. 192) — В пізніших роках значне число жидівських соціялістів прилучилось до українців. Але в тому часі 1900—1901 роки, більшість жидівської інтелігенції в Галичині вважала себе за польських соціялістів. Я пригадую собі з того часу тільки одного жидівського студента, який належав до польської соціялістичної групи.*

(Стор. 193) — Українська радикальна молодь була огірчена тим, що жидівські соціялісти були завжди з польською партією, але все таки, не було слідно анти-семітських почувань серед українських соціялістів.

Менахем Мендель Розенбавм. *Спомини соціял-революціонера.* т. 1-2, Нью-Йорк — Варшава, 1924. З жидівської мови (їдиш) переклала д-р Ґізеля Вайнфельд, дочка власника дібр в Західній Україні (Коломия), якої стрийко (дядько) був перед 1926 р. міністром фінансів у польському уряді.

*Марко Бардах — студент права, був в організаційнім зв'язку з УСДП, брав активну участь у виборах Остапчука і Вітика. Тепер у Швайцарії. Інший жид Яша Могилянський родом з України, їздив з транспортом літератури до Росії і загинув.

ПЕРЕД БУРЕЮ — РОКИ ІДИЛІЇ У ПРОФЕСІЇ

Наступне десятиліття принесло, у великій мірі, зміну в стилі життя Володимира Старосольського. Воно стало, можна сказати, більше "нормалізоване", тобто достосоване до нового змісту його щоденного життя як професійної людини в мирних часах довоєнної Австро-Угорщини. Минув період юнацького "штурм унд дранґ"-у, який так виповняв роки його студій. Тепер був він уже доктором прав, і почав адвокатську практику, для якої учився і яку вибрав як свою професію.

Він знав, одначе, що його професія була не тільки засобом заробітку на щоденний прожиток, але теж службою суспільству. Суспільні й національні ідеї, які досі керували його молодечими діями, жили в його свідомості й надалі, але вони дозрівали і в'язалися прагматично з його адвокатською професією, у зустрічі з життям ставали більш конкретними. Політика була й надалі частиною його життя.[1]

Згідно з тодішніми вимогами, Володимир Старосольський почав свою адвокатську працю як т.зв. "адвокатський аплікант" (практикант-стажист) у старшого стажем і досвідом адвокат.[2] Його патроном став відомий львівський адвокат д-р Ґрек. Пізніше згадував Володимир нераз свого колишнього патрона як правника високої кляси й джентлмена як у суді, так і в приватному житті.

---

1. В листі з 24 вересня 1907 р. писав його дядько Василь до своєї дочки Леонки Тщцінської в Кракові (оригінал по польськи): "Був у нас Влодзьо, бо мав тут справу одного з клієнтів. Добре виглядає, але не покинув займатися політикою. Думав я, що його дружина відтягне його від політики, але бачу, що він її не слухається; а щодо політики, то зовсім не погоджується зі своїм тестем...".

2. В европейській системі ця вимога практикувати в досвідченого й поважного адвоката перед відкриттям власної практики, була загально прийнята. В різних країнах мінялись вимоги щодо років такої практики, але спільна їм була ідея, що необхідно забезпечити етичний і якісний рівень професії. Цікаво, що, напр. в Америці такої вимоги немає.

Уже в перших роках своєї практики виступав Володимир у справах з політичним підґрунтям, що стосувалися українських студентів, селян, а навіть учнів середніх шкіл,[3] звинувачених за страйки, аґітації, та демонстрації, звичайно проти польської політики в Галичині, підтримуваної австрійським урядом. Виступав формально як заступник д-ра Ґрека, але фактично діяв доволі незалежно, і підсудні були свідомі того, що це він, а не достойний старший адвокат, був їхнім оборонцем.

Вже здобував собі репутацію доброго оборонця в карних справах. Відкрив згодом свою власну практику у Львові на вул. Коперника 14, і його канцелярія стала скоро популярним прибіжищем для тих, хто потребував правничої помочі в судах. Став сам патроном кількох аплікантів (стажистів). Із них варто пригадати таких: д-р Евген Косевич, його приятель і партійний товариш (згодом адвокат в Коломиї, де незабаром помер), д-р Макар, який згинув один з перших на початку Першої світової війни, брати Василь і Петро Дідушки, обидва згодом старшини УСС, і інші.

Визначився скоро в політичних процесах, серед яких найбільш голосним і драматичним був карний процес (у двох наворотах) проти Мирослава Січинського за вбивство губернатора Потоцького 1908 р. у Львові. В тому процесі виступав він із такими старшими і вже відомими адвокатами, як посол д-р Кость Левицький, посол д-р Теофіль Окуневський, д-р Сидір Голубович, д-р Володимир Загайкевич. З документів процесу можна бачити, що Володимир Старосольський, наймолодший з оборонців, не сидів бездіяльно за плечима сеніорів, але виступав активно й самостійно.[4]

Можна було спостерігати, що зростав новий, добрий професіоналіст-правник, оборонець тих українців, яких патріотичні почування вели на лаву підсудних. І теж можна було спостерігати, що він, будучи на службі правосуддя, не йшов сліпо за "сліпою Темідою", яка розважувала на суді тільки добро і зло як їх

3. Див. спомин Петра Петрика. Стор. 58.

4. Див., напр.: *Як судили Мирослава Січинського,* зладили Ярослав Весоловський і Михайло Лозинський. Львів, накл. В. Бачинського, 1910; або ретроспективну статтю польського публіциста: Alexander Janta, "We Lwowie pewnej Palmowej Niedzieli", *Lustra i Reflektory,* Warszawa, wyd. "Czytelnik", 1982.

визначила літера закону, без уваги на особистість підсудних, їхні мотиви та ідейні спонуки. Він бачив на суді — і розкривав перед суддями — живу людину, а не тільки вчинок, і намагався відкрити очі Теміди на цю людину і на причиновий зв'язок між її суб'єктивними рушійними силами і об'єктивним учинком. Визнавав він, тоді ще свіжу, модерну засаду суб'єктивізму в оцінці протизаконної дії, і засаду індивідуалізації у вимірі кари. Він знав і

ПЕТРО ПЕТРИК

МОЯ ПЕРША ЗУСТРІЧ З СУДОМ І АДВОКАТОМ СТАРОСОЛЬСЬКИМ

(Записано з усного оповідання кол. сотника (згодом майора) УГА, відомого громадського діяча у Львові, Петра Петрика, на 98-му році його життя.)

Не пригадую добре, чи було це 1905, чи 1906 року у Львові; теж не пригадую з певністю, з якої причини відбувались тоді в Києві великі українські маніфестації, правдоподібно в наслідок якоїсь царської заборони театральної вистави. Але пригадую добре, що тоді українська молодь Львова, особливо гімназійні учні, в солідарності з київськими братами, з розбурханими емоціями, демонстрували улицями Города Льва. Пригадую, що тоді відбували так звані у нас "москвофіли" свій баль у Народному Домі, а рівночасно відбувалася там і проба хору нашої Академічної Гімназії (проф. Вітошинський). Я був на цій пробі, і ми виходили вже з будинку, коли зблизилися по вул. Корняктів перші лави крикущих маніфестантів. Ми, гімназисти, очевидно прилучились до них, помагали криком і кидали камінням на австрійську поліцію, яка намагалася розігнати натовп. Отож і я кидав каміння, але не бачив, що за мною, на тротуарі стояло кілька поліціянтів. Один зловив мене за комір і тримав. Я почав вириватися, а побачивши поліціянта, вдарив його кулаком в зуби. Він пустив мене, і я побіг у браму Народного Дому, щоб перебігти дорогою, яку я добре знав, на Краківську або Вірменську вулицю. Але тоді обидві вихідні брами були позамикані, то мене зловили, арештували і повели до Дирекції Поліції.

Тоді арештували нас шестеро гімназистів. Вістка рознеслась по Львові, і нас згодом випустили на інтервенцію члена Крайово-

розумів силу любови і ненависти, прагнення волі, справедливости і людської гідности там, де вони були рушійними силами — як ось у політичних процесах. У них, але й поза ними, знаходив він своє призначення і завершення як правника. Багато пізніше, уже під Польщею, мав він велику, прямо історичного значіння нагоду йти шляхом того призначення.

го Відділу Івана Кивелюка. Але справа далеко не покінчилася: на другий день в гімназії шум, Шкільна Рада інтервенювала, і директор Харкевич допитував нашу шістку. Я не призвався до того, що ударив поліціянта, але твердив, що тільки вирвався йому, бо він вхопив мене за комір без причини.

Пригадую, що опісля запросив мене до себе професор Білецький і я признався йому до усього, а він тільки запитав мене: "Чи добре ти його вдарив?" Двох студентів виключено тоді з усіх шкіл Австрії.

Але й моя справа не покінчилась і проти мене відбулась карна розправа в Окружному Суді на вул. Баторого. Боронив мене адвокат Володимир Старосольський, якого попросили про те мої батьки. Хочу тут сказати, що мої батьки жили тоді в Мервичах, де мали земську посілість і були, як на той час, доволі заможні. Я жив у Львові "на станції". Я добре тямлю мою першу зустріч з Володимиром Старосольським і те враження, яке він на мене зробив: стрункий, високий, поважний, але з особливою добротою на обличчі. Мій адвокат приготовив мене до розправи і порадив зізнавати, що я зовсім не кидав каміння, а схилився не по каміння, а тому, що випала мені на землю хустина. Мою оборону потвердив теж "мій" свідок, учень інтроліґаторства (оправляння книжок), член робітничого товариства "Зоря", Хом'як.

Трибунал — три судді окружні — звільнили мене від вини і кари.

Я пригадую, що схвильований прискочив я до мого оборонця, і хотів поцілувати його в руку. Але він не дозволив на те, а навпаки, сам поцілував мене в чоло. Забрав мене на каву до цукорні напроти будинку суду. Я хотів заплатити (батьки прислали мені троха грошей на цю справу), але д-р Старосольський заплатив сам. Теж не прийняв заплати за оборону.

Багато років пізніше ми зустрічалися нераз у Львові, у зовсім інших умовах. Але цю першу нашу зустріч я згадую з особливим сантиментом.

НА СЛІДІ ЖИТТЄВОЇ МРІЇ — НАУКИ

Професійна адвокатська праця Володимира Старосольського далеко не виповнювала його життя. Але вона помогла йому вступити на шлях, який повинен був вести його до сповнення його життєвої мрії, якою була наука.

Трудно сказати, які життєві фактори ведуть людину до усвідомлення, що її життєве сповнення лежить у науці. Чому зацікавлює людину, напр., астрономія або археологія, або фізика чи ботаніка, з такою силою, що веде її до бажання посвятитися їх дослідженню? Де початок того зацікавлення, де основа тих настирливих питань, які не дають людині спокою, вимагаючи відповіді? Але здається нам, що у випадку Володимира ми можемо знайти слід того життєвого початку, який спрямував його на мандрівку питань і шукання розв'язок.

Бо ось предметом його наукового зацікавлення була — в широкому розумінні — соціологія, а вона, як студія розвитку, організації і проблем суспільности, а близько щоденного життя й середовища людини і дається у великій мірі спостерігати безпосередньо, без телескопів чи експедицій у далекі країни. А життя Володимира склалося так, що жив у соціяльно різному середовищі міщан і недалеко селян, українців, хоч мало, поляків і жидів, і купців багатих, що не сміялися радістю життя, і босоногих пастушків, його приятелів з села, убогих, але сповнених радости життя. Його цікавили ці різниці, а не мав батька, який давав би відповіді на його питання, задовільні, або хоч такі "на відчепись". Його спостереження викликували міркування, медитації і неспокій зацікавлення. І це був, можемо вірити — початок.

Тепер, коли покінчив свої правничі студії в Кракові, Відні та Львові, було йому ясно, що його мрією була наука, що вона єдина дала б йому життєве сповнення і вдоволення. Усе інше було тільки вислідом ситуації, життєвої чи громадської потреби. Він знав, що життєва дорога, наскільки її стерно було в його руках, вела в науку, науку "з великої літери". Він знайшов її і пішов нею рівночасно з професійною практикою.

Ще будучи молодим студентом не обмежувався Володимир до формального вивчення юриспруденції, але зацікавився теж соціологічними та філософічними аспектами права, головно державного. Почав дописувати до *Правничої Часописи* та *Часописі Правничої і Економічної* у Львові, містячи там головним чином рецензії та реферати. Написав тоді вже дві більші, наукового характеру статті, а саме "Причинки до теорії соціології" та "Реформа похатньої торгівлі в австрійськім Законодавстві" (Часопис *Правнича і Економічна, т. II, 1901).* На їх підставі і завдяки професорові університету Станиславові Дністрянському (згодом старшому колезі в Українському Вільному Університеті в Празі) дістав Володимир державну стипендію на поглиблення своїх наукових студій. Так мав нагоду слухати найбільш видатних професорів права та соціології Австрії і Німеччини: у Берліні (1905/6) слухав викладів Зімеля, Ястрова і Бортака, в Ґраці проф. Ґумпльовича (1907), а головно (1908 і 1911/12) проф. Єлінека в Гайдельберзі. Там була якийсь час з ним його молода дружина. Багато років пізніше вони обоє згадували з сантиментом Гайдельберґ, проф. Єлінека, "Дорогу Філософів" і навіть пісеньку "О Гайдельберґ, ду файне штадт...".

Тут можемо вказати на ще іншу причину подиву Володимира для Гайдельберґу. Наука була для нього не тільки особистим сповненням: вона, в його розумінні, була суспільною потребою, вимогою суспільного життєвого пляну.[1] У своїй уяві він бачив малі, подібні (очевидно українські) містечка, в яких університет був би осередком і головним змістом життя, де студенти жили б наукою, як джерелом їх інтелектуальної діяльности. Легко розуміти, що Гайдельберґ, з-посеред усіх німецьких університетських містечок, був для нього найкращим взірцем. Володимир уже вибирав у думці такі можливі українські міста й містечка. Він, напр. уявляв собі львівську цитаделю, цілу укріплену гору, перебудованою на університетський осередок: бастіони фізичної могутности, що стали бастіонами інтелектуальної могутности — науки. Пізніше, під час визвольної війни він відкрив таке місто своєї уяви у романтичному Кам'янці-Подільському, в якому був іменований професором. Не здійснилася мрія, як і багато, багато інших мрій того часу.

---

1. Пригадаймо його промову, як голови Віденської "Січі" на Студентському Вічу у Львові, 13 липня 1899 у справі українського університету (тут же стор. 48).

У Львові, в довоєнному часі мав Володимир Старосольський на своєму науковому дорібку, крім згаданих вище статей, ще одну публікацію, яка була результатом його стипендійних студій, головним чином у Гайдельберзі, у проф. Єлінека. Цей професор видав був раніше працю про права меншостей;[2] тепер його студент Володимир Старосольський неначе доповнив проблему "другою стороною", написавши студію про права більшости,[3] з присвятою своєму професорові.

Праця була закінчена ще до війни в 1914 р., але вийшла з датою аж 1916 р. Цікаво, а то й симптоматично для Володимира, звучить тут демонстративно-патріотична транслітерація його імени як автора; в тому часі, ледве чи було це у нашій практиці.

За словами критика проф. Бернаціка, ця праця становила "перше систематичне опрацювання проблеми"; вона й діждалася — крім Бернаціковоі — кількох інших дуже прихильних оцінок у німецькій літературі.[4] Монографія Володимира була подумана як габілітаційна праця, яка давала надію на університетську кар'єру. І була це знову заведена надія: воєнні події спрямували наукову долю Володимира на інший шлях. Але, покищо, ми в цій нашій хроніці знаходимося ще в часах перед Першою світовою війною, хоч уже на її передодні.

---

2. Georg Jellinek. *Das Recht der Minoritäten,* Wien, A. Holder Verlag, 1898.

3. "Das Majoritatsprinzip". Dr. Wolodymyr Starosolskyj. Wiener Staatswissenschaftliche Studien, 15 Band, 2 Hekt. Wien und Leipzig, Franz Deuticke, Verlag, 1916.

4. Ще в останніх часах можна почути від студентів соціології німецьких університетів, що вони "Принцип більшости" вважають одним з клясичних джерел для студій у цій матерії.

НАПЕРЕДОДНІ СВІТОВОЇ ЗАВІРЮХИ. ПАЦИФІСТ З МЕЧЕМ

Ми згадували вже про те, що Володимир Старосольський не покинув політичної діяльности, коли пішов у професійну адвокатську практику. Проте нові політичні обставини змінили форму і зміст тієї його діяльности.

Політика, у своїй суті, не статична, а кінетична: її "рух" збігається з вічно змінними, живими обставинами суспільного середовища, в якому вона діє, або намагається діяти. Інакше, політиці не суджено жити й відігравати свою історичну ролю.

Отож протягом того десятиліття життя В. Старосольського, в якому він пішов у професію, починав класти підвалини під вимріяну наукову кар'єру і втішався особистим родинним щастям, політична ситуація Австро-Угорщини швидко захмарювалась. Збройний конфлікт обох займанців української землі ставав правдоподібним, а згодом і неминучим. Все те створювало теж нову політичну ситуацію для українського народу Галичини. На внутрішньому фронті актуалізувалась загострена боротьба за автономні права, за поділ Галичини на східну — українську і західну — польську, за український університет у Львові і т.д.; на зовнішньому фронті замайоріла знову ж надія, що у випадку війни Австрії з Росією і сподіваної перемоги першої, може постати вільна, самостійна українська держава. Галицькі українці повинні були бути готові відіграти в тому історичному розвитку активну ролю.

Хоч В. Старосольський був і далі активний у Соціял-демократичній партії, вузькопартійна дія відходила в нього тепер на дальший плян у всеукраїнському історичному процесі.

Він добре бачив ситуацію і передбачав можливі грядущі події. У них знайшов він своє особисте логічне місце і призначення. Був уже признаним "громадським діячем", активним у політичній ділянці. Отже, коли створено в Галичині 1-го вересня 1914 р. Головну Українську Раду, Старосольський став її членом.

Маючи всього 36 років життя, він став членом центральної і найвищої української установи, тобто єдиного і головного репрезентативного політичного проводу українського народу Галичини. Але політичне зацікавлення Старосольського, в якому був заанґажований, з глибини свого переконання, не йшло по лінії дипломатичної діяльности, яка була основним засобом Головної Ради. Його діяльність була присвячена, вже від декількох літ організуванню української мілітарної формації в Галичині, як зародкові новітньої української національної збройної сили. А це не була легка справа.

Ідеї "Молодої України", які голосили клич незалежности, були щоправда живі. Але ідея української збройної сили ще не здобула собі була в той час (1912 р.) широкої популярности серед молоді, яка ставила за головну ціль своїх змагань створення українського університету і взагалі розбудову культурних вартостей і, в більшості, уважала зброю передчасною дитячою "примхою".[1] Не було вже тоді такого молодечого проводу, як "Комітет Десяти" колишньої "Молодої України", щоб розпалити молоді уми ідеєю збройної боротьби.

А тим часом Володимир Старосольський здивував тих своїх приятелів і знайомих, які знали його як психологічного, політичного, ідейного пацифіста в усій своїй істоті, тим, що тепер він ставив карту на збройну силу і приймав ідею війни як доцільний, сприйнятливий політичний засіб, а згодом став навіть ідеологом такої української збройної сили, як Українське Січове Стрілецтво.[2] Може йшов він за клясичною дефініцією німецького філософа війни Клявзевіца, що "війна, — це тільки продовження дипломатії іншими засобами".

Трудно сказати, чому комусь подобається одна пісня більше, чим друга. Трудно уявити собі, чому бойова пісня "Марш Норманів" (Вахнянина) стала найбільш улюбленою піснею В. Старосольського: чи була це романтика — він же був романтиком —далеких походів "по морю, по морю" чи сувора реальність, яку маніфестував "меч гострий в руці". В кожнім разі, цей "меч

1. Ширше про те — див. С. Ріпецький, *Українське Січове Стрілецтво,* стор. 23.

2. Див. напр.: Іван Кедрин: "Володимир Старосольський (у 100-річчя народин)", *Свобода,* 28 січня 1978, стор. 2.

гострий в руці" ніяк не годився, здавалося, з його індивідуальністю.[3]

Все таки, як би ми й не думали про це, Володимир Старосольський, як політик, був виразним реалістом: історія вчила його, що війни, в тому й революції неминучі, як засіб і дорога до мети, злої чи доброї. Він розумів, що коли в роки "Молодої України" панувало слово, як головний засіб дії, то тепер прийшов час на діло, можливо навіть зі зброєю — з модерним "мечем гострим" в руках.

Цю зброю, разом з військовим вишколом, можна було дати членам існуючих уже організацій — "Січей", які діяли від початку століття формально як руханково-протипожежні товариства, але по суті організації ведені в патріотичному українському дусі, головно по селах Галичини. Великий український патріот, засновник першої "Січі" в 1900 р. д-р Кирило Трильовський, — "січовий батько", а згодом Генеральний Отаман в "Українському Січовому Союзі" — розумів силу своєї організації (в 1913 р. було понад 900 Січей, що мали біля 80 тисяч членів) і хотів дати їй також військовий вишкіл. Тут Володимир Старосольський знайшов легко спільну мову з Січовим Союзом і з його Генеральним Отаманом. Тепер ішлося про те, щоб дістати у влади затвердження статуту для леґальної організації "Січові Стрільці", зрештою на зразок існуючих уже польських парамілітарних організацій, які діставали зброю і право на збройний вишкіл. Старалася про те Стрілецька секція Січового Союзу; як можна було сподіватись, польський намісник Галичини (Бобжиньскі) відкидав один проєкт статуту за другим, аж треба було справжнього підступу. Щоб він затвердив статут Товариства "Січові Стрільці", йому подано на розгляд статут одної з існуючих польських організацій, точно перекладений з польської мови, зміняючи тільки назву організації. Він його затвердив.

18 березня 1913 р. скликав д-р Трильовський засновні збори першого Товариства "Січові Стрільці" у Львові. Володимир Старосольський став його головою — Кошовим.

Це був початок: у січні 1914 р. засновано у Львові друге товариство, т.зв. "Січові Стрільці II", під головуванням д-ра

---

3. Побачимо згодом, що коли став він "канцлером" Лицарів Залізної Остроги при УСС-ах, його знаменем був великий меч.

В. Старосольський — чотар згодом сотник УСС. Кошовий Товариства УСС у Львові.

Романа Дашкевича (пізнішого полковника СС) і так пішло дальше. Коли прийшла війна, в Галичині було вже 96 товариств "Січові Стрільці".[4]

Володимир Старосольський не служивши у австрійському війську, не мав вишколу мілітарного, фізичного чи — також важливого — психологічного. Він і не був ніколи фронтовим вояком. Але був готовий ідейним завзяттям. Одягнувши новий військового стилю стрілецький однострій брунатно-сірого кольору (хакі) і шапку "мазепинку" пішов у похід з Січовими Стрільцями під прапором української незалежницької ідеї. Кожне військо, навіть коли зформоване лише силою закону, потребує ідейного хребта. Це особливо стосується добровольців, яких саме ідейність покликала до зброї і які з власної волі послухались її. Цю ідею треба було одягати в зрозумілі і пориваючі слова; поглиблювати її для тих добровольців, які вже пішли на її поклик і поширювати для тих, які ще стояли осторонь, але, як громада, творили тверде запліччя. Від того запліччя мала йти моральна і

4. Див. Ст. Ріпецький, згадана праця, стор. 35 і дальші.

матеріяльна поміч: тому мусіло бути в ньому зрозуміння ідеї, віри в неї і готовість помогти тим, які вже пішли на її поклик. У тому секторі стрілецької організації було місце і завдання Володимира. Ми побачимо, що теж роки пізніше, коли йшов уже у воєнному поході з Українськими Січовими Стрільцями, він продовжував цю свою ролю.

Тепер, коли починали вже гриміти гармати — покищо дипломатичні, і події гнались уперед швидким кроком, Стрільці мусіли негайно готуватись до правдоподібної збройної участи у конфлікті між займанцями. Товариство "Січові Стрільці", під проводом свого кошового Старосольського, було вже у вишкільному поході. Очевидно була проблема матеріяльного забезпечення і громада мусіла помогти. Тут було завдання для Володимира.

Маємо один документ часу, правдивий джерельний матеріял, який дає свідчення про ідею, дію, конкретні завдання і — потреби Товариства "Січові Стрільці" у Львові. Це його "Обіжник і заклик до громадянства"; дата: Львів у березні 1914 р., а підпис: д-р В. Старосольський, кошовий і Ф. Королів, писар. Не можна сумніватися, що автором обіжника був сам кошовий Старосольський. Про те говорить типовий для нього стиль презентації, історичні аналізи і передбачення, політичні висновки і арґументація; це неначе промова до зібраних людей, а не формальний "обіжник" і "заклик".[5]

Обіжник вичисляє у вступі "ряд воєн, стрясень і переворотів" від Далекого Сходу до Африки й Европи і стверджує: що тепер "до міжнародних напружень прилучається ще національна проблема..."; що "ми бачимо, як на наших очах деякі поневолені народи добувають собі волю і як інші поневолені будяться з просоння, свідомі того, що про свою долю рішатимуть вони самі..."; що "серед поневолених народів починає рости нова сила... мілітарна сила". Обіжник передбачає (чи можемо сказати — Володимир Старосольський передбачає), що "після двох конфліктів між Росією і Австрією (1908-1909 рр. і 1912-1913 рр.), які вдалося полагодити без війни, стає ясно, що "прийде третій, і то не за Балкан, але за українську територію, або за українську

5. Текст обіжника опубліковано у книзі: *За волю України. Історичний Збірник УСС 1914-1918.* Нью Йорк, вид. Гол. Управи Братства УСС, 1967, стор. 92. Тут див. стор. 349

справу в Росії, або за російський рух в Галичині. У всякому випадку напруження поміж нашими займанцями з кожним днем кріпшає і може кожної хвилі наступити вибух"... "Драма розіграється на нашій арені". Ледве чи хто інший передбачував війну так категорично, як кошовий "Січових Стрільців І".

І далі: "Україна стоїть напередодні нового життя. Треба поставити нову програму, приготовити силу, щоб в хвилі, коли прийде час 'заліза і крови', Україна мала голос...". І ще далі: "Витворити ідеологію Самостійної України і її запоруку — мілітарну силу, — це задача найближчих днів... поки ще час...".

Обіжник говорить також про те, що виконує і плянує Товариство "Січові Стрільці" у Львові, а саме: "22 березня закінчився перший курс школи, офіцерський курс пічнеться 4 травня...". Потрібно виеквіпування (екіпірування), бібліотеки, крісів, набоїв, мап, одностроїв... Товариство влаштовує табори для вакаційних вправ, на які "з'їжджається молодь з усіх усюдів" і "сьогорічні вакаційні вправи відбудуться в Чорногорі від 20 липня до 4 серпня..." необхідно вислати кількох людей до військових академій за границю на курси..., "якщо рух має бути серйозний і поважний, мусимо признати, що до його проводу не вистарчать капралі, а навіть резервові офіцери...".

Справді "рух" мав бути серйозний: таке було плянування Товариства "Січові Стрільці" і така була участь у ньому Володимира Старосольського. Твердження цього обіжника дають нам повний образ участи В. Старосольського у визвольному русі в роках напередодні Першої світової війни — його заанґажування: громадського, патріотичного та ідейного.

Першим — (і останнім) — великим публічним виступом довоєнних "Січових Стрільців" була їх участь у історичному загально-галицькому Здвизі у 100-ліття з дня народження Тараса Шевченка 28 червня 1914 р.

Маршувало тоді вулицями Львова кільканадцять тисяч Січовиків і Соколів. На чолі п'ятьох соток "Січових Стрільців", з яких велика частина була озброєна, їхав верхи на коні їхній кошовий — Володимир Старосольський.

Того самого дня упав у Сараєві постріл, який зрушив світ. Місяць пізніше Австрія виповіла війну Сербії і почалася світова хуртовина. Передбачування наших політиків, а зокрема передбачення "обіжника" "Січових Стрільців" за підписом В. Старосольського, стали реальністю. Почалася для України і укра-

Кошовий В. Старосольський на чолі походу "Січових Стрільців" під час Здвигу 28-го червня 1914 р. у Львові.

їнського народу нова сторінка історії. Почалася "Велика Пора".

Товариство "Січові Стрільці" було готове. Усього три дні після того, як — 28 липня 1914 р. — Австрія виповіла війну Сербії, об'єднана старшина "Січових Стрільців" I і II у Львові помістила у Львівському щоденнику *Діло* наказ до своїх членів зголоситись негайно до мобілізаційного пункту у Львові. Це був перший офіційний мобілізаційний наказ новітньої української збройної сили. Рівночасно почав діяти у Львові стрілецький Мобілізаційний комітет, до якого увійшли такі стрілецькі старшини: Володимир Старосольський, Іван Чмола, Олена Степанівна і Михайло Гаврилко. Цей Комітет зформував відразу першу бойову сотню Українських Січових Стрільців, яка відмаршувала у село Гаї під Львовом під командою сотника Івана Чмоли. Так почалась історична дія "Українських Січових Стрільців".

Почалась також нова сторінка в житті Володимира Старосольського.

СТРІЛЕЦЬКИМ ШЛЯХОМ

Багато років після цього історичного літа 1914 року, у промові на святі стрілецької пісні у Львові, Володимир Старосольський, філософуючи на тему цієї пісні, як символу вічного шляху-маршу, сказав, що стрілецтво — "це був шлях у просторі і в часі, шлях з одної доби в другу".[1] Не має сумніву, що цей похід на шляху "з одної доби в другу" почався літом 1914 р., першим наказом старшини "Січових Стрільців" — в тому й Володимира Старосольського — і першим вимаршом стрілецької сотні. Ми можемо теж сказати, що це був шлях з одної доби в другу також в особистому житті Володимира Старосольського. Для нього не було і не могло бути інакше: кликав інших — своїх Січових Стрільців, щоб ішли в похід, то мусів і сам бути в ньому. Був це для нього неначе наказ долі, наказ самому собі. Але якже трудно було виконати мовчки такий наказ. Адже це не був іраціональний порив молодця, який покидав батьків, щоб іти за ідеєю-мрією. Володимир був вже зрілим мужчиною, мав молоду родину — дружину і троє дітей — хлопців віком сім і шість років та дворічну донечку; мав добру адвокатську канцелярію з найкращими професійними прогнозами, перед ним стояли дуже надійні наукові можливості. Але над усе, це була родина, яку покидав без опіки, без засобів на життя, дружину без чоловіка, дітей без батька. Роки, які прийшли, були для Володимирової родини справді не легкі. Одарка з дітьми мусіла покинути їх вигідне, модерне помешкання на вул. Коперника 14 і перенестись до дому батька, Володимира Шухевича, на вул. Собіщини ч. 7, поблизу "Високого Замку". Там перебули вони важкі місяці ворожої московської окупації, яка прийшла скоро після вимаршу "Усусусів" і тривала десять місяців. З нею прийшли труси, переслухання, спроба вивезти на Сибір, як закладника, Володимира Шухевича, як і цілий ряд видатніших українських громадян. Батько Одарки хворів поважно, і це врятувало його перед вивозом, але він

1. Див. "За волю України" згадано вище, стор. 32. Тут див. стор. 78

помер 15 квітня 1915 р. (Замість нього, прив'язаного до ліжка, вивезли москалі на Сибір його наймолодшого брата, адвоката д-ра Миколу Шухевича).

Було в хаті холодно й голодно. Жила там сестра Одарки Ірина з чотирма дітьми; її чоловік отам. Теодор Рожанковський був також з УСС-ами. Семеро Шухевичівських унуків — п'ять хлопців і двоє дівчат — як звичайно діти, не дуже турбувались війною, бо мали товариство до забави, тільки інколи нарікали на щоденний ячмінний "пенцак" і темний хліб. Обидві матері заробляли, як могли: Одарка пекла медівники для консуму-крамниці, де купували російські старшини; інколи віддавала в заставу дорогоцінності за мізерні гроші. Так пережила Володимирова родина російську інвазію. Січові Стрільці повернулись у Галичину із-за Карпат, прийла вістка від Володимира, а згодом пам'ятна й щаслива довша зустріч.

Пісочна, 1917 р. Кадра УСС. Генерал Мирон Тарнавський з адьютантом Володимиром Старосольським.

Село Дроговиже, 1917 р. Володимир Старосольський на коні "Майорко", готовий до від'їзду.

Коли Вишкіл УСС-ів стояв біля Розвадова над Дністром у 1917 р., а Володимир, тоді адьютант генерала Мирона Тарнавського, стояв на квартирі в сусідньому селі Дроговиже, у пароха о. Юрика, там також перебувала ціле літо родина Старосольських. На все життя остались у дітей спомини про ті хвилюючі місяці: кожного ранку сідав їх батько на свого бистрого коня з дивним ім'ям "Майорко", салютував по-військовому дружині й дітям і ґальопом гнався дорогою до бараків біля Розвадова, збиваючи за собою куряву. А його сини, майже кожного дня мандрували за ним і потому дивились з дороги, як відбувався ранішній "звіт" Вишколу і як їх батько, чотар, відбирав його з достойним генералом.[2] Згодом, був Володимир тільки двічі на коротких відпустках: раз — ще з Галичини, а вдруге з

2. Див. спомин Юрія Старосольського "Стрілець на варті", *Свобода,* Джерзі Сити 6 травня 1955 р., стор. 3.

Херсонщини в 1918 р. Вертався Володимир у поле і з ним і його велика туга-журба. Її можна було читати й відчути в його листах: що не міг дбати про них, коли голод загрожував, що не міг бачити як росли діти і не міг впливом своїм помагати їм рости. У споминах його дітей остались такі образки-моменти, як їх мати відбирала такі листи від листоноші, з якимсь дивним усміхом, у якому був сум, як у поспіху, в якому було вагання, розривала коверт, а потім стояла тихо-тихесенько при вікні у великому дідовому сальоні і перечитувала писання, щохвилини відриваючи свій зір від нього, ніби шукаючи чогось у далекому небі; тоді діти мовчали, здалеку у кутку кімнати: вони не бачили материних очей, але знали — відчували, що були в них сльози. А потім мати сідала з ними на старій канапі і вони тулились до неї, як читала їм батькового листа. Були вони з печаткою "фельдпост" на коверті, і не було їх багато.

Зберігся в родині один Володимирів лист до старшого сина в день його дев'ятих народин. В ньому говорить Володимир про любов свою і матері до найстаршого їхнього сина, про їхнє щасливе життя разом і кінчав бажанням, яким хотів би бачити свого сина: "старайся... любити дуже свій український нарід. Тоді виростеш на гарного чоловіка...". (Гляди стор. 74).

Дивні шляхи нашої долі: на Великдень 1972 р. з датою Денвер Колорадо, Америка, 27 квітня 1973 р. прийшов окружною дорогою через редакцію *Свободи* Джерзі Ситі, дуже особливий і зворушливий лист до старшого Володимирового сина. Був писаний незвичною до письма старечою рукою, очевидно колишнього Січового Стрільця, галицького селянина п. Бойка. Щоб віддати зміст і настрій цього листа, переписуємо його тут без будь-яких змін: "...Батько на імня Володимир Старосольський —яко сотник при січових стрільцях і владів канцелярії щодо вишколу. Одного разу кличе мене запит мені дає чи я озглєдню його прозьбу. Моя відповідь дуже радо тільки вчім річ мені невідомо і читає мені листа, що отримав від Подруги, що в хаті ні лишки муки чи круп ні пшона нема і спати пішли з юрцьом синком О СЛЬОЗАХ. Ми були на вкраїні коло Чорного Моря —Одеса. Сотник навантажив мені на плечі муки круп пшона і з плечей не годне було зняти Аж у Львові я відпочив".[3]

3. Лист в родинному архіві.

24. 2. 1916.

Коханий Юрку!

Приходить день твоїх
уродин. Це вже девятьох літ
минає, як ти вродив ся. Тепер
ти великий хлопчик та
зрозумієш, що Мама і я любимо
тебе і все бажаємо тобі добра.
День уродин пригадує, як довго
вже ходиш по світі, кілько
літ маєш уже за собою. Нам,
Мамі і мені пригадує ще
день твоїх уродин, що перед
девятьма роками нам народила
ся перша дитина, наш
найстарший син. Від сеї ві-
дати ти будеш пригадувати собі,
як ти рік, як ми тішили ся

Лист Володимира Старосольського до сина Юрка.

тобою я часом і журила.
Бажаю тобі Юрку, щоби
ти був все здоровий, дужий,
веселий а передусім, щоби
ти був все добрим, чесним,
хоробрим чоловіком. Памятай
Юрку, що чоловік звичайно
таким лишаєть ся, яким
став ся за молоду. Тому ти
старайся усе бути пильним,
говорити все правду, любити
нас, твоїх батьків і любити дуже
свій український нарід. Твої
вирости на гарного чоловіка.
Памятай також, що се
негарно і соромно бути
лінтяйом та нудярем.
Желаю тобі Юрчику
щоби через ціле твоє
життє ніхто не потребував
соромити ся за тебе.

але щоби ми були з Тебе
все горді і желаю, щобись
був все щасливий.
Цілую Тебе щиро
Твій батько

24.2. 1916

Коханий Юрку!

Приходить день Твоїх уродин. Се вже девять літ мине, як Ти родився. Тепер Ти великий хлопчик та зрозумієш, що Мама і я любимо Тебе і все бажаємо Тобі добра. День уродин пригадує, як довго вже чоловік на сьвіті, кілько літ має вже за собою. Нам, Мамі і менї пригадує ще день Твоїх уродин, що перед девяти роками нам народилася перша дитина, наш найстарший син. В сім дни я буду пригадувати собі, рік за роком, як ми тішилися Тобою, а часом і журили.

Бажаю Тобі Юрку, щоби Ти все був здоровий, дужий, веселий, а передусім, щоби Ти був все добрим, чесним, хоробрим чоловіком. Памятай Юрку, що чоловік звичайно таким лишається, яким став ся за молоду. Тому Ти старайся усе бути пильним, говорити все правду, любити нас, Твоїх близьких і любити дуже свій український Нарід. Тоді виростеш на гарного чоловіка. Памятай також, що не гарно і соромно бути мазґайлом та нудярем. Желаю Тобі Юрчику, щоби через ціле Твоє життя ніхто не потребував соромитися за Тебе, але щоби ми були з Тебе все горді і желаю, щобись був щасливий.

Цілую Тебе щиро

Твій батько

Боєва Управа УСС-Відень, 1915 р. Зліва сидять: д-р Володимир Старосольський, д-р Теофіль Кормош, д-р Кирило Трильовський — голова, д-р Стефан Томашівський, Дмитро Катамай; стоять: проф. Іван Боберський — скрабник, Володимир Темницький — заступник голови, д-р Льонгин Цегельський

Чи можна дивуватись, що Володимир журився і тужив протягом років? Але зобов'язання його було на стрілецькому шляху. Ішов він по ньому від початку аж до листопада 1918 р., коли то, виконуючи місію УСС, попав у польський полон під Львовом.

Кожна людина найбільше корисна та успішна в дії, яка спирається на її природних здібностях, на вироблених життєвих поривах, на, можна сказати, її життєвій філософії. Володимирові Старосольському було призначено в великій мірі саме так служити Українським Січовим Стрільцям і з ними їхній історичній меті.

Організація Леґіону УСС-ів і різні її зміни, залежні від становища австрійського уряду, створювали сподівані або й несподівані труднощі. Настрій серед стрільців змінявся теж від-

повідно до їхніх успіхів, а зокрема внаслідок несправедливого до них ставлення. До того, як знаємо, поруч із мілітарною місією, а навіть понад нею, мало УССтрілецтво ще й політичну місію, яку усі глибоко відчували. Усе те, труднощі, проблеми, складні ситуації, стали природним тереном для дій Володимира, який не був ніколи "фронтовим старшиною". Тут діяла політика, психологія, і навіть правні питання, які інколи виринали і тому тут було його логічне не-бойове покликання. Був з УССами всюди, де він їм був потрібний.

Як член Головної Української Ради і Бойової Управи у Відні, він був їх "представником з поля", зв'язковим і заступником стрілецьких потреб і бажань, фізичних і психічних. Продовжуючи свою дію ще з довоєнних "Січових Стрільців" (а, може, ще й з "Молодої України"), він був, передусім, ідеологом Стрілецтва.

Володимир Старосольський

СТРІЛЕЦЬКИМ ШЛЯХОМ

ПРОМОВА ВИГОЛОШЕНА НА СВЯТІ СТРІЛЕЦЬКОЇ ПІСНІ У ЛЬВОВІ 24-ГО ЛЮТОГО 1935 Р.

А дежбо-то ваші, панове молодці, та й тії рушниці?
Наші рушниці в царя у світлиці, ми самі в темниці.
А дежбо-то ваші, панове молодці, та й тії пістолі?
Наші пістолі у царя на столі, ми-ж самі в неволі.
А дежбо-то ваші, панове молодці, тай тії баскі коні?
Наші баскі коні в царя на припоні, ми-ж самі в полоні.
А дежбо-то Ви самі?

Тисячі не відповідять, бо їх не стало. Спалилися у святім вогні, згоріли, як згорів, наче відомий символ, наш полковник Вітовський. І вже ніколи не стануть вони на збірці.

А знову тисячі розкинені далеко по своїй і чужій землі в усіх частинах світу. А ті, що лишились, несуть на собі тягар і двох десятків літ і тягар подій.

Колишні "чумарики-чубчики" похідних сотень, діти, що їм непосильний був тягар кріса, перейшли вже сьогодні "середину пути життя людського". Іншим посивіли голови.

Степан Ріпецький, колишній безпосередній учасник і обсерватор тих подій, а згодом історик УССів, підкреслює важливість тієї ролі Володимира Старосольського, називаючи його і Дмитра Вітовського "найкращими ідеологами УССтрілецтва" і так характеризує різницю між ними: "Старосольський, як політичний мислитель, був блискучим теоретиком та аналітиком політичної дійсности, а Вітовський, як активний і більш практичний діяч серед народніх мас, умів популяризувати ті принципи визвольної політичної думки серед УССтрілецтва. Оба тішилися безмежним довірям усього УССтрілецтва і завжди на нього заслуговували".[4]

Коли стрільці святкували на Закарпатті, ще у дефензиві, своє перше воєнне Різдво, з ними був і до них промовляв Володимир Старосольський. Згодом, у березні 1915 р. у Шевченкову річницю, він знову промовляв до них на терасі славного замку у Вар-

4. Див. *УССтрілецтво*, стор. 322.

Оглядаємося позад себе. Хто ми були? Прийшли після виходу в поле УСС речі й події великі, — такі великі, що закривають собою почин УСС, що виорали в свідомості та відчуванні мас борозди куди глибші. Але одне є певне. УСС були початком лявіни. Хоч лявіна яка велика, хоч її маса куди більша від — бути може, — малої тільки жмінки, з якої вона почалася — проте: оця жмінка, про що слід завжди тямити, була початком лявіни. Та цього не забудеться і тоді, коли "згине в сірій мраці слід по журавлях".

Оглядаємося на пройдений стрілецький шлях. Дивний шлях! Він почався відступом на південь, за Карпати. Та цей відступ завів саме на ту частину України, що, здавалося, була пропаща, що майже забувалася. І для відродження цієї окраїни цей відворот став наступом, бо перебування УСС там, за Карпатами, було животворною, плідною в наслідки подією. З тієї власне окраїни почався стрілецький похід зі зброєю в руках, похід майже по всьому просторі України. Крізь звори і хребти Карпат, Підгір'я, лани і яри Поділля, і Чорне "Руське" море, і вгору Дніпром, Січ, Великий Луг і Запорізькі степи. І Київ, де Січові Стрільці, кість од кости і плоть од плоти УСС, значили своєю кров'ю однодушну і одностайну волю усієї Нації. І досягнув цей шлях Волині, де значився творенням рідної школи.

На межі двох діб буття нації почався цей шлях. Кінчається одна доба, що в ній усі зусилля були звернені на збереження існування та добуття кращих умовин для існування в межах

палянці[5] А коли Стрільці — вже знову в Галичині — святкували (між іншим проти волі австрійського начальства) проголошення III Універсалу Української Центральної Ради, то це знову був чотар Володимир Старосольський, який вітав їх святковим словом.

Намагався він теж бути помічним у різних поточних потребах стрілецтва, маючи при тому особливе зрозуміння для почувань і бажань "простих" стрільців. Так ось, напр. у своєму листі-звіті з Закарпаття Українській Бойовій Управі у Відні з Варпалянки, датованому 11 травня 1915 р., він критикуючи програму стрілецького альбому, який у Відні підготовляли, питається: "...де (в альбомі) самі стрільці? Для них нема місця в альбомі, а працінь вони повинні там бути передусім. По можності кожний стрілець, не лишень поляглі, з назвиськом. Вони ж є в більшій мірі стрільцями, як старшина, яка переважно складається з офіцерів армії, а не добровольців... на першім місці повинні стояти портрети стрільців, тоді альбом буде тим, чим повинен бути". У тому

5. Паланка або Варпаланка, замок Коріятовичів б. Мукачева з XIV ст., там був кіш УСС, гл. *Українська Загальна Енциклопедія,* Львів-Станиславів-Коломия, під редакцією І. Раковського. Том другий.

чужих держав. Тимто й розуміння завдань та призначення УСС збоку старших поколінь було ще зв'язане з тією добою. УСС в розумінні того старшого покоління мали бути доказом льояльности відносно Австро-Угорщини, і в доказ льояльности вони мали скріпити наше положення в чужій державі. І в цьому було джерело трагічного непорозуміння. Бо зовсім інакше розуміли це УСС. Вони вважали себе за вияв активности Нації, за маніфестацію її волі творити самій свою долю, бути співтворцями подій, що тоді йшли. І стрілецький шлях повів нестримно від одного розуміння до другого, від одної доби у другу.

Чи тямите відхід перших сотень у поле? Чи тямите ті гонведські вишивані штани, що їх мусіли надягати стрільці? Чи тямите ті сльози стрілецькі, що полились тоді в темну ніч при світлі смолоскипів? А далі: змагання зазначити свою окремішність, своє власне обличчя також назовні. І появилися спочатку зелені галузки на стрілецьких шапках, далі —жовто-блакитні кокарди, далі — шапки мазерпинки, герб, у якому зв'язані були в одно герби Львова і Києва. А врешті —власні однострої, а на шапках тризуб. Це був шлях у просторі і в часі, шлях з одної доби в другу.

ж листі-звіті він твердить, що альбом, так як він запроєктований "не скаже нам нічого більше як тільки се, що в австрійській армії творили українці окремий відділ. А Стрільці, це прецінь Українська Армія і альбом мусить бути альбомом Української Армії, а не інакше".

Він зауважив, що написи на печатках "Воєнного Музею" є тільки по-німецьки. Питається, чи Боєва Управа згідна з тим, і якщо так, то чи вона не думає, "що нам крихітка пошани самих себе таки не завадить?" Цілий цей лист-звіт починається одначе ствердженням, що загальний настрій у стрільців піднісся наслідком поправи воєнного положення і передусім "наслідком внутрішної еволюції стрільців..." і кінчає: "Підношу це з натиском тому, що внутрішний зміст стрілецького життя уважаю справою не менше важною, як зовнішні виступи стрільців".[6]

Годиться теж згадати, що Старосольському приходилось справді бути і практичним адвокатом стрільців. Приходили до нього з довір'ям і діставали поміч і пораду. Інколи сама стрілецька старшина кликала його до адвокатської помочі у справах, яких було, на жаль, чимало, коли — внаслідок інтриґ або й

6. Текст із *За Волю України*, стор. 389-390.

На тому шляху родилася і — вона, пісня, стрілецька пісня. Бо це йшли ті, що "як ідуть в бій, то співають і зі співом умирають". Народилася стрілецька пісня.

Чи є у ній щось, що вирізняє її, що призначає їй окреме місце? Чи можна найти у ній якийсь пануючий тон, мотив, що завжди повертає і надає їй окремий, власний зміст?

Вслухайтеся у стрілецькі пісні, а найдете, що майже всі вони зв'язані з ідеєю походу.

"Машерують стрільці добровольці" — у пісні про червону калину — "Гей видно село", а там "Ідуть стрільці, січовії стрільці до бою". Навіть особисті переживання, звязані з ходом, рухом. Хочби пісня про любов товариша Федька (Черника — прим. автора) малює його, як "тепер він десь манджає в далекую Сибір і очі все здіймає до ясних-ясних зір".

А колективні найглибші переживання, також зв'язані з походом. "Ой та зажурились стрільці січовії, як Збруч річку проходили". І знову "ми йдем вперед, за нами вітер віє і рідні нам кланяються жита". Це-ж два епізоди походу і з ними зв'язані глибокі переживання. А пісня, що безконечно глибоко

непорозуміння — ставали стрільці перед військовим судом. Згадує, напр., леґендарний Василь Вишиваний — полк. Вільгельм Габсбурґ, тоді командант УССів з часів побуту в Україні таке: "Тоді вже був у нас д-р Володимир Старосольський, що його стрільці і я дуже любили... Я мав тоді плян збільшити бойовий стан УССів і тому утворив новий курінь, командантом якого став д-р Володимир Старосольський. Я все працював спільно з ним і нам на спілку вдалося врятувати життя деяким українцям, які вже були засуджені на смерть".[7] Що більше, між його "клієнтами" були теж мешканці, головно селяни — тих станиць, де стояли УСС-и. Вони зверталися до УСС зі скаргами, проханнями та порадами. Ті справи полагоджував Володимир Старосольський, який не раз виїздив на села перевіряв надужиття, писав протоколи і допомагав селянам інтервенціями в команді Дивізії".[8]

Коли УСС маршували уже степами України і вже налагоджували живий контакт з населенням,[9] Володимир Старосольський

7. Василь Вишиваний, "Українські Січові Стрільці з весни 1918 р. до перевороту в Австрії" (Передрук з *Календаря "Запорожець"* на 1921 рік), *Новий Шлях*, 5 березня 1956 р.

8. *Українське Січове Стрілецтво*, стор. 196.

9. Про те, напр., писала Софія Тобілевич: *Рідні Гості*, 2-ге вид. Нью Йорк, В-во "Червона Калина", 1954.

лежала в стрілецькім побуті, "видиш брате мій", —чи-ж не каже вона, що "мерехтить в очах безконечний шлях"? Це просто візіонерське відчуття того, як "похід" сильно і сутньо зв'язаний з життям стрілецтва. Похід не в значінні маршу, тільки фізичного руху, але похід, як ідея, як елемент життя, як стихія.

Цю ідею походу я стрічав уже висловлену в іншій області мистецтва на чужині. Стоїть на Вацлавськім Наместі в Празі пам'ятник св. Вацлава. На високому цоколі постать св. Вацлава на коні, нижче по чотирьох углах чотири постаті. Всі вони в русі. Всі йдуть. А коли глядіти на пам'ятник, маєш враження, що вони несуть на плечах кивот — кивот чеського народу, св. Вацлава. Несуть його крізь століття.

Така є ідея походу "мерехтить в очах безконечний шлях", шлях для Нації. Йдемо ним. Ідемо і несемо на плечах, високо над головами — кивот.

За волю України, — історичний збірник УСС. Видання головної Управи Братства Українських Січових Стрільців. Нью-Йорк, 1967.

брав нераз участь у цій місії, головно даром свого слова сповненого соборницького ідеалізму. Напр. Б. Попович у "Спогаді з Минулого"[10] описує таку подію з 1918 р., з часів перебування на Україні: він зустрів свого знайомого Любарського, до якого саме приїхала дочка Оля "панночка говірлива, що щебетала по-українськи". Вона оповідала, що "учительство з Єлисаветщини мало свій з'їзд і зустріч з Січовими Стрільцями. Варили традиційну кашу в степу, цілу ніч до місяця співали, а якийсь старшина, якого всі кликали чомусь "пан меценас" (Старосольський) вигологив довгий ідеологічний реферат. Всі були захоплені".[11]

Володимир був теж включений активно і дипломатично (а також, можна сказати, психологічно) в іншу критичну проблему Стрілецтва. Це була проблема головних Командирів. Приходили до УСС професійні австрійські старшини, для яких національні українські питання були байдужі або й чужі. Це, очевидно, викликало труднощі для стрілецьких старшин і розчарування для стрільців. Нових командирів треба було "перевиховувати". Між такими, які мали це завдання був Володимир Старосольський, "професійний адьютант" кількох командирів Леґіону УСС Пише про це близький обсерватор цього процесу, Андрій Кігічак:[12] "Все змінювані команданти навчали нас військового діла, а наші старшини 'обрихтовували' їх на свідомих українців. Спецом від того був д-р Володимир Старосольський, 'професійний' адьютант кількох командантів Леґіону, який, своєю небуденною інтеліґенцію, ніжним характером, при тому послідовно терпеливістю, 'брав' своїх 'учеників', яких згодом старшини не пізнавали". З деякими, наприклад з генералом Мироном Тарнавським або з Василем Вишиваним (трохи несподівано) єднала Володимира надовго особиста приязнь. Коли помер 29.VI.1938 р. у Львові генерал Тарнавський, то на його похороні з-під катедри св. Юра, його колишній адьютант Володимир Старосольський ніс шовкову подушечку з військовими відзнаками померлого, а опісля пращав його словом на Янівському кладовищі.[13]

---

10. *Америка* (Філядельфія) 18 травня 1971.

11. "Меценас" — це чемностевий титул адвоката, вживаний в Австрії, головно в Галичині. Він пристав до Старосольського теж у його стрілецькій службі і був інколи причиною гумористичних ситуацій.

12. Андрій Кігічак, "Проґавлена нагода. Причинок до історії УСС", *Новий Шлях* (Вінніпеґ), 30 серпня 1954, стор. 2.

13. Див. REBUS IN ARDUIS, *За волю України,* стор. 228. Тут див. стор. 346

Похорон ген. Мирона Тарнавського, з-під катедри св. Юра у Львові. Червень 1938 р. Перед домовиною зліва: Дмитро Паліїв, Володимир Старосольський, Роман Купчинський

Воєнні роки, які Володимир Старосольський провів на "стрілецькому шляху", були для нього роками збройної боротьби великих держав, у які був включений український народ. На тлі цієї боротьби і розвитку подій виростала зовсім реальна можливість, що незалежність його народу могла здійснитися у власній державі. І для нього, мислителя і теоретика, ця можливість була викликом і зобов'язанням. Майбутня держава вимагала форми і змісту: їх треба було приготовляти. Володимирові наукові аспірації були все живі: вони вже тоді несли в собі зародки

пізнішого твору його життя — *Теорії Нації.* А покищо — коли бував у Відні, відвідував бібліотеки; коли їхав цілими днями поїздом до стрілецького місця постою, його розум працював і шукав розв'язок, а коли дозваляли на це вільні хвилини від фронтової служби — він писав. У висліді дав у тих роках кілька політичних публікацій, як напр. "Думки про демократію", "Національний і соціяльний момент в українськсій історії"[14] або полемічну статтю "Ще в справі орієнтації"[15] у відповідь на статтю Донцова п.н. "Катова вечеря", *Шляхи,* Львів, ч. 3-4, 1916.

---

14. *Вісник Союзу Визволення України* (Відень), лютий 1915, стор. 13 і *Видання Союзу Визволення України* (Відень), 1915.

15. У журналі *Шляхи* (Львів), 1916, ч. 9-10; уривок, п.н. "Віра в безсмертність нації" поміщено у *За Волю України,* стор. 57.*

---

* ВІРА В БЕЗСМЕРТНІСТЬ НАЦІЇ

Допущення такої можливости, що ми могли би бути ким небудь засуджені на національну смерть, стоїть проти погляду, що джерело нашого життя безсмертне, та, що наша доля лежить передусім у наших руках.

Фіхте в найтяжчу для своєї батьківщини пору... в основу своїх означень поклав переконання про безсмертність нації. Це переконання, ця віра, вяже народ в одну велику цілість, вона є товчком руху, праці, походу вперед... Нема народу без віри в його безсмертність. З вірою цею нація родиться і з утратою її мусіла би умерти. Бо не тільки віриться в це, чого бажається, але і бажати, хотіли можна лише цего, в чого здійснення віриться. Нема справжньої волі без переконання про увінчання її успіхом. Діяльна, жива воля нації, родиться з віри в її безсмертність, в це, що будуччина належить до неї.

В круговороті теперішніх подій більше чим коли небудь треба нам вірити, що будучність наша, що ніхто не в силі нам її відобрати.

Йдеться в цій війні про це, коли і в якій мірі здійсняться наші бажання і домагання. Мусимо зробити усе, щоб вони здійснилися в як найбільшім об'ємі у слушнім відношенні до безмежних жертв, які поклав наш нарід. Не сміємо допустити думки, будьто би йшли справа про наше життя. Якщо б навіть скривдила нас ще раз історія, то це не принесло би нам загибелі. Це значило би лишень, що хвилина відпочинку, спокійної творчої праці для нас ще не прийшла, що шлях до перемоги ще далекий, але і цей шлях ми перейдемо переможно.

Лицарі Залізної Остроги. Пісочна 24.II.1917 р. Зліва: Роман Купчинський, Василь Панчак, Льоньо Лепкий, Михайло Девоссер, Гринько Трух, Іван Цяпка-Скоропад, Володимир Білозор, Роман Каратницький, Володимир Старосольський, Микола Стронський, Ілько Цьокан, Володимир Щуровський

В. Старосольський з його вродженим сенсом романтики й гумору, знайшовся скоро в гурті тих стрільців, які поклонялися веселій музі. Коли створився в Кадрі славний "Орден Залізної Остроги", то між його творцями був Володимир Старосольський: біля "Великого Комтура", — леґендарного Цяпки Скоропадського, станув його "Канцлер" — Володимир Старосольський, і той переконаний пацифіст дістав у руки відповідну відзнаку — великий залізний меч. Збереглася досі у нащадків УССів популярна весела пісня "Не сміє бути в нас страху, ні жодної трівого, бо ми є лицарі грізні "Залізної Остроги"". Але ледве хто пам'ятає ще цю стрічку, яка йшла після "Наш славний Комтур Скоропад...", а в ній було таке: "А Канцлер наш Володимир, Лицар з Старої Соли, Пред ним дрижать держави всі і хиляться престоли". Стрілецька муза додавала сили стрільцям.

Прийшло для УССів завершення їх походу: наближався листопад 1918 року і з ним Великий Зрив Галичини. Стрільці готувались у тайні перед австрійським командуванням. У Львові

Січові Стрільці на скелях Бубнища 1915 р. Посередині ген. Мирон Тарнавський, третій на ліво від нього чотар Володимир Старосольський.

постав таємний "Український Генеральний Військовий Комітет". Володимир Старосольський і Дмитро Паліїв стали в жовтні 1918 р. його членами від УСС.

Кіш УСС стояв тоді уже на Буковині. Звідти післано В. Старосольського залізничим паровозом до Львова, як делеґата УСС. Під містом напали на цей паровіз польські частини і Володимир Старосольський попав у полон. Його відставили до Домб'я під Краковом, де вже був табір Українських полонених. Так закінчився "стрілецький шлях" Володимира Старосольського; з ним і великі, чудові мрії.

ШЛЯХОМ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Польський табір в Домб'ю був не тільки приміщенням військово-полонених: він був теж концентраційним табором для цивільного населення — "небезпечних" українських політичних діячів. Отже там зустрів Володимир Старосольський і полонених у війні стрільців, як ось маляра Лева Ґеца, а також видатних провідників галицького незалежницького руху, як Кирило Студинський, Володимир Бачинський, Лев Бачинський, і цілий ряд інших. Прийшлось і Володимирові скидати стрілецький однострій і одягати цивільний одяг, який прислали йому з дому. Налагодив зв'язок з родиною, хоч тільки письмовий і це заспокоювало його особисту журбу. Знав він, що дружина з дітьми, які жили в останні роки в домі Володимира Шухевича, родинному домі Одарки, перенеслись на нове мешкання, до кам'яниці співачки Соломії Крушельницької на вулиці Крашевського ч. 23, на горі біля тодішнього Єзуітського парку. Сестрінка Соломії Ольга Бандрівська була одружена з наймолодшим сином Володимира Шухевича — Тарасом (братом Одарки Старосольської), який теж жив у цьому ж домі. Отже й тут помогли родинні пов'язання і поміч у потребі. Бідували й далі, але принаймні війна не загрожувала їм безпосередньо, як це було донедавна, коли два гарматні шрапнелі і кілька крісових куль у перестрільці між українськими й польськими військами у Львові покалічили їхній дім. Журились Володимиром, бо в Домб'ю згинуло багато полонених; тужили і оплакували короткочасну незалежність українського Львова.

Володимирові думки були з ними, але вони йшли також далі у просторі: там, де на сході здійснювалася українська держава обома січнями — 1918 і 1919 років. Там були хвилюючі часи будови: як же важко було бути там тільки думками, мріями й поривами.

Рисунок з альбому Лева Ґеца. Архів УВАН — Нью Йорк

Але там, де творилася держава, не забули його: в жовтні 1919 р. шляхом через міжнародній Червоний Хрест, виміняли Володимира Старосольського за полоненого польського політика — графа Дідушицкого Повезли Володимира під ескортою, під крісом з багнетом, через Львів, місто його долі і мрії. Дозволили тільки зупинитись одну добу в родини. Передали його опісля через Збруч в руки української влади — Української Народної Республіки. Був іменований товаришем міністра закордонних справ в уряді Ісаака Мазепи. З урядом УНР перейшов Володимир увесь його трагічно трудний, практично безнадійний шлях, що остаточно завів його на чужину. Для Володимира особисто найбільш критичною справою в тих місяцях була справа Варшавського Договору, укладеного в квітні 1920 р., який залишав за Польщею західноукраїнські землі. Були поголоски і деяка критика його становища в цій болючій справі. Може додасть ясности його заява під час дискусії у Місії УНР до Варшави щодо пропонованої Декларації. Після критики формулувань Декларації, якою "ми даємо дуже багато другій стороні, однак від неї не одержуємо нічого певного", він казав... "після цілого ряду уступок полякам, наші потреби висловлюються в формі бажання, в той час, коли ми повинні ставити їх як услів'я, невиконання яких потягає за собою уневажнення цілого договору... Особливо один пункт Декларації є цілком неможливий до прийняття нами — це пункт про Галичину. Придніпрянська Україна нині не може помогти Галичині, але і шкодити їй не мусить. А зазначеним пунктом Декларації Уряду українського відбирає з-під ніг грунт єдиному клаптику української землі, який вже дістав з боку Антанти певне міжнародньо-правне положення... не знаємо, що чекає Україну в найближчому часі. Отже при скрутному положенню України — Галичина знову могла би відіграти ролю українського Піємонту...".[1]

Ясним проблиском у захмарено-темній дійсності того часу було для нього йменування його професором державного права у Кам'янецькому Університеті. Згадував про це багато років пізніше з сантиментом. Не довелось йому одначе здійснити цього

1. Олександер Доценко, "Матеріяли й документи до Історії Української Революції", том II, книга 4. *Літопис Української Революції.* Київ-Львів, 1923, стор. 57.

Українці-полонені (жовніри і політики) в Домб'ю 1919 р. Зліва сидять: Кирило Студинський, полк. Гнат Порохівський, Володимир Охримович; стоять: четвертий Микола Загайкевич, Володимир Старосольський, Андрій Сабат, Євген Щуровський, Володимир Бачинський і "інтерновані" із Наддніпрянщини

"Інтерновані" в Домб'ю (жовніри і політики) 1919 р. Зліва сидять: Дмитро Катамай, Володимир Бачинський, Лев Бачинський, Володимир Старосольський; стоять проф. Андрій Сабат, Кирило Студинський, Н.Н., Євген Щуровський, Теофіль Шухевич

принагідного призначення. Але любов для старовинного Кам'янця Подільського зосталася в нього назавжди.

Натомість сам він, шляхом нашого уряду, так як котилася історія — опинився у Відні. І там почалась знову нова доба його життя.

З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ

Володимир Старосольський згадував Відень завжди з особливим сантиментом: там — на переломі століть — був він студентом і головою славної "Січі", повний молодечого завзяття, сили і хвилюючих уявлень майбутности. Тепер ця величезна — дуже завелика — столиця нової маленької Австрії, прийняла його як вигнанця з батьківщини, члена побореного народу і його уряду без території. Але діяла ще в цьому місті віденська "Gemütlichkeit", гостинність й прихильна чемність. Там ті, що знали його позицію в нашому уряді, титулували його "ексцеленцією". Був рік 1920-ий і трагедія втраченої волі тяжіла великим сумом над настроями і думками; час і зміст життя неначе зависли в повітрі. Але Володимир Старосольський переживав тоді щасливо зустріч з ріднею. Наперед привезли йому давні знайомі (дружина Теофіля Кормоша з Перемишля) його старшого сина Юрка. Жили

"ЧИ ТЯМИШ ЩЕ?"

Коли мистець маляр творить портрет людини, він відтворює те, що бачить та те, що відчував в тому, що бачить, або інтерпертує бачене своєю мистецькою інтуіцією. Подібно й суспільство творить у своїй уяві портрет людини передусім з того, що бачить і як інтерпретує її видимі назовні суспільні дії.

Для суспільства був Володимир Старосольський політиком-патріотом, адвокатом, вченим професором, бо в тих ділянках суспільного життя виступав він активно, в них було його "видно" в них відчувалася назовні його індивідуальність. З цього творився його "суспільний потртрет". Але він зовсім неповно віддзеркалював його "приватну сферу" ідей, прикмет чи зацікавлень. В ній дискретно ховався його "флірт з музами".

Володимир, наприклад, залицявся до музи поезії, і то ліричної. Його дружина, Одарка, яка й сама писала та публікувала скромні вірші, оповідала про більше чим одну таку Володимирову поетичну спробу. Десь пропали вони в завірюсі подій. Але одна спроба осталась і під неї його приятель з дитячих літ, Станислав Людкевич, підклав мелодію (дивись стор. 40). Ось вона: "Чи тямиш ще?"

вони тепер удвох спочатку в готелі Губертгоф на Йозефстедтерштрассе (у 8-му беципку Відня), а згодом у курорті Маріяцель на границі Стирії, у пансіоні Шобер, де теж жив тоді кол. полковник УСС Василь Вишиваний, кузен останнього австрійського імператора Карла з Габсбурґів.[1] Згодом переселилися вони до містечка Рабенштайн над рікою Піллях у Долішній Австрії, де, крім Василя Вишиваного, жили вже теж його кол. адьютант граф фон Рубен-Ляріш (стрілецьке ім'я "Ляріщенко"), полковник Гемпель і ще деякі кол. члени українського уряду. Туди приїхала теж решта родини Володимира. Були це, хоч тільки протягом короткого року, щасливі часи з'єднання родини, мандрівок на руїну замку Рабеншайн, веслування по річці Піллях і розмов з цікавими людьми, у першій мірі з веселим Василем Вишиваним. Але скоро всі ці люди роз'їхалися, а Старосольські переселилися ближче Відня, до містечка Кальтенлойтґебен.[2]

1. Про цю зустріч див. "Чи тямиш ще?" стор. 93
2. Див. "Чи тямиш ще?". стор. 93

"Чи тямиш ще? Був вечір тихий,
В задуму тужну ліс обвився,
А квіти плакали росою.
В чарівний, райський вечір тихий
Чарівний майський сон схилився
Над мною і Тобою.
Чи тямиш? Чудотворні мрії,
Водив по світі місяць білий,
Йшла казка тихою ходою.
Вставали чудотворні мрії
І ясні зорі мерехтіли
Над мною і Тобою
Чи тямиш ще? Туга безкрая
Землю весною убирала,
Тихою плакала сльозою.
У чарів час любов святая
Святії руки простягала
Над мною і Тобою."

* Дивись стор. 40.

Володимир Старосольський їздив майже щодня до Відня, а вдома робив коректу гранок своєї книжки "Теорія Нації". Недалеко, у містечку Родавн, жила тоді вся родина Антона Крушельницького, давнього приятеля Володимира; він познайомився там з австрійським письменником Гуґом фон Гофмансталом, з яким вони інколи зустрічалися на цікаві розмови. Коли Володимир зі своїми синами, мандруючи хребтом гори, прибували до Родавну, хлопці бавилися з "Данушком", Тарасом та "Пушком" Крушельницькими, а їхні батьки, а часто і Гуґо фон Гофмансталь, розмовляли на веранді.

Але й ця родинна радість не тривала довго; доля розлучила їх знову — тим разом у три різні краї. Одарка з десятилітньою Уляною вернулися з тяжким серцем до Львова: там учила вона гри на фортепіяні — в Музичному Інституті ім. М. Лисенка і переживала знову роки самітньої туги. Хлопці — Юрко та Ігор — поїхали на південь Австрії до бенедектинської школи в Ст. Павль у Каринтії; там жили і вчилися два роки у суворій клясичній

---

*І була друга муза: вона зацікавила Володимира в мистецтві олівця й пензля. Його старший син пригадує свою першу зустріч з цією батьковою музою. Це було ще в переддень Першої світової війни, в мешканні на вулиці Коперника 14 у Львові на горішному, третьому поверсі (на ліво). Він, син, увійшов до кабінету батька і побачив його на бальконі на кріслі з блькнотом на колінах. Володимир рисував бастіони львівської Цитаделі, які було видно понад дахами палати Потоцького. Синові, як можна було сподіватись, дуже сподобався рисунок і вони — батько і шестилітній син — говорили про мистецтво рисування. Багато літ пізніше, ці бастіони львівської Цитаделі з'являлися в іншій ролі, в іншому аспекті життєвих мрій Володимира.**

Володимир любив ескізи олівцем: вони помагали йому неначе записувати принагідні ситуації й події. Був у родині один такий ескіз — бараки в польському таборі Домб'є, де він був полоненим в 1918-1919 рр., та інший мурів Кам'янця Подільського, де згодом був професором університету. Обидва вони пропали; остались тільки два ескізи мистця Усусуса Лева Ґеца з табору Домб'є.

Пізніше, вже після Першої світової війни і нашої програної, коли він, ще як останній Товариш Міністра Закордонних Справ УНР, жив біля Відня в Маріяцель, в 1920-1921 рр., знову зі

* Дивись стор. 61.

гімназії (до якої колись ходили також і члени Габсбурзького роду). А Володимир, якому покищо не було безпечно вертатись у польський Львів, подався з Українським Вільним Університетом з Відня до Чехо-Словаччини; з журбою чергової розлуки обнялась радість: життєва мрія — наука. Знову заграла доля свою дивну гру.

У Відні опинилась чимала громада українських еміґрантів, між ними члени кол. Уряду і взагалі політичні діячі, вчені (напр. М. Грушевський), письменники і т.д. Опинились на чужині, яка, крім ласкавого дозволу на перебування, не давала їм ані опіки, ані надії не неї. Австрія сама опинилась на краю голоду. Не було вороття, не було виглядів на життя. Не можна дивуватися, що в даній політичній та господарській ситуації, безнадійність була зовсім реально виправдана, а проте ті, що опинились там на еміґрації, не впали в розпач, не здали зброї вогнепальної, а тільки заміняли її на іншу: зброю слова. Були там такі, що вміли нею володіти і нею будувати нову українську надію. Вона полягала в голошенні світові про українську історичну кривду,

старшим сином, мали вони свої ескізові бльокноти ("шкіцівники") і малювали акварелями гірські краєвиди, кожний по своєму, він в м'яких водяних фарбах. Там вони знову обмінювалися думками, досвідом і критикою. І мали вони тоді цікавого товариша їхніх малярських вправ: Василя Вишиваного, архікнязя Вільгельма Габсбурґа, який жив тоді разом з ними в Пансіоні Шобер. Василь Вишиваний був одним з трохи неправдоподібних приятелів Володимира: з одного боку архікнязь цісарського роду, з другого український соціял-демократ. Але війна творить дивні приязні та спирає її на сильніших основах як соціяльне походження або політичне переконання. Василь примістився в тому ж пансіоні Шобер. Він також був аматором малярем: мав аж два "шкіцівники", в яких містились його гірські краєвиди в живих, гарячих акварельних барвах. Він приходив день у день до кімнати Старосольських і вони взаємно показували один одному свої малюнки. Часто, коли Володимир не мусів їхати до Відня, до уряду, вони ходили у трьох зі сином Володимира — Юрком у гори і там сідали, малювали й розмавляли. А було про що їм розмовляти, бо ж Стрілецьку епопею*

* Вишиваний згадує їхнє відношення у своїх споминах "Українські Січові Стрільці з Весни 1918 р. до перевороту в Австрії", *Календар "Запорожець" 1921 р.* — взято з передруку.

українську правду — справедливість вимоги українського місця у світовій політичній констеляції. З цієї словесної дії логічно випливала віра в ту силу, якою була наука. Її треба було дати тим молодим українським воїнам, що втратили мечі-кріси і опинились на чужині. Тепер з перспективи понад пів століття, ми можемо подивляти цю, таку негайну, зміну фронту дальшої боротьби, що була заміною кріса на книжку, а разом з тим тих людей українських, що цю зміну тоді зрозуміли й її доконали.

Вже діяв у Відні Український Соціологічний Інститут, в якому і В. Старосольський брав участь (там публікувалась його *Теорія Нації*), там теж було зорганізовано Товариство Українських Письменників і Журналістів, в якому гуртувались інтелектуальні сили наших вигнанців з батьківщини.

З-поміж них вийшла в січні 1921 р. ідея та ініціятива покликати до життя Український Вільний Університет. Це мала бути особлива культурна інституція. Можна думати, що в історії нашої культури не досить сильно підкреслено факт постання УВУ: адже він започаткував і був зразком для інших вільних уні-

переживали разом... Старший син Володимира добре пригадує, з яким захопленням слухав.

Він теж пригадує, як одонго дня, саме коли Володимир поїхав до Відня, Василь Вишиваний узяв Володимирову, романтичну картину мряк над смереками недалекої гори, додав сам кілька своїх мазків і в низу підписав: "Мряка доктора Старосольського". Це була алюзія до політики Володимира; той щиро сміявся, коли вернувся увечорі домів. Обидва "шкіцівники" — ескізні бльокноти Василя Вишиваного та ще інші обох Старосольських зберігано в родині, як цінні пам'ятки цікавих днів. Жаль, що вони пізніше у Львові пропали.

І ще один мистецький спомин: рік пізніше, коли Володимир, вже з родиною, яка приїхала зі Львова, жили в містечку Кальтенльойтґебен під Віднем. Вже працював Український Соціологічний Інститут у Відні, а Володимир переводив коректу "Теорії Нації". Інколи переривав. Напроти, на закруті дороги, стирчала стрімка скеля, трохи фантастична формою, багатокольорова різнорідними породами і зломами каменю. Ця скеля стала об'єктом акварельної конкуренції між Володимиром і його старшим сином. Поставали картини скелі в різному освітленні, в різних порах дня, у сонці і в хмарах. Не мали великої мистецької вартости: їх творці знали це добре. Для них — вартість була у баченні і відчуванні краси, у студіюванні її та в

верситетів у світі (напр. Балтійський Університет у Гамбурзі, Німецький Вільний Університет в Берліні).[3]

Відкриття першого (зимового) семестру УВУ відбулось урочисто, з усією повагою гідною університету. Причинився до того факт, що між професорами були такі відомі вже в світі постаті, як М. Грушевський, С. Дністрянський, Ф. Колеса, В. Липинський і інші. Але новому університетові довелось провести у наддунайській столиці тільки один семестр.

Добра доля і людина особливої культури — президент Тома Масарик — проклали зовсім новий шлях Українському Вільному Університетові на майже чверть століття. Володимирові Старосольському довелось відіграти в тому визначну ролю. Про це писав пізніший ректор вже еміґраційної повоєнної доби УВУ проф. Іван Мірчук таке:[4]

3. Іван Мірчук, "Український Вільний Університет"; *Науковий Збірник УВУ*. Ювілейне видання, Мюнхен, 1948, стор. VII.

4. Згадана стаття, стор. VII.

спробі відтворити її. А теж у "мистецько-філософічній" дискусії на їхньому тлі між батьком і сином.

А в спомині осталась свідомість наявности краси у життєвій філософії Володимира, того — здавалось, прозаїчного у своїх діях політика, адвоката, професора. І остався в родині теж малий рисунок мистця Лева Ґеца, —зображення бараку в таборі в польському Домб'ю, де тримали його і Володимира як полонених Усусусів в листопаді 1918 р. (дивись рисунок). Під рисунком, рукою Володимира записана його думка про істоту мистця:

"Бурею бите народне море:
Ревуть буруни і плаче горе.
Пірнув юнак у хвилі темні,
Виносить з моря скарби таємні.
Се є мистець."

Домб'є 20/VIII 1919

Д-р В. Старосольський.

"Літом 1921 року поїхав професор нашого університету Старосольський до Праги на міжнародній з'їзд соціялістичної партії, де зустрівся він з чеським соціялдемократом інж. Нечасом, референтом для українських справ в канцелярії президента Масарика. Коли вечером зійшлися обидва ці політики в ресторані "Беранка", інж. Нечас спитав проф. Старосольського про життя-буття нашої еміґрації у Відні. При цій нагоді Старосольський розказав також про постання університету і про невідрадні умови дальшого його розвитку на віденському ґрунті. Тоді інж. Нечас спитав проф. Старосольського, чи університет не мав би охоти перенестися до Праги: він сам

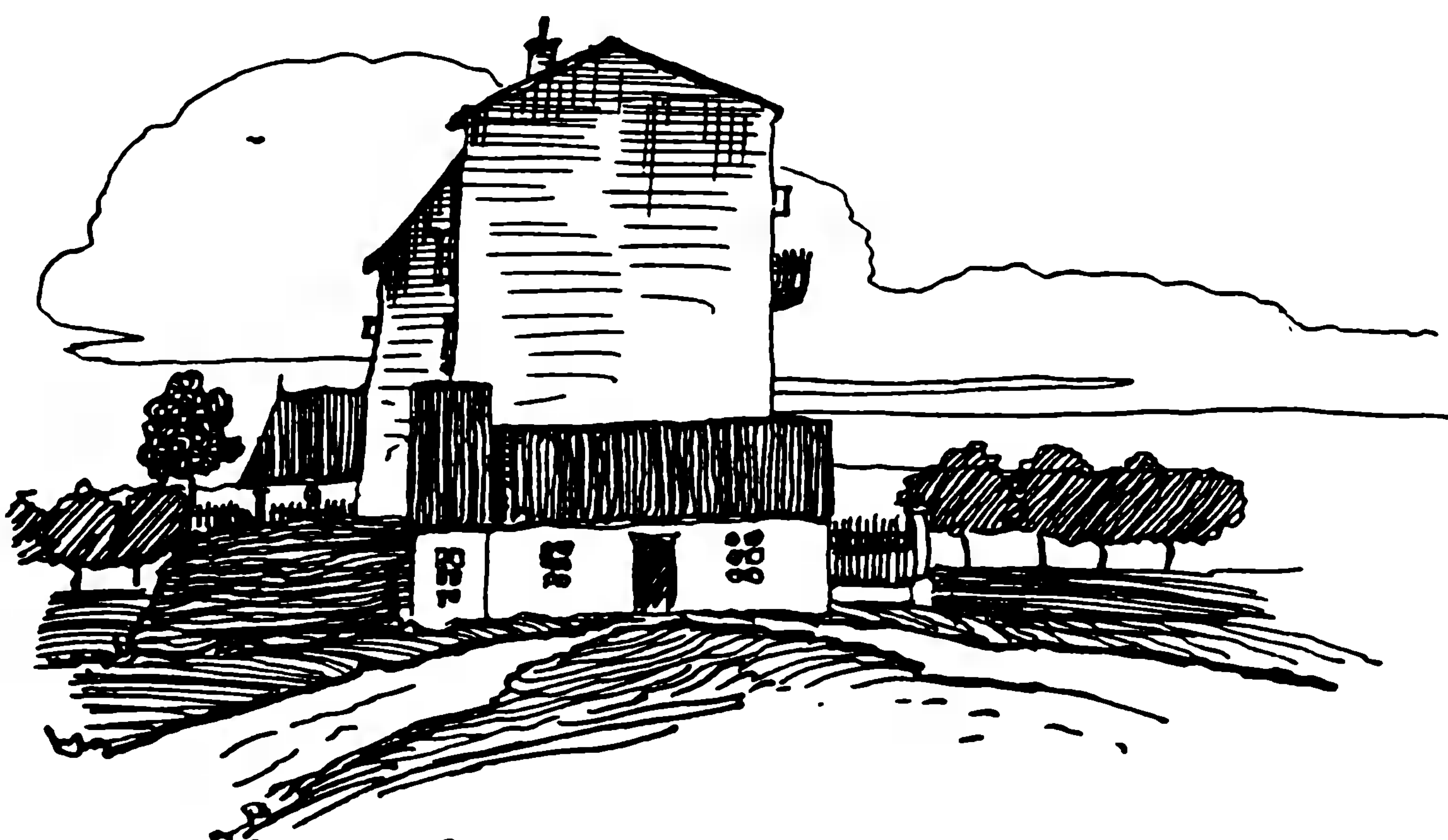

[illegible]

Картка з альбому мистця Лева Ґеца. Архів УВАН, Нью Йорк

зреферує на другий день цю справу Президентові Масарикові і думає, що цей визначний чеський філософ і політик погодиться на таку концепцію. Старосольський покищо від себе заявив, що таке вирішення справи було б корисне для обох сторін, так, що інж. Нечас мав вільну руку в канцелярії президента. Протягом слідуючого дня справа була полагоджена. Масарик з захопленням приняв цей плян і дав доручення президентові міністрів Черному вести переговори з українцями для здійснення цього пляну. Наш університет дістав формальне право азилю на

СВЯТОЧНА ІНАВГУРАЦІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.

Відбудеть ся в неділю дня 23. жовтня с. р. о годині 10. перед полуднем у великій салі ПРИРОДОПИСНОГО ІНСТИТУТУ КАРЛОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ на Альбертові ч. 6.

ПРОГРАМА:

1. *Інавгураційна промова* ректора Українського Вільного Університету професора Дра. Олександра Колесси.
2. *Привіти.*
3. *Народні гимни:*
   а) чеський і словацький,
   б) український,
   відспіває українська академічна молодіж.

На се культурне свято маємо честь запросити за Сенат Українського Вільного Університету:

Проф. Др. Олександер Колесса,
ректор.

Проф. Др. Стан. Дністрянський, декан правничого факультету.
Проф. Др. Степан Рудницький, декан фільсофічного факультету.

Проф. Др Володимир Старосольський,
продекан правничого факультету і секретар Сенату.

Запрошення на святочну інавгурацію Українського Вільного Університету

території Чехословаччини на підставі рішення міністерської ради цієї держави, отримав відповідну матеріяльну підтримку, викладові залі на чеському університеті і численні стипендії для нашої молоді, що мала студіювати на нашій alma mater. Тим самим були положені правні і матеріяльні основи для дальшого розвитку УВУ в Празі протягом дальших років.[5]"

5. Згадана стаття І. Мірчука.

INAUGURAČNÍ SLAVNOST

UKRAJINSKÉ VOLNÉ UNIVERSITY
V PRAZE

konati se bude v neděli, dne 23. října t. r. o 10. hodině dopoledne ve velkem sále PŘÍRODOVĚDECKÉHO ÚSTAVU KARLOVY UNIVERSITY na Albertově č. 6.

PROGRAM:

1. *Zahajovací proslov* rektora Ukrajinské Volné Universitv profesora dra. Alexandra Kolessy.
2. *Přivítání.*
3. *Národní hvmny:*
   a) česká a slovenská,
   b) ukrajinská,
   přednese ukrajinská akademická mládež.

K této slavnosti dovolují si uctivě zváti za senát Ukrajinské Volné University:

Prof. Dr. Alexandr Kolessa,
rektor.

Prof. Dr. Stanislav Dnistranskyj, děkan právnické fakulty.
Prof. Dr. Štěpán Rudnyckyj, děkan filosofické fakulty.

Prof. dr. Vladimír Starosolskyj,
proděkan právnické fakulty a tajemník senátu.

в Празі, яка відбулася 23 жовтня 1921 р.

Очевидно, разом з УВУ переїхав до Праги також Володимир Старосольський і це почало нову, чергову, добу його життя. Оце вперше простелилася перед ним дорога повної, а не випадкової чи короткочасної педагогічної та науково-дослідної праці. Назовні пішов він нею без вагання, з почуттям, що ось сповнюється його життєве призначення. Але справді, ми можемо вважати, що в серці його було деяке вагання, бо ось знову віддалявся від родини: це була його журба; але йшов в науку — і це була його радість. Чомусь так укладалося його життя, що ці два його життєві почуття йшли поруч одне одного, чи як казав поет: обнімалися.

В Празі знайшов В. Старосольський культурне, політично зрівноважене середовище. Стара культура країни, панівний правдиво демократичний світогляд населення надавали тону життєвому стилеві столиці.

В. Старосольський замешкав у малій, умебльованій кімнаті, яку винаймала у своєму мешканні "слечна" (старша панна) Кромгольцова на вул. Юнґмановій (згодом Фошовій) ч. 83, недалеко від славної Вацлавої площі і Національного Музею.

Після напливу української еміґрації, Прага стала найбільшим осередком культурного і політичного життя, поза межами батьківщини. Навіть персонально Володимир зустрів старих знайомих і приятелів з передвоєнних часів: проф. Дмитра Антоновича, кол. члена РУП, з милою родиною, та проф. д-ра Бориса Матюшенка, теж кол. члена РУП, які були, мабуть, найближчими йому по товариській лінії. Очевидно другий плян усьому давав неабиякий інтелектуальний рівень професорського складу УВУ. Наприклад, про один тільки Правничий факультет звітує кол. ректор Іван Мірчур так:[6]

"Правничий факультет нараховував у своїх членах визначного цивіліста, проф. львівського університету Станислава Дністрянського, члена кореспондента петербурзької Академії Наук, Федора Щербину, великого нашого теоретика і діялектика европейської міри Володимира Старосольського, заслуженого професора київського університету Оттона Айхельмана, бувшого професора варшавського університету за царських часів Олексія Одарченка, дослідника українського права Яковлева, окрім цього

6. Як вище, ст. VIII.

Перший сенат УВУ в Празі. Зліва сидять: Ст. Смаль-Стоцький, Ол. Колесса, Ст. Дністрянський; стоять Дм. Антонович, Мих. Лозинський, Вол. Старосольський

молодших представників науки, як Лозинського, Лащенка та інших."

Мистці (постала згодом тут "Студія Пластичного Мистецтва"), поети (як О. Олесь, Є. Маланюк і ряд інших), вкінці й партійні товариші, робили життя повнішим і цікавим. Володимир Старосольський мав зв'язок теж з чеськими соціял-демократами й іншими політиками і навіть зустрічався з президентом Масариком.

Та понад усе була йому принадою зустріч з молоддю — студентами — кол. вояками українських Збройних Сил, досі інтернованих в таборах Йозефова та Яблонного, пізніше теж політичними втікачами з Польщі і т.д. Був він для них учителем і товаришем. Як педагог "старався впоювати в молодь зацікавлення до теоретичних питань, в їх зв'язку з практикою життя — з метою впоїти в них свідомість, що цей зв'язок теорії з практикою нерозривний, та що розуміння його є конечне для теоретика і для практика".[7]

---

7. Так, імовірно за його власним формулюванням, подано у статті "Наші професори права" у виданні: *Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів*, Львів, 1934, стор. 133.

Професори, доценти, і лектори УВУ в 1921/22 ак. р. Зліва 1-ий ряд сидять: Ст. Дністянський, Ів. Горбачевський, Ол. Колесса, Ст. Смаль-Стоцький, Ф. Щербина; 2-ий ряд Аґ. Артимович, Дм. Антонович, Б. Матюшенко, М. Носкова-Бочковська, М. Лозинський, К. Лоський, Дм. Дорошенко; 3-ій ряд: В.Старосольський, В. Щербаківський, Ст. Рудницький, Р. Лащенко, Вол. Тимошенко

Як товариш, старший колеґа, залишив у багатьох зі своїх студентів (аж дивно, що у стількох), через роки нової війни, тюрем і скитальщини, спомини сповнені подиву, любови, пошани... або прямо вдячности за цінні змістом, приятельські розмови.

Від 1922 р. був теж професором державного права в Українській Господарській Академії в Подєбрадах, куди доїздив з Праги поїздом.

Змінився стиль Володимирового життя на тлі академічного середовища, але був цей стиль його власний, згідний з його вдачею, навіть трохи богемістичний. Він став навіть предметом розмови між знайомими. Як правило, кожного вечора після викладів в УВУ або після повороту з УГА в Подєбрадах, вступав він до каварні "Електра" або "Ніцца" на каву й зустріч з колеґами професорами і студентами. Там читали часописи, розмовляли про події дня, творили вірші, готувалися до іспитів. Кельнери знали більшість з них, вітали і прощали "на сгледаноу" (до

побачення завтра). Один по одному гості йшли додому, тільки Володимир не спішився, часто був останнім гостем. Тоді ішов додому і починав працювати до сірого ранку. Не тільки готувався до лекцій, але й писав. Уже в перших роках опублікував друком дві менші праці: "Партія в Чехословацькій Конституції" (*Науковий Збірник УВУ*) і "Методологічна проблема в науці про державу" (*Збірник на пошану проф. Дністрянського*). Але великою працею В. Старосольського тих років була *Держава і Політичне Право* част. І (599 стор.) і част. ІІ (464 стор.), Подєбради, Вид. Видавничого Т-ва при Укр. Господ. Академії, 1924 і 1925. Його наукова і педагогічна праця стали підставою для іменування його дійсним членом НТШ у Львові 29 березня 1923 (*Хроніка НТШ* за 1923-1925 рр.).

Володимир їздив теж доповідати до Українського Наукового Інституту в Берліні, де мав доповідь на тему: "Bohdan Kistiakovskyj und das russische soziologische Denken".[8]

Так плили роки і з ними Володимирове життя, повне інтелектуальної праці і участи в культурному житті української Праги (напр. виступи та промови на наукових зборах, святкування в честь Шевченка і т.д.).

Починав виїздити до Галичини для оборони українських політичних обвинувачених перед польським судом. Чи не першим Володимировим виступом в Галичині була справа Мельничука і Шеремети, кол. старшин київської армії, які провели відчайдушну військову диверсійну акцію по південно-східній Галичині 1922 р. Обох підсудних засудив польський суд на смерть і присуд виконано (в присутності оборонців). Був це трагічний вступ до довголітньої пізнішої Володимирової драматичної оборончої практики у Львові.[9]

Впродовж одного року (акад. рік 1925/26) мав Володимир у себе члена своєї родини: старший син його, якого поляки не прийняли на студії архітектури у Львові, записався на Чеську Політехніку в Празі. Від осени 1925 р. до кінця весняного семестру 1926 р. жив з батьком у "слечної" Кромгольцової. Були

---

8. *Abhandlung des Ukranischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin,* Band II. Berlin & Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1929, стор. 117-118.

9. Диви промова Володимира Старосольського на Святі в пам'ять розстріляних Мельничука і Шеремети (а теж погиблого Цепка) у Празі, 12 грудня 1922 р. *"Український Скиталець"*, ч. 1 (23), Відень, 1923 р., стор. 48.

це для обох місяці неначе нового пізнавання, довгих розмов, які вони вели неначе доганяючи втрачений час. Були це розмови сповнені питань, але не синових до батька, а навпаки: це батько ловив і відкривав зміст і життьові проблеми дітей своїх з тих часів, коли вони росли без нього. Для Володимира це був не тільки час звичайної радости з відвідин сина, але й час жалю за втраченим спільним життям. А син відчував, що в його батька протягом тих років радість сповнення в науці мандрувала обнявшись тісно з журбою розлуки з родиною.

Минули ще два роки і Володимир Старосольський попращав Прагу, УВУ, УГА, демократичну країну мирного життя, богемістичні вечорі в "кафейках" і пішов за покликом родинного життя і професійно-громадського обов'язку. Вернувся на постійне до свого "не своєго" Львова. Був рік 1927.

Українська група членів міжнародного бібліографічного коґресу в Празі 1926 р. Зліва сидять: Ів. Калинович, Ст. Сірополко, Кл. Панкевич, Дм. Антонович; стоять: В. Саніцький, Ол. Кандиба, П. Зленко, Юр. Тищенко, В.Старосольський, Дм. Чижевський, В. Біднов

ЗНОВУ У ЛЬВОВІ: "СПОВНИТИ ОБОВ'ЯЗОК УКРАЇНСЬКОГО АДВОКАТА"

Так ось опинився Володимир Старосольський знову у Львові — "місті його долі", як ми це раніше назвали. І знову, ця доля була йому тільки на половину щасливою: стала щасливою його родинним життям, яке було ще від 1914 року розірване в часі і просторі, але не була щасливою в його життєвому прагненні-науці, яку мусів покинути разом з Прагою.

Ми згадували вже, що під час Першої світової війни, Одарка, оставшись сама з дітьми, перебралась на мешкання до кам'яниці Соломії Крушельницької на вулиці Крашевського ч. 23. Тепер у двох кімнатах цього помешкання, на другому (горішньому) поверсі, відкрив Володимир Старосольський свою адвокатську канцелярію.

Так ось, у цьому мешканні, в історичній тепер кам'яниці славної співачки, напроти старого Єзуїтського парку у Львові з'єдналися два нові аспекти нового життя Володимира: родина і адвокатська професія; перша сповнила його довголітню тугу, друга здійснила громадське призначення долі. Дружина — сповнена тугою, запрацьована, і діти, які від малечку росли без нього нарешті з'єднались в родинному житті. Воно ж відчувається в безперервності спільного життя, в причетності до виховання дітей, в обсервації та відчуванні зростання дітей, у журбі щоденній, у помочі їм у щоденній науці. Це все спочивало досі на хоробрих Одарчиних плечах: відтепер мало бути спільне. Тільки, що діти вже дорастали й дозрівали і батьківський провід не був уже повчанням, а радше порадою і прикладом. Володимир, як батько не вчив, не картав він цього й не умів. Але його діти добре знали й глибоко відчували його науку — його життьову філософію, суспільні погляди, моральні засади, життьовий оптимізм і навіть романтизм. Усе те не потребувало повчальних слів: воно неначе променіло з його індивідуальности, з його

Родина Старосольських у Підлютому — 1926 р. Зліва: дочка — Уляна, Володимир і Одарка, сини — Ігор і Юрій

тихого, спокійного стилю життя, з доброти серця і співчуття до людей, а, може, найглибше з приятельських — як рівний з рівним — неформальних розмов десь на прогулянках гірськими плаями в Підлютому, або таки вдома за вечірнім столом, освітленим лямпою.

Найстарший син, Юрко, той, хто перебував один академічний рік з батьком у Празі, тепер студіював право у Львівському Університеті, готуючись йти батьковими слідами. Він і працював помічником у канцелярії. Молодший син, Ігор, теж закінчив гімназію матурою, студіював технічні науки (архітектуру) у Львові. Третя — дочка, Уляна — ще кінчала українську гімназію УПТ,[1] а згодом переїхала ген на захід, до Познаня на університетські студії права і журналістики, бо там, здавалося батькам, подалі від політичного неспокою і переслідувань, мала кращу нагоду спокійно вчитись.[2] Але у перші роки після Володимирового повороту до Львова вона жила разом і була, тому, що наймолодша, ще й дівчина, під особливою опікою усіх старших.

---

1. УПТ — Українське Педагогічне Товариство "Рідна Школа".

2. Так склалося, що саме в Познані довелось Уляні відсидіти в тюрмі кілька місяців "за політику", тобто одноразово довше, чим обом її братам у Львові.

З приїздом Володимира Старосольського до Львова, змінилося життя родини, повеселішало, наповнилось радістю, щастям і новим змістом. Смуток спричинений ворожим пануванням і режимом, був неначе назовні, не перебивав мурів дому. Мамина туга і журба за хліб насушний зникла з її чола і повернувся усміх, що колись був їй такий притаманний. Коли увечорі збирались усі вечеряти за великим, круглим дубовим столом у їдальні, під лямпою з великим шовковим абажуром, під яким клубився дим з татових (а інколи і маминих) цигарок, то це була неначе віднайдена, сильно об'єднана, щаслива родина. Батько читав газету, а молоді вчилися. Уляна писала шкільне завдання, а якщо вивчала вірш, то усі мусіли її слухати й критикувати. Коли Ігор рисував якийсь архітектурний проєкт, то це була спільна творчість усіх, від мами починаючи; не одна родинна ідея попала у його цей чи інший проєкт. А над усім був гумор, жартування один з одного, т.зв. "натягання", і щаслива веселість.

Правда, не завжди так було: мури дому не здержували відлуння того, що діялося назовні. Вістки про арешти приятелів, засуди, "пацифікація", спричиняли вдома сумний настрій, сповнений мовчазних хвилин, що говорили без слів. Коли В. Старосольський боронив у трагічно безнадійному процесі, а то й мусів відпроваджувати засуджену людину на смерть, то усі його рідні вдома переживали це разом з ним: нервова мовчанка кругом вечірнього стола, говорила багато. Були й хвилини тривоги й турботи за дітей.

Політична ситуація Західньої України під Польщею і підпільні українські рухи — УВО, потім — ОУН — ставили особливо важкі вимоги до молоді того часу. Політичні суди давали Володимирові глибоке й проникливе розуміння цих психологічних процесів молоді, що виростали з патріотизму, юнацького романтизму, а то й нерозваги. Своєю інтуіцією і батьківським серцем, бачив він у цих процесах і своїх власних дітей. Але усе це було у мряці конспірації, яка не дозволяла на розмови, звірювання, питання чи поради. В наслідок того в його ставленні до дітей мішались водно його любов і зрозуміння для них з тривогою про них і почуттям особистої безсильности супроти необхідного. Це тим більше тому, що всі троє його дітей відсиділи вже в польських тюрмах свої дні, тижні, а то й місяці, завжди тільки політично запідозрювані, а ніколи під формальним обвинуваченням і судом.

Володимир Старосольський у судовій залі, як оборонець в процесі В. Атаманчука, І. Вербицького і тов., за вбивство куратора Собіньского

У такі моменти, коли по одного чи другого приходили поліційні аґенти, родина відчувала особливу близькість: ті, що лишались, стояли чомусь притулені одне до одного. Одарка плакала тільки серцем, але усі знали, що на самоті плакатиме і живими сльозами. Але тоді була хоробра. Вона — мати того, кого забирали тільки казала: "Я знаю, що так мусить бути; коби тільки не били". І були це хвилини, коли Володимир відчував особливо глибоко — може як ніколи від багатьох вже років — суть родинного життя й щастя. Нехай тільки сумного щастя... Ті, хто ще був за вечірним столом, летіли тривожною думкою у келії "Бриґідок".[3]

Але життя йшло далі. Усі троє дітей були завзятими членами молодечої Пластової організації, їздили по таборах, мандрували по карпатських верхах, плавали човнами по Дністрі, Бузі, чи

3. Славна тюрма у Львові на вул. Казимирівській.

поліських водах. Для їх батька все те було цінним, позитивним виповненням життя молодих; вони відчували як переживав він з ними їхні пригоди та проблеми. Коли бував улітку на відпочинку в Підлютому, де річка Лімниця пробивається долинами між хрептами Аршиць у Карпатах, тоді відвідував пластовий табір на "Соколі", і там він завжди зустрічав когось зі своїх дітей.

Змінився стиль Володимирових буднів. Не було богемістичних зустрічей з академічними колеґами, як бувало в Празі, тепер тільки інколи заходив він до "Віденської каварні", де сидів "Сясьо" Людкевич і львівські адепти муз. Виступав Володимир як промовець на громадських святкуваннях, на наукових сесіях НТШ, Союзу Українських Адвокатів і т.д. Незабаром був іменований членом Головної Адвокатської Палати у Варшаві, і їздив туди на засідання.

Володимир був змалку, ще від юних літ життя, ще напівсиротою в Ярославі, дуже товариською людиною: любив товариство і та любов була взаємна. Тепер, у Львові, в новому стилі його життя, не було для товариства багато доброї нагоди. Не було в домі Старосольських парадних товариських "прийнять" ні частих відвідин приятелів старшої генерації: гості заходили звичайно "за ділом", а знайомі адвокати з провінції, або старі приятелі з війни, з'являлись при нагоді їхнього перебування у Львові. Два такі "воєнні" приятелі лишилися особливо в пам'яті: кол. стрілецький капелян ("курат"), веселий отець Пшепюрський зі своєї парафії на провінції, та кол. джура Володимира, тепер статочний господар з Липиці Долішньої (?) — Івась Скобель. Йшли спомини і сучасні проблеми. І наче бачиться, як Івась з особливим сантиментом і повагою засідав до обіду або вечері з родиною свого колишнього чотаря УСС.

Володимир дбав особливо про те, щоб підтримувати зв'язки — особливо святкові — по лінії Старосольських — кузен суддя Станислав з матір'ю й сестрами, або Шухевичів: Шухевичі, Рожанковські, Вергановські... Раз у рік старався Володимир відвідати на "польські свята" спольщену кузину Світальску, якої син Казімєрж був предсідником сенату і навіть прем'єром польського уряду.

Радо, якщо дозволяв час, бував на політично-товариських зустрічах у д-ра Дмитра Левицького, приятеля з молодих літ, тепер видатного політика, посла до польського Сейму, голови УНДО — якого, зрештою, і доводилось Володимирові "витягати"

з тюрми, коли бував арештований польською владою.

Зовсім іншого роду були зустрічі у професора Вацлава Морачевского, того, хто був колись Василеві Стефаникові — за того ж словами — "дорогою в світ".[4] Це була в більшості польська група інтелектуалів, яка збиралася у Морачевского. Володимир старався не пропускати таких зустрічей у цього старого польського культурного діяча, з "широким европеізмом", як казав про нього Стефаник. Володимир відчував тут аполітичну атмосферу сповнену філософічної, гуманістичної, естетичної тематики і це давало йому, хоч на час, момент розумового відпочинку.

Але його дні-будні виповнювала адвокатська практика. Для неї він колись вчився, і для неї повернувся тепер до Львова; вона мала бути для нього засобом заробітку на "хліб насушний", сповненням обов'язку супроти родини. Але була вона для Володимира куди більшим обов'язком. Раз говорив він про це перед польським судовим трибуналом у Львові. Тоді боронив він на суді молодого підсудного за спробу політичного атентату. До оборони зголосилась більшість українських адвокатів Львова. Суд відмовився прийняти усіх. Володимир говорив тоді у протесті: "ми з'явилися тут, щоб дати свідоцтво правді, щоб сповнити той обов'язок, який лежить на українцеві-адвокатові, коли він є членом (українського) суспільства".[5]

Очевидно щоденна практика включала теж звичайні судові справи, цивільні й карні, починаючи від т.зв. "писківок" — образливих сварок, спорів селян за межу і т.д. такі та подібні справи, які велися в судах Ґродськім-Міськім (Львів-місто), Ґродськім заміськім (Львів-повіт) та Окружнім Суді — відповідно до юрисдикції, були в руках Володимирових співробітників-стажистів, т.зв. адвокатських "аплікантів". Одні були вже старшими, досвідченими правниками, яким треба було ще закінчити приписану

---

4. Вацлав Морачевський, професор біології на Ветеринарії у Львові, був одружений з українкою Софією Окуневською, з якою разом студіював медицину у Швайцарії і яка стала згодом першою жінкою-лікаркою в тодішній Австро-Угорщині.

5. Процес Миколи Лемика. Про політичні процеси в Галичині за Польщі і участь у них Володимира Старосольського, див. зокрема: В. Мартинець, *Українське підпілля. Від У.В.О до О.У.Н.* Вінніпеґ, 1949; Петро Мірчук, *Нарис Історії О.У.Н.* Т. І, Мюнхен — Лондон — Нью Йорк, 1968; Юрій Старосольський, "У Безконечній Черзі", *Сучасність,* Мюнхен, 1983, ч. 9, стор. 76 і дальші: Зиновій Книш: *Справа Східніх торгів у Львові,* Торонто, 1965.

Володимир Старосольський, 1930-ті роки

практику, для самостійної адвокатської праці. Інші — початківці, які, осягнувши ступінь маґістра прав, починали практичну науку. До перших, старших віком і досвідом і вже з громадським стажем, належали д-р Іван Рудницький і д-р Кость Паньківський.[6] Обидва вони працювали з Володимиром Старосольським відносно недовго і відійшли на власну практику. Теж недовго був тут мґр. Євген Жизневський. Найдовше і до самого кінця діяльности канцелярії Володимира Старосольського працювали там молоді маґістри права з Яворівщини Лев Бобинський (брат поета Василя Бобинського) і Володимир Масюк. Канцелярським співробітником був довгий час Олександер Хомяк. Всі вони були дуже

6. Д-р Іван Теодор Рудницький, кол. сотник УГА, активний член таємного Військового Комітету, який підготовляв перебрання влади в листопаді 1918 р., командир корпусу у Львові, член проводу УВО; д-р Кость Паньківський, з родини визначних громадських діячів Костя і Йосипи, сам студентський активіст і член ряду харитативних та спортових товариств; пізніше під час війни політичний діяч, заст. голови УЦК, голова Адвокатської Палати у Львові, заступник голови уряду УНР в екзилі.

віддані своєму шефові (і його родині). Доля занесла їх до Америки, де й померли: Лев Бобинський і Олександер Хомяк. Теж син В. Старосольського Юрій, який ще студентом працював у канцелярії батька, здобувши ступінь маґістра права у Львівському Університеті, став також членом канцелярського правничого персонелу.

Володимир був для усіх, старших і молодших, не тільки формальним патроном, але й постійним учителем адвокатської справи і — зокрема — особистим приятелем і опікуном. Це відчували усі і це створювало особливо дружню атмосферу в канцелярії.

Ця атмосфера гуманности відчувалась теж у справах, які велись у канцелярії Володимира Старосольського.

Люди, які приходили, хай це бідні селяни або міщани усіх соціяльних і освітніх кляс, потребували допомоги. Розуміння і відчуття тих потреб було основою ставлення В. Старосольського до клієнта; на ньому будувалася правна й психологічна сторінка справи і процесова стратегія. Можна легко зрозуміти, що це мало особливе значіння в політичних процесах, у яких національно-українське підґрунтя було основою кожної справи.

Обвинувачений перед карним судом був не "числом справи" записаним у реєстрі, але живою людиною з усіма прикметами такої людської істоти, добрими і злими, сильними і слабими: тому, при оцінці його вчинку і при шуканні справедливого присуду, слід було брати усі ці прикмети, "цілу людину", під увагу. Не лише об'єктивний наслідок вчинку, але й суб'єктивне ставлення до цього наслідку (як ось велика мотивуюча сила любови до батьківщини, що психологічно "наказує" дію) повинні б рішати про вину, а вслід за тим і про кару підсудного. Така сказати б, "філософія" шукання справедливости снується червоною ниткою крізь Володимирову історію карних оборон, передусім політичних справ.[7] Володимир вірив у право як засіб, що має служити відвічній ідеї й потребі справедливости, вірив у суд, як інструмент здійснення такого права. На суді він часто аналізував і інтерпретував ідеї матеріяльного і формального права, а ці його виступи, інколи професорського стилю, стали популярними в Окружному

---

7. Пригадаймо його, чи не першу, таку політичну судову розправу проти Мирослава Січинського, тут стор. 57.

Зелені свята у Львові. 1939 р. відправи на могилах Січових Стрільців на Янівському цвинтарі. Зліва: Микола Заячківський, Володимир Старосольський, син Юрій, Н.Н.

карному Суді у Львові і навіть притягали на залю розправ, як слухачів, інших адвокатів і суддів, і навіть студентів, в тому й польських.[8] Письмові відклики — "касації" до польського Найвищого Суду у Варшаві служили як матеріял на студійних семінарах польських суддів і прокурорів.

В. Мартинець, один з ряду тих, хто пізнав Володимира Старосольського як оборонця на своєму політичному процесі, писав таке: "Д-р Старосольський мав особистий "шарм", що ним просто полонив своє оточення. Своїм тактом, своєю милою

8. Розповідав синові Володимира Старосольського на еміґрації один поляк, професор Джорджтавнського Університету у Вашінґтоні, колишній студент права у Львові, як він з групою товаришів ліберально-демократичного напрямку відвідували українські політичні процеси в Окружному Суді у Львові, особливо щоб слухати промов Старосольського. "Щойно тоді і там, казав він, ми, польські студенти, побачили і почали розуміти українську проблему в Польщі..." (диви "У безконечній черзі", *Сучасність,* 1983, ч. 9, стор. 86).

поведінкою, своїм м'яким голосом і всією своєю зовнішністю він мусів здобути собі симпатію кожного... Людина високої культури й освіти, ерудит на полі права, він і свої судові промови тримав на високому рівні й у свойому стилі... І він мав успіх...".[9]

Подібно затямив собі свого оборонця підсудний із зовсім іншого середовища — Данило Шумук з Волині, якого судили за приналежність до КПЗУ (Комуністичної Партії Західної України): "Очолював оборону доктор Володимир Старосольський зі Львова — лідер української соціялістичної партії, оратор і знавець права...". "...Останнім з адвокатів виступав Старосольський. Це був виступ людини впевненої в силі свого слова. Він заволодів увагою всієї залі, навіть судді заслухались в його виступ, ніби в добре виконувану пісню. Старосольський усю провину за наші вчинки переклав на суспільність взагалі й на уряд зокрема. Свій виступ він закінчив такими словами: Доки доля українського народу не буде передана в його руки, доти не може бути мови про якусь там справедливість на західніх землях України".[10]

Адвокатська канцелярія В. Старосольського і з нею і мешкання містилися спочатку, як уже згадано, в кам'яниці Соломії Крушельницької на вул. Крашевського ч. 23, а за кілька років були перенесені під ч. 19 цієї ж вулиці, а з весною 1938 р. до мешкання, де раніш містився чехо-словацький консулят, на вул. Уейського 4, і яке звільнилося в зв'язку з політичною ситуацією. Там дожила вона свого кінця у 1939 р.

Дивлячись з людської точки зору, Володимир Старосольський міг мати особисту сатисфакцію з суспільної і професійної позиції, яку здобув своєю повною посвяти, успішною адвокатською працею, яка придбала йому прямо історичне місце в житті нашого народу і вдячність підсудних українських патріотів.

Але якщо була така сатисфакція, зовсім неправдоподібна при його скромній вдачі, то не затьмарила вона напевно його життьової, несповненої мрії — науки. Не було в його розмовах натяків на цю вічну тугу. Але його рідні знали, що в самоті його адвокатського кабінету вона відзивалась глибоким сумом. Старший син Володимира, тоді вже його співробітник у канцелярії,

---

9. В. Мартинець, *Українське підпілля. Від УВО до ОУН.* 1949, стор. 243.

10. Данило Шумук: *Пережите і передумане.* Видавництво "Українські Вісті", Дітройт, 1983, ст. 83, 85.

добре пригадує дрібну подію десь у тридцятих роках. Він увійшов до кабінету батька, щоб обговорити судові справи на наступний день. Володимир сидів при столі, акти справ були нерушені, а він читав пошту з того дня. Студіював заглиблено запрошення якогось міжнародного наукового товариства до участи в науковому конґресі, а здається і в конкурсі на працю з якоїсь ділянки соціології. Син сів мовчки на крісло поруч, чекаючи. За хвилину, Володимир, дивлячись кудись у порожнечу (здавалося в життьову порожнечу), сказав притишеним голосом: "а це саме моя спеціяльна ділянка". Обидва відвернули обличчя один від одного, напевно, щоб не показати вологости у своїх очах. Це був кінець мрії-туги: на столі лежала дійсність у вигляді судових актів. Роки пізніше, під новим режімом, як правдива іронія долі, ця мрія з'явилась йому наче темна комета у дорозі у темну путь. Була осінь 1939 року.

УЛЯНА СТАРОСОЛЬСЬКА

AVE CAESAR, MORITURI TE SALUTANT*

Підлюте, над бистрою, холодною Лімницею, в суворих горах Ґорґанах, це улюблена місцевість і околиця родини Старосольських.

Одарка, дружина Володимира, залюбки згадувала, як наприкінці минулого століття, коли вона була ще підлітком, її батько Володимир Шухевич організував вакації в домі побережника в Підлютому. З родиною Шухевича їхала туди теж заприязнена родина Бережницьких. Зі Львова поїздом до Рожнітова, там нічліг, а тоді підводами до Підлютого. Володимир Шухевич, один з перших фотоаматорів в Галичині, залишив світлини: ось його дружина Герміна з книжкою, під парасолькою, що охороняла від сонця, сидить на "цикотах",[1] при плаю,[2] мабуть при тому, що веде з Підлютого на Лютошари; або Одарка — підліток, а за нею її браття в солом'яних капелюхах.

*. Ave Caesar, morituri te salutant — Вітай Цезаре, призначені на смерть здоровлять тебе.

1. Цикоти — великі камені-скелі.
2. Плай — стежка-доріжка в Карпатах.

Одарка Шухевич — підліток, за нею брати — у Підлютому. Фото Володимира Шухевича.

Герміна Любович-Шухевич у Підлютому. Фото В. Шухевич.

Внизу:
Шухевичі з друзями на прогулянці в Підлютому. Зліва, 1-ий ряд: перша Одарка, третя Лідка; 2-ий ряд: перший Володимир (мол.), шоста — Герміна; 3-ій ряд: другий Зенко. Фото В. Шухевича. Кінець XIX ст.

Тепер треба було їхати поїздом до Брошнева (осередку тартаків), там ночувати, а раннім ранком вглиб Ґорґанів вузькоколійною залізничкою. Її завдання привозити з далеких лісів-пралісів дерева для тартаків. Але заодно вона перевозить на "льорах",[3] або в окремому вагоні т.зв. "сальонці" дроворубів, інженерів-лісників до Підлютого, Кам'янця, а згодом пластунів до таборів на Соколі чи Остодорі.

По цій стороні вздовж Лімниці "добра" — маєтності Митрополита Андрея Шептицького. В Підлютому височіє на пагорбі його кедрова палата, а внизу дерев'яна церковця оточена кедрами, будинки для гостей-лікуванців, світлиця, будинок для мінеральних купелів, джерела мінеральних вод. Бо Підлюте стало лікувальною, купелевою місцевістю — курортом.

Туди від багатьох років їздить родина Старосольських. Живуть інколи у палаті Митрополита, бо в часі його неприсутности кімнати віддають часом деяким гостям. Іншим разом

3. Льора — плятформа вузькоколійної залізниці.

Підлюте, 1936 р. перед мінеральним джерелом. Зліва: Станислав Старосольський, Ольга Паньчишинова, Марія Донцова, Н.Н., Володимир Старосольський,... Перший справа Мирон Левицький.

В. Старосольський в гостині у свояків: Слави і Мирона Левицьких, в Ангелові б. Підлютого. Внизу зліва друга Віра Левицька, побіч неї гості Н.Н. Другий ряд зліва: перший і третя Н.Н., друга Евгенія Левицька, четвертий Мирон Левицький із сином Софроном. Третій ряд зліва: Ігор Старосольський із дружиною Іриною, Слава Левицька, Марійка Левицька-Кінасевич, Володимир Старосольський.

родина Старосольських перебуває в одному з поблизьких будинків. Згодом діти стали їздити до пластових таборів на Соколі чи Остодорі (Митрополит Шептицький віддав парцелі в тих місцевостях для Пласту). Інколи родина їздить до лісничівок недалеко Підлютого, до Ангелова, де лісничим родич Мирон Левицький, або на Чуту до заприязнених Мирошниченків. Все це над Лімницею, близько залізнички.

По тому боці Лімниці т.зв. "камеральному" (державні маєтності) доріжка вздовж Лімниці, якою члени родини любили гуляти, часто співаючи пісень.

Цього, 1939 р., Володимир Старосольський перебував на купелях у Підлютому. Коли одного дня, в товаристві дочки, ішов улюбленою дорогою по "камеральному" боці річки, її вразила його мовчазність та задума. Правда, він часто бував заглиблений у думках, наче несвідомий того, що кругом нього діється, але на цей раз у його задумі був якийсь особливий смуток. Дочка

декілька разів хотіла почати розмову з батьком, бо якже рідко бували вони разом на дозвіллі. В глибокій задумі ступав він по камінням бистрого потоку Кузьмінця. На спроби пробити цю стіну задуми — відмовчувався. Про що думав? Може було в нього передчуття, що це востаннє йде цією гірською дорогою?

Останній тиждень вакацій, при кінці серпня, перебув Володимир Старосольський у рідні в Ангелові.

До Львова повернувся в останніх днях серпня. Атмосфера неспокою, непевности. Вересень. Війна. Німецькі бомби. Львів залюднюється втікачами із Заходу. Повно їх в кам'яниці, де живуть Старосольські. Часті алярми, пересиджування в сховищах-підвалах.

На переломі другого і третього тижня війни у Львові настає повна непевности тиша.

Митрополит Андрей Шептицький запрошує Володимира Старосольського до своєї палати, для того, очевидно, щоб говорити про ситуацію у світі, а передусім про становище нашого народу.

Якраз в тому часі доходить несподівана вістка про те, що поляки, щоб не віддати Львова німцям, рішили відкрити кордон для Червоної Армії. Дня 17-го вересня радіо передає вістку — промову Молотова, про те, що "Червона Армія перейшла кордон, щоб подати руку братам білорусинам і українцям". Син Старосольського, Ігор, біжить до палати Митрополита, щоб повідомити про те, що у Львові треба очікувати Червоної Армії.

Нема сумніву, що дізнашись про те, що Львів переходить в руки большевиків, Митрополит Андрей Шептицький і Володимир Старосольський говорили про те, що не можна всім покидати наших земель, а зокрема Львова на "призволяще большевикам". Провідні прошарки, в тому теж священики повинні остатися із своїм народом.

Володимир Старосольський висловив переконання, що поляки, віддаючи Львів Радянському Союзові, вже ніколи не будуть тут панувати.

В місті настав час без влади, отже без-ладдя. Польські вояки, які ще кілька тижнів тому бундючно маршували, чи їхали верхи на баских конях в парадному поході вулицями міста, тепер кидали зброю куди попало. Якраз напроти помешкання Старосольських був парк бібліотеки Баворовських. Члени сім'ї могли з балькону бачити, як польські вояки, підстаршини й офіцери

кидали через залізну огорожу кріси, всяку зброю, шоломи, частини мундирів. Деякі наші молоді люди збирали цю зброю, шоломи й частини одягу, і тоді ставали на сторожі перед такими будівлями, як Політехніка, Університет та інші установи.

До складів із харчами, одягом і всяким іншим добром, які осталися без сторожі, сунули валки людей жадних запастися харчами і всяким добром, які під ту пору були нічиї. Пропозиція сусідів, які заохочували молодих Старосольських, щоб піти, напр., на Цитаделю, де були військові магазини, хоча б із цікавости тільки, подивитися, зустріла небувало гострий спротив як батька, так і матері.

Невдовзі у Львів увійшла Червона Армія.

Незабутній вид Червоної Армії, яка маршувала головними вулицями міста у вересні 1939 р. Довгі шинелі, часто завеликі, або замалі на даного вояка, з полами, з яких звисали торочки, кріси перевішені на шнурках через плече. Дивні шпіци шапок. Деякі вояки тягнули на шнурках за собою кози, інші двигали якісь незугарні пакунки.

Заметушилися втікачі із Заходу, не знаючи куди йти, де безпечніше. Не тільки вони, але неодні мешканці Галичини старалися виїхати на Захід. У багатьох це не була втеча до німців, а, радше, втеча від большевиків. Постали окремі комісії, з участю німців, які оформляли документи і перепустки на Захід, передусім, хоч не виключно, для тих, хто був кровно споріднений з німцями. Інші переходили на Захід власним промислом.

Володимир Старосольський не осуджував нікого, особливо молодих, які покидали Львів і околицю, але уважав, що українці не повинні вести політичних дій на корінно польських землях, а особливо не повинні співпрацювати з німцями.

Рішення не покидати рідної землі не було винятковим. Не тільки Митрополит Андрей Шептицький, але й самі священики уважали, що не повинні залишати своїх вірних. Багато суспільних діячів, членів різних партій, професіоналів лишилося з почуття обов'язку.

Вперше Західня Україна знайшлася в границях Радянського Союзу, а теж вперше українці із центральних та східних земель увійшли у західний, европейський світ. Зустрілися українці з двох різних світів. Поняття про західний світ було уформоване в Радянській Україні довголітньою пропаґандою, без інформації

про те, як живуть, думають, відчувають люди Західньої України. Та й мешканці Західньої України небагато знали про тих земляків і умовини життя поза східнім кордоном.

Вслід за армією почали прибувати цивільні урядовці і, очевидно, службовці НКВД. Радянська влада перебрала правління міста і його різних установ.

Як сказано, в часі розпаду Польщі, українська молодь створила самочинно міліцію, щоб зберегти лад і охоронити населення від грабунків. На третій день після приходу большевиків до Львова НКВД зарядило реєстрацію міліціонерів добровольців — тоді вони розбіглися.[4]

Провід Української Соціялістичної Партії з участю В. Старосольського вирішив офіційно її розв'язати, щоб радянська влада не мала правної підстави для карання її членів, які адже на терені Радянського Союзу не вели ніякої діяльности. В. Старосольський, як і інші члени цієї партії були свідомі того, що комуністична влада вважає якраз їх своїми головними, найнебезпечнішими противниками.

Галичани бажали створити умовини для дальшої співпраці. Створено українську репрезентацію під назвою "Український Допомоговий Комітет". Подібні установи створили теж польські і еврейські меншини. Репрезентація цього комітету під проводом вісімдесятьрічного д-ра Костя Левицького прибула до генерала Іванова, представника військової влади, а він скерував їх до тов. Міщенка. Цей вислухав промови д-ра К. Левицького і запевнив, що все, що було досі, пускається в непам'ять, а совєтська власть вимагає тільки льояльности. Не зважаючи на таку заяву, д-ра Костя Левицького вкоротці арештовано і відіслано до Москви.[5]

В часі наступу німців на Польщу, поляки відносилися до українців з посиленою ворожістю, особливо в менших містечках та селах. Можна сказати, що свідомість власного безсилля супроти німців, перетворювалася у лють на безборонних. Члени парамілітарної організації "Strzelcy" арештовували, знущалися, вбивали особливо молодих мужчин. Тож не дивно, що розвал

---

4. Мирослав Прокоп: "Україна і українська політика Москви", *Сучасність*, 1981, стор. 104.

5. Мирослав Прокоп. "Україна і українська політика Москви", *Сучасність*, 1981 р., ст. 101-102.

Польщі прийняло українське населення з полегшою.

На мешканців Львова (як, напевно, і інших міст та сіл) неабияке враження справляла зовнішня українізація: написи, оголошення українською мовою, що за Польщі було рішуче заборонено, а згодом теж мистецькі виступи, рідне слово, що звучало із сцен чи трибун, тощо.

Вслід за службовцями, військовиками і іншими, почали приїздити їхні родини.

Спершу мешканців Львова вражало зовнішнє, матеріяльне: вбогий одяг прибулих, брак у них предметів першої щоденної потреби, їхнє здивування і захоплення тим, що можна було свобідно купувати все потрібне в крамницях (до часу заки розкуплено всі запаси в крамницях). Львівян разила теж поведінка, манери, насичені пропаґандою не тільки промови, але й розмови.

Згодом появилися журналісти, письменники, мистці, а теж науковці. Їхня поведінка, з малими винятками, була гладша і більш стримана.

На приїжджих, особливо інтеліґентів, неабияке враження робили зустрічі з Галичанами. За Польщі не було вправді дозволу на зовнішні прояви українства (написи на інституціях, назви вулиць, офіційна мова тощо), були теж ограничені доступ до університетів, різних посад і професій, але все ж існували від десяток років такі поважні інституції, як "Просвіта", "Наукове Товариство ім. Т. Шевченка", "Рідна Школа", музеї, кооперації, тощо. Вороже ставлення і переслідування польською владою не сприяло асиміляції, навпаки будило опір і підсилювало патріотизм.

Прибулі відносилися до мешканців Львова спершу з недовір'ям, але скоро переконувалися, що цей західний світ не такий, як його малювала пропаґанда. Бувало, що на місце недовір'я приходило почуття єдности із західнім паростком одного народу. Інколи були вияви якби подиву, мовляв: "ви не говорите чистою літературною мовою, але ви всюди говорите рідною мовою". Ця зустріч українців "з двох світів" залишила на завжди слід у їхніх душах і, може, була зародком пізніших рухів відродження в Україні. Про багатьох, в тому і про ректора Львівського Університету ім. Івана Франка, Михайла Марченка, говорили, що він приїхав більше комуністом як українцем, а виїхав навпаки, більше

українцем як комуністом. Колишні студенти Університету ім. Франка розказують, як ректор не раз рятував їх перед якимсь зарядженням, певно рискуючи своєю безпекою. А це ж внук Михайла Івановича став жертвою большевицького правосуддя за свій патріотизм, який напевно одідичив від свого діда.

Про враження, яке справляв український Львів на приїжджих, пише Юрій Шевельов у вступній статті до книжки "Не для дітей":[6] "Львів приголомшив утікачів гостинністю прийняття, дружньою посмішкою, простягненою рукою любови, атмосферою солідарности, буянням творчого життя, наголошенням українськости побуту, духового підсоння, ідеологій і дискусій. Те, що для місцевих людей не раз було рутиною, прибульцям сходило за свято у кожному будні. Гра амбіцій, підступів, а часом і зрад не розкривалася гостям. Це було суцільне свято, в первісному сенсі слова, від *святий.* Жовті будинки Львова здавалися сліпучо білими, місто було не просто містом, воно було соняшною оазою духа, мостом між минулим і майбутнім, обіцянкою і майже виконанням. Місто здавалося початком здійснення мрій і візій. Юрій Шерех вперше був на Україні".

Вправді це, про що пише автор, відноситься до його перебування у Львові дещо пізніше, але напевно обставини не дуже змінилися. Мирослав Прокоп в книжці "Україна і українська політика Москви" на ст. 123 пише: "Постава священиків і вірних Західньої України не оставалася без впливу на українців з центральних і східніх земель, що працювали в Західній Україні. Вони крадькома давали хрестити своїх дітей (це траплялося також серед комуністів), часто вінчалися і брали участь у Богослужбах".[7]

Львівяни із щирістю приймали українських мистців, хоч згодом зрозуміли, що не все, що назовні, сягає глибше в суть українського буття. Всетаки годі забути перший виступ співачки Оксани Петрусенко в залі Інституту ім. М. Лисенка. Коли присутні, які виповнили залю по береги, почули у виконанні співачки "Україно, моя Україно", почали вставати, наче б то був гімн.

---

6. Юрій Шерех: "Не для дітей" — Літературно критичні статті й есеї, стор. 12-13 Видавництво "Пролог". 1964 р.

7. Мирослав Прокоп: "Україна і українська політика Москви". *Сучасність,* 1981, стор. 118-124, стаття "Наступ на українську церкву".

Співачка з трудом, здержуючи сльози, закінчила спів. У відповідь на бурю оплесків, вона, втираючи сльози долонею, кланялася публіці.

Про те, чому Володимир Старосольський і його дружина не виїхали на Захід, є різні коментарі і здогади, включно з такими, нібито він вірив, що радянська влада змінила свою настанову і через те йому не загрожує ніяка небезпека.[8] На ділі він був вповні свідомий небезпеки, яка йому загрожувала. У Львові повторювали його слова на одному з мітінґів, де він сказав: Ave Caesar, morituri te salutant.

За старшим сином Юрієм, який був адвокатським аплікантом, шукали нові окупанти, як і за багатьма молодими українськими правниками. Юрій випадково довідався про те, і не ночував уже того дня у помешканні, в якому жив разом з дружиною Оксаною, а наступного дня вони вирушили вдвох за Сян.

Коли діти Старосольських пропонували батькам, щоб і вони виїхали на Захід, вони обоє відмовились. Ця сцена вбилася глибоко в пам'ять присутніх: Дарія і Володимир сиділи тоді у їдальні, чомусь близько дверей, за якими недавно зник — відійшов їхній старший син. На пропозицію, щоб виїхати, впала відповідь: "Ми вже не багато можемо у своєму житті зробити для нашого народу, але можемо бути тут потрібними, можемо остатися тут і вмерти для нього".

Такі патетичні слова дивно і потрясаюче звучали з уст осіб, які ніколи у щоденному родинному житті не вживали таких пишномовних висловів.

Роки пізніше лист Володимира Старосольського із лагеру потвердив таку настанову.[9] Можна її по різному оцінювати. Рідні напевно воліли б, щоб їхні батьки не терпіли таких жорстоких переслідувань, щоб не мусіли вмирати так скоро та ще й у таких нелюдських обставинах. Але ж невідомо, що ждало б Старо-

---

8. Ф. Мелешко у спомині про В. Старосольського п.н. "Вчений і людина", пишучи про нього і д-ра Стронського, називає їх наївними, якщо йдеться про їхню оцінку москалів та їхній витвір большевизм: "Дуже можливо, що саме та наївність та незаперечна чесність пізніше їх погубила". І ще: "я довідався, що все було зроблено, щоб восени 1939 р. вся родина могла виїхати зі Львова на Захід".

9. Гляди далі в цій книжці, текст листа на стор. 134.

сольського, — оборонця політичних в'язнів, соціяліста — під німецьким фашистським режимом.

Львівський Університет ім. Яна Казімєжа став українським університетом ім. Івана Франка. Формально, на зовні, сповнилося те, за що боровся разом з іншими студентами Володимир Старосольський вже від початку століття, коли вони домагалися українського університету у Львові. Для В. Старосольського це не була тільки молодеча, давноминула мрія. Він ніколи не змінив своєї думки і переконання, що український університет у Львові це важлива проблема повноцінного народу, один, сказати б етап на дорозі до самобутнього існування народу. Хоч наукова праця була його основним життєвим зацікавленням, то він колись не прийняв посади професора на Краківському Університеті, що пропонував йому ректор Лєр Сплавіньскі. Не прийняв, бо уважав, що він може бути професором тільки українського університету. А тепер, коли такий університет є у Львові, виїхати, оставити все, значило б віддати станицю без бою. Ще цеї ж осени на професорів покликали ряд науковців, в тому Володимира Старосольського. Сповнилися дві його мрії: був український університет у Львові, а в ньому мав він вести педагогічну, а передусім наукову працю. І не вперше в житті це була іронія долі, бо сповнення мрій стало наче "темною кометою в дорозі у темну путь".

Життя ішло вперед. У помешканні Старосольських жили тепер батьки, Дарія і Володимир та наймолодша дочка Уляна. Дарія Старосольська продовжувала вчити гри на фортепіяні в Музичному Інституті ім. Миколи Лисенка. Цю працю мусіла перервати, бо при якихсь господарських зайняттях зранила палець на лівій руці, наслідком чого була інфекція. Потрібна була операція і хоч не була вона легкою, бо потрібна була наркоза, перевів її дома д-р Ярема Малис. Очевидно це не дало змоги вчити далі гри на фортепіяні. Дочка Уляна, яка працювала досі в Ревізійному Союзі Українських Кооператив (РСУК) в редакції *Господарсько-Кооперативного Часопису,* змінила працю і перейшла до секретаріяту Медичного Інституту. Син Ігор, інженер-архітект, став асистентом в Політехнічному Інституті, де працював чотири дні в тижні. Жив він з дружиною Іриною і синком в Стрию, так що повертався додому на три вільні від праці дні.

В грудні 1939 р., саме перед латинським Різдвом, померла Герміна Шухевичева, теща Володимира Старосольського. В день її похорону, 25-го грудня ранком, ректор Університету, Михайло Марченко, прислав по В. Старосольського авто і просив прийти до нього в Університет. Нічого злого не передчуваючи, Володимир вдягнувся, як звичайно поволі і, домовившись з родиною, що прийде прямо до каплиці на похорон, поїхав в Університет. Тіло покійної спочивало в каплиці костьола Бернардинів. Дивним збігом долі у сусідній каплиці лежала померла Анна Шуман Старосольська, тітка Володимира (дружина Константина, мати Михайла і Станислава, про яких була згадка в попередніх розділах).

Володимир Старосольський не з'явився на похороні, не було його теж удома, де родина зійшлася після похорону. Обдурюючи самі себе, члени родини телефонували зразу в Університет, а тоді до шпиталів, із запитом, чи не було якогось випадку. Не хотілося вірити, що в запрошенні ректора хоч, може, не з його волі, ховався якийсь, може й вимушений підступ. Після, якже важкої, ночі, дочка пішла в Університет. Йдучи туди, зустріла адміністраційного директора Володимира Калиновича, який розповів їй, що у ректора ждав уже на Старосольського аґент НКВД і тим же автом, яким його привезено, відвезли його на вул. Пелчинську, де тоді мало своє приміщення НКВД. Секретарка ректора, з якою дочка зустрілася опісля, розказала, як Старосольський привітавшись з нею, як звичайно з ввічливим усміхом, увійшов до кабінету ректора. За хвилину він вийшов звідти, поважний і без слова ішов за службовцем НКВД у цивільному.

Якже важко було дочці нести цю вістку додому!

Почалися пошукування, намагання довідатися, де перебуває, черги до прокурора, від якого крім грубостей не можна було нічого почути. Згодом дізналися, що його перевезли до тюрми при вул. Замарстинівській.

Деякі з його давніх клієнтів, в тому теж члени КПЗУ, Комуністичної Партії Західної України, а теж робітники й міщани[10] не хотіли вірити й були безмірно обурені, що арештовано таку

---

10. В. Старосольський був, наприклад, правним дорадником тов. сторожів "Воля".

людину. Збиралися інтервеніювати, протестувати. Перед ким? До кого звертатися?

Дружина й дочка передавали до тюрми речі, їжу та за кожним разом тремтячи чекали на зворот записки з підписом ув'язненого, яким він стверджував, що передачу одержав. Це ж було знаком, що він ще тут. Майбутнє непевне, не віщувало нічого доброго. Треба було постаратися про теплу одіж-куртку, коц, відповідний для в'язничої обстановки.[11]

Настали для родини важкі дні, тижні, місяці. Одну кімнату в помешканні при вул. Уєйського, якраз цю, де була канцелярія, зайняли для енкаведиста. До другої прийняли троє знайомих дівчат: Ольгу Терлецьку — маґістра фармації, приятельку дочки Володимира, Уляни, Лідію Сось — піяністку, яка вчилася у Тараса Шухевича, брата Дарії Старосольської і Славу Адріянович — фармацевтку.

Дружина Володимира Старосольського старалася, щоб життя родини, принаймні назовні, пливло в міру можливости нормальним річищем. Але ніхто і ніщо не могло, не було в силі зменшити смутку й турботи про мужа й батька.

Особливо сповненими турботою і неспокоєм були дні, коли можна було нести передачу до тюрми на вул. Замарстинівській. Питання — чи приймуть передачу, а тоді очікування на карточку з його підписом, потвердженням, що її одержав. Знак, що він ще тут. Це очікування об'єднувало усіх, хто приніс передачу, від дружини якогось важливого жидівського рабіна, родин українських, польських ув'язнених інтеліґентів і робітників.

Одного дня, у лютому, передачу прийняли, але почуття полегші замінив біль. Прийшлося чекати довше ніж звичайно, а тоді передачу звернули. Його вже тут немає. Ніяких дальших пояснень не можна було добитися. І знову дочка йшла до дому з великим тягарем — вісткою, що його вже нема у львівській тюрмі. Був мороз, але ішла вона, сповільнюючи кроки, на так добре знаній алеї "Єзуїтського" парку, щоб відсунути хвилину зустрічі з мамою і братом, але сам її вигляд сказав їм усе, без слів.

---

11. Родина заховала у вдячній пам'яті д-ра Сайкевича і інших, які помогли здобути відповідну куртку і коц.

Йшли, минали дні, сповнені журби і тривоги.

В неділю, 8-го квітня 1940 р., Ігор грав на віольончелі при супроводі піяністки Ліди Сось, коли почувся дзвінок і до помешкання увійшли два цивільні НКВДисти, домагаючися розмови з Дарією Старосольською сам на сам. Решта всі ждали у сусідній кімнаті. Але врешті діти таки увійшли до вітальні, де сиділа стривожена мати. Розмова НКВДистів — це були тільки образливі тиради і справді важко було уточнити, чого саме вони хотіли. Щойно пізніше, може й запізно, присутні усвідомили собі, що це був лише вступ до того, що наступило.

Недільна гра-вправи, це був наче пращальний концерт.

13-го квітня у п'ятницю вранці до дверей раннім ранком загримали озброєні вояки. Привели зі собою теж, як свідків двірника і власника кам'яниці. Вони поставили усіх членів родини під стіну і заявили, що вони мусять за пів години зібратися.

Син-Ігор, який за годину мав від'їздити до своєї сім'ї, дружини й синочка до Стрия, зумів увійти до кімнати, де жив енкаведист-льокатор Старосольських. У висліді цієї розмови льокатор-енкаведист виєднав дозвіл збиратися в дорогу довше чим пів години. Він теж обіцяв Ігореві, що дозволить родичам забрати деякі меблі, а головне акти, книжки, писання тощо (справді деякі предмети найшлися опісля в Осолінеум).

Дарія Старосольська виявила неабияке опанування і цілковите самовладання. Зуміла взяти із собою дещо з харчів, що пригодилося не тільки родині, але й іншим товаришам недолі.

Помагали збиратися усі присутні. У тишковецьку верету, якою був накритий стіл у їдальні, вкидали різні речі, як згодом показалося деякі потрібні, і деякі зайві.

Три молоді жінки, які жили в помешканні, забрали на міліцію, чи НКВД, а заарештованих Дарію, Ігоря і Уляну повели під штихами до вантажного авта. Останній погляд у коридор помешкання зупинився на конику-іграшці, якого Ігор купив і мав завезти синочкові Влодкові до Стрия.

Марітчакова, дружина адвоката, розказувала опісля, що саме переходила вул. Уейського і бачила арештованих на плятформі вантажного авта. Особливе і незабутнє враження залишила у її пам'яті Дарія Старосольська, яка гляділа прямо перед себе, з дивною усмішкою, яка наче застигла на її обличчю.

Дарію Старосольську, дружину Володимира, його дочку

Уляну і сина Ігоря відвезли на вантажну станцію на вул. Городецькій і під "штихами" посадили у вантажний вагон. Повезли їх у Казахстан. 1-го травня привезли на станцію Жанґіз-Тоб'є (по казахськи Одна Гора) в Семипалатинській області, а звідти возами запряженими у воли до села Новопавловка (по казахськи Карґали) Кокпектинського району. Село було віддалене яких 120 кілометрів від станції, то ж їзда тривала п'ять днів.

В колгоспі був саме час на оранку і засіви, які треба було якнайскоріше закінчити, бо весна там коротка і земля, волога після зими, швидко висихає. Молоді стали працювати в колгоспі, орали, волочили кіньми або волами, часто важку цілинну ріллю, згодом виробляли "саман" (цегла з невипаленої глини), кизяки на паливо для колгоспу. Син працював теж при будові дороги, що звалась "восточноє кольцо" (східній перстень). Все те не давало потрібних засобів до життя: треба було вимінювати одіж за харчі і необхідне домашнє приладдя, примітивну лежанку тощо. Коли закінчилися роботи в колгоспі, заслані стали там непотрібними й можна було старатися про переїзд в іншу місцевість. Старосольські переїхали до районового центру Кокпекти. Там Ігор працював "учотчиком" (обліковцем) при будові і ремонті районних домів, а згодом Уляна одержала місце рахівника в "Дорожному Участку" (шляхобудівельній ділянці).

Про долю батька сім'ї довідалася майже рік після їхнього заслання.

Володимир Старосольський написав листа до дружини 10-го березня 1941 р., очевидно до Львова, бо навіть не припускав, яка доля стрінула його найближчих. Лист написаний хемічним олівцем на клаптику паперу, що був зложений так, що одна його сторона служила як коверт; на ній була написана адреса. У своїй мандрівці письмо в багатьох місцях затерлося, але на щастя адреси осталися чіткими. Адресата — Дарії Старосольської у Львові вже не було, але лист попав у руки чесної і співчутливої урядничкі-польки, яка постановила відпитати родину адресата. Вкінці передала листа Юркові Шухевичеві, небожеві Дарії Старосольської. Адресу передали родині до Кокпектів зразу телеграфічно, а згодом переслали й листа.

Для дружини й дітей дало це можливість писати листи, а теж, хоч не часто, посилати пакунки. Посилали теж родичі зі Львова.

14.V.1941.

Мої!

Прошу горяче відомости про Вас. Я писав 12 марта і ще 2 рази. Може не получили а може я не одержав Ваших писма. Я тепер не працюю бо зарахований інвалідом. Лікуюся на порок серця.

Дуже прикро мені Вас обтяжати але прошу трохи грошей і, головно, посилку - товщ, (сало, смалець), цукор, чоколяда, чесник, цибуля - разом до 8 кіл. Посуда глиняна (мармоляда) або з маси. Папір. олівці не хемічні. Знимки фотографії Вас. Пишіть „заказное". Мені писати вільно 1 раз в місяць - одержувати необмежено. Тут зачинається весна але ще холоди. Усіх Вас цілую. Із галицької провінції посилки не приходять.

Володимир

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА
CARTE POSTALE

Куда У.С.С.Р. Западная Украина
Наименование места, где находится почта, области или края, а для станции — наименование железной дороги

гор. Львов
Район, село или деревня

ул. Цейского н. 4.
Улица, № дома и квартиры

Кому Старосольской Дарии Владим.
Подробное наименование адресата

(или Уляне)

Адрес отправителя / Adresse de l'expéditeur: Старосольский Владимир Якимович, Мариинск, Ново Сибирская Область Верхне Чебулинское почт. отд. Ящик 247/9а

Поштова картка, яка не застала уже дружини у Львові.

Коли В. Старосольський одержав першу посилку від дружини, він був певний, що це зі Львова. Лист, який все вияснював, був для нього болючим ударом. Нечислені листи В. Старосольського виявляють не тільки його ставлення до рідних, але й до того преважкого, що йому довелося пережити. Уже в першому листі подав він вістку про свою долю — в'язня.

26-го лютого 1940 р. перевезли В. Старосольського зі Львова з тюрми на вул. Замарстинівській до Києва, де примістили його у "Внутрішній тюрмі НКВД". Там перебував він до 25-го жовтня

ЛИСТ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО ІЗ ЛАГРУ В МАРИІНСЬКУ ДО ДРУЖИНИ — ДАРІЇ СТАРОСОЛЬСЬКОЇ ДО КОКПЕКТ, КАЗАХСТАН

3.VI.41

Мої!

Вчера зовсім несподівано я дістав листа від Льо з 23.V.41. Я писав перед кількома днями, але не памятаю дати. Сьогодні довідався, що злодії розбили ящик і вкрали почту з кількох днів, яка ще не була вибрана. Треба припускати, що і мій лист (оплачений на 60 к. як заказное) постигла такаж доля. Мушу його повторити.

Отож перш усього я просив Вас знати, що мої думки все з Вами були, також у найтяжчі моменти. Далі просив я дітей, щоби Вони усе щиро взаїмно себе любили. Хай твердо переведуть те, щоби і слідуюче покоління було для себе не кузинами, але рідними. Я горяче хотівби, щоби було більше внуків, зокрема в Оксанів.

Далі писав я, що хоч мені дуже сумно, то я помирився з цим, що так як сталося зі мною, було видно потрібне, та що я вірю в ясне майбутнє. Були часи, коли я не сподівався можливости усе те Вам безпосередньо сказати, тому я просив різних співвязнів з Вами скомунікуватися якби мене не було, та усе те Вам переказати. Тепер пишу те саме вдруге. Я Вас дуже, дуже люблю і хочу щоби Ви те знали.

Далі ціла довга черга питань. Яка була Ваша їзда, коли Ви довідалися куда їдете та що їдете взагалі, чи приготовилися до дороги, що і як застали на місці. Як Ви забезпечені матеріяльно. Чи будете оставати на місці. Чи маєте товариство, тай яке. Мене врадувала дуже відомість, що маєте що читати, тільки я хотівби знати, в яких напрямках головно читаєте. Читайте журнали як "Большевик", "Красная Нов" і т.д. Вони дають перегляд умового життя.

1940 р. Цей період ув'язнення був для нього замітний тим, що він мав там змогу читати, а це ж було для нього дуже важливим. 25-го жовтня 1940 р. прочитали йому присуд "Особого Совещания" на 8 літ ув'язнення в Новосибірських ляґерях, Ст. (54) 58 а. 4 (Початок реченця 25.XII.39). Тоді перевезли його в Лукіянівську тюрму т.зв. етапну. Там зустрів він і перебував разом з колишнім членами УСП Порфіром Буняком і Іваном (званим "Асьом") Квасинцею, а теж і з кн. Любомірським. Разом відбули вони дорогу, яка почалася 14-го січня 1941 р., а вела етапами до

Що зі знайомими — Асом, Остапом?
Які гарні люди оба лікарі.

Хоч це другорядне, напишіть, що сталося з річами, чи і що осталося. Що з моїми документами та записками, може вони разом з бібліотекою. Перш усього пишіть про Себе, Мами здоровля, чи була лік. опіка на місці і т.д. Які маєте вигляди.

Що до мене, то я подався. В мене є велика втрата сил, порок серця (вада) і склєроза. Схуд я дуже. Усе те протягом перших місяців. Я страшенно втратив память і пережите уявляється мені як хаос різних місць, людей і переживань. Запамятав, що був у Львові до 26.II.40. Тоді повезли до Києва де я сидів у "Внутрішній Тюрмі Н.К.В.Д." до дня 25.X.40. Тоді читав багато хоч не систематично і я манив себе, що і далі так буде — на жаль є інакше. Згаданого дня мені прочитали приговір "Особого Совещания" (8 л. заключен. в Новосиб. лягерях) і перевезли в Лукіянівську Тюрму (етапну). З Києва виїхали ми 14.I.40 етапами до Дніпропетровська, Харкова, Сизрані, Ново-Сибірська, Маріїнська (приїхали сюда 10(?)III.40* і я зараз до Тебе написав. 21.III.40* перевезли до Орлова-Розова, а 17.V.40* назад до Маріїнська. Я дуже хотівби щоби не рушали мене звідси.*

В Лукіянівці я зустрівся з Порфіром, відтак з Асьом і Любомірським. Разом були ми до Харкова включно, відтак нас розділили. Не знаю де вони. Про Ася мав я відомість, що в грудні він був в Москві у больниці тяжко хорий.

Зразу в Орлові я працював, але не міг і тепер я визнаний інвалідом. Що якийсь час стаю перед комісією і дістаю меньший пайок як ті, що працюють. Клімат тут дуже гострий. Про усе те напишу.

Посилку від Тебе згл. від Вас я дістав 23.V.40 і був певний що вона зі Львова. Аж лист розяснив всьо і це був великий удар. Повтаряю, що посилку висилали не руки Ваші тільки серця. Не витрачуйтеся! прошу тільки сухарів, цибулі що дешевше (махорка, паперці, голка, нитки, щіточку до зубів) на цукор і товщ не витрачуйтеся. Боби посилка люксусова — ще

* Помилка — повинно бути 41.

Дніпропетровського і Харкова, де їх розлучили. Дальша дорога уже самого В. Старосольського вела через Сизрань, Новосибірськ до Маріїнська, куди прибув він 10-го березня 1941 р. Тоді написав він цього першого листа до дружини, про який ми вже згадали. 21-го березня перевезли його до Орлова-Розова, а 17-го травня знову до Маріїнська. Якийсь час у Орлові-Розові працював, але скоро його визнали інвалідом, наслідком чого одержував менший пайок їжі.

на яких 2 тижні в мене солонини і цукру буде. Розкіш справила кава "Пражінь" і не до описання був твій цвібак і смак кави. Подякуй йому. Пришліть кореспондентки бо скорше доходять. Доси гроші не прийшли.
Дуже, дуже горячо цілую Вас

Володимир

Відбитка з оригіналу листа В. Старосольського.

3.VI.41.

Мої!

Вчора довідався я з листа від [illegible] з 23.V.41. Я писав вже кілька днів, але не [illegible] дати. Сьогодні довідався, що згоди [illegible] родини [illegible] і [illegible] кілька днів [illegible]. Треба [illegible] (он [illegible]) [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Хай твердо переведуть те, щоби і [illegible] [illegible] було для себе на [illegible], але [illegible]. Я [illegible] хотів би, щоби було більше [illegible], а [illegible] в [illegible].

Далі пишу я, що хоч мені дуже
сумно, то я помирився з цим, що
так як сталося зі мною, було
видно потрібно, та що я вірю
в ясне майбутнє. Бути так, коли я
не сподівався пожити все то усе те
Вам безпосередньо сказати, тому я
просив різних свідків з Вами
комунікуватися якби мене не було
та усе те Вам переказати. Тій
тиху та саме 11 грудня. Я Вас
дуже, дуже люблю і хочу щоби Ви
те знали.
Далі ціла добра хочу питати.
Яка була Ваша їзда, коли Ви
добирались куди їхати та що
їсти взагалі, чи приготовили
до дороги, що і як застали все
місце. Як Ви забезпечені матеріально
Чи будете оставатись на місці. Чи
маєте товаришів, та які. Мене
бракує дуже багато знати, що

мати що читати, тільки я хотів би знати, в яких потрібних головно читати. Читаю журнали як „Большевик", „Красная Новь" і т. п. Вони дають [illegible] для вивчення і т. п.

Що з знайомими — Асом, Остапом. Які гарні люди оба лікарі.

Хоч це другорядне, напишіть що сталося з Лідою, чи і що осталося. Що з моїми документами? Ті українські — може вони разом з бібліотекою. Першого [illegible] при Вас, Майже здоровий, все буває [illegible] і т. д. Вибачте [illegible].

Що до мене, то я здоровий. В мене є [illegible] бувають серця, порок серця („вада") і склероза. [illegible] Цих [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

хає різних місць, мордів і переслідувань.
Запам'ятав, що був у Москві до 26.II.40.
Тоді повезли до Києва де я сидів
у „Внутрішній тюрмі Н.К.В.Д.“
до дня 25.X.40. Тоді взнав багато
чого не спостерігалось і в житті себе,
що і далі тільки буде — не знав [illegible]
згадавши дещо [illegible] продовжимо
тюрму в р. „Ставок Свердловського (8 м.
[illegible] в Київськ. [illegible]) і
переведені в Лук'янівську тюрму
([illegible]). З Києва виїхали [illegible] 4.I.
40 етапом до [illegible] через
Харкова, Сизрані, Ново-Сибірськ,
Маріїнськ [illegible] 16.VII.4[illegible]
і [illegible] до [illegible] 21.VII.40.
переведені до [illegible] 17.X.40
[illegible] до Маріїнська. [illegible]
[illegible]
В [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

відчинить, що в грудні він був в Москві у [illegible].

[illegible] в Орлі і [illegible], але не [illegible]. А тепер я визнаний інвалідом, що якраз не легко перед Комісією, і дістав [illegible] пенсію як ті, що працюють. [illegible] рукописи [illegible] про усе те [illegible].

[illegible] 23.V.40 і був [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Павел. Подякуй [illegible]. [illegible] кореспонденцію [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Але тепер побачив, що є ще
більша сторінка але довга,
щоби довелося писати на
отримання його висилку.
Напишіть мені відомости
що [illegible] Ви знаєте [illegible]
Одного [illegible]
[illegible]
[illegible] 1/3 [illegible]
[illegible]
[illegible] 20.V.40 отримав вісти і
[illegible]
[illegible], до [illegible] всього з[illegible]
[illegible]. Сердечно цілую

[illegible]

Вибухла німецько-совєтська війна. Наслідком її був договір радянського уряду із польським генералом Сікорським. Приніс він обіцянку звільнення в'язнів, що були колишніми польськими громадянами, а для засланих можливість переїзду в інші околиці СРСР. Генерал Андерс організував польську армію, до якої деякий час приймали українців, яких родини могли тоді виїздити слідом за армією поза границі Радянського Союзу. Ця можливість для українців згодом, наслідком натиску совєтських чинників, перестала існувати.

Почали приїздити до своїх родин звільнені в'язні, бувші польські громадяни. Прибули й такі, які зустрічали Володимира Старосольського на "етапах".[12] Як страшно звучали розповіді про те, що цю людину, яка не була здібна, навіть в обороні, вдарити чи штовхнути, на "етапах" — "урки"[13] викидали з лежанки, може, видирали кусок хліба. Недаром писав, що хоч як воно важко у лагері, то все таки легше ніж "на етапі".

Приїхав до Кокпектів адвокат Олександер Зеленецький, якого звільнили з того ж Маріїнського лагеря, де перебував В. Старосольський. Він висловив переконання, що звільняють в'язнів не всіх зразу, то ж прийде черга на нього. Розказував про те, що знали вже з листів: його визнали інвалідом і він одержує дуже малі пайки їжі.

Село Кокпекти, де в ту пору жили Старосольські, було віддалене від станції Жанґіз Тобє біля 150 кілометрів. Родина постановила скористати з того, що тепер можна було переїхати в інші райони, ближче залізничої станції. Вибиратися подальше, у, можливо, кращі кліматичні умовини, не хотіли, щоб не стратити зв'язку з батьком. Він знав, де вони живуть, і тут легше буде йому віднайти їх. При тому ж шляху, 30 кілометрів від станції жили в Ґеоргієвці, Жармінського району, засланці зі Львова, знайомі — родина Дурбаків. Вони теж сподівалися, що їхній батько і чоловік інж. Павло Дурбак буде звільнений і приїде до них. При їхній помочі Старосольські найшли кімнату на вул. Стєнки Рязіна і переїхали туди 1-го листопада 1941 року.

Зразу після приїзду Дарія Старосольська, яка вже й попередньої зими важко хворіла, тепер занедужала на легені. На солом'яному сіннику, який ранив її тіло, у хаті вологій і холодній,

12. "Етапи" — перевоження в'язнів від тюрми до тюрми.

13. "Урки" — в'язні, кримінальні злочинці.

або повній диму із печі, в якій топилося теж соломою, вона пролежала два місяці. Ще попередньої зими д-р Маріян Паньчишин, який бував, як депутат, у Москві, прислав відтіля дожильні ін'єкції. Місцевий лікар не хотів, чи й не вмів їх стосувати. Евакуйована з Ленінграду лікарка жидівка, сповнена доброю волею, приходила до хворої. В місцевій аптеці ліків не було, хіба зрідка появлялася аспірина,[14] але лікарка погодилася стосувати ін'єкції. Крім зимна, вологости, а теж чаду, був брак ліків і відповідної, достатньої їжі.

14. Див. світлина.

Перед нами стаття з брошури, виданої у 1915 р. Її автором — Дарія Старосольська. Чи думала вона тоді, чи передчувала, що за 25 років її везтимуть у тому ж самому напрямі, на схід, у сибірську частину Казахстану?! Правда, везли не на возах, запряжених кіньми, а у вагоні-теплущі, запечатаному. Хоч інші були мундури, інша зброя, а замість двоголового орла знаком була червона зоря, але сторожа цією ж мовою і такою ж лайкою відганятиме тих, що безуспішно намагалися хоч іздалеку поглянути на близьких, передати страву, перекинутися словом. Ніхто не провожав їх, бо нікого й близько не допускали.

У ДАЛЕКУ ПУТЬ

Ми проводили своїх з тюрми за місто.

Вони сиділи на возах по двох, трьох, а то і більше.

Побіч тих йшли салдати з наїженими багнетами та доньскі чубаті козаки з нагайками.

Ми йшли, хто мовчки, хто перекидуючи ся словами з вязнями.

Ішла і мати старенька і діти малі.

Було так сумно, так несказано сумно.

Ось і кінець міста, а за містом біліє дорога. Все більше і

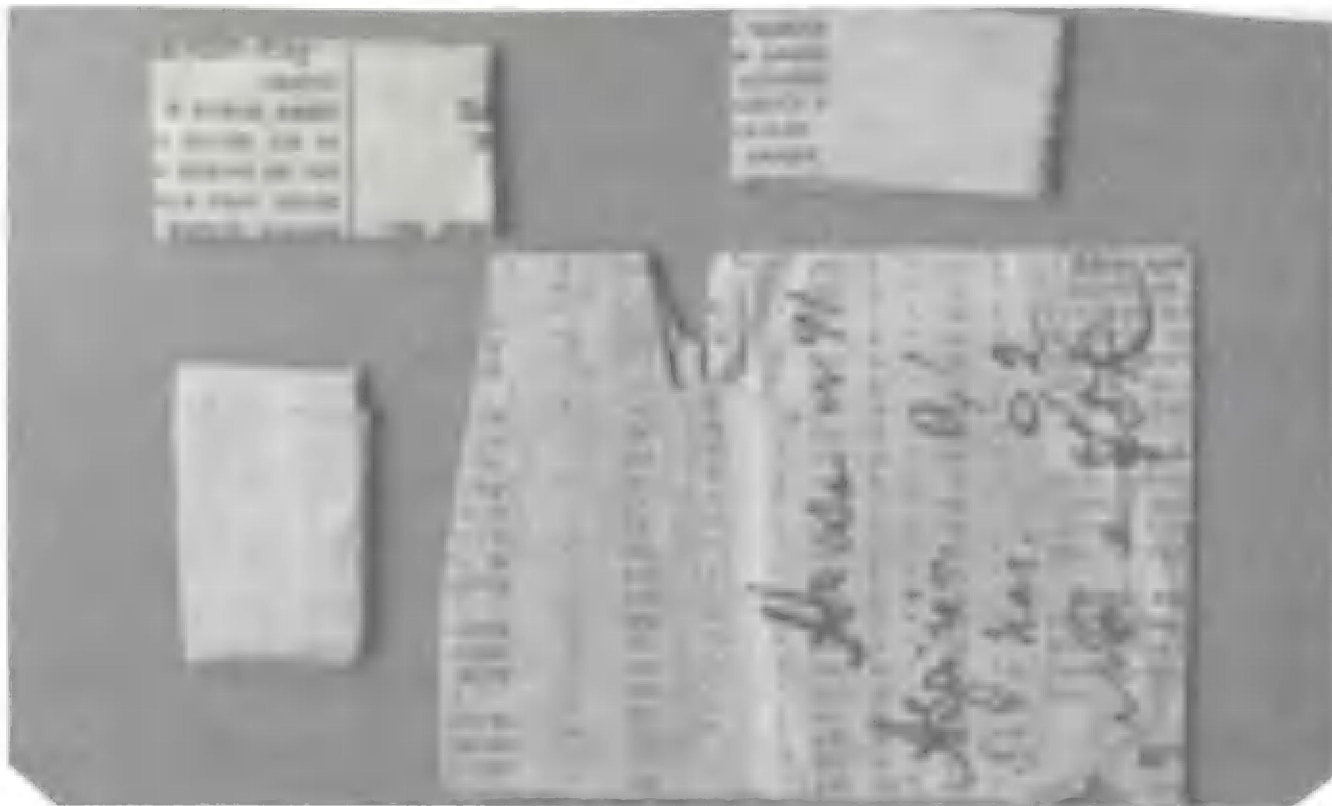

більше віддаляє ся від нас сумний похід аж зникає за курявою, що знялась на дорозі.

Якісь безрадні, безпомічні стояли ми все ще, начеб ждали чого.

— За весь час пробуваня наших в тюрмі, жили ми надією побачити їх знова вольними між собою. Обітниці Мезенцева і других жандармських скріпляли надію. Та ось розвіялись наші бажаня і ми остались самітні сумні.

— Терплю — сказала раз Малицька — терплю дуже, та коби хоч знати, що з того терпіння прокину ся в щасливий день, та коби хоч знати що не зруйнують не здавлять усе, чим жили ми тут.

Нині, коли вернули для нас повні надії дні, коли вільні, свобідні ждемо дальших побід, ми не забули про Вас, Невольники!

Нам хотілось би передати Вам в далекий Єнісей вістку про щасливий день, хотілось би відняти терпінє велике, зняти журбу із зболілих Ваших душ. Ми клонились перед Вами, Ви неволеві за слово, за працю на рідній землі, клонимось перед Вашим горем. Та заки настане для Вас день волі заки вернетесь в рідний край, прокиньтесь з терпіння, йдуть щасливі дні. Будете вільні!

Заживем в сімї "вольній, новій..."

Д. Старосольська

1915 р.

Вже важко хвора Дарія Старосольська написала листа до д-ра О.Мишуґи до Америки. Листа передали через від'їжджаючих поляків і він через Москву та Лондон дійшов до адресата та був поміщений у щоденнику "Свободі", якого він тоді був редактором, рік після написання.[15]

Хвора і терпляча, все жила надією, що ось, ось, приїде її чоловік. В одній із рідкісних хвилин, вільних від болю і кашлю, сказала своїм дітям, що коли думає про своє життя, особливо про життя з Володимиром Старосольським, то стверджує, що коли б їй було даним ще раз жити, то вибрала б цю саму життєву дорогу з ним, не зважаючи на те, що була вона нелегка, а повна трудів, турбот та й терпінь.

---

15. Див. лист, який був поміщений у *"Свободі"*.

А перед нами теж "Свобода" з 2 вересня 1942 р. І там, таких же розмірів як і стаття з 1915 р., стаття "Голоси засланців з Сибіру", в яку включено листа, що його написала Дарія Старосольська неповних три тижні перед смертю.

ГОЛОСИ ЗАСЛАНЦІВ З СИБІРУ

Через Польський Червоний Хрест в Лондоні переслано листа, що його переслала польська амбасада в Москві, який она одержава до вислання до Злучених Держав і "Свободи" від пані Дарії Старосольської, жінки д-ра Володимира Старосольського, українського соціольоґа, члена Української Соціял-Демократичної Партії й визначного українського суспільного діяча, що був в останніх роках польської влади у Галичині адвокатом у Львові, відомим ще й з знаменитих оборон українських політичних вязнів. Совєтська влада заслала його з родиною на Сибір, в Казахстан.

Дослівний текст листа, що перейшов британську цензуру, є такий:

Високоповажаний Пане Докторе!

Користаю з нагоди і передаю листа, щоб Вас повідомити про те, де ми, що з нами, та яке наше неминуче будуче.

Живемо серед страшних снігів, морозів і вітрів. Поза капустою, картоплею і дуже дорогою мукою тут нічого дістати не можна.

Померла вона 28-го грудня 1941 р., не діждавшись свого чоловіка. 30-го грудня повезли з трудом здобуту труну з тілом матері на цвинтар. Показалося, що у могилі, яку теж з неабияким трудом викопано у замерзлій землі, уже був хтось похований. Це робітник, замість копати нову могилу, для когось, хто вмер у поблизькому шпиталі, використав уже готову. Прийшлося зложити труну в цю ж могилу, а наступного дня шпиталь післав робітника, щоб викопав нову, в яку діти разом з приятелями перенесли труну матері. Над цією могилою росло одиноке на цвинтарі дерево, що давало можливість завжди, навіть після років віднайти могилу матері. Ігор і Уляна ввесь рік вишукували по селі і в степу камені, якими обложили гріб, щоб забезпечити його.

Досі люди мали річи і продавали їх чи міняли, та тепер усе вже кінчається. У одних скорше, у других пізніше.

Тут є шість наших родин, переважно по три особи. Усі наші спільні знакомі.

Чи існує яка можливість помочі? Чи радше рятунку грішми чи провіянтами?

Особисто, я хвора на важкий бронхіт з горячкою до 40 ступнів. Донька Уляна газдує, а син Ігор шукає праці. Вистоює на базарі, чи де часом чого не привезуть.

Володимир (д-р Старосольський. — Ред.) ще в ляґері. Ми робили і безнастанно робимо старання, щоб його до нас стягнути.

Наша адреса: Казахская С.С.Р. — Семипалатинская область. Жарминский район. Георгиевка, ул. Стенки Разина 36.

Може Ви знаєте яку польську родину, яка заопікувалась би тут одною жінкою з малою дитиною. Вона вже на викінченні. Називається Ада Антонович Боровец і живе тут при вулиці Ст. Разина 142.

Пишу так багато, хоч поправді не знаю, чи воно має яку ціль, але коли ніж на горлі...

Здоровлю Вас щиро

Дарія Старосольська

До цього додамо, що лист висланий ще 2 грудня 1941 року, а одержаний нами 29 серпня 1942.

Свобода, 2.ІХ.1942, ч. 184, стор. 3

Могилка Дарії Старосольської в Ґеорґієвці, Казахстан

В річницю...

Скиглять піски у вічному відчаї,
Без краю самота в безкраїм полі.
На обрії таємні Гімаляї,
А бурани співають пісню долі.

Самітне деревце — і хрест самітний,
Під ним могилка — каменем прибита,
Твердиня від вовків в землі привітній,
Неземною вже вічністю сповита...

Самітне деревце, мов на засланні,
Могилка й хрест присипані пісками,
Неначе в триєдиному єднанні
Стоїть свята святих — могилка Мами.

А ще недавно: "Сину мій синочку..."
Рука шовкова на шорсткій чуприні,
Любови океан в очах вологих
І теплі, тихі сльози материні.

За вікнами сильвети мурів Львова,
А далі — світ порізаний шляхами,
Порізана шляхами наша доля,
Мережана розстаннями, тюрмами...

Ішли роки, ішли десятиліття,
А незабутнє вчора — все, як нині,
І незабутнє: "Сину мій, синочку..."
Рука шовкова на шорсткій чуприні.

Далеко за морями, за світами.
Під казахстанським небом, в дикім полі
Стоїть сама-одна могилка Мами,
А бурани співають пісню долі.

30-го листопада 1970 *ЮСТ*

Батька все ще не звільнили. Польський уряд Сікорського мав своїх представників в Барнаулі, а в інших місцевостях існували "делеґатури", які мали опікуватися колишніми польськими громадянами, а теж допомагали при організуванні армії Андерса, помагали виїздити вслід за армією родинам мобілізованих тощо. Розділювали теж харчові продукти, які присипали допомогові організації з Америки.

Дарія Старосольська коротко перед смертю дістала телеграму від проф. Кота про його інтервенції в справі звільнення В. Старосольського, згідно з амнестією для бувших польських громадян. Згодом місцева "делеґатура" одержала письмо від представників польського уряду, щоб допомагати родині Старосольських. Мати, якій допомога була б дуже потрібна, уже не жила, а дочка і син не спішили користуватися цією допомогою для себе самих. Було ж багато старих і хворих, яким вона була більш потрібна.

Після смерти матері син і дочка чекали ще місяць, надіючись, що батька таки звільнять. Але не було ні батька, ні вістки про звільнення. Тоді вони постановили, що переїдуть в Красноярський край, і там оселяться впоблизу Маріїнська, що дасть змогу помагати батькові, а може й бачитися з ним. Розміркувавши, рішили, що покищо поїде туди Ігор, бо коли б поїхали обоє, то могли б з батьком розминутися, якщо б його таки звільнили. Ігор буде добиватися, щоб батька звільнили, а як це не вдасться, тоді переїдуть туди обоє.

Зібрали цінноші, які ще їм осталися, попродали ще деякі речі, щоб мати гроші на дорогу і ще якісь кошти. Місцева польська делеґатура видала Ігореві довіреність, що він діє і в їхньому імені.

Поїхав Ігор Старосольський в другій половині лютого 1942 р. в далеку дорогу, через Новосибірськ до Маріїнська, а дочка Уляна осталася в Ґеоргієвці, щоб ждати вістки, а згодом повороту брата, а, може й батька.

Ігор перервав подорож в Новосибірську, щоб побачитися з прокурором і дізнатися, чому досі не звільнили Володимира Старосольського, хоч амнестія стосувалася усіх колишніх польських громадян. Відповідь була: "Таких не звільняють!".

25-го лютого о півдні прибув Ігор Старосольський до Маріїнська. Поки добрався до Управи лагеря, йому там сказали, що в

день його приїзду, майже в цю ж саму годину, Володимир Старосольський помер в лагерному шпиталі. Видали посвідку смерти, де як причину смерти подана була — "пеляґра", або, просто кажучи, виснаження голодом. Начальник лагеря, який мав посвідку підписати, відібрав її і велів написати іншу, де причиною смерти подано "порок серця", тобто серцевий удар.

Посвідка від польської делеґатури дала Ігореві змогу увійти до лагеря, щоб поговорити з тими колишніми польськими громадянами, яких ще не звільнено. Мав тоді можливість бути в бараці, де перебував батько. Донський козак, що лежав на сусідній "причі", розказав, як В. Старосольський відчував постійний голод, бо ж діставав, як інвалід, малі пайки. Розказував, як сидів латаючи собі одежу, як відбирали йому кожний кусок паперу й олівці, що було додатковим знущанням, над і без цього знищеною людиною. Синові віддали теж деякі речі батька, куртку, де в кишені знайшов зубок часнику й кусок шнурка.

Управа лагеря категорично відмовилась видати тіло покійного.

Всю ніч просидів син на цвинтарі у колибі сторожа. Просив видати тіло батька. Пили його горілку, але все таки тіла не видали, а вкинули до спільної могили. Карточка з іменем покійного, прив'язана до стопи, була знаком, хто він. Для сина зробила тільки те, що на місці поховання вбили гілку в сніг. Знак — це тут! Ранком син обміряв площу цвинтаря, зробив плян, на якому зазначив місце поховання, в надії, що колись приїде сюди, знайде тлінні останки батька й поховає їх у власній могилі, може, на своїй землі.

Коли після років переїздив через цю місцевість, намагався найти місце, де був похований його батько, але там знайшов ледве слід цвинтаря, бо на тому місці вже поселення таке, яких багато в тій країні, побудованих на людських кістках...

II.

НАУКОВІ ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНИЙ І СОЦІЯЛЬНИЙ МОМЕНТ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Серед програм, які від часу розгрому князівської доби аж по нинішній день висувалися на перший плян політичного життя України, відграють і відгравали питання суспільного характеру найвизначнішу ролю. Можна це сміло сказати: питання української державности, самостійного політичного буття зв'язане історично з питанням суспільного положення українського демосу сильніше, безпосередніше і тісніше, ніж у котрій іншій національній спільноті.

Завдяки спеціяльним умовам, географічному положенню та політичним відносинам східньої Европи, не змогли створити та удержати української держави ті чинники, що таку велику ролю відогравали в історії державности інших народів. Династичний чинник, який в первопочинах нашої історії зазначився в початках цього тисячоліття кількома блискучими успіхами, скінчив свою ролю банкротством після перших татарських набігів на Україну. Наступні століття аж до половини тисячоліття принесли Україні постійний нестримний перехід її вищих суспільних верстов в чужі національні табори. Родова та земельна українська аристократія записалася в історії свого народу іменами кількох своїх визначних заступників одиничними безперечними та чималими заслугами. Ці вчинки, як і ціла діяльність найвизначніших діячів старої української аристократії, коли згадати лишень ім'я князя Константина Острозького, — надихані сумом трагічної долі героїв, що гинуть на пропащій позиції. Вони драматично гарні та великі — та духова їх велич, як високий приклад для грядучих поколінь, це майже одиноке, що змогли вони внести в наш національний дорібок. Вони ж не змогли припинити ходу історії, яка торощила безпощадно українське національне життя, не тільки його політичний, але й чисто культурний зміст. Колективні виступи стародавньої української аристократії обмежилися скоро

Передрук із журналу *Вільна Україна.* Збірник ч. 53, 1967 р. Вперше друковано у віденському *Віснику Союзу Визволення України.* Січень, 1915 р., ч. 7-8.

до области виключно віроісповідного життя. Безперечно віроісповідне питання зоставалося часто в тісному зв'язку з питаннями національно-політичного характеру, а віроісповідні домагання бували часто фірмою, в якій проявлялося національне життя та його постуляти. Не інакше було і з виступами української шляхти в Польщі в XVI та XVII століттях. Все ж таки політична думка, а властиво патріотичне чуття, які у них проявлялися, не формулювалися ніколи в ясних політичних домаганнях, як це сталося пізніше, коли козацтво виписало віроісповідні домагання на своїх прапорах. Оці виступи шляхти стають в XVII столітті рідші — нарешті тратять самостійне значення і роля шляхти в XVII столітті цілком кінчиться, маніфестуючися одиничними виступами її репрезентантів під прапорами, які розвинули і держали вгорі кріпкі руки козаччини. Так перервалася традиція, яка зв'язувала українську політичну думку з політичною ролею князів-династів та стародавньої родової шляхти.

Відродження цієї думки довершилося протягом XVII століття зовсім самостійно, стихійно серед цих шарів народу, що колись не відгравали в його житті ніякої ролі: серед українського демосу.

Полишена фактично сама собі, без ніякого захисту проти татарського лихоліття, українська народня маса почала сама з себе, без якої-будь підмоги з боку держави витворювати власну збройну силу. Українська козаччина, безнастанний ріст якої виповнює українську історію XV і XVI століття, є стихійним витвором народньої маси. Зв'язане тісно з масою, українське козацтво зістається довго лишень побутовим проявом життя цієї маси не виділюючися з неї соціяльно в окрему верству. Українська народня маса — селянство та міщанство — була в рівній мірі козацькою, як козацтво було зв'язане з нею в органічно одну цілість. Традиція цього тісного органічного зв'язку зісталася по нинішній день живою в народній масі, доля якої була протягом кількох століть зв'язана з історією козаччини. Перехована в народніх піснях оцінка козаччини народом характеризує політичний світогляд народу в минулому і містить елементи, які по нинішній день зісталися складниками цього світогляду. Та навідворіт: відношення козацтва до широкої народньої маси рішало на всім протязі його історичної ролі про його долю, силу та значення. Чим тісніший був цей зв'язок, чим вірнішим та щирішим заступником народніх потреб та домагань було козацтво, тим більшою була його сила, тим вищою роля, яку воно відогравало

в історії України, і навпаки — всі його невдачі та занепад зв'язані з віддаленням його від народньої маси, з фактом спроневірення інтересам цієї маси.

Скоро та нестримно росла українська козаччина протягом XVI століття — дарма, що мала проти себе систематичні зусилля польського правительства, щоб здавити її, а бодай приборкати, втиснути в рямки польської рації стану. Всі законні постанови, звернені проти козацтва, показалися без жодного виїмку безсильними. Оружні розправи з козацтвом, як от війни 1583, 1591, 1593, 1596, 1625, 1637 років, хоча й кінчилися мілітарно для козаків нещасливо, не то що не спиняли в нічім росту їх сили та значення: ні, по кожнім неудалім мілітарно зриві, по хвилевім обезсиленні, ставала козаччина ще дужчою, ще сильнішою, ще більше самопевною. Тайна цього розвою лежить в тодішнім відношенні козацтва до народньої маси. Зріст політичної його сили та значення є безпосереднім зовнішнім проявом внутрішньої еволюції, яку переживало козацтво. Бувши в своїх початках лише цією частиною народньої маси, що зверталася проти східнього її ворога — татарів — козаччина стає чимраз виразніше та свідоміше заступником і подвижником суспільних та політичних інтересів цієї маси. Політика козаччини утотожнюється зі соціяльною політикою української маси. Два постуляти зістаються через увесь цей час на чолі козацьких домагань: узнання козацьких "вольностей" та необмеженість козацького реєстру. Перший постулят означав свободу від усіх економічних та правно-політичних тягарів, наложених польським державним ладом на селянство та міщанство. Само собою це домагання "вольностей" мало для козацтва чисто становий характер: воно було домаганням станового привілею для самого тільки козацтва. І річ зовсім певна: якщо б розходилося тільки про цей один постулят козацьких вольностей, порозуміння між козацтвом і Річчю Посполитою було б наступило дуже скоро і дуже легко були б покінчилися криваві конфлікти козацтва з Польщею. Неможливість покінчити цей конфлікт мирно випливала з обставини, що вищезгадане домагання йшло завсігди в парі з другим домаганням: козацтво домагалося постійно, і з огляду на свою позицію мусіло домагатися, разом з признанням станових своїх привілеїв також поширення козачого реєстру, а в дійсності необмежування його. Цей другий постулят відбирав першому характер становости, який він формально носив. Бо ж річ ясна, коли б кожному, або

майже кожному, можна було стати козаком, тоді козацтво перестало бути окремим "станом" і козацькі "вольності" ставали уділом усієї народньої маси. Таким чином, домагання козацтва стали формою для соціяльних домагань українського демосу, а козаччина не чим іншим, як тільки ж найактивнішою, найсвідомішою передовою частиною цього демосу.

А рівночасно з тим, як козацтво виписало на своїх стягах соціяльні постуляти української маси, ставало воно в чим раз тіснішій злуці з інтеліґентними кругами України тим чинником, серед котрого росла та кріпшала політично українська самосвідомість. Коли виступи козацтва були первісно політично нічим незамітні, слідно у них, почавши з кінця XVI століття, політичну думку і поширення політичного світогляду. Козацькі провідники та діячі стають політичними провідниками та діячами України, стаючи чимраз виразніше заступниками її політичної незалежности — аж найбільший з-поміж українських гетьманів, Богдан Хмельницький, став зовсім певною ногою на ґрунті української національної держави.

І ось трагізм української історії: її лінія, що по руїні і по розпаді князівської держави, почавши з половини XVI століття йде постійно і дуже скоро вгору, заломлюється майже нагло якраз в моменті, коли політична думка дійшла врешті до повної самосвідомости і коли на услугах цієї думки стала, як здавалося, сила, якої ніколи ще перше не розвинула Україна. Після світлих збройних перемог, на вершинах сили, слави і міжнародного значення заключує великий гетьман союз з "восточним царем" і цей союз, що, не зважаючи на всі застереження і без огляду на основну свою концепцію, був резиґнацією з великих плянів і думок, був кінцем великого, титанічного розмаху і початком нової руїни.

Дарма шукати причини цього трагічного закінчення найбільшого з усіх народніх поривів України в самій тільки дипломатичній помилці керманича української політики. Договір з Московщиною не був би потрібний, а наслідки його не були б так нещасні, якщо б не це явище, яке під той час склалося в соціяльній історії України та найшло свій вислів у внутрішній її політиці. Цим явищем було виділення козаччини, а бодай її вищих шарів в окрему соціяльну верству — виділення, яке хоча ще й не було повне, одначе зазначилося вже внутрішнім роздором, спроневіренням інтересам маси, що була досі живущим джерелом

козацької сили. З оцим моментом, коли козацтво ступило на шлях станової політики, коли подумано серйозно про обмеження козацького реєстру, поза яким мала би зостатися маса селянства в соціяльнім поневоленні, проти котрого так довго і так завзято боронилася, з цим моментом була на довгий час рішена доля України.

Розчарована маса не давала вже достаточної сили опору для самостійної політики українських керманичів. Само козацтво поділилося: демократичніша його частина з Запоріжжям на чолі стала в опозиції до забаганок козацької старшини. Слідом за соціяльним роздором ішла неможливість витворити одноцільну, систематичну, політичну програму і з'єднати для її переведення всі сили України.

На цім роздвоєнні поміж старшиною і демосом розбиваються всі зусилля керманичів української політики після Хмельницького. Виговський паде, бо не вмів і не міг добути собі так конче — в час недовершеної ще нової організації — потрібного довір'я маси. Дорошенко мусів боротися ввесь час з затіями старшини, що серед невпорядкованих державно-політичних обставин доходила своїх станових прав та особистих інтересів: і не було вже тієї стихійної сили, що могла б, як великий народній зрив часів Хмельницького, звести усі народні сили до одного спільного знаменика і поставити їх на службу свідомої своїх цілей національної політики Дорошенка. Тому і помер Дорошенко на чужій півночі, не здійснивши своїх великих плянів, котрим стільки присвятив заходів, для яких здійснення виявив стільки дипломатичного хисту та політичної бистроумности. Найбільше може трагічний упадок Мазепи, з іменем котрого зв'язана остання перед Руїною велика спроба вибороти волю України. Ні далекосяглий політичний зір гетьмана, ні залізна послідовність його заходів, ні ввесь його розум і енерґія не змогли вирятувати великої справи, за яку він боровся, бо цей великий політичний діяч України зостався чужий народній масі та її змаганням. І ця маса покинула Мазепу в рішальнім моменті і навіть ім'я його переховала з докором в своїй традиції, наділяючи своїми симпатіями його противників, в яких бачила своїх заступників.

Добачили мабуть Орликові очі, в чім лежала тайна політичної сили України. В його нездійсненій, на жаль, "хартії вольностей" 1710 р. звучить вже думка про забезпечення простого козака і селянина. Але цей замір, бодай в обмежених границях дати

стрим соціяльній політиці, не зміг уже бути переведений в діло. Вже зломана була народня сила, вже страчена була для України козацька старшина, змушена дивитися на Москву як на охорону загарбаних своїх соціяльних привілеїв. Протягом кількадесяти літ мріяв Орлик про оживотворення закутої народньої сили — та помимо всіх заходів не довелося йому понести своїх кличів на Україну. Надто вже сильною ногою стала тут Московщина, надто слабе було розуміння московської небезпеки в союзників, до яких звертався Орлик, і — головне — надто розбита була вже власна сила України. А зломило цю силу не що інше, як тільки розбрат української політичної думки з інтересом народньої маси. А дало силу "восточному царю" не що інше, як умілість консеквентно побільшувати цей роздор та використовувати його для цілей своєї політики. Не мілітарна перевага Москви віддала їй під ноги Україну — перечать цьому 40.000 московських трупів на конотопськім полі, а Полтава не була б мислима без української помочі цареві. Не рішала культурна перевага, бо вона виросла щойно на руїні України. Не перемогла Москва дипломатичним розмахом, бо міждержавні відносини складалися переважно проти неї, а договори з Польщею проти України були швидше наслідком перемоги, ніж її причиною. Ключ російських успіхів на Україні лежав в її внутрішній політиці. Ця політика, що консеквентно зосталася по нинішній день, лежала в тім, що царське правительство помагало постійно заводити на Україні панські порядки, протеґувати всіма способами заходи української старшини коло закріпощення простолюду, а разом з тим виступало супроти української маси в ролі її оборонця, використовуючи в рішаючі для себе хвилини її недовір'я та опозицію до старшини. Цій політиці не спроневірилося царське правительство ніколи. Вона зосталася такою ж самою і в часі по переяславськім договорі, і тоді, коли в часі Коліївщни одною рукою подавало свячені, а другою кривавою громило збунтовані ватаги, і тоді, коли в XIX столітті вертало селянам зрабовану свободу руками царя "освободителя".

Білянс цієї політики був згідний з тим, що намірено. Українські вищі верстви були зденаціоналізовані, відорвані від рідного пня і пішли на службу чужій державній ідеї. Зосталася тільки народня маса — закріпощена, темна, безсильна, що тільки десь в глибині душі заховала пам'ять про минуле, про колишні соціяльні та політичні змагання і пориви.

Такою застало Україну XIX століття.

І от, здавалося б, на повній руїні почала жевріти іскра нової доби і вибухла ясним полум'ям в поезії Шевченка. Це заговорила знову стомлена душа народу, що почала будитися до нового життя. І заговорила вона зразу ж усіма болями і муками, та всім досвідом, усім пережитим, минувшиною. Величним синтезом виступає в Тиртея сучасної України пов'язання суспільного і політичного ідеалу. Можна сперечатися про те, які були суспільні ідеали Шевченка і пробувати підтягнути їх, як і політичні його кличі, під знаменик різних політичних та суспільних програм, але певне та неоспориме зостанеться те, що домагання суспільної рівности і повної політичної волі становлять найглибший, основний тон його творів. Апостол соціяльного визволення селянства, Шевченко є рівночасно Прометеєм політичного визволення України. Соціяльний та політичний його ідеал зв'язані в одну нерозривну цілість. Коли він каже, що "встане правда, встане воля", то віщує загибель тій самій силі, що й соціяльно замінила в пекло тихий рай українського села й політично стала "катом України". Тому й визволення з-під цієї сили не може бути одностороннє, а зокрема політичне визволення України не уявляється Шевченком інакше, як рівночасно з воскресінням соціяльної правди на Україні. Здійснити цю правду, це велика місія, яку сповнити має вільна Україна. Україна бо не тільки "встане", але "встане..., світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти". І це основа політичної думки сучасної відродженої України, альфа і омеґа всіх українських земель. Нема української політичної партії, ні напряму, що не будував би свойого погляду на будучність на основнім положенні, що політична воля України дасться здійснити лишень при щирім та глибокім розумінні та узглядненні положення широкої народньої маси. Це положення не є ані академічною тезою, ані романтизмом народництва. Воно є випливом глибокого і непохитного, опертого на зрозумінні минулого та теперішнього, переконання, що без приєднання народньої маси немислимий на Україні який-небудь політичний широкий рух та що лишень той зможе знайти ключ до душі народу, хто зискає його довір'я, як щирий заступник його інтересів.

В даний момент набрало порушене тут питання окремого практичного значення. Воно має спеціяльну актуальність та вагу.

Мільйони українців за російським кордоном ждуть подій грядучих днів. Ці мільйони стогнуть під ярмом соціяльної недолі.

Їх тровить голод землі, яка зрошена їх потом і кров'ю, опинилася в далеко переважній частині в руках володільців чужих національно масі простолюддя, в руках казни та царської сім'ї. Ці мільйони терплять нужду і кидають рідний край, щоб у далекому Сибіру глядіти собі можливости людського життя. В зайнятій московським військом території завдає собі многомільйонова селянська маса питання: хто ті, що мають прийти за розбитими царськими арміями, та що вони для неї з собою принесуть. Відповіді на це питання — таке накипіле, таке великоважне, не почує український люд з уст своїх провідників, бо вони стогнуть тепер в тюрмах і їм відобрано можливість зійтися з масою та до неї заговорити. Відповідь можуть дати самі лишень ті, кого вижидають там: свідомі з нетерплячкою, несвідомі ще й до того темні — з сумнівами та певно й з виплеканим московською демагогією недовір'ям.

Українська селянська маса мусить почути у відповідь, що тепер будуть справді "загоєні рани віків", що загарбана земля опиниться в руках українського селянства. Ця відповідь рішить про відношення маси до нового ладу. Що так є, найновішим свіжим доказом цього події останніх таки часів, перших літ XX-го століття. Селянські рухи 1902 р., що в своїй основі були наскрізь стихійним висловом соціяльних болів селянської маси, набрали зараз же і з непоборною силою політичного характеру. Вони висловилися дуже скоро цілим рядом політичних постулятів і з ними тісно зв'язаний початок зорганізованого політичного, революційного руху "Революційної Української Партії" (Р.У.П.), діяльність якої була так многоважна, багата наслідками для цілого сучасного політичного українства.

Більше ще, бо вже зовсім свідомо, передумано доказав правдивість нашої тези революційний рух 1905 р. Лишень ті течії серед українського громадянства змогли відограти в ньому свою ролю, що були висловом також соціяльних інтересів суспільного низу, і вони то змогли також по упадку великої революції зберегти українську політичну думку. Не пора тут переходити докладно історію революції, якої перший акт відогрався 1905 р. Нехай можна буде нам пригадати, що інтеліґентські круги України з'ясували собі ціль боротьби не інакше, як зробив це поет тих кругів в одній з бойових своїх пісень:

"Ми здобудемо волю і землю
І загоїмо рани віків."

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN

Théorie de la Nation, par V. Starossolsky

Володимир Старосольський

ТЕОРІЯ НАЦІЇ

1922
Заграничне бюро і склад видань у Відні: VII., Hamerlingplatz 4/7, Y. Salisniak

Передрук без змін мови і правопису.

Володимир Старосольський

ТЕОРІЯ НАЦІЇ

ВІД УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОЛЬОҐИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Книга проф. В. Старосольського репродукує його виклади, читані в ряді курсів, уряджених Українським Соціольоґичним Інститутом у Відні в лютім-березні 1921, — так само, як і виданий недавно курс проф. М. Грушевського "Початки громадянства".

Появу в друку цеї книги її читачі завдячують звісному авторові "Україна ірредента", Юліянові Бачинському в Вашінґтоні: книга виходить на гроші пожертвувані ним Українському Соціольоґічному Інститутові в минулому році, за котрі цей складає на цім місці щиру подяку шановному жертводавцеві.

І. ВСТУПНІ ЗАМІТКИ

1. Трудности соціольоґічного досліду. Цілий ряд причин складається на се, що суспільні науки стрічають на своєму шляху трудности, яких не находить людська теоретична думка на инших царинах досліджування.

В найгрубіщій формі виступає тут небезпека свідомої або несвідомої сторонничости, спокуса приноровлювати істину до власних бажань та інтересів. Сказав мабудь Юм про твердженнє, що сума кутів трикутника рівняється двом прямим кутам, що воно ніколи не було б признане неспірним, колиби воно порушало чиєнебудь право власности. Очевидно, згадане твердженнє може, в свойому практичному приміненню, виявити себе дуже невигідним для чийогось права. Але річ в тому, що шлях від проголошення його до практичного приміщення пр. землеміром дуже далекий, а звязок поміж конкретним інтересом і теорією дуже посередний, а через те неясний та непевний. Инакше в науках,

яких предмет суспільне життє. Тут майже кождий погляд, теза, таке чи инше розуміннє явищ зачіпають більше або менше ясно, коли не "чиєсь право власности", то його становище в людській громаді або відношеннє одної людської громади до другої і звязані з сим інтереси та почування. Небезпека, яка випливає із сеї обставини, є тим більша, що якраз "актуальні" теми, отже найтіснійше звязані з життєм питання, найпекучійше домагаються розвязки від теорії.[1]

Але не тільки в сій грубій та примітивній небезпеці лежить трудність, з якою мусить боротися соціольоґія.

Як кожда наука так і вона мусить в безконечній ріжноманітности явищ шукати незложеної простоти правлячих законів; із добутого нею матерялу, вона мусить творити власну будівлю, якої цементом мають бути відкриті нею природні звязки поміж явищами, отсі правлячі закони. Але матерял, який вона збирає, вже не сирий, необроблений. Сим матерялом є суспільне життя людини, себто витворені самимиж людьми взаємини. Людська думка стрічається, таким чином, з чимсь, на чому вже раз, хоча з иншою метою і в иншій ролі, вона клала своє тавро. Людина-дослідник перебирає предмет для своїх дослідів від людини — практичного творця. І звідси пливе дальша трудність, далеко більша та глибша від першої.

Відповідно до предмету досліду, ся трудність виступає не в однаковій мірі. Вона майже не істнує, коли йде мов про первісні стадії суспільного життя людства. Ще надто сильно й ясно сі стадії знаходилися під виключним панованнєм "сліпих сил природи". Сі "сили природи" ділають не тільки із вні. Також внутрішнє єство суспільних взаємин первісної людини зовсім "природне". Воно нічим не відрізняється від такихже взаємин у звіринному світі. Питаннє про "суспільности звірів", яке свойого часу займало видне місце в соціольоґії та природописних науках, було поставлено неправильно. Воно казало шукати в світі звірят людських форм громадського життя, коли в дійсности, форми звірячої череди сягають далеко ще в царство "homo sapiens" і ще по нині не перевелися в ньому. Первісна людина є людиною

1. Див. Dr. Franz Oppenheimer, "Die rassentheoretische Geschichtsphilosophie" (Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages), 1913. Стор. 130 і слід.

змислів,[2] а первісна людська суспільність стоїть виключно під панованнєм психічних сил, інстинкту "гону" та почувань.[3]

Згодом зміняється картина. Під впливом розвиваючих та ускладнюючихся умовин життя, головнож з народженнєм рільництва, з осілістю виринають побіч "первісних" інстинктів, інстинкти "другого степеня": звичаї, традиція. Зароджується світ суспільних правил. І тут ще усе те, чим удержується та чим правиться людська громада, по своїй істоті дуже зближене до первісних громадотворчих сил. Як первісні так і другостепенні інстинкти представляють собою в головному психольоґічні явища — привички, наслідування, поглочення одиниці громадою і т.д. Для теоретичного розсліджування вони не представляють особливих трудностей. Закон причиновости виступає тут ще зовсім ясно, нічим не закритий ані затемнений.

Але далі приходить момент, коли розвій, діференціяція (зріжничкованнє) викликає принціпіяльні зміни. Побіч інстинктів, появляються спроби свідомо, розумово опанувати громадське життє, свідомо та розумно ставити для його ціли та стреміти до них. Появляються суспільні "ідеї". Розуміється, неможливо означити межі, де кінчиться чиста стихія — інстинкт, а де починається усвідомлений — інстинкт у формі ідеї. Се і не важно. Важно те, що в розвиненій суспільности бачимо побіч ділання стихійних сил суспільної психольоґії, ділання других ще сил, в яких проявляється свідомо людська думка. Се обставина, що має не тільки безмежне практичне значіннє. Для наукового досліду вона стає основою, на якій виростають найтруднійші фільософічні та методольоґічні проблеми: монізму — дуалізму, матерялізму — ідеалізму, раціоналізму — волюнтарізму та усіх інших великих антітез, що від тисячів літ ворушать передові мозки людства. Історія фільософічної думки се у великій мірі історія змагань, зрозуміти та погодити внутрішно накладуваний отсею обставиною дуалізм в думанню.[4] В тісному з ними звязку, в кожнім випадку, де приходиться розвязувати якунебудь поодиноку проблему соціольоґії, мусить дослідник його розвязати передусім питаннє

---

2. Th. Sternberg, "Allgemeine Rechtslehre", 1904, I, стор. 57.

3. Див. Durkheim, "Dela division du travail social", 1893, стор. 73 і слід.

4. Див. м.и. Max Adler, "Kausalitat und Teleologie" (Marx-Studien, Wien 104, I) і його ж "Marx als Denker", Wien 1921.

методу. Чи ставить він виразно методольоґічні питання як окремі, передвступні у відношенню до властивої своєї теми, чи ні, однаково обійти їх він не може. І кожде поясненнє суспільних явищ є заразом і конкретним приміненнєм певної розвязки основних питань світогляду. Воно все мусить заняти якесь становище до сих питань, ставати на бік одної із наведених вище великих антітез.

В повній гостроті виринає така конечність, коли за предмет досліду вибираємо суспільне явище, яке в дійсности життя поставлене так сильно, майже всеціло, під знаком "ідеї", як питаннє нації. Необхідна потреба показує попередити розгляд самого питання замітками, що виходить поза його межі. А що тут не місце на методольоґічну студію, то хай заступить її "визнаннє"[5] сих поглядів, які з методольоґічного боку були провідниками в отсій праці.

2. Роля свідомости в суспільній творчости. Суспільна ідея. Приступаючи до питання про націю, Карл Реннер каже: "Неодин читач, привикши до т. зв. матеріялістичного, природописного, реалістичного, емпіричного, індуктивного методу, здивується введеннєм в наукове досліджуваннє "постулятів", "ідеї" і т. д." І відповідаючи на майбутні заміти виводить, що людина стоїть під законом причиновости, що сей закон "ділає також внутрішньо, людські змисли помічають його, людська думка розуміє, людська воля заставляє ділати і людина кидає камінь. Що має причиново ділати в людському суспільстві, мусить увійти в голови людей"... "Що в зовнішній природі є потрібним, являється в суспільности розумним; що на вні є наслідком, мусить тут стати перш усього ціллю, щоби стати ділом і через те дійсністю. Люде творять самі свою історію, але не творять її свобідно, а на основі пізнаної, а через те бажаної конечности". Врешті каже, що "ідея це ніщо инше, як впорядкована система людських цілей, впорядкована після одної найвисшої ціли".[6]

Се розуміннє ідеї наскрізь раціоналістичне. Правда, людська думка вязана по ньому природним законом причиновости, якого не може обійти. Але "ідею" творить сама тільки ся думка, по

5. Див. G. Radbruch, "Grundzüge der Rechtsphilosophie", Leipzig 1914, ст. 2.

6. K. Renner, "Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", I. T., Leipzig-Wien 1908, стор. 86-87.

правилах формальної льоґіки. Картина суспільности та суспільного життя, яку ми одержалиби розвиваючи далі сей погляд Реннера, мало ріжниласяб від картини, мальованої раціоналістичною фільософією "суспільного договору" та "права природи". І тут і там виступає людське думаннє як центральна, одинока творча, самовладна сила.

Між тим не те говорить дійсність. Тільки в далекому, далекому майбутньому, може не близшому від нас як доба, в якій людська думка родилася, може займе вона колись таке пануюче становище. В минулому та й сьогодня її роля зовсім не така пишна. По нинішний день елємент розуму находиться в безнастанній і важкій боротьбі за панованнє з нераціональними моментами. Ся боротьба приносить врешті решт все виграну думки, але тільки поволи. В поодиноких битвах та сутичках уміють її противники корити собі чисту думку, а вже що найменше змушують її до уступок та компромісів з ними. Життє одиниці і в більшій ще мірі життє суспільностей стоїть під панованнєм передусім нераціональних чинників — вони, а не тільки "думка", рішають про суспільні форми співжиття, напрями його, боротьби і замирення. І сього факту не зміняє обставина, що сі араціональні елєменти виливаються часто у раціоналістичну форму. Відома німецька пословиця каже, що "бажаннє є батьком думки". Вона вказує на необхідність питати в кожному випадку, наскільки думка є справді тільки думкою, а не формою, в якій проявляє себе бажаннє, і питати далі, в якій мірі породила її льоґіка, а в якій араціональні, природою дані чинники.

Усе те відноситься до суспільних ідей та до питання, в чому лежить їх справжня істота.

Термін "ідея" має для науки про суспільне життя відмінне значіннє від того значіння, яке він має етимольоґічно. Суспільна ідея се не тільки думка. Се вислів бажання, стремління, домагання — одним словом, се понятте моторичного змісту. Те саме ще не відбиралоб ідеї раціоналістичного характеру — в такому виді виступає вона в Реннера — але досвід вчить, що ідея се не тільки вислід льоґічної чинности ставлення цілей та підпорядкування близших дальшим. В життєвій дійсности ся льоґічна чинність, людська думка, йде майже все "в хвості" ідеї, тягнеться за нею спізнена, старається надробити те, що було зроблене без неї. Але закони життя це не тільки правила льоґічного думання. Зпоміж численних примірів, які виказують дру-

горядне значіннє свідомої думки для суспільної творчости, вистарчить вказати на питаннє про ціль держави. Дві тисячі літ треває нескінчений досі спір на сю тему — а тимчасом держава істнує не вижидаючи вирішення питання, яке з льоґічного боку повинно було бути вирішеним перед її утвореннєм. Очевидно, чиста льоґіка не була будівничим держави. Її зродили поодинокі, конкретні цїли, незвязані льоґічно підчиненнєм під одну, досі невияснену найвищу. Поодинокі, иноді суперечні між собою ідеї, давали почин до поодиноких суспільних рухів, яких вислідом була держава. Ясно, що се тільки "ex post" теоретизуюча думка хоче вложити раціональний зміст в подиї, які з більшим правом можна зрозуміти як ділання стихійні, араціональні.[7] А не можна забувати, що держава є найбільш раціоналістичним суспільним твором. Ніодин инший не має за собою стільки передуманої, свідомої людської діяльности як держава.

3. Труднощі розслідування явищ звязаних з ідеєю. Як соціольоґічний факт характеризується ідея ось чим.

З історичної точки погляду, се первісне стихійне змаганнє, до якого прилучилася свідома людська думка, убираючи в означену форму ціль змагання та мотивуючи її. Се стихія, з додатком людської думки, — усвідомлена стихія, раціоналізована стихія. Думка не виперла стихії, вона тільки прилучилася до неї. Історію розвою людських "ідей" можна розуміти як поступаючу їх раціоналізацію, але сей розвій далеко ще незакінчений. Все ще "ідея" в значінню суспільного товчка є перш усього стихійним бажаннєм, стремліннєм в означеному напрямі, а щойно в другій лінії, усвідомленим стремліннєм до означеної думкою цїли.

До такого самого висліду дійдемо коли розглядатимемо "ідею" з емпіричної точки погляду. Чиста думка сама собою не в силі стати товчком суспільного руху. Для сього треба, щоби вона до певної міри "араціоналізувалася", щоби стала не тільки предметом розумового переконання, але також предметом почування, віри, недискутованим вже гаслом, яким люди захоплюються та переймаються. Сеж публична тайна практичного успіху всякої в найширшому розумінню аґітації, що вона мусить бодай в рівній мірі ділати психолоґічно як льоґічно, мусить уживати не тільки

7. Jellinek, "Allgemeine Staatslehre", 3. Aufl., Berlin 1920. Ст. 184, слід. 230 і слід.

раціональних, але і араціональних засобів. Розуміється, відношеннє між обома не все однакове. Воно залежить від ріжних обставин, від предмету, від духового розвою осередку, від даного настрою і т. д., але все виступають в "ідеї" оба моменти, раціональний та араціональний.[8] Сей момент араціоналізації має на увазі Ролянд, коли каже, що ідеї панують не як ідеї, а як сили, не своїм розумовим змістом, а живою силою, яка з них бє.[9] Иншими словами, думки панують не тільки через свій льоґічний зміст, а коли прилучиться до них ще нераціональний, психольоґічний момент.

Се перемішаннє в суспільній ідеї обох чинників становить для соціольоґічного досліду окрему трудність.

Звязані з якоюнебудь "ідеєю" суспільні явища, се не сірий, неторканий ще матерял для досліду. Се матерял, який вже раз був оброблений людською думкою. Теорії приходиться передумувати наново те, що вже раз було передумане. Кожда суспільна ідея се звичайно спроба "самоозначення" суспільної стихії, спроба означити не тільки її практичні ціли, але й теоретично пояснити основи. Сі спроби удаються тільки в деякій мірі. Можна признати за аксіому, що успіх та значіннє ідейних рухів тільки в частині залежать від наукової правдивости самих ідей. Ідеї, які показалися помилковими, також нераз зродили великі та побідні рухи. Ярким для сього приміром є політичні рухи XVII та XVIII століть. Теоретично, вони основувалися на концепції суспільного договору та права природи, які не остоялися перед науковою критикою. Критика виказала теж помилковість сформулування практичних їх цілей, як пр. домагання "поділу властей". Влучно, називає Жорж Сорель символами тільки те, що уважалося иноді абсолютними цілями визвольного політичного руху XVIII столітньня.[10] Не зважаючи на се, сей рух сповнив свою, таку переломову історичну ролю, він виконав не тільки завдання, які свідомо ставив собі, але і инші ще, яких не передбачив, та для яких став несвідомим виконавцем, бо сповненнє їх було йому наложене обєктивними умовинами.

8. Gustave le Bon, "La psychologie politique" (Paris-Flammarion).
9. Romain Rolland, "Johann Christof am Ziel" (нім. перекл.), 1917, стор. 222.
10. G. Sorel, "Materiaux d'une theorie du proletariat". Paris, 1919, стор. 6, 26.

Таким способом те, як "ідея" сама себе означає не має оболютного значіння. Воно не вистарчає для пізнання суспільного прояву, який стоїть під знаком ідей. Але з другого боку суспільна ідея всежтаки один з найважніших засобів для пізнання прояву, який виступає під її формою. Кождий суспільний рух все таки хоч до деякої міри є сим, за що подає себе. Треба тільки тямити, що саме тільки "самоозначеннє" якогонебудь суспільного прояву — те, що говорять та голосять його носії — не вичерпує його істоти; бо поза сим лежить ще область невідомою, неусвідомленою, може навіть більше сущна та характеристична для даного суспільного явища, як його "самоозначеннє".

Із сказаним вяжеться ще один момент. Се динамічний характер усіх суспільних явищ. Суспільні рухи і суспільні форми усе міняють свій зміст. Головне, вони зміняють ціли, яким служать і функції, які сповняють. Звичайно діється се поволі та непомітно, але приходить момент, коли ріжниця стає очевидною. Суспільні установи як держава або родина змінилися згодом до того, що коли порівнати пр. стару орєнтальну з сучасною державою, або мішане подруже з моноґамічним, можноби питати, чи мається ще до діла з одною і тоюж самою установою. Крім сього, життє розвивається і родить нові форми, нові явища. Розуміється, не абсолютно нові. В них є елєменти старого, але в новому, небувалому укладі. Особливість суспільних явищ лежить власне у становищі серед цілости суспільних відносин. Такесаме на перший погляд явище, пр. означена суспільна форма, на полі ріжних відносин не буде тою самою. Се треба мати на оці, коли порівнується установи та форми ріжних суспільностей. Сіммель виказав, як дуже небезпечно для теорії, переносити наші власні суспільні поняття на відносини минувших, далеких від нас суспільних епох.[11] Отож в суспільній практиці стрічаємо противний прояв змаганнє навязувати сучасне до минулого, находити в минулому суспільні форми та ідеї, яких там не було. Се змаганнє має свій психолоґічний підклад і має практичне значіннє. Культ клясичного Риму на переломі XVIII та XIX ст., а далі зворот до середньовіча, в часах романтизму, звязані тісно з практичними змаганнями часу. Але для теоретичного пізнаня вони небезпечні тим, що убирають сі змагання у форми віджитих періóдів, що на-

11. G. Simmel, "Die Probleme der Geschichtsphilosophie", 3. Aufl., 1907.

магаються проводити їх під чужою фірмою, що подають їх не за те, чим вони дійсно є, а за явища инші, анальоґічні, частинно з ними схожі, але не ідентичні. Вони можуть довести до сфальшовання, дати народин даного явища, а через те закрити його звязок з обставинами, серед яких та через які воно виникло.

4. Труднощі розслідування у відношенню питання про націю. Помимо неметодольоґічної мети сеї праці треба було порушити повисші моменти тому, що мало для якого може другого питання вони мають таке значіннє, як для проблеми нації.

Поминувши небезпеку, яку представляє політична тенденційність, утрудняє теоретичний дослід нації в великій мірі те, що національні рухи звичайно відбуваються в супроводі ідеольогії, яка не тільки старається означити їх практичні цілі, але заразом теоретично означити суть національного руху, виказати, що сі цілі покриваються з цілями національного руху взагалі. Таким способом зродився ряд теорій, занадто безпосередньо звязаних з політичною практикою, щоб могли претендувати на абсолютне значіннє як теорії — які одначе через ту свою звязаність та практичне значіннє, мають для досліду чималу вартість як факти, як суспільні прояви. Але в сьому характері, розглянені на тлі загальних обставин, вони вносять світло в питаннє про єство нації.

В такийже спосіб треба віднестися до прояву, що майже скрізь національна ідеольоґія не тільки старається віднести початок власної нації в можливо далеке минуле, але добачує в далеких від неї історичних добах ті самі суспільні феномени, які тепер бачимо як нації та національні рухи. З методольоґічного боку, сі спроби належать до помилок, перед якими остерігає Сіммель, — але рівночасно вони дуже характеристичні для зрозуміння проблеми нації. Оскільки стають вони на перешкоді неупередженому розслідові як теорія, остільки як факт, як прояв звязаний тісно з усіми проявами національного руху, вони мають чимале характеристичне значіннє.

Отсі уваги методольоґічного характеру розуміється зовсім неповні. І не претендують вони на повноту. Їх метою звернути увагу тільки на деякі моменти, які здавалися мені особливо важними з огляду на теоретичний розгляд проблєми нації. Висказані тут методольоґічні погляди вяжуться тісно і безпосередньо із самим розуміннєм нації. В самому методі лежить бо звичайно і розвязка ставлених питань.

II. АТОМІСТИЧНЕ РОЗУМІННЄ НАЦІЇ.

1. Практичні основи такого розуміння. Як скрізь в людському думанню про суспільне життє, так і в погляді на націю виступають дві основні антітези, два принціпово противні собі способи розуміння її єства.

Перший з них требаби назвати атомістичним. Його суть в тому, що розуміє він націю як суму, як просто збірну назву для якоїсь скількости людських одиниць, що відзначаються від других спільними собі прикметами. Так Лє Фюр дефініює державу — а рівночасно і націю — просто як "вигідний вислів, шоби не казати кождочасно, пр. з огляду на Францію, про сорок міліонів живучих власне французів".[1] Не так ясно та рубом висказане, лежить се атомістичне розуміннє в основі численних теорій та спроб, подати дефініцію нації. Вже найстарші теоретичні міркування про націю розуміють її по суті атомістично. Монтескє в 19. кинці свого "духа законів" розбирає відношеннє законів до основ "які становлять загально дух, звичаї та обичаї націй".[2] Питаннє, для нас тепер так близьке і так тісно звязане з темою його твору, питаннє про відношеннє нації до держави, для нього не істнує — і не може істнувати, бо для Монтескє нація се тільки загал однакових до певної міри одиниць, а не якась вища, обєднуюча сі одиниці цілість. Майже рівночасно Вольтер пише "Essai sur les meurs et l'esprit des nations", при чому виходить рівно з такогож як і Монтескє розуміння нації. Оба стоять, в погляді на націю, зовсім на ґрунті пануючого у XVIII століттю атомістичного розуміння суспільних явищ.

XIX століттє, се таке багате умовою творчістю століттє, відвернулося від соціольоґічних концепцій попереднього. Воно, збагачене в рівній мірі вислідами дослідів природописних наук, як і суспільних, приняло в основі протилежне до атомістичного розуміння суспільних явищ. Проте атомістичне розуміннє нації і сьогодні ще і в практиці і в теорії не належить до минувшини.

Воно було майже пануючим в політичній практиці та, безпосередньо звязаній з нею, теорії, головнож в теорії політичного права аж до 1914 р. та розпочатих сим роком подій. Політично та

1. Le Fur в "Zeitschrift für Völkerrecht u. Bundesstaatsrecht", I., 1906, ст. 222.
2. Dr. Friedrich Meineke, "Weltbürgertum und Nationalstaat", 5. Auflage, 1919, стор. 34.

юридично се проявлялося розуміннєм права "нації", як одиничного права горожан, головно права уживати в публичному життю рідної мови. Се була в XIX століттю майже одинока форма, в якій позитивні законодавства підходили до національного питання та розвязували його. Законодатна творчість мішаних національно держав Австрії, Угорщини, Швайцарії та Бельґії, яка розвивалася на тлі "прав мови", не знала иншого підмету права як одиницю.[3] Технічно иноді дуже в подробицях вироблені закони, запевняли горожанам право уживання рідної чи взагалі свобідно ними вибраної мови "в суді, школі та публичному життю". Практична політична боротьба зводилася головно до питань про "права мови" і література яку ся боротьба зродила, оберталася в головному в межах сих питань.[4] При сьому вихідною точкою була концепція "прав людини та горожанина". Право нації не істнувало поза індивідуальним правом горожанина. Часто обговорювана 19 ст. основного австрійського закона, проголошувала вправді право нації як такої, але в практиці вона була без ніякого значіння, бо нація як правний субєкт не істнувала.[5]

Що се атомістичне розуміннє нації було найтісніше звязане з політичним відношеннєм сил, сього не треба окремо доказувати. І поправки до його були безпосереднім наслідком політичної боротьби. Життє поставило на місце питаннє про "право мови", питаннє національної автономії в її двох формах: територіяльної та культурно-персональної автономії. Заведеннє "національних курій" належить до проб рішення національного питання, котрі принціпіяльно ріжняться від усяких законів про права мови. Нація як суспільна індивідуальність находила в них своє юридичне, хоча й неповне та недостаточне, визнаннє. А життє йшло вперед. Його закони сильніщі, чим політично-правні концепції. Сі останні мусіли покоритися силі законів розвою — і один з останніх державно правних актів Австро-Угорщини, маніфест ціс. Карла з

3. Snitko, "Zarys pojęć o narodzie", Lwów 1910.

4. M. P. Lukas, "Territorialitäts und Personalitätsbegriff im österreich. Nationalitätenrecht" (Jahrbuch d. öff. Rechtes, II, 1908, стор. 333 і слід.). Wyszewiański, "Über die formalrechtliche Behandlung der Nationalitäten in der modernen Gesetzgebung", 1909.

5. H. v. Herrenwitt, "Nationalität und Recht, dargestellt nach der österreichischen und ausländischen Gesetzgebung", 1899. Bernatzik, "Über nationale Matriken", 1910.

17 жовтня 1918 каже: "Австрія має відповідно до волі її народів стати союзною державою, в якій кожний нарід становить на своїй области поселення власну державну одиницю".[6] Сей невиконаний вже маніфест, се одно з найбільш може пророчистих "signa temporis" для початку XX століття: династична, многонаціональна держава покидає сцену історії, а прощає її проголошеннєм майбутнього державотворчого принципу самовизначення націй.

Так на шляху політичної практики нація чимраз то виразнійше ставала як індивідуальна цілість "героєм історії". Війна та революція зробили врешті її право на політичну самостійність пануючим та взагалі визнаним гаслом. Се впливало, розуміється, і на теорію — але навіть приймаючи та обстоюючи видвинені життєм практичні домагання, теорія не все зуміла пірвати з атомістичним розуміннєм нації. Навіть Реннер, який в літературі по національному питанню займає безперечно дуже видне місце, і який виступає як противник атомістичної концепції, по сути не всюди пірвав з нею. В цитованій вже основній праці про самовизначеннє націй виходить вправді з заложення, що нація є масовим явищем,[7] але не скрізь переводить сю думку послідовно до кінця. Иноді маємо вражіннє, що для нього існують тільки національні інтереси одиниць і тільки неможливість здійснити їх власними засобами одиниць, без законної орґанізації усеї нації, викликує потребу такої орґанізації.

2. Суть атомістичного розуміння. Невисказане ясно, лежить атомістичне розуміннє нації в основі числених теорій, які в однім або в кількох разом признаках добачують обєктивні критерії для установлення нації. З огляду на те, що сі теорії звертають увагу, коли не виключно то передовсім на емпірично дані "признаки нації", названо теж напрям, який вони представляють "емпіричним".[8]

Ся назва дає справді влучну характеристику згаданих теорій. Вони не тільки звертають головну увагу на безпосередній досвід, але звичайно і не йдуть далі його. Вони констатують тільки, що

6. "Die Verfassungsgesetze der Republik Deutschösterreich", herausgegeben von Dr. Hans Kelsen, 1. Teil, Wien 1919, стор. 3.

7. "Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", стор. 52.

8. Н. А. Рубакинъ, "Національный вопросъ" ("Среди книгъ", т. III, ч. 1), стор. 104.

пр. окрема мова є звичайно явищем, що товаришить феноменови "нація" і підносять се поміченнє до значіння загального правила. Тим відзначаються вони з точки погляду методу. Атомістичність характеризує сам зміст їх учення.

Теорії сього типу найбільш поширені, поміж собою ріжняться в подробицях в тому, який власне чинник уважають найважніщим. Досить одностайно вони висувають момент мови та раси, а далі культури, території та історичних традицій. Усі ті "обєктивні критерії" нації зібрав в одно С. Рудницький в означенню, яке дає в статті: "До основ нашого націоналізму".[9] Дякуючи сьому ся стаття як типовий приклад атомістичного розуміння нації дає нагоду розглянути усе, що для сього розуміння істотне та характеристичне.

В теоретичній частині статті, стрічаємо двічі дефініцію нації. Одна загальніща говорить: "Нація (самостійний нарід) це одна з відмін породи 'чоловік' (Homosapiens)".[10] Далі означає Рудницький докладніше націю ось як:

"Самостійним народом або нацією зовемо більшу чи меншу ґрупу людства (відміну людської породи), що має певну суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, котрі вяжуть усі індивідуми цеї ґрупи в одну цілість. Ці прикмети є:

1. Антропольоґічна расовість (своєрідна будова і вигляд тіла);

2. самостійна серед инших мова (з літературою, наукою і т. д.);

3. питомі історичні традиції і змагання (на політичному, суспільному і т. п. полях);

4. питома культура (так матеріяльна як і духова) й поспільні культурні стремління;

5. питома суцільна національна територія, на котрій або була, або є, або може бути питома національна держава.

Усі ці основи самостійного народу разом дають із усіма своїми підосновами й парастами це "поспільне загальне почуттє, цей поспільний плєбісцит, продовжуваний з дня на день, котрий творить націю, цю велику спілку, що опирається на свідомости жертв, котрі поспільно понеслося й котрі поспільно готовиться в

9. Див. віденський тижневик: "Воля", 1920. Т. II, ч. 5. — Т. III, ч. 9.

10. Тамже, стор. 240.

будучині понести, цю спілку оперти на згідности й виразно висказаному бажанні вести дальше поспільне життє" (Ренан)".[11]

Ся дефініція містить тавтольоґії, які треба справити. "Відміни людської породи" це не що інше, як ґрупа людства, що відзначаєься наведеною в першій точці антропольоґічною расовістю. Зноваж матеріяльна та духова культура містить в собі вже й мову з літературою, наукою і т. д. — значить 1. точка дефініції є зайва, а 2. точка міститься в 4.

Далі випадалоби виправити стилістичну неясність дефініції. Вичислені по точкам "прикмети" нації називаються далі "основами" її. Ся неточність вислову переходить відтак у внутрішню суперечність. Власне дефініція Рудницького добачує єство нації в обєктивних прикметах даної "відміни людства". З виїмком згаданих в 4 точці "поспільних культурних стремлінь", є і расові прикмети, і спільна культура, і традиції та змагання минулого, територія обєктивними чинниками. Натомість Ренан кладе усю вагу на субєктивний момент: "поспільне загальне почуттє", "постійний плебісцит", "свідомість" спільних жертв в минулому та майбутньому, "бажання вести поспільне життє". Перехід від дефініції Рудницького до дефініції Ренана зовсім несподіваний і немотивований. Розуміннє нації обома авторами зовсім ріжне, і більше як ріжне: воно суперечить одно одному.

Се видно ясно вже з наведеного Рудницьким цитату. Але Ренан яснійше ще виказує зовсім противні дефініції Рудницького думки. Так він каже: "Людина не є рабом ані своєї раси, ані мови, ані своєї реліґії, ані течії рік ні напряму гірських хребтів. Велика громада (agregation) людей, здорова духом та горяча серцем становить моральну свідомість, яка називається нацією".[12] Так для Ренана уся вага лежить в субєктивному моменті, докладнійше, в моменті волі, бажання належати до себе, становити одну колєктивну цілість. Противно, розуміннє нації Рудницьким наскрізь атомістичне. Усі наведені ним прикмети, вказують тільки на однаковість членів даної "відміни людства" в означеному напрямі: будови тіла, уживання однакової мови, памяти однакового минулого, однаковости культурного типу, переживання на одній території. Отож сама однаковість людей — навіть як би вона істнувала рівночасно в усіх вичислених Рудницьким напрямах, —

11. Тамже, стор. 296.
12. E. Renan, "Qu'est se qu'une nation", 1882, стор. 29.

не значить ще, що вони становлять сю субєктивну цілість, про яку говорить Ренан. І не тілько не становлять її самі собою, не тілько однаковість людей не творить з них заразом і eo ipso субєктивної, понадодиничної, колективної цілости. Вона також не становить основи, на якій з конечністю мусілаби виникати така цілість. Їхнє значіннє як основ для утворення нації не абсолютне, воно тільки релятивне, зглядне, залежне від інших рішаючих чинників.

Вичислених Рудницьким "основ" не можна признати істотними прикметами нації. Не можна принціпіяльно тому, що се давалоби тільки атомістичне її розуміннє. По ньому нація, булаби тільки збірною назвою для людей, що відзначаються від інших наведеними прикметами. Крім сього засадничого згляду, досвід, факти опрокидують правдивість дефініції, про яку бесіда.

Значіннє вичислених Рудницьким чинників як основ, буде розглянуте далі, тут треба піднести їх нестійність як сущних прикмет нації, головнож двох поміж ними, які в літературі про націю займають найвиднійше місце. Се є раса та культура, а зокрема мова.

3. Раса як обєктивний крітерій нації. Проблєма раси належала в свій час до наймодніших питань як наукової так передусім політичної літератури. Особливо остання розреклямувала з чималим практичним успіхом "расову теорію". Література, що виникала в звязку з сією теорією, не тільки велика, але й багата на блискучі, головно з естетичного погляду, сміливі розмашисті концепції.[13] На жаль як раз у відношенню до сього питання субєктивні політичні моменти запанували вже надто ясно і надто сильно над обєктивним теоретичним думаннєм. Сьогодні не треба сього окремо доказувати. Научнаж теорія мусить зачислити сьогодні проблєму раси до найбільше спірних і трудних.[14]

Поминаючи усі другі звязані з поняттєм раси питання, обмежимося тут виключно питаннєм, чи можна антропольоґічну расовість признати істотною прикметою нації.

13. Передусім J. A. de Gobineau, "Essai sur l'inegalité des races humaines", 1853-1855 — та Chamberlain, "Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts", 4. Aufl., 1903.

14. Franz Boas, "Kultur und Rasse", 1914, стор. 228 і слід.

Вже висше вказано, що се давалоби виключно атомістичне розуміннє нації. Таке розуміннє вяжеться тісно з некритичним примінюваннєм понять добутих в области природописних наук до питань про форми та прояви суспільного життя. Очевидно, помилки лежать ось в чому.

Єство феномену, який називаємо "нацією" лежить безперечно в тому, що одиниці породи homo sapiens вяжуться з собою в означений спосіб і живуть звязані з собою "в суспільности", анальоґічно як се роблять одиниці деяких инших пород. Твореннє націй людьми, є отже одною з форм співжиття одиниць даної породи, якою иншими формами є пр. звіряча череда та усі "суспільности" звіринного світа. Таким чином, зі становиска научної системи не можна проблєми нації ставити на одній площині з проблємою раси, тільки треба зачислити його до питання, про способи співжиття з собою, "усуспільнення", які стрічаємо в різних породах. Описуючи породу homo sapiens, мусимо сказати м. и., що належачі до неї одиниці творять м. и. нації, як питомі, своєрідні суспільні звязки.

З уваги на се застереженнє, не можна ставити питання так: чи нація се "відміна людської породи"? Можна питати тільки чи границі націй покриваються з межами відмін людської породи, чи нація твориться тільки в сих межах та чи в сих межах вона мусить неминучо створитися.

На се питаннє відповідає расова теорія нації потакуючо.[15] Ще Фр. Шлєґел твердив, що чим старшим, чистіщим та менше перемішаним якесь племя, в тим більшій мірі є воно нацією.[16] По нім висказували те саме і більше катеґорично ще другі. Сьогодня супроти незбитих вислідів науки треба приняти як аксіому, що як взагалі не має чистої, неперемішаної раси, так зокрема немає чистої, в антропольоґічному розумінню, нації.[17] З повним правом каже Єллінек: "чим вище розвинена якась нація, тим з більш різнородних частин вона складається. І так походять сучасні Італійці від Етрусків, Римлян, Кельтів, Греків, Герман, Сараценів; Французи від Римлян, Ґалійців, Брітів; так є Москалі мішаниною

15. Про це м. ін. Бочковський, "Національна справа", Відень 1920, стор. 28 і сл.

16. "Vorlesungen" von 1804/6, стор. 2, 259, 358.

17. Boas. цит. тв. стор. 229, 231.

числених славянських та неславянських племен. Але передусім Американці, в яких можна найти кров майже усіх рас є доказом, що громада обєднана спільністю раси не є ідентичною з нацією"[18] Сильнійше ще, як наведений Єллінеком примір північної Америки, говорить про тесаме примір південної Америки. Не підлягає сумніву, що там відбувається, а то і кінчиться процес утворення нових та сильних націй, що антропольґічно виникли з перемішання так далеких від себе рас, як біла й червона, з перевагою то одної з них, то другої.[19]

На основі усіх відомих фактів Челлєн робить висновок: "Ми констатуємо тільки загальновідомий вислід, коли підносимо, що ґенеольоґічна точка погляду не вистарчає, щоби розвязати загадку нації".[20]

В новіщі часи в расовій теорії відбулася засаднича зміна. Замість чистої раси, поставлено поняттє історичної або культурної раси, с. т. раси, яка історично витворилася шляхом перемішання ріжних, чистих та вже перемішаних рас.

Се поняттє формулує Ратценгофер ось як: "Говоримо про окрему расу там, де під впливом постійного інтересу одідичені нахили, на протязі поколінь та при допомозі добору, так примінилися до конкретних умовин життя, що істнує якась гармонія поміж наклонами та умовинами життя, та де шляхом годівлі наклони так закріпилися, що релятивно тревало опираються діланню змінених життєвих умовин".[21] Належить отже запитати, чи в сьому сформулованню антропольоґічна расовість не становить прикмет нації?

Се питаннє моглоби бути вирішене позитивно тільки на основі точних антропольоґічних дослідів і тільки тоді, колиб було установлено, які власне антропольоґічні прикмети становлять сущні критерії раси. Само тільки сконстатованнє, що кожда нація ріжниться від другої сумою своїх антропольоґічних прикмет тут не вистарчить, бо тесаме можна констатувати відносно ґруп людства, вибраних на якійнебудь довільній основі — території,

18. Dr. G. Jellinek, "Allgemeine Staatslehre", 3. Aufl., 1920, стор. 118.

19. Garcia-Calderon (F.), "Les democraties latines de l'Amerique", Paris, Flamarion.

20. Rudolf Kjellen, "Der Staat als Lebensform", 1917, стор. 107.

21. Ratzenhofer, "Soziologie", 1907, стор. 37.

заняття і т. д. Тільки тоді булаб доказана теза, що нація се антропольоґічна раса, хочби в наведеному, змодифікованому розумінню, колиб було доказано, що кожда нація виникала шляхом витворення покриваючоїся з нею антропольоґічної відміни та що антропольоґічні різниці її частин між собою є менші чим такі ріжниці між цілою сею нацією та иншими. Тимчасом факти говорять що инше. Існованнє нації з правила є незалежне від антропольоґічних процесів, які відбуваються в ній. Німецька нація змінила, безперечно, на протязі тисячиліття свій антропольоґічний тип, принявши в себе числені чужі, славянські, пруські, литовські елєменти. Але вона стала нацією не щойно тоді, коли витворилася з неї антропольоґічна відміна, яку представляє вона тепер. Не расовість була тут творчим елєментом нації, але противно, німецька нація своїм історичним розвоєм витворила нову антропольоґічну відміну. З другого боку, чи Німці з-над Рену, альпейські верховинці, Німці з Прусії не представляють з антропольоґічної точки погляду таких між собою ріжниць, що з меншим правом можнаби зачислити їх до одної антропольоґічної відміни, як уважати окремими?

Врешті не може удержатися згадана теорія проти факту, що нації безнастанно зміняють свій "стан посідання", зменшуються або поширюються на користь або коштом других. Сі зміни викликують, розуміється, і зміни антропольоґічного складу націй. Расова теорія мусілаби послідовно приняти, що сей процес є все процесом занепаду одної і утворювання другої нації. Тим часом нація остає собою помимо сих змін. Вона остає сеюж самою нацією, хоч антропольоґічно і є не такою сьогодні, якою була вчора. Колиж расова теорія прийме ще в понятте "історичної" раси і момент змінчивости, тоді вона тратить для питання про єство нації усяке пояснююче значіннє. Бож для неї важне не те, що нація представляє також антропольоґічно окрему індивідуальність. Вона твердить, що ся антропольоґічна окремішність є чинником, що творить націю, основою або одною з "основ самостійного народу". А се є помилкою.

Помилкою також, і то помилкою дуже "старої дати", є припущеннє, що антропольоґічні ґрупи покриваються з лінґвістичними.[22] Особливо захопленнє в свій час добутками порівнуючого

22. Див. м. и. F. Schlegel.

мовознавства причинилося дуже до поширення сеї помилки.[23] Сьогодні не підлягає ніякому сумнівови, що поширеннє мов не йшло по лінії антропольоґічних споріднень та ріжниць, але незалежно від них,[24] через те й не можна класти обох прикмет побіч себе в дефініції нації. Вони не мусять сходитися з собою і життє вчить, що не все сходяться.

Сказане тут не значить, що нації не ріжняться поміж собою з точки погляду антропольоґії. Такі ріжниці поміж ними є безперечним фактом. Річ іде тільки про значіннє сього факту. Щодо його істнує повна анальоґія поміж фізичною та гуртовою одиницею. Фізичні людські одиниці ріжняться теж поміж собою своєю будовою, ростом і т. д. Але не в сьому безперечному факті істнуючих поміж людьми фізичних та духових ріжниць є основа їхнього істнования, як окремих одиниць. Якби найшлися люди навіть в найбільших дрібницях і з кождого погляду однакові, то проте вони не пересталиби бути окремими одиницями. Те саме відноситься до націй, як гуртових одиниць. Кожда з них ріжниться від инших як ріжняться поміж собою і людські одиниці, але причина, чому вони є окремими одиницями лежить не в сьому факті й сей факт не пояснює тайни їх самостійного істнования побіч себе як окремих гуртових одиниць, розвязка сієї тайни лежить в чому иншому.

4. Культура як обєктивний критерій нації. Побіч расової теорії нації, займає концепція культурної нації окреме місце.

Зовсім помилково Рудницький відносить народженнє її до "двайцяти літ тому назад", коли "тільки Кірхгоф несміло ставляв побіч державних націй так названі культурні".[25] Власне розуміннє нації як культурної індивідуальности належить до дуже давніх. Висше вже згадано обох великих письменників Франції XVIII століття. В Німеччині кінця XVIII та початку XIX століття можна назвати розуміннє нації як культурної окремішности пануючим в колах найбільших її мислителів та творців. Вистарчить згадати Гумбольдта, Фр. Шлеґеля, Новаліса.[26] Фіхте поклав таке власне

23. Boas, цит. тв., стор. 101 і слід.

24. Friedrich Meinecke, "Weltbürgertum und Nationalstaat", 1919, стор. 58. Friedrich Hertz, "Moderne Rassentheorien", 1904.

25. "До основ укр. націоналізму", стор. 295. Взагалі весь початок 8 розділу статті не відповідає історичним фактам.

26. Meinecke, стор. 39 і сл.

розуміннє нації в основу своїх "Бесід до німецького народу".[27] Тай взагалі се розуміннє так правильно повторяється в теорії та в практиці національних рухів, що Бочковський, подаючи свою схему фаз національних рухів, каже загально, що "перша фаза національного пробудження має суто культурний характер".[28] При пояснюванню нації "питомою культурою" вдаряє в більшій ще мірі, як при расовій концепції, неозначеність та непевність поняття, яким означено істотну прикмету нації. Питаннє про суть культури досі невирішене. Доволі багата література про поняттє культури — духової та матеріяльної — і цивілізації дає кілька самостійних та відмінних дефініцій сих понять і переводить не все однаково розмежуваннє поміж ними.[29] Але не зважаючи на сю непевність в теоретичному означенню поняття культури, не можна зректися права користуватися ним. Св. Августин сказав був про право: "коли питаєш мене, що є право — не знаю, коли ж не питаєш, знаю". Те саме з поняттєм культури. Помимо недостачі в точній та неспірній дефініції, можемо говорити про культуру не розходячися в розумінню, яке вкладаємо в се слово.

Звязок поміж нацією й культурою треба признати очевидним. Національні рухи майже все видвигали культурні гасла. Часто утотожнювали вони себе з культурним рухом, не ставили крім культурних инших домагань, а то і виразно зрікалися від яких-небудь стремлінь поза культурними. Чи було се свідомим, диктованим практичними зглядами, промовчуваннєм інших напрямів національних стремлінь, чи необхідним етапом в розвою національної свідомости, як кажуть Бочковський та Реннер,[30] треба приняти, що емпірично життє нації проявляється на полі культурних стремлінь. Ішлоб тільки про виясненнє єства взаємин між нацією і питомістю культури. Докладніще, треба питати: чи культурна окремішність є істотною прикметою нації в тому розумінню, що культурна окремішність мусить витворити націю, що кожна нація мусить представляти собою також культурну окремішність?

27. "Reden an die deutsche Nationalitat" (Reclam), особливо бесіди 4, 7, 8.

28. "Національна справа", стор. 31.

29. M. Vierkandt, "Naturvölker und Kulturvölker", 1896 його ж "die Stetigkeit im Kulturwandel", 1908. — Dr. Alfred Weber, Der soziologische Kulturbegriff" (Verhandlungen des 2. deutschen Soziologentages), 1913.

30. "Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", стор. 90.

Для розвязки так поставленого питання неминучо треба мати на увазі ось що:

З одного боку можливість перехрещування не тільки в певній людській ґрупі, але також і в кожній одиниці ріжних культурних кругів. Ся обставина має для питання, про яке тут річ, принціпіяльне значіннє. Якби культурний круг рішав з конечністю про націю, то послідовно требаби приняти можливість бути рівночасно членом ріжних націй — а тому, що рівночасна приналежність до різних культурних ґруп є явищем доволі поширеним, то й національна ріжноманітність одиниць повиннаби бути також звичайним явищем. На ділі ми бачимо щось якраз противне. В протиставленню до культури, яка допускає істнуваннє рівночасно побіч себе різних "культурних впливів", позволяє їм перехрещуватися, модифікувати та доповнювати, нація в сьому напрямі абсолютно нетерпима. Вона жадає для себе цілої людини і виключає другу націю від якихнебудь прав до неї. Хитаннє поміж приналежністю до ріжних націй не може бути вирішене инакше, як тільки абсолютним рішеннєм на користь одної з них.

Емпірично маємо цілий ряд випадків, в яких цілі частини нації належать до иншого культурного кола, як її решта. Так Поляки з Познаньщини культурно безперечно близші до Німців, як до Поляків з б. Росії — і то без огляду на спільність мови — проте національно, вони Поляки. Для українців Збруч і Карпати становлять межі, по яким на протязі довгого часу витворювалися відмінні культурні типи. Помимо всього відємного практичного значіння для нації, ніхто одначе не може на сій основі признати істнування 3 українських націй. Коли про небезпеку такого поділу можна говорити, то зовсім не ізза істнування окремих культурних типів, тільки по зовсім иншим причинам.

Далі не можна поминути ось якого засадничого та загального факту. "Національна культура", в розумінню одностайної культури всеї нації, досі ніде не істнувала та не істнує. Під назвою її досі розуміється культуру одної частини нації, пануючої повсякчасно кляси, яка виступає в характері носія національної ідеї та національної культури. Се відноситься не тільки до країн, таких типових з сього боку як Росія, де бездонне проваллє ділить культурні низи від верхів, де по оба боки сього провалля жили незалежно від себе ріжно культурні світи. Найбільше культурні країни світа виглядають з сього боку не инакше. Вистарчить

згадати Анґлію. Пешель[31] каже, що в безпосередній близкости Льондону сільський зарібник знає та уживає всього навсього кілька сот слів анґлійської мови, проти пересічно 20.000, які становлять засіб слів освіченого Анґлійця. А праці та анкети про положеннє робітничої кляси в Анґлії в першій половині XIX століття малюють яркими красками безодні, які розтинали тоді культурно анґлійську націю.[32]

Річ не тільки в "скількости" культури. Нація, а особливо кожда розвинена нація, розпадається на культурні круги, які ріжняться поміж собою власне якістю своїх культурних типів. Їхні межі йдуть передусім на межах суспільних кляс. Поділ суспільства на кляси відбивається дуже виразно в культурній сфері. Він витворює культурні круги, які розбивають до певної міри культурну єдність суспільности нації, та наближують до себе культурно ті самі кляси ріжних націй. Феодальна родова аристократія до недавних часів становила інтернаціональну культурну суспільність, з одною спільною мовою, однаковим "способом думання" та відчування, побутом, кодексом життєвої моралі та звичаю — суспільність, яка охоплювала своїх членів далеко сильніще, як їхні національні суспільства. Тесаме кляса буржуазії в розвитих капіталістичних країнах. Її спосіб думати, її своєрідна культура настільки одноманітна та незалежна від впливів нації, що можна і треба говорити про "питому" культуру сеї суспільної кляси.[33] Селянство теж виявляє скрізь своєрідні, незалежні від нації культурні прикмети. Врешті сучасний пролетаріят становить безперечно, в дуже великій мірі одноцілу поміжнаціональну культурну громаду. Штамлєр ставить слушно питаннє, чи культурна єдність сильніща поміж клясами в межах нації, чи противно в межах кляс, поміж її ріжнонаціональними частинами.[34]

Раз так, раз ріжні "питомі культури" істнують не тільки побіч себе, але перехрещуються в одиницях та ґрупах, то про рішаючу творчу ролю культури для нації, про те, що "питома культура", хотяйби з иншими "основами", разом "давала" націю — не можна

31. Peschel, "Völkerkunde", 5. Aufl., 1881.

32. Fr. Engels, "Die Lage der arbeitenden Klasse in England", 4. Aufl.

33. Werner Sombart, "Der moderne Kapitalismus".

34. B. Stammler, "Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung", 2. Aufl., 1905.

говорити. Звязок поміж нацією і культурною своєрідністю, звязок дуже сильний, безперечно істнує, але його єство не в тому, в чому добачує її теорія культурної нації.

В кінці на одну ще обставину треба вказати. Культурне зближеннє не завжди, не абсолютно та не конче йде в парі зі зближеннєм та обєднаннєм взагалі. Історія дає численні докази, що власне боротьба давала товчок до культурного зближення, уподібнення поміж противниками без того, щоби в міру сього культурного зближення затихало загостреннє боротьби. Тард[35] сформулував се в окремий закон "суспільного наслідування". В приміненню до питання "культура і нація" треба зауважити, що майже все боротьба націй веде до зближення поміж противниками в царині культури. Се діється не тільки шляхом насильства з боку сильнійшого, але є одним з наслідків самого факту боротьби. Приміром може бути перенятте Українцями східньої ноші та зброї в процесі довговікової боротьби з Татарами та Турками.

З другого боку, культурне зближеннє, навіть коли воно пішло так далеко, що можнаби оспорювати істнуваннє ріжних культур, не мусить стопити ріжні нації в одну. Прикладом є Анґлійці та Ірляндці. Навіть як загальне правило можна помітити, що національне ворогуваннє проявляється якраз в частинах нації, найбільше зближених культурно до противника. Так ґерманофільські настрої Польщі були сильніщі серед елєментів російської Польщі, ніж в знімченій культурно Познанщині. Українське громадянство, зближене культурно до поляків Галичини, все представляє у відношенню до них непримиримий напрям, а зближена культурно до москалів Придніпрянщина, такийже напрям щодо Росії.

Розуміється, сі непримиримі настрої не наслідок культурного зближення. Але вони доказують, що культурна схожість не мусить впливати обєднуюче, що значить, вона не мусить бути жерелом сего суспільного обєднання, яким є нація.

Усе, що сказано тут про культуру, відноситься зокрема теж до мови, як одного з чинників культури.

І спільна мова творить тільки в певнім напрямі однаковість уживаючих її людей, але не більше. Вона становить безперечно один з найважнійших засобів для обєднання, але не становить ще самого обєднання. Тому розуміннє нації, як частини людства,

35. Tarde, "Les lois de l'imitation", стор. 167 і слід.

що уживає тої самої мови, так само атомістичне,[36] як і обговорені висше. Навіть якби правдою було, що кожда нація ріжниться від другої "самостійною" мовою, та що вся нація уживає тільки одної мови, навіть тоді повисше означеннє нації не означувалоби її єства, а тільки вказувалоби на явище правильно звязане з феноменом нації.

Теорія, по якій мова становить сущну, а то і одиноку істотну прикмету нації, належить до найбільше поширених.[37] Се і природне з огляду як на велике значіннє мови в життю націй, так і на обставину, що мова становить сей здавалосьби одинокий обєктивний зовнішній критерій, по якому можна пізнавати існуваннє нації. Так Челлєн каже: "Коли можна уважати процес творення нації покінченим так, що нація доспіла до особовости? Відповідь можна знова шукати по обєктивному, як і субєктивному боці. Перша (відповідь) звучить: тоді, коли дотичній народній ґрупі повелося сотворити власну мову. Тут показується звязок між національністю і мовою в новому світлі: як причина та наслідок. Коли отже акліматизація дійшла до того, що долішньонімецький говір можна означити як голяндський, а кастилійський як португальський, тоді маємо певний знак, що нові нації виділилися...".[38] Головно знова з практичних причин, але теж шукаючи за обєктивним крітерієм нації, підносять правники та практичні політики мову до значіння рішаючого чинника.[39]

Між тим факти говорять яскраво, що звязок між нацією і мовою не є необхідно такий, як твердить повисша теорія. Маємо нації з кількома мовами і ріжні нації з одною мовою. Колиби навіть оспорювати окрему національність Швайцарців з трьома та Бельґійців з двома ріжними мовами, то трудно заперечити

36. Так уже Jakob Grimm в "Kleinere Schriften", VII, 1884, стор. 557, називає нацією людей, що говорять тою самою мовою.

37. В. Левинський, "Народність і держава", 1919, стор. 8. Бочковський, "Нац. спр", стор. 18, 76, 78. Kjellen, "Der Staat als Lebensform", стор. 123. Ludwig Mises, "Nation, Staat und Wirtschaft", 1919, стор. 7 і сл.

38. Цит. твір, стор. 123.

39. Dr. Ferdinand Schmidt, "Das Recht der Nationalitäten", (Verlag des 2. Deutschen Soziologentages), 1913. S. 55. H. v. Herrnritt, "Nationalität und Recht dargestellt von der österreichischen und ausländischen Gesetzgebung", 1899 Bernatzik, "Über nationale Matriken", 1910, того ж "Die Ausgestaltung des Nationalgefühls im 19. Jahrhundert", 1912. A. v. Onciul, "Zur österreichischen Nationalitätenfrage, 1899. Renner цит. твір, стор. 62 і сл.

істнуваннє французької нації з її дуже глибокими поділами щодо мови. А вже зовсім неспірним останеться факт, що істнують ріжні нації, які не ріжняться між собою мовою. Це Американці і Анґлійці, Хорвати та Серби і Флямандці та Голяндці, так отже емпірія мовою фактів побиває повищу теорію.

Не менше побиває її ось яке принціпіяльне міркуваннє.

Розріжнюваннє поміж самостійною мовою та говором не спирається на ніякий певний та непохитний крітерій. Не знаємо, яка скількість та якість своєрідних прикмет потрібна, щоби в данім конкретнім випадку можна говорити не про говір, а про самостійну мову. Зовсім певно можнаб вичислити признані самостійними мови, між якими ріжниця не більша, або не дуже більша, як поміж діялєктами одної мови, хочби взяти голяндську та діялєкт німецької мови. Буває, що зовсім не фільолоґічні моменти рішають про "самостійність" якоїсь мови. Неначеб відповідаючи на наведені висше слова Челлєна про Голяндців, каже Трайчке про них та про їх мову: "Вони долішньонімецьке племя, як Сакси та Вестфальці". "Сьогодня голяндська мова перестала бути німецьким діялєктом...". "Се є моряцький діялект, призначений висловлювати тільки найнище та найбуденнійше; коли він хоче піднестися до понять вищої культури, то мусить винести на вижину вислови, що були первісно тривіальними. Се в найвищій мірі поучаюче, бо бачимо як міняється народність. Що сьогодні Голяндці не є Німцями, цього не можна не добачити.[40]

І справді, сей примір поучаючий. Він доказує, що в данім випадку не самостійна мова рішила про утвореннє нації, але навпаки. Викликане історично виділеннє одного з долішньо німецьких племен в "самостійний нарід", в націю, мало рішаючий вплив для утворення з діялєкту самостійної мови. А додамо — не тільки мови, а й усеї окремої, нової національної культури.

Обговорюючи питаннє про взаємини між мовою та літературою з одного, політичними відносинами з другого боку, Майнеке каже загально: "Але ще частійшими є випадки, що політичні впливи та інтереси пособили утворенню спільної мови та спільної літератури, а то навіть і були причиною для нього".[41]

40. Heinrich v. Treitschke, "Politik", I. B. 4. Aufl., 1913, стор. 277.

41. "Weltbürgertum und Nationalstaat", стор. 3. Гляди також Mitscherlich, "Der Nationalismus und seine Wurzeln", (Schmollers Jahrbuch 36, 1295). Юліян Бачинський, "Україна Ірредента", 1895, стор. 59.

5. Територія як "прикмета" нації. Окреме місце займає питаннє, яке значіннє має для нації справа власної території. Особливо в звязку з конкретним питаннєм, чи Жиди нація, було воно широко обговорюваним. Але теорія, по якій територія власно належить теж до обєктивних прикмет нації, не становить сієї прикмети на одному ступени з иншими. Відносно території не було спроб анальоґічних до учений, по яким нація се частина людства відріжнена від инших расою, мовою або культурою. Територію визначувано тільки побіч других критерій в нації. Питаннє відносно території звучить так: чи нарід, який має инші прикмети нації се нація, коли не має власної території? Значить, територію уважано все тільки додатковою прикметою, яка не сама, але як додаток до инших складає єство нації. Питаннє в тому, чи сей додаток необхідний.

Питаннє відносно території можнаб ставити ще инакше. Можнаби питати, чи територія означеної якости, пр. територія з даним підсоннєм, територія одної водної системи, замкнена горами або водою область і т. и. не мусить викликати серед даних умовин витвореннє усіх инших національних прикмет. Значіннє і вплив території в сьому напрямі очивидні. Антропоґеоґрафія та історія дали давно потакуючу відповідь на так поставлене питаннє. Але для згаданих вище теорій важне значіннє території не з сього боку. Для них важне не питаннє, як впливала територія на витвореннє нації. Вони питають, чи даний нарід актуально, тепер поселений так, щоби міг назвати якунебудь територію своєю власною.

Сієї ріжниці в ставленню питання не помічує тонкий дослідник нації Житловський. В полєміці проти названих теорій він каже: "Легко доказати, що територія не може бути основною ознакою національности. Вже той факт, що кочові племена, що не мають власної території, виказують національні ріжниці, що всяке кочове племя свідоме своєї ріжнородности від инших і своєї приналежности до одного племени; що воно таким чином розвязує всі завдання своєї нескладної культури для себе й багато з них инакше, — а навіть свідомо инакше — як инші, вже сей один факт показує нам можливість істнування національности без території. І серед культурних народів ми замічуємо дві нації, цілком позбавлені території. То — Жиди й Цигани. Про Циган нема що говорити: їх національність досі ніхто не оспорював.

Але й Жиди, ті кочовники висшої культури, без сумніву представляють окрему національність".[42]

Житловський, який стоїть на ґрунті обєктивних критерій нації, ледви чи мігби доказати національність Циган. Колиби поставити побіч себе Циган Азії та ріжних европейських країв — Угорщини, України, Іспанії — виявилосяби, що кожді з них носять на собі виразний "смак землі", по якій кочують. Щож до Жидів, то тільки дякуючи розмірно високій культурі й особливому свойому положенню, "належать всі сі маси жидівського люду, що замешкує Польщу, Литву, Угорщину, Буковину, Румунію, Україну, Уайтчепльський квартал в Льондоні й жидівське "ґето" в Ню-Йорку",[43] до одної нації. Вони виїмок і заразом доказ, що культурні дані можуть перемогти до певної міри вплив та значіннє природних даних. Але як виїмок, приклад Жидів не перечить фактови, що територія впливає на витворюваннє обєктивних народніх прикмет. Але не в сьому значіннє території для нації. Воно висказане тезою, яку Житловський оминув: що кожда нація мусить мати власну територію, щоби бути нацією.

Яка доля правди міститься в сій тезі?

Знова треба піднести методольоґічну помилковість, що проявляється в поставленню території на одній площині з иншими "прикметами" та в самому зачисленню її до "прикмет" нації. "Прикмети" можуть лежати в самій тільки нації. Натомість коли мова про територію, то діло не в "прикметі", тільки у відношенню нації на вні, в данім випадку до території. Якого рода се відношеннє і яким воно мусить бути, про се буде сказано далі. Тут треба підкреслити сам факт, що згадані теорії уважають територію чинником для нації необхідним. Несвідомо, вони в дефініцію нації вкладають практичне домаганнє, постулят, який нація мусить видвинути дякуючи самій своїй істоті.

Що значіннє території для нації власне практичного характеру та що території не можна уважати необхідною прикметою її, се випливає теж з прикладів, які дає життє. Факт, що еміґранти уважають себе далі членами нації, хотя й покинули її територію; факти істновання областей з національно-мішаним населеннєм

42. Х. Житловський, "Соціялізм і національне питаннє" (переклад з московського), 1915, стор. 36

43. Тамже.

— доказують, що звязок між територією і нацією не є абсолютний. Теоретично можна уявити собі випадок, що уся нечисленна нація покидає свою дотеперішню територію і переселюється або й розходиться по світі: через те саме, вона ще не престалаби бути нацією. Вона перестала би нею бути тільки шляхом утрати усього, що вяже її в окрему цілість. Рішаючим бувби для сього не факт виселення, але психічно-суспільний, звязаний з ним процес.

Огляд поодиноких "прикмет нації" дає передусім неґативний результат, що ані ніяка з них сама, ані усі, чи деякі з них разом не дають істоти нації. Пояснення самої істоти нації, треба шукати поза ними.

Се не значить, що сі моменти для нації не мають значіння. Вже простий досвід вказує, що хоч не з математичною точністю, хоч з численними виїмками та відхиленнями істнованнє націй та їх життє йде рівнобіжно до проявів в царині мови, культури і т. д. Істнує, очевидно, звязок між нацією та сими чинниками, і пояснити його істоту є завданнєм теорії.

На сьому місці слід згадати про концепцію, яка в розвою поглядів на націю відограла дуже видну ролю. Подумана як чиста теорія, вона була рівночасно основою, на якій побудовано найпослідовнійшу радикальну проґраму розвязки національної проблєми. Се ученнє про націю одного з найвизначнійших її теоретиків, а разом одного з найвидатнійших теоретиків міжнародного права С. Манціні. В славній вступній лєкції читаній на новевідкритій для нього катедрі в Турині (1851), Манціні розкладає понятте нації на ось які складові чинники: ґеоґрафічний чинник, або край; етноґрафічний, або раса; раціоналістичний чинник, або мова; реліґійний чинник, або віроісповіданнє: традиційний чинник, або звичай, побут та історичні спомини; правовий чинник, або суспільні закони та установи. "Понад усіми сими чинниками стоїть моральний чинник, якого жерелом є національна свідомість, себто почуваннє приналежности до себе, без якого усі другі чинники мусять остати хиткими та непевними".[44]

Манціні кладе отже натиск на субєктивний моральний чинник, якому признає більше значіння як усім другим. В його

44. Dr. Robert Michels, "Die historische Entwicklung des Vaterlandsgedankens" ("Verhandlungen des Zweiten Deutschen Soziologentages"), 1913, ст. 162.

представленню йде тільки про перевагу морального чинника над иншими. Теоретично стоять у Манціні усі сі чинники на одній площині так, що ріжниця поміж ними тільки кількістна, відноситься до їх більшого або меншого значіння як складового чинника нації. Всежтаки в сій концепції бачимо перехід від спроб, означити націю виключно тільки обєктивними її прикметами, до розуміння її як субєктивного явища. Акцентований Манціні моральний чинник відбирає його теорії характер чисто атомістичний. Він справляє, що нація перестає бути тільки сумою однакових з погляду раси, мови і т. д. людей, а стає субєктивною цілістью.

Всежтаки теоретично, се сформулованнє недостаточне. Принціпіяльно не можна ставити на одній площині річевих та субєктивних моментів так, як се бачимо в Манціні. Істота нації може лежати тільки в обєктивних її прикметах, або мати субєктивний характер. В останньому разі — до сього становища наближається Манціні — подані ним обєктивні моменти не "складові чинники" нації, тільки чинники, які так або инакше впливають на витвореннє сього субєктивного стану, який сам рішає про істнування нації. Таким способом істнує поміж наведеними чинниками засаднича ріжниця, а не тільки ріжниця степені з огляду на їх практичне значіннє.

До речі, практичний політичний напрям, якого теоретичним речником був Манціні стояв послідовно на тому, що тільки субєктивний момент є рішаючим для національної проблєми. Його приклонники проголосили плєбісцит методом національного принціпу. "Через те, стає національність актом волі",[45] поза яким питаннє раси, мови, реліґії тратить усяке значіннє. Практично проявився сей погляд в 1870-71 році з нагоди питання Альзації. Уся демократична Европа домагалася тоді плєбісциту для забраних у Франції провінцій, без огляду на обставину, що момент раси та мови вказував на національну приналежність бодай Альзації не до Франції, а до Німеччини.

45. Тамже, стор. 164.

III. НАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬСТВО.

1. Поняттє суспільства. Гостре та принціпіяльне протиставленнє до розуміння нації, як загалу одиниць означеної якости (питомої раси, культури і т. п.) становить погляд, що бачить в нації окрему цілість, окремий субєкт, "особовість" з власним життєм, волездатністю та власною долею.

Термінольоґія практичного життя давно та по правилу говорить про нації як про особовости. Не тільки поезія персоніфікує нації, але і проза політичних рухів говорить постійно про права націй, про їх стремління, домагання, боротьби і т. д. І діло тут не тільки в "догідному скороченню", як думає Лє Фюр. Номенклятура в сьому випадку вірний вислів суспільного факту, з яким мусить числитися практика та який признати мусить теорія.

Так каже Реннер, зі становища практичних завдань політики: "Питаннє про правний субєкт, про зміст та санкцію права, які законодавець мусить ставити собі при кождій нормі, коли вона має успішно впливати на суспільне життє, підноситься також у відношенню до національної цілости та її орґаничних частин. Хай ніхто не говорить про національний закон, поки не вияснив собі сих основних точок. Так як не можна виминути консеквенції, що породи є колєктивною цілістю та що з ними як з такими муситься поступати в державі національностей, то — як бажаною не булаби ся консеквенція — не лишається нічого иншого, як числитися з цією голою обставиною".[1] І справді, практика давно хоча й не зовсім рішучо вступила вже в б. Австро-Угорщині на шлях признавання особовости націй.

Щодо теорії, то розуміннє нею нації як субєктивної цілости є дуже старе. Хотя й невисказане ясно, лежить воно в основі численних теорій, почавши від Фіхте. Недавно висказав сей погляд Чєллєн. Він каже, що "зроблено політичне відкриттє більше, як якенебудь инше від відкриття одиниці християнством: що в історії є ще одна особовість, нація". "Нація а не одиниця є справжнім героєм історії".[2] Останній погляд, який переносить утвореннє нації на сам початок історії, не можна приняти без застережень, але що нація є, хотя і не одиноким, "героєм" історії,

1. "Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", стор. 115.
2. "Der Staat als Lebensform", стор. 127.

що становить вона особовість і як індівідуум виступає, се факт безперечний.

Переведений на мову соціольоґії сей факт означає, що нація є згуртованнєм людей, "ґрупою", "суспільством" в широкому значінню сего слова.

І назва і поняттє суспільства належать до дуже спірних.[3] Безперечно, воно становить одно з осередних понять, і в звязку з сим і осередних проблєм соціольоґії. Відповідно до ріжних соціольоґічних систем, уживається його в ріжному значінню, а в звязку з сим міняється і обєм поняття і його зміст. Тут означає "суспільство" кожде, якенебудь згуртованнє (ґрупа) людей, без огляду на його якість та рід. Суспільством в сьому широкому значінню є отже і держава, і родина і толпа, і суспільна кляса, і релігійна секта, і племя, і рід, і кождий людський гурт, оскільки він виступає як цілість, а не проста тільки сума обнятих ним одиниць. В такому значінню уживає сього слова пр. Вундт, на означеннє "цілости живучих в релятивній єдности зносин та звичаю людей, яка звичайно ділиться відтак на більшу або меншу скількість частин, як обнятих собою поодиноких форм".[4]

Признаннє, що людський гурт, суспільство, становить своєрідну цілість, якої життє та вчинки є ріжні від життя та вчинків складаючих його одиниць, становить одно з основних придбань соціольоґії. Воно становить, до певної міри, оправданим її існуваннє, як окремої царини людського знання. Тому власне, що суспільство становить як понадодинична цілість щось нове, то і наука, яка ним займається є самостійною дисципліною, з власним предметом досліду. Навіть названо її наукою про суспільні ґрупи (Ґумплович).

Питаннє про те, що становить суть сеї понадіндивідуальної єдности суспільства находило дуже ріжні відповіді. Абстрагуючи від виразно метафізичних пояснень, давало воно почин до містичного в сути річи розуміння, що існує "збірна душа", як

3. З багатої літератури див. м. ін. Spenser, "Die Prinzipien der Soziologie", 1877. I. W. Dilthey, "Einleitung in die Geisteswissenschaften", I. 1883. K. Gumplowicz, "Grundriss der Soziologie", 2. Aufl., 1905. G. Simmel, "Das Problem der Soziologie", (Schmoller, Jahrb., 1894. S. 257 ff. 1301 ff.). Каръевъ, "Введеніе в изученіе соціологии".

4. Wilhelm Wundt, "Völkerpsychologie", IX. B. "Das Recht", 1918, стор. 3.

окрема, власна душа громади,[5] не менш містичною, є в своїй сути теорія "суспільного орґанізму" в її численних нюансах.[6] Вільна від сего містицизму розвязка, бачить в суспільстві вислід ділання складаючих його людських одиниць. Волі одиниць творять волю суспільства, взаїмно впливаючи на себе, модифікуючи себе так, що результат представляється як відмінна і иноді протилежна навіть до волі поодиноких її співтворців, формально самостійна в порівнанню до сих воля загалу. "Тут лежить... точка, де розвій індивідуальної волі переходить в розвій волі загалу. Таким способом добуває воля в найширшому значінню сього поняття своє найвисше здійсненнє в волі загалу, яка одержує свої змісти від одиничної волі... і впливає назад на її саму в її розвою, звязуючи її витвори в самочинну, творчу цілість".[7] Так воля одиниць є одиноким жерелом волі суспільства — але ся остання є, незважаючи на се волею не одиничною, але волею нового, понадодиничного, колєктивного творця, волею суспільства.

Передовсім теж само істнуваннє гурту, суспільства, є вислідом, волі його членів. Воля (в найширшому розумінню) се той чинник, який означену скількість людських одиниць перетворює в гуртову цілість в суспільство. Ніяка їх якість, ніякі фізичні чи моральні їх прикмети самі собою не можуть сего зробити. Ясно видно се на ось якому прикладі. Родина се суспільство, оперте на спільности походження. Чи се значить, що сама спільність походження творить родинну суспільність? Зовсім ні. Коли людська пара розійдеться з собою, а сплоджені нею діти живуть окремо, так, що приміром і вони й їхні батьки взаїмно не знають про себе, то, помимо факту кровного звязку, родина як суспільство не істнує. Бо суть родинної суспільности лежить не в самому факті походження дітей від батьків, але в свідомости сего факту та почуваннях, які на йому основуються. В загальний спосіб се проявляється в суспільному явищі "материнського права".[8] Фізичне істнуваннє батьків не перешкоджає тут тому, що вони нахо-

5. M. Lazarus, "Das Leben der Seele", 3. Aufl., 1883-1896.

6. Albert Schäffle. "Abriß der Soziologie", 1906. "Bau und Leben des sozialen Körpers". 2. Aufl., I-II, 1896.

7. Wundt, цит. тв., стор. 356.

8. Іде тут про сам факт сеї суспільної установи. Питаннє про поширеннє і т. д. для обговорюваного питання без значіння.

дяться поза скобками суспільного звязку, що основується на походженню власне тому, що недостає субєктивного моменту свідомости та звязаних з нею почувань.

Иншим прикладом є суспільна кляса. Вона істнує як твір і наслідок означених суспільних відносин зразу тільки потенціяльно. Щойно свідомість сих відносин, свідомість спільних інтересів, величезний психичний процес, який відбувається в головах учасників стоплює їх в одну гуртову цілість, творить ефективну ґрупу, клясу, суспільство. Сей субєктивний, психичний момент та його пізнаннє становить сущну тему соціольоґічної теорії Маркса та Енґельса і лежить в основі їх науки про суспільні кляси.[9]

І так скрізь, субєктивний чинник бажання, волі, становить суть звязку, силою якого якась скількість одиниць стає суспільним гуртом, суспільством, з власним понадодиничним буттєм. Таким шляхом виникає "громада великий чоловік", як герой суспільних рухів та властивий предмет суспільних наук. Так виникла і нація, і Ренан має рацію, коли бачить її єство в "повсякдневнім плєбісциті".

Загальне означеннє нації як суспільства і менш загальне означеннє волі як чинника, що творить суспільність, не є ще розвязкою питання про єство нації. Але на тлі сих означень воно є поставлене конкретнійше. Воно звучить тепер: чим відріжняється суспільство, яке називаємо нацією від инших? А заразом є вказаний шлях, на якому треба шукати сущних прикмет, для близшого означення суспільства-нації.

2. Спільнота і спілка. Усі безконечно чисельні форми людських суспільств можна звести до двох протилежних типів, яким Теннес[10] признає основне значіннє. Се є "спільнота" (Gemeinschaft) і "спілка" (Gesellschaft). Основою розріжнювання поміж сими двома типами суспільства є розріжнюваннє між двома

9. Про сей бік "марксізму" див. м. ін. Max Adler, "Marxistische Probleme", 4. Aufl. "Marx als Denker", 2. 1. 1921. "Engels als Denker", 1921.

10. Tönnies, "Gemeinschaft und Gesellschaft", 1887. В слідуючому виводи сеї книжки розходяться в дечому з поглядами Tönnies-а, але в головному особливож щодо засадничого розрізнювання між "спільнотою" та "спілкою", годяться з ними.

типами людської волі, між "стихійною волею" (Wesenswille) та "свідомою волею" (Willkür).[11]

Стихійна воля, се безпосередний, змисловий, непередуманий відрух, історично первісний тип волі. Вона найтіснійше звязана з почуваннєм, має на меті заспокоєннє найблизшого відчутого забажання, а не осягненнє свідомо поставленої цілі. В сьому значінню можнаби сказати, що стихійна воля не знає і не має цілі, а має тільки напрям. Її істота араціональна, бо жерелом її психічний стан, а не раціональне думаннє. Через те вона "стихійна".

Її протиставленнем є тип волі, яку за браком иншого терміну називаємо "свідомою". Се воля, яка визволилася зпід психичної стихії. Вона вже не безпосередний вислів почувань та настроїв, але наслідком праці думки, яка "свідомо" означає та вибірає цілі та засоби для їх здійснення, вона має не тільки напрям, але й означену ціль. Рішаючу ролю в ній має елємент раціональности, правильне думаннє.

В засадничий спосіб займається проблємою сих двох типів волі Фіркандт[12] і основує на розріжнюванню між ними свою теорію культури. Перевага "свідомої волі" над "стихійною", "граючоюся енерґією", над енерґією поставленою на службу доцільности, се по ньому єство культури, а розвій людства характеризується власне витисканнєм стихійної волі свідомою.

Прикладом обох проявів волі є з одного боку дикий мисливець, що убиває звірину в кождій порі та при кождій нагоді без огляду на те, чи потребує її чи ні; з другого сучасній мисливець-раціоналіст, бо виконує мисливство з обмеженнєм, які йому "диктує розум", хоронить звірину і т. д. У першого воля тільки виплив інстинкту і ним зовсім опанована; волею другого править розум. Поведеннє першого є проявом стихійної волі, у другого бачимо свідому волю.[13]

11. Дословно требаби переводити Willkür через "своєвіллє", але се не відповідалоби своєрідному, технічному значінню, в якому уживається тут се слово.

12. Vierkandt, "Natur- und Kulturvölker", 1886.

13. До дефініції культури Vierkandt-а зближена дефініція Lippert-а, який уважає "передбаченнє", головно в економичному життю, крітерієм культури.

Дуже ясно виступає ріжниця поміж обома типами волі у відношенню до неприятеля. Для первісної людини є неприятель доконче ворогом, себто людиною, до якої відносимося з означеними почуваннями ненависти, відрази, бажання знищити її і т. д. Відношеннє до "ворога", чисто емоціональне, зводиться до почувань означеного відємного напряму. Зовсім не таку картину дає відношеннє розвитої, культурної людини до неприятеля. У неї емоціональний елємент зведений до мінімума і на перший плян висувається доцільність. Для неї неприятель передовсім (коли не виключно) тільки "противник", що погрожує означеним її інтересам. Вона може зводити боротьбу без ніякої ненависти до противника. Поза боротьбою з її раціонально означеною ціллю, може вона відноситися до противника зовсім байдужо, а навіть симпатично. Відношеннє до ворога — пhistorical прояв стихійної волі, у відношенню до противника, проявляється свідома воля.[14]

Розуміється тут говориться тільки про два протилежні типи волі, до яких довів розвій — зрізничкованнє первісного інстинкту. В дійсности, сі типи виступають рідко в повній чистоті. Кождий конкретний прояв волі має в собі, звичайно, елєменти обох типів: психольоґія та льоґіка, почуваннє та холодний розум, араціональне та раціональне перехрещуються в життю одиниць та людських громад на кождому кроці. Між обома істнує внутрішній звязок. Воля стихійна з правила викликує прояви свідомої, і змінює свій первісний характер раціоналізуючися і навпаки, свідома воля провокує созвучні з собою емоціональні прояви, стає в більшій чи меншій мірі стихійною. Відносини до "ворога" раціоналізуються згодом, але у відношенню до "противника" маємо все наклін бачити в ньому і ворога. Така є практика життя з безконечною плутаниною усяких можливих комбінацій. Завданнєм теорії є вносити в сю плутанину простоту незложених типів і на їх основі порядкувати її та зводити в систему. В сьому лежить суть теоретичного пізнання.

Анальоґічно до обох обговорених тут типів волі, маємо і два протилежні собі типи людських суспільностей.

Стихійна воля, яка звязує людський гурт в одноцільну громаду, творить инший тип суспільства, як громада звязана свідомою волею своїх членів. Стихійною волею зроджене суспільство, се

14. G. Simmel, "Soziologie", 1908. "Úber soziale Differenzierung", 1890.

спільнота. Її характер наскрізь араціональний, стихійний. Силою, яка удержує в ній цілість є виключно тільки психольоґія: інстинкт, "почуттє" приналежности до себе, психічні розположення та настрої членів гурта. Раціональний момент має для спільноти все тільки посереднє, а иноді дуже підрядне значіннє. Так пр. "толпа" є ярким прикладом араціональности спільноти; її родить виключно тільки стихійний, психичний гін, а недостача якого-небудь раціоналістичного моменту в її утворенню та життю належить потрібно до характеристичних рис "толпи".[15] Араціональному характерові спільноти не перечить обставина, що її істнуваннє є обєктивно оправдане, має свою обєктивну "рацію буття". Так усі первісні форми суспільної орґанізації були спільнотами, хоч обєктивно їх істнуваннє можна раціонально оправдати тодішніми умовинами; бо держалися вони не силою раціоналістичного думання, а переважно психольоґією своїх учасників. Так родина, рід, племя і племінна держава були побудовані "стихійною волею", психольоґією, силою якої одиниця була поглочена громадою і держалася її усіма своїми інстинктами та почуваннями. Тому істнуваннє спільноти та належність до неї була простим і неоспорюваним фактом і питаннє про ціль та доцільність істнування суспільства не могло взагалі виникати. Його поставлено у перше щойно тоді, коли одиниця усамостійнилася супроти громади, с. т. коли "стихійна воля" стала невистарчати для беззглядного підпорядкування одиниці суспільству. Тоді зродилися перші міркування про ціль пр. держави.[16] Їх поява означає раціоналізацію державного суспільства, перехід його від спільноти до протилежної форми, до "спілки".

Спілка, се суспільство, в основі якого лежить не "стихійна", а "свідома" воля. Її жерелом є не внутрішня, психична склонність учасників, але воля, яка стремить свідомо до означеної цілі. Спілка може бути і накинена, примусова. І тоді воля учасників спілки належати до неї не тратить раціоналістичного характеру: вона мотивована переконаннєм про конечність коритися перед примусом. Оскількиж сей, хто покидає примус зуміє, дякуючи пр. свойому авторітетови, витворити не тільки се переконаннє,

15. G. le Bon, "Psychologie des Foules", Paris. Михайловський, "Герои и толпа", ("Общее собраніе сочиненій", т. I).

16. Robert v. Mohl, "Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften", 1858. Bd. III. S. 529 і слід.

але й стихійну волю оставати в спілці, остільки спілка стає спільнотою. Такий процес представляє початкова історія всіх держав, які утворилися шляхом підбою і тільки він довів до того, що успіхи завойовань були тревалі.

Чистим типом спілки є добровільна спілка. В ній виступає ясно те, чим вона ріжниться від спільноти: її раціоналістичний характер та все, що з ним вяжеться. Перш усього, підкреслений Теннесом зовнішній, чисто механичний характер спілки. Спільноту можнаби назвати орґанізмом,[17] з огляду на її власну внутрішню силу, яка творить та удержує її.[18] Противно, спілка є типовим механізмом, частини якого звязані з собою тільки зовнішньо і можуть бути довільно виділені. Також зріст та розроджуваннє спільноти і спілки відбуваються, по анальоґії орґанізму та механізму, там шляхом внутрішнього розросту, тут способом зовнішнього прибуття та поділу.

Найглибша ріжниця прибуття ось в чому.

Тому, що почуваннє відноситься все до цілої людини, то і суспільство, основане на почуваннях своїх членів, охоплює цілу їх особовість. Се є тенденція кождої спільноти, яка випливає з самої її істоти. І навпаки, кождий член спільноти має наклін, належати до неї цілим собою, "з тілом і душою", в усіх напрямах думання, почувань та поведення. Не так спілка. Її родить не почуваннє, а раціональна потреба обєднання для означеної цілі. Через те вона не потребує охоплювати собою людини більше, як цього вимагає означена ціль і поза сим оставляє людині повну волю.[19] Типовою спілкою є "товариство для означеної цілі", "Zweckverein",[20] з обмеженою строго областю усуспільнення своїх членів. Таким чином, члени спілки належать до неї не всею своєю особовістю, а тільки обмежено, означеним її напрямом, а поза сим лишаються свобідними, оскільки не є членами инших спілок. Сіммель уважає сей момент безконечно важним для розвою одиниці. Його праця про суспільне ріжничкованнє присвя-

17. Етимольоґічно, орґанізм значить те саме, що механізм. Тільки згодом, в великій мірі через забуття його первісного значіння, набрав він значіння, в якому ужито його тут. Гл. Kistiakowskij, "Gesellschaft und Einzelwesen", 1899, стор. 19 і слід.

18. G. Radbruch, "Grundzüge der Rechtsphilosophie", 1914, стор. 105.

19. Simmel, "Soziologie", "Über soziale Differenzierung".

20. O. Gierke, "Das Deutsche Genossenschaftsrecht", Bd. III. S. 221 і раніше.

чена переважно значінню усуспільнення шляхом спілок в звязку з раціоналізацією та індивідуалізацією життя. Варто пригадати, що питаннє про обмеженнє державної власти, отже про вільну від неї сферу життя одиниці, звязане з питаннєм про цілі держави, отже з розуміннєм держави як "спілки".[21] В сьому виступає теж ясно обговорювана прикмета спілки.

Те, що сказано про волю, відноситься теж до обох описаних форм суспільства. Вони представляють два крайні типи, які в життю рідко виступають в повній чистоті. Наведеному вже прикладові толпи з одного боку відповідалоби пр. акційна спілка, з другого, як чистий тип суспільства, — спілки. Тільки в таких ясних і неперемішаних формах виступають вони дуже рідко. З правила, кожде суспільство носить в собі чинники як спільноти так і спілки і тільки наближається до одної чи другої, в міру того, які елєменти в ньому переважають.

Теннєс представляє відносини між спільнотою та спілкою так, що історично друга форма суспільства витискає першу та що тенденція розвою йде до того, що колись спілка стане одинокою формою усуспільнення. Сей погляд, безперечно, однобокий. Немає сумніву, що для первісних періодів життя людства спільнота представляла одиноку форму суспільного гуртовання та що, в міру раціоналізації життя, форма спілки ставала чимраз частійшою, поки не стала пануючою, а для сучасности характеристичною. Але се не значить, що форма спільноти тратить своє значіннє. Противно. Багато "спілок" набирає згодом деяких прикмет спільноти, а незалежно від сього, на полі нових, багатійших на всякі форми умовин, родяться почасти на розвалинах старих, почасти побіч них нові, незнані досі спільноти.

Так зокрема сучасні суспільні рухи дали почин до народження спільнот, якими є — особливо в моменти загостреної боротьби — суспільні кляси. В засаді суспільна кляса се не спільнота, а спілка. Її батьком є спільний інтерес та раціональна конечність обєднання для боротьби за сей інтерес. Але власне примір кляс показує помилковість погляду Теннєса. Суспільне життє, се не тільки раціональна техніка. В ньому родиться почуваннє, розбурхується море психічних сил і спілки стають спільнотами. Два чинники, стихійна воля з одного, "чистий розум"

21. O. Gierke, "Johannes Althusius", стор. 280 і слід.

з другого, правлять життєм людства, доповнюють себе, виправляють, і представляють собою його два ріжні обличчя. В царині фільософічної думки відповідає їм дуалізм волюнтаристичних та раціоналістичних концепцій. В практиці історії можна помітити свого рода чергуваннє, раціоналізованнє то знова волюнтаризованнє життя. Рим часів імперії, середньовіча — і знова раціоналістичні століття XVIII та XIX і волюнтаристична хвиля початку XX століття[22] — се не розвій по лінії, яку намічує Теннєс, але величава ритміка. Згідно з нею спільнота не є засудженою на загибель формою суспільства. Теннєс узагальнив тільки тенденцію, що в звязку з розвойом капіталізма була пануючою в західній Европі почавши від XVIII століття.

3. Нація се спільнота. Признаючи націю одною з форм усуспільнення, вязання людських гуртів в гуртові цілости, в суспільства, належить запитати, до котрого з описаних обох типів суспільства вона належить. Чи є нація механічним твором направленим до означеної цили, "свідомої волі", чи орґанічним, споєним психічно, а не тільки льоґічно, суспільством, спільнотою?

Інстинкт мови розвязав здавна се питаннє на користь спільноти. Говориться тільки про національну спільноту, ніколи про спілку. Навіть без відношення до технічного соціольоґічного значіння обох слів, установленого Теннєсом, просте почуттє підсуває для нації назву спільнота. Се, розуміється, не є арґументом, але воно всежтаки вказує на те, як відчувається характер національного суспільства як спільноти. І се почуттє не помиляється.

Творчим чинником нації є, очивидно, "стихійна", а не "свідома" воля. Серед численних теорій та концепцій на тему нації не стрічаємо ні одної, яка пробувалаб вивести її із доцільного людського думання. Коли пр. відносно держави виникла величезна література про її "ціль", то питаннє про ціль нації ніхто не пробував навіть ставити — так очевидно неумістним, було б таке питаннє. Питання про історичні завдання нації, що займали свого часу особливо в німецькій фільософії та історіософії таке визна-

22. Alexander Bessmertny, "Zur Soziologie des Arbeiterrates" ("Die Parteien und das Rätesystem", 1919), стор. 11 і сл., характеризує слушно зворот від "демокартії" до системи рад, як зворот від спілки до спільноти.

чне місце та мають визначну ролю в практичному життю націй, ставляться на иншій площині. В них не йде про ціль суспільного явища нації, як при питаню про ціль суспільної установи — держави. Сі питання виростають на простому і повному признанню факту, що нації істнують. Признаннє сього факту, се вихідна точка для питання про завданнє, історичну місію і т. д. поодиноких народів. І зовсім слушно називає Челлєн народженнє нації чисто і виключно тільки біольоґічним процесом, а про волю, яка творить націю, каже, що вона "по своїй істоті чисто природний гін і остає ним також на високих степенях культури".[23] Тесаме висказане иншими словами значить, що нація є твором стихійної волі та що в звязку з сим вона є "спільнотою" в технічному значінню сього слова, яке надав йому Теннєс.

Принціпіяльне значіннє сього факту не все було вповні оцінене та рідко коли потягнено усі його консеквенції. Так у Челлєна і Реннера, що оба підкреслюють характер нації як спільноти,[24] затемнюється значіннє сього признання помилковим та неясним уживаннєм ними поняття орґанізму. Вони оба відмовляють нації характеру орґанізму, а признають його державі. Так Реннер каже виразно: "природописно нація не орґанічна цілість. Кождий знає, що є нації без одноцілої державної орґанізації і деякі нації, що становлять ріжні держави або заселюють їх разом з иншими".[25] Челлєн підкреслює сильно орґанічність держави, а не нації. Коли уживати терміну "орґанізм" виключно тільки для означення "орґанізованости", тоді — як зазначено вже вище — сей термін означає тесаме, що "механізм" і ужиттє його говорить дуже мало. Але в науці уживається сього слова не в тому первісному значінню, а власне, як протиставленнє до механізму. Не зважаючи на неясність та иноді прямо містичну закраску, яку надається сьому слову, воно має всежтаки свій конкретний зміст. Воно підкреслює власне стихійність, якою виникло та держиться далі суспільство, його не штучний і не механичний характер, обставину, що воно не служить ніякій зовнішній, посторонній цили, але само в собі находить ціль свойого істнования, як кожда жива одиниця. Отож, коли уживати слова орґанізм в

23. "Der Staat als Lebensform", стор. 116.

24. Renner, цит. тв., стор. 7, 9, 35, 69, 100, 101 і сл., 130.

25. Renner, цит. тв., стор. 67.

сьому розумінню, то тільки націю, а не державу можна назвати орґанізмом, бо піднесені тут риси орґанізму, се прикмета спільноти, а не спілки. Попереджуючи розгляд питання про відносини між нацією і державою, вже тут треба зазначити, що протиставлення обох, це протиставленнє нації — орґанізму держави, механізмови, а не навпаки.

Невидержаність становища, про яку згадано, доводить до помилкових висловів не тільки про суть національного суспільства, але і про конкретні прояви його життя.

Стихійний характер волі, яка творить національну спільноту, заключає в собі її араціональність. Вже висше вказано на значіннє сього моменту взагалі — тут приходиться вказати, як він характеризує зокрема націю.

Свідома воля, се воля спрямована до означеної ціли. Через се ся воля є предметово означена, вона є обмежена сею ціллю і не сягає поза неї. Стихійна воля не знає ціли, вона має тільки напрям; через те вона не знає обмежень, які істнують для першої. В царині суспільного життя се має далекосягле принціпіяльне значіннє. Як чинник суспільних обєднань, свідома воля може переводити обєднання обмежені до означеної ціли чи цілей. Стихійна воля не знає таких обмежень, вона обєднує для самого обєднання людей не in abstracto, як носіїв означених інтересів, не людей в означеному напрямі їх діяльности, але конкретних, живих людей, нічого з них не полишаючи поза межами обєднання. Як в неґативному відношенню до людей, свідома воля знає "противника", який поза межами конфлікту остає для неї байдужим, так в позітивному, вона входить з ним як союзником в стичність теж тільки в межах спільної ціли. А стихійна воля бачить в першому випадку "ворога" в цілій його особовости — в другому "свого" теж в цілости, а не тільки в означеній та обмеженій сфері.

Усе те відноситься до нації як типової спільности.

Національне обєднаннє се не обєднаннє для означеної ціли, отже воно не є обмежене річево сею ціллю. Воно розтягається, або має тенденцію розтягатися на цілу людину, не полишаючи ніякої необнятої собою сфери її життя. "Ідеалом є все: нерозірвана національна спільнота життя в усіх сущних цілях буття"[26]

26. Meineke, Weltbürgergrtum und Nationalstaat", стор. 11.

— каже Майнеке, а Рімелін каже про приналежність одиниці до ріжних суспільних звязків: "але наша душа все відчуватиме занепокоєння і болітиме по причині такого поділу та заломання нашого построю; її товаришом буде все тиха туга за повною, одноцілою життєвою спільнотою. Перед нею буде все ідеальною метою центральна, обіймаюча всі цілі життя ґрупа".[27] Се бажаннє та стремліннє випливає із самого єства нації, як спільноти. В житті воно не все здійснене. В міру поступленої раціоналізації і само почуваннє зрікається з усяких областей, заявляючи, що до них "незаінтересованність" з боку нації. Так сталося подекуди з реліґією — але далеко не скрізь та не всюди. В принціпі нація, як "одиниця в потенції" (Челлєн), як "макроантропос" (Майнеке) каже про себе: "homo sum et nil humanum alienum a me esse puto".

Томущо нація є твором психольоґії, а не витвором раціонального думання, то і значіннє "інтересу" є для неї инакше, як для доцільно утворених спілок. Для останніх має інтерес безпосереднє ˊа рішаюче значіннє — він рішає про цілі, для яких утворюються спілки, отже про їхнє утвореннє та межі. Для утворення спільноти значіннє інтересу посереднє: інтерес впливає на витвореннє спільноти тільки шляхом витворювання настроїв та почувань і тільки в міру того, як витворює їх. Він пособляє її створенню, або спиняє його в міру того, як впливає на стихійне, араціональне національне почуттє. Раз виникши, спільнота стає до певної міри вже незалежною від впливу інтересу.[28] Навпаки, тепер вона рішає про істнуваннє нових інтересів, яких вона сама стає носієм. Зокрема економічні інтереси мають для справи нації таке власне значіннє. Сам факт істнування спільних або суперечних економичних інтересів та само зрозуміннє сього факту може безпосередньо дати почин до створення суспільности-спілки. Для створення нації він не вистарчає. Тільки там, де на тлі викликаної економичними противенствами боротьби витворилася відповідна психольоґія, стихійна воля становить звязану цілість-спільноту, тільки там виникла нація. Вона виникає на тлі економичних інтересів, а не як їх безпосередній вислів.

27. H. Rümelin, "Über den Begriff des Volkes", (Aufsätze, I. 103).
28. Fr. Lenz, "Staat und Marxismus", 1921, стор. 39 і слід.

Два приклади, в яких економичний підклад виступає явно, доказують се. З одного боку, Північна Америка. Економичний конфлікт з метрополією довів Сполучені Держави до розриву з нею. Але не через противенство інтересів виникла американська нація. В першу чергу викликає воно бажаннє та спроби полагодити конфлікт інтересів не розриваючи звязку з метрополією. Що се було засаднично можливим, сьому доказом історія инших анґлійських кольоній, які находилися та находяться досі в положенню, в основі не инакшому, як положеннє Сполучених Держав в XVIII століттю. Помимо сього Канада і Австралія не пішли шляхом відірвання від метрополії. Економичні їх інтереси не покриваються з інтересами Великої Британії, а через відмінні умовини життя витворюється в них окремий людський тип, окрема обєктивна "народність". Але через доцільну та послідовну політику, субєктивний процес не йде в них по лінії відділення. Противно, помічується еволюція анґлійського патріотизму в напрямі поширення його на всю величезну імперію, так як колись поширилося було горожанство Риму. Бодай покищо, ся течія затісняє субєктивну єдність названих кольоній з метрополією.[29] Усе те доказ, що не сама протилежність інтересів з метрополією зродила окремішність американської нації. Зродила її щойно боротьба, що виявилася неминучою проти непримиримого становища Анґлії. Її суспільно-психічним продуктом є почуттє своєї субєктивної окремішности від метрополії, його висловом, бажаннє не тільки улаштувати вигідно для себе свої відносини до неї, але стати супроти неї політично-самостійними.

Так виникла нова нація. Замітне, що виникла покищо без обєктивної основи, яку дає окрема "народність". Окрема американська народність зродилася щойно пізнійше, як доповненнє психольоґічного процесу, якого початком неминуче була боротьба за самостійність американських Сполучених Держав. Так спілка перетворилася в спільноту, держава дала почин до утворення нації. Другий приклад, більш наглядний, бо приклад недокінченого процесу, представляє Бельґія. Тільки спільний економичний інтерес удержує єдність країни, заселеної двома ворожими собі та більш менш рівно сильними націями. Він настільки сильний, що хоронить державу від розпаду — але далі

29. K. Kjellén, "Die Großmächte und die Weltkriege", 1921, стор. 89, 96 і слід.

не сягає його сила. Усі спроби та зусилля витворити одну "белґійську душу" та спільну батьківщину остали без успіху. Г. Шарріо, який присвячує історії сих зусиль три перші розділи своєї цікавої книжки про Бельґію, змушений заключити: "Нема бельґійської душі, але є бельґійська свідомість".[30] Причому розуміє він сю свідомість, як "здоровий розум, сучасну форму античної мудрости".

З другого боку, нація сама стає центром інтересів. Раз заістнувавши, вона справляє, що противні собі економічні інтереси зводяться до спільного знаменника, або інтереси однакові росходяться відповідно до приналежности їх носіїв до одної, або до ріжних націй. Так економичні інтереси б. Росії ділилися територіяльно; і зовсім певно інтереси України йшли в розріз з економичними інтересами корінної Росії. Помимо сього, істнував інтерес російського капіталу як окремий, спільний цілій Росії. Згадані суперечности інтересів не встигли поділити російської буржуазії на національно ворожі табори, вона почувала себе російською також на терені України. З другого боку, в Галичині інтереси польської та української буржуазії були обєктивно однакові — а одначе молода і слаба ще українська буржуазія не тільки з польською не зливалась, але находилася з нею в гострій боротьбі. І взагалі, в міжнародніх відносинах виступають "національні" економичні інтереси, себто інтереси тих самих економично-пануючих кляс різних націй, як окремі інтереси. Се вказує, що нація є тим центром, довколо якого економичний інтерес кристалізується в окрему цілість. Вона рішає про те, що на арені світа появляється субєктивний інтерес пр. анґлійського, французького чи німецького капіталу, як окремий чинник. Натомість "обєктивні" економичні інтереси хоча й мають для народження нації безперечне значіннє, але те значіннє тільки посереднє.[31]

Що сказано про економичні інтереси, відноситься до всіх инших. Вони всі мають на створеннє нації посередній вплив та значіннє. Але раз народившися, нація як спільнота стає самостійним їхнім центром та носієм. Вони стають, або можуть стати

30. Henri Charriaut, "La Belgique moderne", Paris, 1910, стор. 75.

31. Питання про значіннє економичного інтересу для життя нації поставив в осередку своєї книжки Юліян Бачинський, "Україна Ірредента", 1895, ст.66 і сл.

інтересами нації. А томущо нація по своїй істоті обіймає цілих людей з "усім що людське", вона може признати кождий без виїмку інтерес за свій. Через те принціпово недопутимо і практично безвиглядно означати якунебудь сферу інтересів як "національну", а инші признавати за положені поза межами її заінтересовання. Конкретно може нація не проявляти в даному напрямі ніякого заінтересовання, але се буде все тільки випадковим; викликаним спеціяльними умовинами. Тесаме питаннє, яке в однім випадку лежить поза межами інтересів нації, в другому може бути предметом її найживіщого заінтересовання. Так, релігійне питаннє не будить ніякого національного інтересу для Французів, Анґлійців і т. д., але воно має велике значіннє пр. для Ірляндців, Хорватів, Поляків, для Німців на їхній східній періферії, для Греків[32] та для Українців. Дрібні самі по собі питання азбуки, правопису можуть набрати в даних умовинах значіннє великих національних питань.

A priori про ніякий інтерес не можна сказати, що він не стане колись національним. Таку помилку робить м. и. Реннер — всупереч власному своєму розумінню нації як спільноти. Він каже: "Національним інтересом є такий, який можна відділити орґанізаційно від економичних та суспільних загальних інтересів: феодальний великий земельний власник уважає себе членом чеської нації, а одначе сидить разом з німецьким великим земельним власником в земельному зїзді. Праський цукорник не перестав бути Чехом, коли спільно з німецькими цукорниками старається боронитись перед подорожіннєм свого засобу продукції".[33] Безперечно, ані великий земельний власник, ані цукорник не перестають в цім випадку бути Чехами. Але се не доказує зовсім, що можна національний інтерес відділити орґанічно від економічних та суспільних. Якраз наведений примір доказує, що се неможливе. Власне земельне питаннє має для ріжних націй, в тім числі і для Чехів, першорядне національне значіннє та становить один з найживіших національних інтересів, як пр. для Українців.

Нема ніяких своєрідних "національних інтересів", які відповідалиби пр. економичним, політичним чи якимнебудь иншим.

32. A. Heisenberg, "Neugriechenland", 1919, стор. 110.
33. "Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", стор. 70.

Національність не є обєктивною прикметою, як економічне життя, культура і т.п., по якій можнаби ділити інтереси на ріжні їх роди. Нація се субєктивний центр, що як такий має власні інтереси і то в основі та потенціяльно інтереси всіх можливих родів. Можна, таким чином, говорити про національні інтереси тільки в значінню "інтересів нації", а не в значінню окремого рода інтересів. В такому значінню говорить про інтереси нації Житловський.

На його думку, нація "то гурт осіб, що протягом багатьох поколінь розвязав усі культурні завдання людства для себе, при чім деякі з них розвязав він инакше, ніж то роблять инші гурти людей, з котрими він стрічався, або порівнюється, наслідком чого в нім виробилися окремі, "національні" форми творчости"[34] Сим "моментам, що складають істоту національности, відповідають три ріжні роди національних інтересів: інтереси національної незалежности, інтереси національних творчих "форм".[35] Се інтереси, яких предметом є незалежність, відріжненнє від чужих та розвій власної творчости. Не зважаючи на неменклятуру та на "емпіристичне" розумінне нації Житловським, він говорить не про окремі "національні" інтереси, але про інтереси нації як індивідуального їх носія. І всі три роди інтересів можна звести до одного: "інтереси" зберегти та розвинути свою індивідуальність.

Недобаченнєм або недоціненнєм сього основного факту є доволі поширений поділ націй на "культурні" та "політичні".[36] В його основі лежить погляд, що істнують два роди національних інтересів, культурно- та політично-національні, та що нація може вдоволитися тільки одним з них, стаючи, таким чином, або культурною, або політичною нацією. Історично сей погляд був пануючим в Німеччині на переломі XVIII та XIX століття.[37] Але власне історія Німеччини доказує, що се розрізнюваннє було з одного боку, тісно звязане з панучими політичними відносинами, чужою інвазією та політичним поділом Німеччини, з другогож, що воно було тільки проявом незрілости національної ідеї

34. "Соціялізм і національне питаннє", стор. 30.

35. Тамже, стор. 31.

36. Fr. J. Neumann, "Volk und Nation", 1888, стор. 132, 140. A. Kirchhoff, "Zur Verständigung über die Begriffe Nation und Nationalität", 1905, стор. 52 і сл. Meinecke, цит. тв., стор. 3.

37. Meinecke, цит. тв., розділи III-X.

та неповного її розуміння. Життє Німеччини блискуче перейшло до порядку під сим поділом. І власне твір Фіхте, з його наскрізь культурницькою концепцією нації,[38] став так дуже сильною зброєю для здійсннння політичних ідеалів німецької нації — її визволення та її політичного зєднання.

Така конечність, а заразом помилковість поділу націй на культурні та державні стає очевидною, коли тільки взяти під розвагу значіннє вислову "культурна нація". Не можна розуміти під ним чого иншого, як нарід, що має ріжну від инших культуру, при чому йде, очевидно, не тільки про так зв. матеряльну, але теж, і то в першій мірі, про внутрішню, духовну культуру. Отож духовна культура се не що инше, як внутрішня прикмета, внутрішня індивідуальність, яка проявляється в життю народа. Натомість державність, се не внутрішня прикмета, але суспільна установа. Не можна протиставити державности — культури, бо се не однородні поняття. Державність нації не є протиставленнєм її культурного життя. З одного боку, вона є проявом і витвором культури, з другого, вона як орґанізація влади дає можливість впливати на життє, вливати його в свідомо бажані форми, розвивати творчість, в найважніших його напрямах — а все те не відбувається поза культурою, але становить її вислів та розвиває її. Значить, і нація, і держава живуть культурою. Якеж значіннє може мати розрізнюваннє поміж культурною та державною нацією, коли "культурними" є обі? Очевидно, йде тут мова тільки про державні та недержавні нації. Питаннє можна поставити тільки так: чи може недержавна нація відректися від державницьких стремлінь?

Коли розуміти культуру як внутрішню індивідуальність нації, то се питаннє значить тільки: чи може нація зректися проявляти свою культурну індивідуальність в усіх тих напрямах життя, в яких іде діяльність держави? Досить вказати на вагу таких напрямів державної діяльности, як її творчість в царині права, освіти, господарського життя, щоби мати відповідь. Культурне життє, яке розтягалосяб на всі сі напрями булоб життєм неповним, скривленим, без глибокого змісту та без вигляду на розвій.

38. "Reden an die deutsche Nation", бесіди 4, 5, 7, та головно 8.

Розумів се добре "культурник" Фіхте. В дванайцятій своїй бесіді він говорить спеціяльно про літературу: "яка се може бути література, література народу без політичної самостійности? Чогож бажає розумний письменник і чого може він бажати? Нічого иншого, як тільки встрявати в загальне та публичне життє та перетворювати і переробляти його на свій образ; а коли він не хоче всього сього, тоді вся його мова є порожнім звуком для подразнювання лінивих ушей. Він хоче первісно та з глибини душевного життя думати для тих, що так само первісно ділають, т. є. правлять. Тому він може писати в такій мові, якою думають також ті, що правлять, в мові, в якій правиться, в мові народу, що творить самостійну державу. Якаж мета всіх наших зусиль навіть в найбільше абстрактних науках? Нехай, що найблища мета сих зусиль розвивати науку від покоління до покоління та удержати її в світі; але для чого мається удержувати її? Очевидно, для того, щоби в слушний час впливати на загальне життє та весь людський лад. Се є їх остаточна мета; посередньо отже, нехай аж в далекому майбутньому, служить кожде научне змаганнє державі. Коли вона знехтує сю мету тоді гине все її достоїнство та її самостійність. Але хто має перед собою сю мету, мусить писати в мові пануючого народу".[39] Хоч сей уступ, як усі "бесіді", має передовсім проґрамовий характер, він містить вірний, також з точки погляду теоретичного пізнання, погляд. Практична неможливість для нації замкнутися в межах тільки культурних інтересів випливає з самої її істоти. Незалежно від якихнебудь міркувань, нація, оскільки вона справді нація, мусить проявити тенденцію запанувати над своїм життєм в усіх його напрямах.

Се стремліннє стрічається з боку політичної практики з ріжнородною оцінкою. Для політично пануючих націй представляє воно небажаний прояв, оскільки відноситься до визвольних змагань поневолених націй. Зовсім незалежно від сього його відношення до світа істнуючих політичних інтересів, треба признати се стремліннє природним та випливаючим із сути феномену нації. Се і признає теорія, хоча не без виїмків. Так каже один з сучасних дослідників проблєми: "На означеному ступені свойого культурного розвою, змагає кождий обєднаний мовою нарід до ондоцілої орґанізації і через те уважає кожде обмеженнє сеї

39. "Reden an die deutsche Nation", стор. 205.

орґанізації як обмеженнє своєї волі. Коли нарід досяг єдноти мови та взаємин, домагається правової державної єдноти як природного доповнення". Нація є "психичним феноменом, що відповідає переведенню культурного стану в державний". Се "плутанина, коли ставиться побіч себе як рівноправні поняття" "культурна" та "державна" нація, коли в дійсности вони тільки ріжні стадії розвою того самого орґанізму, остання се "розвинена стадія" першої.[40]

Практична оцінка не може змінити істнування сього факту і практичній політиці не остає нічого, як тільки числитися з ним як з фактом. Не тільки в даному моменті, культурна нація все мусить переступити межі "тільки культурних" інтересів (Німеччина, Україна і т. д.), також і навпаки, політична нація переступить межі тільки політичної спільности (північна та південна Америка), щоби стати повною нацією. Обі катеґорії не є самостійними родами нації, а тільки станами її розвою, є формами нації, яка не розвинулася ще до кінця. Так розуміє їх і Бочковський[41] і тільки в такому розумінню розріжнюваннє між культурною та політичною нацією є оправдане.

4. Стихійний імперіялізм. Месіянізм. Рівнобіжною з сією універсальністю інтересів, які нація може признати за свої, йде можливість проявляти активність незалежно від істнування якихнебудь усвідомлених раціональних інтересів. З сього боку нація як спільнота пригадує одиницю. Як одиниця, так і нація підчинена діланню вітальних, араціональних гонів — інстинктів. Під їхнім впливом вона може як і одиниця просто "виживатися" в якомусь напрямі, не для осягнення якоїсь цілі, а виключно з внутрішньої, психольоґічної потреби.

На сьому тлі виростає і розвивається "безпредметовий", "чистий імперіялізм, що виступає незалежно від якоїнебудь конкретної причини... використовуючи так добре ту чи иншу нагоду". "Не так задля користей, які дає здобуттє і які є часто більше чим сумнівні, які також часто марнується неуважно, він цінить його, а тому, що воно є здобуттєм, успіхом, діяльністю. Тут не доводить до нічого поясненнє конкретними інтересами в

40. Dr. Ludo Moritz Hartmann, "Die Nation als politischer Faktor" ("Verhandlungen des 2. deutschen Soziologentages"), 1913, стор. 81-82.

41. Бочковський, цит. тв., стор. 30 і сл. Гляди м. и. Renner, стор. 89 і сл.

нашому розумінню. Противно, змаганнє волі побіджати само вимагає вияснення".[42] Для нащої теми вистарчить загальне не так поясненнє, як сконстатованнє, що як одиниця так і нація, стає центром не тільки інтересів, але і соціяльних почувань та взагалі психичних станів.

На сьому примірі імперіялізму виступає ясно ріжниця поміж стихійною та свідомою волею, поруч з ріжницею поміж спільнотою та спілкою. Імперіялізм державний є звичайно мотивований, скерований на означену ціль, згідну з інтересом держави, для пануючої її кляси. Але тоді, коли державна спілка є заразом спільнотою, або коли держава остає зовсім в руках фізичної особи — деспота, може вона проявляти також немотивований, "чистий" імперіялізм, бо тоді істнує психичний одиничний чи гуртовий центр, в якому родиться отсей стихійний гін, незалежний від ніякої доцільности.[43] Майже всі народи переходили, або переходять в своїй історії такий період імперіялізму. Колиж мати на увазі специяльно національний імперіялізм, то неможна не помітити одного: що він проявляється найяскравіше тоді, коли нація вступає в стадію довершення свого внутрішнього формування. Блище про се буде мова далі. Тут треба згадати тільки про сей біольоґічний феномен: Анґлія в час Кромвеля розпочинає національний наступ на Ірляндію, Франція в час великої революції і так само Росія в періоді своєї великої революції розвивають безмежний імперіялізм, якого елєменти без сумніву є араціонального, чисто стихійного характеру. Сей характер скривається за конкретні гасла та кличі, які намагаються мотивувати завойовницькі затії, але їх дійсний характер не знаходиться з сими спробами в ніякому звязку.[44]

Зовсім тотожним по своїй соціольоґічній сути з національним імперіялізмом є прояв, охрещений назвою месіянізму. Се є

42. Josef Schumpeter, "Zur Soziologie der Imperialismen", 1919, стор. 5.

43. Тамже, стор. 18 і сл.

44. Література на тему імперіялізму дуже широка. Нас інтересує тут питаннє імперіялізму тільки остільки, оскільки воно кидає світло на явище нації. Для сього інтересна не так теоретична література про імперіялізм, як визнання практичних політичних діячів — імже ність числа. Дуже щиро висказує зазначену тут психольоґію м. ін. Theodore Roosevelt, "Die Moral der Individuen und der Nationen", deutsche Übersetzung v. J. Sachs, 1909, стор. 16 і слід.

переконаннє про окрему, виїмкову ролю, про спеціяльну історичну "місію", яка припадає на долю власної нації та робить її "вибраним" поміж иншими народом. Як при стихійному імперіялізмі так і тут се переконаннє, чи властиво віра прибирає ріжні мотиви і проявляється в ріжних формах — і як суть стихійного імперіялізму так і суть месіянізму є від сих форм та узасаднень незалежна та має наскрізь стихійний характер. Тут як і там стихійно проявляється життєва сила, енерґія, самопевність спільноти не тільки в моменти успіхів та підйому, але також в часи лихоліття та невдач. Предтечі модерних націй, народи старого світу знали сього рода концепції: Жиди уважали себе вибраним народом, а Греки протиставляли себе "варварам" з такоюж вірою в свою вищність над усіма другими народами. В XIX століттю, разом з "національним відродженнєм", підіймається в Европі могучо хвиля національного месіянізму особливо в Італії, Німеччині та у Славян — Поляків, Москалів, Українців. В сей тон ударив Лєонарді в славній "Оді до Італії". В Німеччині вже Шіллєр проголосив, що "кождий нарід має свій день в історії, але день Німців є жнивом усіх часів". Тесаме проповідувала німецька романтика устами Новаліса і Фр. Шлеґеля, те саме висказував Фіхте і правник Савіпі і ціла плеяда письменників першої половини XIX століття.[45] На сьому тлі виросла велика фільософічна концепція Геґеля і Карл Маркс не був вільний від впливу сього німецького месіянізму.[46] Польський рівнож як і московський месіянізм XIX століття є загально відомими явищами. Український, крім численних уступів у Шевченка, найшов клясичний вислів у Костоморова "Книгах битія Українського Народу".[47]

В новій формі та з новою силою виявився національний месіянізм в найновіщі часи там, де з точки погляду абстрактної льоґіки найменш слідби було його сподіватися: в революційній Росії.

Його поява така характеристична, що треба навести її просто як "шкільний приклад", а якому стихійність національних почу-

45. Meinecke, цит. тв. P. Joachimsen, "Vom deutschen Volk, zum deutschen Staat", 2. Aufl. 1920, стор. 33 і слід.

46. В. Левинський, "Соціялістичний інтернаціонал і поневолені народи".

47. Надруковані в журн. "Наше минуле", 1918 та окремою книжкою в "Новітній бібліотеці", 1921.

вань, їх глибоке єство проявляється не зважаючи на свідому волю і ставлені нею цили. Ніколи розумова концепція політичного руху не була так ріжною від його психичного змісту, як ідеольоґія принята російською революцією від психольоґії національного месіянізму. Французька велика революція голосила права нації, націю уважала носієм прав, за які боролася (народня суверенність) і героєм революційної боротьби. Російська революція поклала в основу своєї ідеольоґії право трудового люду всього світа і сей люд, всесвітній пролєтаріят, признала своїм героєм. Сей герой російської революції, се льоґічно запереченнє думки про "націю", як замкнену субєктивну цілість. Льоґічно ідеольоґія всесвітньої соціяльної революції ділить людство не на нації, тільки на борючіся суспільні кляси, з яких кожда, без огляду на національні межі всесвітня одноціла спільнота. Такій концепції відповідавби послідовно тільки психічний прояв клясового, а не національного месіянізму. Колиж сталося инакше, то се доказ непереможної сили стихії. Вона не вяжеться з формальною, розумовою льоґікою. Вона — прояв сил, що ділають "причиново" по законам гуртової психольоґії. Через се власне національний месіянізм російської революції особливо інтересний і заслуговує на те, щоби приглянутися йому блище.

Проґрамово своїми політичними кличами революційна Росія пірвала всі звязки з минулим; одним із перших її вчинків було відреченнє від почувань старої, "національної" Росії з усіма її побажаннями та стремліннями. "Товарищъ, винтовку держи, не трусь! Пальнемъ-ка пулей въ Святую Русь"[48] — було домінуючим тоном революції. А стихійно, шляхом нестримного біольоґічного процесу, стара російська національна спільнота не то, що не розпалася під ударами революції, але безперечно скріпилася, поглибила свою самосвідомість та розвинула нечувано свою життєву енерґію. Революційний месіянізм, яким надихані твори найвизначніших поетів російської революції, — а власне поезія найбільш безпосередній, отже і найщирійший та найвірнійший вислів дійсних настроїв та почувань — є в своїй істоті щиро та глибоко національним. В сьому напрямі не може бути ні тіни сумніву.

48. Александръ Блокъ, поема "Двѣнадцать", стор. 57, в вид. "Скифы", 1920.

"О Русь, Приснодѣва, поправшая смерть!"[49] захоплюється Есенін і кличе земляків: "Ей, Россіяне! Ловцы вселенной. Неводомъ зари, зачерпнувшіе небо — трубите въ трубы!".[50] Чиж се не стара пісня про вибраний нарід? Подібно відзивається Клюєв: "Китай и Европа" і "Сьверь и Югъ"

"Сойдутся въ чертогъ хороводомъ подругъ,
Чтобъ Бездну съ Зенитомъ въ одно сочетать.
Имъ Богъ — Воспреемникъ, Россія же мать".[51]

Росія тут і там, скрізь осередком, довколо якого обертаються події світу, скрізь вона месією, носієм нових правд, нового ладу не тільки для себе, а для всіх народів.

Найяснійше може висказує сю думку чи радше віру А. Бєлий. У вірші "Родина" він каже просто: "И ты, огневая стихія — Безумствуй, сжигая меня, — Россія, Россія, Россія — Мессія грядущого дня!" Тойже поет в поемі "Христосъ воскресе" присвячує Росії ось які слова: "Россія, — Страна моя — Ты — та самая, — Облеченная солнцем Жена, — Къ которой — Возносяться Взоры... — Вижу явственно я: Россія, — Моя, — Богоносица — Побѣждающая змія...[52] Врешті у згаданого вже Блока в поемі "Скиты" національний месіянізм звонить напятою на найвищий тон струною національного самопочування, яке переходить нескрито в стихійний національний імперіялізм. Росія на рубежі двох світів, Европи та Азії, Росія рішаюча про вислід віковічного бою між ними обома — Росія, що вибивається отсею спеціяльною місією на тлі усього світу, се тема поеми. Але головне в ній не питаннє, як сповнить Росія сю свою місію. Вона може виконати її так або инакше — для Блока найважніще не се. Для нього головне, що се власне Росії припала отся рішаюча роля, що Росія держить в своїх руках долю світу, що вона непобідима.

"Мильоны — васъ. Насъ — тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь съ нами!
Да, скиты — мы. Да, азіаты — мы,
Съ раскосыми и жадными очами!"

49. Сергъй Есенинъ, "Триптихъ" (Изд. "Скифы"), 1920, стор. 8.
50. Тамже, стор. 27.
51. Н. Клюевъ, "Пъень солиценосца" (Изд. "Скифы"), 1920, стор. 7.
52. Андрей Бълый, "Христосъ воскресе" (Изд. "Скифы"), 1920, стор. 57.

Так починається поема. І не в історіософії, а власне в сих словах лежить її сущний зміст: се визов Европі, диктований почуттєм своєї окремішности, почуттєм істновання Росії як окремої субєктивної цілости та почуттєм її нічим неодолимої сили. "Скифы" се стихійна маніфестація стихійної життєвої сили російської національної спільноти, голос російської нації.

Месіянізм як основний тон у найвизначнійших поетів російської революції підносить критик Іванов-Разумнік в статті, під характеристичним заголовком "Россія и Инонія".[53] В сій статті, а більше ще в статті "Испытанія въ грозѣ и бурѣ"[54] Іванов-Разумнік стає сам речником учення про Росію-Месію. Особливо інтересна друга з названих статтей. В ній виводить автор генезу думок, висказаних наведеними тут поетами, особливо ж генезу "Скифів". І не помиляється, вказуючи на жерело, з якого вийшли "Скифи". Се те саме жерело, з якого брав Пушкін натхненнє, пишучи "Клеветнікам Росії", з якого пив Тютчев, яке дало Вол. Соловйову натхненнє для "Панмонголізму", "Дракона" і "Трьох розговорів".[55] Так є, помимо всіх ріжниць викликаних зміненими обставинами. "Два вороги стоять лицем в лице: московський 'скит' і европеєцьміщанин, нова Росія і стара Европа. І як що має Росія місію, то ось вона: розірвати з середини старий світ Европи своїм 'скитством', своїм духовним та соціяльним 'максималізмом' — зробити те саме, що колись старий світ зробив в противному напрямі з духовним та соціяльним максималізмом християнства. Старий світ увійшов в се 'варварство' та розірвав його з середини: він оміщанив собою християнство. І ось тепер місія нової Росії — напоїти духом максималізма 'культурний' старий світ"[56] Так доповняє критик, думки поетів. Правда, він застерігається, що як "скити" так і "міщане" є інтернаціональні. Але се застереженнє не в силі закрити національного і то суто національного жерела, з якого пливе весь російський месіянізм. На протязі століття лишився він незміненим по суті, помимо змінених, а то і навідворот перевернутих відносин. І ся власне обставина показує, що він узасаднений не ними, не річевою раціональністю, а пливе

53. Изд. "Скифы", 1920.
54. Изд. "Скифы", 1920.
55. "Испытанія", стор. 23 і слід.
56. Тамже, стор. 37.

з субєктивного стану спільноти, є проявом її араціональної стихійної волі. В сьому напрямі, справді "національні прояви, се прояви експанзії".[57]

Можність мати і проявляти таку власне волю характеризує націю виразно як стихійний, біольоґічний твір, як "спільноту" в описаному вище техничному значінню сього слова.

5. Ексклюзивність нації. В звязку з експанзивним характером нації та з обставиною, що вона — се субєктивна спільнота людей, а не спілка для означених обєктивних цілей, є її ексклюзивність. Межі спілок можуть перехрещуватися безконечно, а приналежність одиниці рівночасно до кількох спілок є правилом. Натомість нація, як кожна спільнота не може ділитися своїми членами з иншими націями. Вона домагається їх виключно для себе. Погляд, що можна належати рівночасно до двох або й більше націй не дається погодити з поглядом, що нація се спільнота. Він може вирости тільки на ґрунті атомістичного розуміння нації або розуміння її як спілки. Таку можливість признає Мізес. Він уважає навіть звичайним явищем, що люде належать рівночасно до двох націй. Він каже: "Такий випадок не заходить вже тоді, коли (хто) говорить двома мовами, але тільки тоді, коли він опановує дві мови до того, що в кождій з них думає і говорить та присвоїв собі цілком спосіб думання, яким відзначається кожда з них".[58] В дійсности такий випадок бувби приміром культурного, а не національного утраквізму дотичної одиниці. Національно така одиниця мусілаб або рішитися пристати до одної з націй,[59] або лишиласьби національно-індіферентною, в ніякому випадку не моглаб вона бути дійсно членом обох націй.

Ся ексклюзивність нації як суспільної спільноти, проявляється не тільки супроти инших націй. Її помітно скрізь, де нація стрічається з іншою якоюнебудь спільнотою. Так поміж нацією і родиною існує свого рода тихий конфлікт суперництво, таке само, як поміж людством, в розумінню найширшої спільноти, та

57. Johannet, цит. тв., стор. 120.

58. L. Mises, "Nation, Staat und Wirtschaft", 1919, стор. 11.

59. Клясичним приміром сього є голосний в своїм часі "перехід" Костя Сроковського, культурного українсько-польського утраквіста, до польського національного табору. Сроковський, який був українським письменником, став відтак видним польським політиком та письменником.

нацією або родиною (Слова Христа, що усі люди є однаково братами). Сеї обставини не слід забувати при оцінці відношення до національної справи з боку соціялізму. Не тільки соціяль-демократія,[60] але усі соціялістичні партії та концепції[61] відзначаються неґативним відношенням до нації. Безперечно, це відношеннє випливає з раціоналістичного становища, спільного всім соціялістичним системам, яке теоретично не може погодитися з таким виразно араціональним явищем, як нація. Але крім сього теоретичного мотиву ділає тут ще другий. Соціялізм є не тільки теорією. Він є кличем боротьби — а в боротьбі не вистарчає сама розумова солідарність. Її учасники з практичною конечністью мусять злитися з собою психично в одну цілість, мусять ставати "спільнотою". Борючийся соціялізм мусить стреміти до обєднання своїх борців в спільноту. А томущо кожда спільнота з природи своєї є екслюзивною, то кожда конкуруюча з соціялістичною спільнота, ставала для соціялізму небажаною.[62]

Се є соціольоґічна основа, на якій виростало нехтуваннє національних справ соціялістичним світом. Се нехтуваннє було безпосереднім висловом суперництва двох спільнот, психольоґічною реакцією на невигоди і труднощі, які приносило для соціялізму, течії по своїй сути космополітичної, істнуваннє національного питання. Життє показало, що шлях нехтування не є шляхом, що веде до усунення сих невигод. А тому що усуненнє їх лежить глибоко в інтересі соціялізму, то теоретична і практична розвязка національного питання мусіла стати черговим його завданнєм. Се завданнє лежить м. и. в тому, щоби признавши істнуваннє націй як факт, зневтралізувати відємні наслідки конкуренції між національними спільнотами і міжнародньою спільнотою борців соціялізму.

60. Masaryk, "Nova Evropa", стор. 100 і слід. В. Левинський, "Соціялістичний інтернаціонал і поневолені народи" , стор. 19. Див. "Socialni demokracie a otazka narodnostni", Praha.

61. Anton Menger, "Neue Staatslehre", 1903, стор. 48 і сл.

62. Robert Michels, "Die historische Entwicklung des Vaterlands-gedankens (Verh. d. 2. deutsch. Soziologentages), стор. 170 і слід.

IV. ДІЙСНЕ ЗНАЧІННЄ "ОБЄКТИВНИХ" ПРИКМЕТ НАЦІЇ.

І. Раса. Теорія, яка бачила єство нації в її "обєктивних" прикметах визначається з методольоґічного боку некритичним емпіризмом. Вона вдоволяється самим поміченнєм, що чинники раси, культури, зокрема мови, повторяються по правилу в суспільнім феномені названім "нація". На основі сього помічення, незважаючи навіть на прогалини в сій правильности, утотожнює вона сам феномен з отсими обявами, в товаристві яких він звичайно виступає. Отож се не вистарчаючий метод. Поміченнєм не кінчиться завданнє науки. Не вистарчає само надаваннє назв та рубрикованнє досвіду, але належить перш усього провірити, в чім його істота.[1] Так треба віднестися критично і до вгаданих висше помічень і запитати, в чому лежить суть звязку між нацією з одного, та расою, культурою і т. д. з другого боку. При тім треба для кождого з сих чинників ставити се питаннє окремо і окремо рішати його, бо инакше погрожувалаб небезпека неоправданої ґенералізації.

Вже вище сказано, що раса се не обєктивний крітерій нації.[2] Помимо сього, елємент раси не є для життя нації байдужим. Не будучи творчим чинником в тому розумінню, що істнуваннє расових окремішностей рішалоб про народженнє та істнуваннє нації, чинник раси має, без сумніву, значіннє для життя нації. Істнуваннє расових окремішностей не можна заперечити, а раз признастся їх, то муситься признати, що фізична та моральна якість одиниць, з яких складається суспільство, мусить впливати і на його якість як гуртової цілости. Так внутрішнє життє нації, як і її доля в зносинах з другими, безперечно є залежні від расових прикмет. Усе, що сказано про значіннє расового чинника для держави,[3] відноситься і до нації. Разом з иншими раса впливає на те, як нація живе. На сьому тлі виникають питання наскрізь практичного для нації значіння: як зберегти себе перед фізичною

1. W. James, "Pragmatismus", Leipzig, 1908, стор. 107 і сл.
2. Dr. Em. Redl. "Rassové theorie a narod", Praha. 1918, стор. 15 і слід.
3. Див. м. и. Kjellen, цит. тв., ст. 94 і сл. "Grundriss zu einem System der Politik", 1920, стор. 81 і сл. "Die Großmächte und die Weltkrise", стор. 11, 27, 38, 59, 82, 113, 137, 158. Dr. Jindrih Matiegka, "Plemeno a narod", Praha, 1919, стор. 12 і слід.

кволістю, якими засобами піднести расові прикмети своїх членів, питання популяційні і т. д. Між ними займає видне місце нерішене досі питаннє про наслідки расового перемішування і т. д. Дехто з учених йде так далеко, що уважає сам тільки расовий момент рішаючим для долі нації.[4] Сього рода питання лежать поза межами нашої теми. Для неї вистарчить тільки зазначити, що для кождої нації, має побіч инших і расова проблема своє практичне значіннє.

Натомість для питання про істоту нації важна расова проблєма в иншому звязку. Треба сконстатувати ось яке цікаве явище. В історії кождої майже нації стрічаємо оповіданнє про спільне її походженнє звичайно від означенної людини, бога чи героя. З дивною точністю повторяються сі оповідання та вірування, скрізь вються червоною ниткою через раси та суходоли.[5] Конкретний їх зміст зміняється в залежности від умовин, типу та степени культури, але сущним і постійним в ньому є все віруваннє, в спільне походженнє, а значить і кровний звязок усіх членів даного суспільства. Трайчке каже про се явище: "звязок права мусить відчуватися заразом як природний, даний самою спільнотою крови, звязок; дійсним або мнимим спорідненнєм, бо щодо сього, находяться народи в дивних ілюзіях. Мало що не всі благородні народи, як Атонці, називають себе майже усі помилково туземцями та чваняться, що є чистокровними. Власне державотворчі породи є сильно перемішаними, як Римляне та Антійці".[6] Так отже правильність яку помічуємо відносно звязку між нацією та расою є иншого рода, як голосить расова теорія. Не йде в ній про обєктивний звязок між явищами нації та раси, а виключно про субєктивний. Не обєктивне істнуваннє окремої раси вяжеться з істнуваннєм нації, тільки субєктивне переконаннє, яке живе в нації, про окрему, власну расовість. "Почуттє є всім. Почуттє раси у власній груди установляється найвищим суддєю", каже Оппенгаймер про Шамберлєна[7] А се "почуттє" та переконаннє таксамо як і його практичний успіх та практичне

4. Gustave le Bon, "Les lois psychologiques de l'evolution des peuples", 1895. "La psychologie politique" (Paris, Flammarion).

5. R. Johannet, "Le principe der nationalités", 1918, стор. 45 і слід. 204 і слід. 290 і слід. 365 і слід.

6. H. v. Treitschke, "Politik", B. I., 1913, стор. 278.

7. "Die Rassentheoretische Geschichtsphilosophie", стор. 116.

значіннє, є зовсім незалежні від його правдивости. Теорія "ясноволосої бестії", як типу німецької раси, теорія яка увійшла в інвентар націоналістичного німецького арсеналу, є звязаною якраз з рішучо неґерманськими антропольоґічно частинами німецької нації.[8] Трайчке, який цілим своїм світоглядом склоняється скорше до перецінювання значіння раси,[9] мусить констатувати: "Ніхто не схоче сказати про (сі) неперемішані ґерманські племена, що тут лежала державотворча сила Німеччині. Властивим носієм культури та провідником на шляху був для Німеччини в середньовіча південно-німецький нарід, що має сильну кельтийську домішку, а в новій добі історії перемішані з славянами північні німці. Тесаме відноситься в Італії до Пємонту. У Франції тільки ще в Бретонії мається чисту кельтийську кров". Але "ніхто не захоче приписати сьому народцеві (Бретонцям) державотворчої сили".[10] Правда, тут говориться скрізь про державну, а не національну творчість, але в звязку, в якому одно з другим обговорюється в "політиці", оба поняття зовсім зливаються.

Отож зовсім самостійно, зовсім незалежно від своєї правдивости, думка про спільне походженнє та окрему расовість повторяється правильно та має чимале практичне значіннє в життю націй. Роля таких думок в історії всіх майже народів настільки відома, що немає тут потреби окремо доказувати її. Ся правильність становить сама по собі факт, і теорія мусить віднестися до неї як до факту та запитати, в чому лежить її значіннє та що вона доказує.

Перш усього находимо тут ще один з доказів, що суть національної спільноти лежить не в обєктивному, а в субєктивному моменті. Але ся думка, про кровне спорідненнє членів нації, позволяє нам ще глибше вглянути в суть національної спільноти. Вона є безпосереднім висловом того, як нація, такби мовити, сама себе розуміє, а властиво відчуває чим в її очах є те, що робить з неї одноцілу суспільну одиницю — з якого жерела виводить само себе національне почуттє. А томущо жерело, з яким звязує себе якесь почуваннє, означає рівночасно і сам рід і

8. Інтересне з сього боку є твердженнє, що сам Ніцше є польського, а не німецького походження.

9. Див. цит. тв., стор. 271 і сл.

10. Тамже, стор. 219.

зміст сього почування, то посередньо одержимо і поясненнє самого змісту почування, про яке росходиться.

Коли майже кожда нація уважає себе не чим иншим, а безмежно пошириною родиною, то се значить, що почуттє національного звязку є по своїй сути поширеним почуттєм родинного звязку. Розуміється наслідком самого поширення на круг безмірно ширший від родинного, се почуттє є відповідно слабше. Вже Вольтер казав: "Чим більшою стає батьківщина, тим менше любимо її, бо ділена любов ослаблюється. Неможливо є любити щиро надто численну родину, яку тільки мало знаємо".[11] Тільки в деякі моменти "національного підйому" воно стає більше інтензивним, члени нації почувають себе "братами" і т.д. Але такі моменти збільшують тільки інтензивність національного почування, а не зміняють його істоти. Самож почуваннє, без огляду на ступінь свого напруження, є такимсамим, як "родинне". А тому що якраз родинне почуваннє в свойому первісному виді є тільки "поширеним еґоізмом", то такимжесамим є по своїй первісній натурі і національне почуттє. Воно є поширеннєм власного "я" на широкий, обнятий ним круг нації; поширеннєм еґоізму, а в парі з ним альтруістичним, злиттєм себе з нацією. Стихійність, чиста біольоґічність та араціональність національної спільноти виступає в цілій ясности власне в сьому навязуванню національної свідомости до спільного походження, в сьому основуванню себе на кровному звязку.

Висловом сеїж психольоґії національного почування є і мова. Терміни як "батьківщина", "родина", "ojczyzna", "Vaterland", "patrie", "patria", назви "рідної" чи "матерної" мови, всі вони навязують до родини — находячи її сферу найбільше підходячою для означення понять, що відносяться до життя нації. І само слово нація теж підкреслює момент родин, отже навязує до кровного звязку.[12]

І врешті, одинока яку маємо спроба дати фільософічну розумову і раціональну основу національному почуванню вказує теж на поширеннє власного "я", як на найглибший зміст любови батьківщини. Основна думка осьмої з "бесід до німецького

11. Michels, "Die historische Entwicklung des Vaterlandsgedankens", стор. 153.

12. René Johannet, "Le principe des nationalités", Paris, 1918, стор. 15.

народу" Фіхте, є така: "Чим є нарід в вищому значінню слова, та чим любов батьківщини". Одиниця находить в своїй нації поширеннє себе, а в безмертности нації власну безсмертність на землі. "Так було все... Що одушевляло благородних поміж Римлянами, ... до трудів і посвят, до терпінь та страдань за батьківщину. Вони сами висказують се часто і виразно. Се була їхня дужа віра в вічне істнуваннє їхньої Роми, та їх самопевне сподіваннє, що вони самі далі житимуть в сій вічности (Роми) у хвилях часу.[13] Правда, що дефініція нації, яку дає Фіхте не зводиться до самої тільки кровної спільности. Нація по Фіхте, се загал людей, що живуть з собою в суспільности та плодяться природно та духово, загал, що остає під якимсь окремим законом розвивання у себе божеськости.[14] Але в основі се всежтаки та концепція продовження власного життя одиниці в слідуючих по собі поколіннях — яка лежить в основі поняття родини і роду. Се та концепція тревалої спільноти спільнотою, що обіймає собою не тільки сучасне поколіннє, але й минулі і майбутні. І нація і родина се така власне спільнота "в двох перекраях", спільнота "в часі" та спільнота "в просторі", себто в сучасности.

Фіхте перейшов межі чисто анімального розуміння нації. По сути, його розуміннє "культурницьке". Але для його звязок мови з культурою є безпосередній,[15] а межі поширення мови не перехрещуються з межами раси; через те для його немає сумніву, щодо расової суцільности як основи нації. І власне тому Фіхте не як теоретик, але як один з найвизначніших практичних речників національної ідеї є так дуже характеристичним; навіть він, раціоналіст та ідеаліст,[16] не міг викинути з розуміння нації думку про кровну звязь її членів між собою, навіть для його нація се по сути розросла безмірно родина. Устами Фіхте маніфестується нація як психольоґічно, субєктивно тотожна з родиною спільнота.

2 Культура. Сьогодня думка про расову єдність в розумінню спільного родоначальника — одиниці чи племени — не має в життю нації рішаючого практичного значіння. Правда все ще в

13. "Reden an die deutsche Nation" (Reclam), стор. 131.

14. Тамже, стор. 128.

15. Головно його 4 бесіді "Головні ріжниці поміж німецьким, та иншими народима германського походження", цит. тв., стор. 54 та три дальші.

16. Meinecke, цит. тв., стор. 46 і сл.

залежности від обставин уживається иноді расових арґументів в національній боротьбі,[17] але пануючим в практиці розуміннєм національної спільноти є розуміннє її як спільноти на полі культури. Речником такого розуміння нації є пр. Найманн. Він каже, що нація, се "численійше поселеннє, що наслідком високої, своєрідної культурної творчости зискало своєрідну личність, яка на широких областях переноситься від покоління на поколіннє".[18] На сьому стоїть і Житловський, в неведеній вже дефініції.

Фактичні причини, чому елементи культури підношено до значіння осереднього чинника нації, є дуже ріжнородні. Се випливало иноді з політичних умовин, як пр. в Німеччині, коли там тільки в культурному розумінню було можна ставити домаганнє єдности нації, не попадаючи в конфлікт з істнуючими державними межами.[19] Иноді се "недорозвій" нації,[20] звичайно в звязку з політичним гнетом над нею, що не позволяє життєвій енерґій нації[21] переступати меж культурної діяльности. Загально се вяжеться з обставиною, що в публичному життю прийшли до голосу середні суспільні верстви, з розбудженим інтересом до справ культури.[22] Але чи не найважніщою причиною, яка відвигала "культурне" розуміннє націй, був розвиток капіталістичного імперіялізму.[23] Признаннє иншої, пр. расової основи нації, булоб для його невигдіним тому, що воно назначалоби межі для національної експанзії. Натомість гнучке поняттє культури не тільки не клало таких меж, але ще давало вигідне гасло, в імя якого можна було переступати їх. Характеричтично з сього боку для усього націоналістичного імперіялізму виводить Трайчке про винародовленнє в імя "вищої культури". "Правда, воно не йде без безконечного страдання поневолених. Таким способом відбулося в найвищій мірі інтересне злиттє на ґрунті північно-східніх кольоній. Се було убийство народу, сього не можна заперечити; але коли перемішаннє було скінченим, воно стало благодатю.

17. H. Charrisant, цит. тв., стор. 46 і сл.
18. Fr. J. Neumann, "Volk und Nation", 1888, стор. 132.
19. Meinecke, цит. тв.
20. Бочковський, цит. тв., стор. 30.
21. Тамже, стор. 15 і сл.
22. Так Renner, цит, тв., стор. 90. — A. Menger, "Neue Staatslehre" (Він не робить ріжниці між національним та державним патріотизмом).
23. Renner цит. тв., стор. 6, 1.

Що моглиб сотворити в історії Пруси? Перевага Німців над Прусами була така велика, що для них як і для Вендів було щастєм, коли їх зґерманізовано".[24]

Ся тирада характеристична не тільки для німецького імперіялізму. Се є спільна мова усіх імперіялізмів, що прибирають на себе форми воюючого націоналізму. "Несеннє вищої культури", се найновіще історично з усіх способів оправдуваннє імперіялістичних забаганок та походів. Зокрема "культурна місія" та "нащіплюваннє" вищої культури чи культури взагалі є "ідеалістичним" виправдуваннєм усеї кольоніяльної політики всіх европейських держав з усіма її крівавими страхіттями та жорстокостями. В національнихже боротьбах, яких сценою є Европа, стрічаємо раз-у-раз покликування на культурну вищість, з одинокою метою, виправдати нею панованнє одної нації над другою. Субєктивну імперіялістичну затію, прикривається не тільки інтересом загальнолюдським, але навіть інтересом тих, проти кого вона звертається. В сьому приміненню треба культурницьку теорію поставити на одній лінії з усіма другими, які від випадку до випадку підноситься на оправданнє поодиноких імперіялізмів, або імперіялізму взагалі: однаково, чи се леґітимістична, чи расова теорія, чи теорія економічних, політичних та стратеґічних конечностей і т. д. Ріжниця поміж ними тільки в тому, до кого в першій мірі адресована кожда з них. Теорія "культурної місії" має на увазі найширші кола, бо висуває арґумент в рівній мірі широкий, як туманний та непідлягаючий ніякій обєктивній контролі.

Таке практичне значіннє сеї теорії.

Вище вже сказано про її помилковість. Вона не дає пояснення про єство нації. Але вона всежтаки звертає увагу на чинник, який для нації має першорядне значіннє. З одного боку, культура се якість нації. Від культури нації, її типу та висоти залежить доля нації так само, як життєвий успіх одиниці залежить від її якости.[25] З другого боку, чинник культури, хоча сам собою не становить нації, становить одну з найважнійших умовин для її народження.

24. Treitschke, "Politik", I. B., стор. 280-281.

25. T. G. Masaryk. "Narodnostni filosofie doby novější", Praha, 1919, особливо стор. 8 і слід.

Вага культури для народин національної спільноти лежить в ось яких трьох моментах:

Обставина, що одиниці якогось гурта належать до одного культурного типу, що значить, вони живуть однаковими правовими, моральними, естетичними поняттями, однаковими умовими інтересами, однаковим побутом, ся обставина робить їх спосібніщими обєднатися в національну спільноту. Єдність культури сприяє, таким чином, створенню нації позитивно, а неґативно вона помагає нації відмежитися на вні, від других національних спільнот.

Далі, спільна культура улегшує техничне порозуміннє між членами нації. Особливо чинник мови, письма має переважне значіннє в сьому напрямі. Сі чинники є заразом найкращим зовнішнім способом маніфестувати свою національну приналежність та пізнавати національних собратів.

Врешті спільність культури творить спільність культурних інтересів, яка хоч і сама собою не рішає ще про істнуваннє спільноти в техничному значінню сього слова, то все становить умову, корисну для народин спільноти.

В сих трьох напрямах значіннє культури для нації лежить передовсім в поверхових та зовнішніх її проявах. Тому власне значіннє мови для нації таке велике,[26] тому азбука могла стати рішаючим чинником національного розмежування між Хорватами та Сербами. Глибока суть культури, культурні ріжниці, які не лежать на поверхні її та не кидаються у вічі, мають для нарождення нації далеко менше значіннє. Видно се ясно по реліґії. Не її доґматичний бік, але власне обряд та орґанізація впливали иноді дуже спільно на життє націй, на затираннє або поглиблюваннє національних меж.

Історія всіх реліґійних рухів виказує наглядно, що все тільки дуже обмежена та іменно тільки найменш глибока частина реліґійного учення захоплювала маси. І те саме правило, яке помічуємо відносно реліґії, відноситься до цілости култyрного життя взагалі. На другому німецькому зїзді соціольоґів в 1912, що був присвячений переважно питанню нації, загальний вислід дискусій був такий, що практичне значіннє культури для нації не залежить

26. Про значіннє мови основно В. Левинський, "Народність і держава", стор. 5 і слід.

від глибини та вартости її змісту. Такий погляд висказав м. и. Макс Вебер: "Спільні культурні добра можуть отже становити обєднуючий чинник. Але при сьому не має значіння обєктивна цінність сих культурних дібр і тому не можна розуміти нації як культурної спільноти. Власне часописі, в яких зовсім певно не все збирається найкраще з літературної культури, спонюють маси найсильнійше".[27] З другого боку, виказала ся дискусія, що не можна поставити абсолютного правила, які власне культурні чинники мають для життя нації найбільше значіннє. Се проявилося особливо ясно відносно мистецтва, а зокрема музики.[28] Але чинник, який в одних обставинах є без значіння, може в инших стати чинником первородної ваги. Усе залежить від фактичних, конкретних відносин.[29]

Взагалі значіннє культури для нації можна пояснити порівнанням з царини химічних сполук. Культурна єдність, се як якість химічних первнів, дякуючи якій вони лучаться з собою. Сама сполука наступає не инакше, як серед означених умовин термічних, иноді механичних і т. д. Без сих умовин не здійсниться сполука помимо того, що мається означена якість первнів. Можна теж означити ролю культури і так. Вода ціпеніє в лід при означеній температурі. Але при абсолютному спокою можна остудити її нище нуля, а вона не стане ледом — щойно хочби найменший рух викличе перехід її від плинного до ціпкого стану. Культурна якість се ніби температура суспільного гурта, який ціпеніє в націю щойно наслідком зовнішніх товчків, як вода під впливом руху.

3. Історичні традиції. В звязку з культурою треба розглядати "спільні традиції, як націо-творчий чинник. Вже самий вислів вказує, що йде тут не про обєктивний факт спільної минувшини, але про "традиції", отже субєктивний момент памяти та спогадів про сю спільну минувшину. Сього не можна забувати при оцінці значіння історичних традицій для нації. Булоб помилкою думати, що спільна минувшина обєктивно витворює націю. Спільнота, яку називаємо нацією, виїмково тільки має спільну минувшину в

27. "Verhandlungen des zweiten deutschen Soziologentages von 20. bis 22. Oktober 1921 in Berlin", 1913, стор. 57.

28. Тамже, стор. 73 і слід.

29. Див. теж Житловський, цит. тв., стор. 26.

розумінню однакової долі в минувшині. Може одна тільки Америка до кінця XVIII століття дає картину яка моглаб бути справді "спільною традицією" усеї нації. Взагаліж історія кождої нації представляє собою не менше внутрішньої ворожнечі на політичному, а передовсім суспільному тлі, як "спільних" традицій. Без виїмку, скрізь народні низи находяться, на протязі століть, в боротьбі з верхами і з правила відносилися байдуже до подій, признаних відтак за найважніщі в історії нації. Грушевський виказав се щодо історії України,[30] а видані Драгомановим історичні пісні ясно доказують, що те, що затямили народні маси та що становить їхню історичну традицію, не є спільною традицією всього українського народа.[31] З другого боку, майже кождий нарід поділяв в минувшині в неодному напрямі спільну долю з другими народами. Обєктивно се булаб основа для національного злиття з ними, тимчасом память сеї спільної долі звичайно затрачується і не переходить в склад національних традицій. Український нарід в широких своїх масах переживав на протязі цілих століть спільну суспільну недолю з польськими та московськими народніми масами, безперечно переживав теж і спільні з сими народами політичні процеси. Чомуж усе те спільне не стало національною традицією?

Справа мається тут подібно як з культурою. Зовсім субєктивно нація робить вибір серед матеріялу численних, иноді з собою дуже суперечних, переживань минувшини і тільки деякі з них зачисляє до своєї національної традиції. При сьому виборі рішаючу ролю має кождочасна актуальність. Анальоґія минулих з сучасними переживаннями є головним мотивом, чому спомини минулого задержуються, чому иноді забуте вже минуле пригадується та наново стає традицією. Відповідно тому, яка суспільна кляса стає провідницею в життю нації, стає її клясова традиція національною. Ґлорифікація історії німецького міщанства в шестій бесіді Фіхте,[32] вяжеться з переходом проводу в життю німецької нації в руки сеї суспільної кляси.

І так є все. Не минувшина як така творить націю. Свою безпосередню ролю як творчий чинник вона відограла тоді,

30. М. Грушевський, "Історія України".

31. М. Драгоманов, "Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.", 1883.

32. "Reden an die deutsche Nation", стор. 98 і слід.

коли була сучасністю. Посереднєж значіннє її, як історичної традиції, є тісно звязане з її відношеннєм до кождочасної теперішньости, яка все навязує передовсім до того, що в минулому находить актуальним для себе, звязаним з сучасним переживаннєм, дальше продовженнє чого находить вона в себе. Історична традиція є не тільки голосом минувшини, вона є все рівночасно і голосом теперішньости про минувшину. Переживання минувшини полишили свої наслідки в психольоґії, почуваннях, настроях, способі думання і т. д. Вони впливали як кожда сучасність на твореннє "народности". Сі наслідки тревають далі навіть тоді, коли забулися події та відносини, що викликали їх. Колиж вони не забулися, коли не тільки наслідки його, але й саме минуле живе далі в традиції памяти, тоді значіннє його для нації є такесаме, як само переживаннє, бож воно і є переживаннєм наново вже пережитого. Шляхом спомину, минувшина стає теперішністю. Але для того щоби се могло статися, треба щоби дані події минувшини були відчуті як свої власні. Иншими словами, мусить для сього істнувати почуттє субєктивної єдности, яка обіймає минулі та живучі покоління і творить з них одну цілість. Отже істнуваннє такої "спільноти" є умовою для істнування історичної традиції. Теза про ролю історичної традиції, як чинника що творить націю, обертається, таким чином, в противну тезу, про націю як жерело та конечну умову для істнування історичної національної традиції.

Тільки з отсим доповненнєм і тільки з наведеними застереженнями можна зачислити "національну традицію" поміж чинники, від яких залежить народженнє та істнуваннє "самостійної нації".

4. Сповідь Франка. Українська література знає факт, що для порушеного тут питання дає незвичайно цінний причинок — цінний як з огляду на психольоґічну глибину, яку відкрив, так і на особу його автора. Річ про відому, просто траґічну сповідь Франка у вступному слові до його збірки новель в польській мові п. з. "Obrazki galicyjskie". Отсе "дещо про себе самого" містить заяву, що автор не любить Українців за їхні погані прикмети, а далі отсі слова, що дали почин до пристрасного конфлікту поміж поетом та його суспільством: "Признаюся до ще більшого гріха: навіть Руси нашої не люблю так і в такій мірі, як се роблять, або удають, що роблять патентовані патріоти. Що в неї маю любити? Щоби любити її як ґеоґрафічне понятте, на се

я за великий ворог пустих фраз, дуже багато бачив світа, щоби я мав проголошувати, що ніде нема такої гарної природи як на Руси. Щоби любити її історію, на се задобре її знаю, дуже горячо люблю загальнолюдські ідеали справедливости, братерства і свободи, щоби не мав відчувати, як мало в історії Руси прикладів правдивого громадянського духа, правдивого пожертвовання, правдивої любови. Ні, любити сю історію дуже важко, бо сливе на кождому кроці требаби хіба плакати над нею. Я може маю любити Русь як расу, ту расу тяжку, некарну, сентиментальну, расу без гарту і сили волі, так мало спосібну до політичного життя на власному сміттю, а таку плідну в перевертнів найріжнійшого рода? Я може маю любити світлу будуччину тої Руси, що її не знаю, що для її світлої будуччини не бачу ніяких підвалин?

А коли проте почуваю себе Русином і по змозі моїх сил працюю для Руси, то ... цілком не з причин сентиментальної натури. Руководить мною поперед усього почуттє собачого обовязку. Син руського (с.т. українського) хлопа, вигодований чорним хлопським хлібом, працею твердих хлопських рук, почуваюся до обовязку панщиною цілого життя відробити ті гроші, що їх витратила хлопська рука на те, щоби я міг видрапатися на висоту, де видно світло, де пахощі розливає свобода, де сіяють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм, се не сентимент, не народні гордощі, се велике ярмо, вложене судьбою на мої плечі. Можу протестувати, можу тихцем проклинати долю, що вложила мені на плечі те ярмо, але скинути його не можу, иншої батьківщини шукати не можу, бо я ставби підлий супроти свойого власного сумління".[34]

Ось ся в призмі душі одиниці аналіза почування, яке звязує її з нацією — а тим самим і розбір питання про саму націю як звязану отсим почуваннєм одиниць гуртову цілість. Важні тут в рівній мірі як неґативні так і позитивні визнання великого поета та громадянина. З одного боку, рішуче відкиненнє — за виїмком мови, про яку не згадується — усього, в чому можнаб добачувати обєктивних "прикмет нації", отже, области, раси, історичних традицій. А що се не теоретичне міркованнє, а просте, безпосередне виявленнє власних почувань та настроїв, то не можна

34. Наведено за А. Крушельницьким, "Іван Франко" (Поезія).

говорити про його помилковість. Можнаб тільки підносити питаннє про правдивість та щирість заяви, але вони не підлягають сумнівови. Тому треба приймати сю заяву як факт, а сей факт є беспосереднім доказом, що ні один з вичислених чинників не був основою, на якій виростало його почуттє приналежности до нації.

В позитивному напрямі підносить Франко своє походженнє з українського селянства як обставину, з якої випливає приналежність його до нації та звязані з нею обовязки. Помимо відмінної стилізації треба замітити, що акцент не лежить тут на слові селянство. Якби так було, то сим можнаб узасаднювати клясову приналежність Франка, ніколи національну. "Чорний хлопський хліб" мігби звязати його з селянством усього світа, а не тільки з українським. Колиж Франко мотивує якраз свій український патріотизм, то ясно, що йде про походженнє його власне з українського селянства, що звязує його з нацією, якої частину воно становить. І піднесеннє сього власне факту уродження в протиставленню до усіх моментів, які булиб залежні від свобідної оцінки їх одиницею, характеризує по сути почуваннє, яке Франко називає своїм патріотизмом. Характеризує його далі вислів про "велике ярмо", "обовязок" "вложені судьбою" на його плечі. Усе те є висловом почуття приналежности до національного суспільства, якого жерелом є незалежна від людської свідомої волі сила — "судьба". Ся приналежність є просто фактом, з яким людина мусить помиритися, як з "даним судьбою" фактом та з якого висока етично одиниця виводить для себе обовязок свойого життя.

Для яснійшого освітлення сеї концепції треба пригадати тут істнованнє теорії, по якій жерелом усеї моралі взагалі є почуттє приналежности людини до ширших людських спільнот. Воно родить альтруізм, як одиноку основу етики. Самож се почуваннє приймається як природою стихійно даний факт.

V. НАЦІЯ ЯК ТВІР НОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДОБИ.

1. Старовина не знала нації. До найбільш поширених поглядів належить погляд, по якому національні рухи початку XIX століття є "відродженнєм" націй. Його жерелом є не так теорія, як сама практика сих рухів: вони самі проголошували себе "відродженнєм" минувшини, навязували себе до бувальщини і старалися

представити себе тільки продовженнєм сеї иноді призабутої вже бувальщини. І не тільки кожда нація навязувала себе до власної минувшини. Само явище "нації" уважав пануючий погляд старим явищем, яке стрічаємо в історії людства вже давно.[1] Стара історія жидівського народу, а передовсім історія старинної Греції та Риму представлялися очам не инакше, як історія сучасних, "відроджених" націй. Поміж власним життєм і життєм народів старовини добачувано не тільки анальоґії, але находжено його тотожним: тут і там находжено тіжсамі "національні" почування, змагання, однакові прояви однакового по сути суспільного явища. Сей погляд голошений практикою приняла майже без застережень і теорія. І для неї стало явище нації старшим, здавна відомим в історії людства явищем, яке виступає тільки тепер в дечим зміненій формі та з більшою силою.[2]

Наведена на вступі пересторога Сіммеля перед переношеннєм на далекі історичні періоди сучасних наших поглядів та понять, власне з огляду на питаннє нації дуже актуальна. Власне тут маємо нахил помилково приписувати старовині дещо, чого вона не знала, що є твором тільки нового часу.

Поміж народами старовини і націями нового періоду історії є глибокі та основні ріжниці. Дякуючи сим ріжницям треба признати сі народи і сучасні нації анальоґічними, але далеко не тотожними суспільними явищами.

Одні й другі належать до соціольоґічного типу спільнот, але є між ними основні ріжниці. Старинні народні спільноти були основані безпосередньо на племінному звязку. Почуттє приналежности до себе та окремішности від других народів випливало в них безпосередньо з сеї фізичної основи їхнього істнування. Таким "фізичним" народом були Жиди, такими були всі другі народи старинного світу. Зокремаж примір Греків виказує се наглядно. Відокремлені по всіх державах-городах від чужоплемінних Гельотів чи инших порабощених племен, помимо спільної культури, мови та культу, розбиті політично на кілька держав, старинні Греки дуже далекі від того що тепер розуміємо під словом нація. Спільна східня небезпека обєднувала їх на час,

1. Так зокрема René Johannet, "Le principe des nationalités", Paris, 1918, стор. 70 і слід.

2. Так м. и. Житловський, навед. вище твір.

але вона не встигла обєднати їх постійно хочби супроти північної або західньої небезпеки. Термопілі захищали спільну грецьку батьківщину, але напись про поляглих героїв згадувала не Грецію, тілки Спарту як батьківщину, за яку наложили вони головами. Лєвктра та Мангінса, свідки "братовбійчих" боїв не ображали в нікого патріотичного почування — настільки почуттє племінної спільноти перевисшало якенебудь почуттє ширшої спільноти, яка обєднувалаб усі грецькі племена. Тільки на верхах грецького світу, серед його фільософів прозябало почуттє ширшої спільноти, що обіймала всі грецькі племена та держави. У Плятона[3] та в Арістотеля[4] протиставляються Гелєни як цілість "Варварам", при чому ріжниця між одними та другими є понята як ріжниця расова. Рівночасно виникає теж почуттє і розуміннє гелєнства як культурної спільноти, що основувалася на властивій тільки Грекам "ґімнастичній" та "музичній" освіті. Так Ізократ каже: "Наш город оставив так багато поза собою инших людей в думанню та бесіді, що його ученики стали учителями инших і він зробив те, що імя Гелєнів не означає тільки походженнє, але спосіб думання та що Гелєнами називаються більше ті, що беруть участь в нашій освіті, як учасники нашого походження".[5] Але ся культурна спільнота не була гелєнська нація. Гелєнська нація родилася в дванайцяту годину грецької самостійности, але не встигла витворитися. Партикулярні патріотизми, які так остро осуджував Плятон, боротьба за геґемонію, що була їх висловом, притихали тільки хвилево під впливом перської небезпеки, загальногрецький патріотизм не встиг ніколи побороти їх та запанувати на їх місці. Звязане з іменем Демостена останнє зусиллє витворити його не відвернуло катастрофи. Битва під Хайронеєю поклала кінець незалежности Греції — і тасама битва відкрила ворота для побідного походу геленської культурної спільноти та для її поширення. Речник гелєнства як культурної спільноти, Ізократ не міг пережити катастрофи, яка одначе не була катастрофою для культурного гелєнства; він самогубством відповів на Хайронею. Се бувби доказ горячого його патріотизму — але чи грецького, чи тільки городського, який теж зазнав під Хайронеєю

3. "Держава", IV. 11.

4. "Політика", 1252 B. 1327 B. (німецький переклад Susemühl).

5. Dr. Paul Barth, "Die Nationalität in ihrer soziologischen Bedeutung" ("Verhandlungen" і т. д.), стор. 30.

катастрофи? На всякий випадок мусить вражати нас дальший хід подій. В боротьбі проти македонського панування та в цілому відношенню Греції до нього відограваюіть почуття племінної спільноти та культурний геленізм відмінні ролі. Активна участь Греків в перському поході Олександра і повстання проти македонського панування се прояви ділання обох чинників. Їх не можна підтягнути під наші поняття про націю, та пояснити ними. Се роздвоєннє між племінним і культурним моментом просто суперечне з тим абсолютно обєднуючим характером, який має сучасна нація. Процес творення грецької нації муситься признати нескінченим. Твореннє спільноти обіймаючої всі грецькі племена відбувалося там по двох ріжних основах: думки про расову приналежність до себе і думки про культурну спільноту. Коли в новочасній нації обі сі основи зливаються субєктивно з собою, то в старій Греції довели вони до практичного конфлікту і взаїмно ослаблювали свій вплив та значіннє. Замість одної національної, творилися дві ріжні, конкуруючі з собою спільноти.

Племінна основа в початках історії Риму зовсім ясна. Ще Ціцерон називає родину "quasi seminarium respublicae".[6] Пізнійше Рим перейшов межі своєї племінної основи, але нова, поширена його суспільність не була "нацією" в сучасному розумінню. Рим поширювався як держава, а не як нація. Поширювався круг горожан Риму і росло правове суспільство Римлян, але се було суспільство-спілка, а не спільнота. Почуттє, яке звязувало в одну цілість се суспільство, було не національним патріотизмом, а "льояльністю" супроти держави.[7] Поза означеним державним інтересом межами, Рома оставляла завойованим собою народам повну волю і не проявляла ніякої тенденції "денаціоналізувати", чи то оримлювати їх. Повна м. и. реліґійна толєранція Риму характеристична для його історії. Римський нарід як субєктивна спільнота не істнував як явище, що відповідалоб Римові-державі. На величезних просторах римської держави розплилися та загинули первісні заселюючі її народні спільноти і приготовлювалося утвореннє нових, опертих вже на иншій основі спільнот. Вони доспівали на руїнах римської держави на протязі середньовіча, поки не виступили на сцену історії як сучасні нації. Але коли

6. "De officiis", I. 17, 54.
7. Kjellen, "Der Staat als Lebensform", 101 і слід.

народи старинного світу були, так сказати, "первісними" спільнотами, основаними безпосередньо на кровному, фізичному звязку, то сучасні нації є спільнотами "другого степеня": вони виникли якраз на розвалинах первісних, фізичних спільнот. "Обєктивна, основана на спільному походженню гуртова єдність, єдність раси або роду є так стара, як сягає історична память і далеко ще поза нею. Натомість субєктивна єдність нації є по своїй натурі витвором вищої культури і тому, хоч у зародку істнує вже давно, виступає в повній силі тільки в найновіщому часі".[8]

Як ціле "національне питаннє" є питаннєм, якого не знала давніще історія, так і суспільне явище що лежить в основі сього питання, феномен названий нацією є явищем новини.[9] Не "відродженнє", а народини націй треба записати на картах нової доби історії людства.

Реннер каже: "На означеному ступені европейського розвою, який можна обмежити роками 1789 та 1914, французькою революцією та світовою війною, та який осягнув найвищу точку поміж 1848 та 1870, виступають язикові та культурні спільноти народів, після вікового доспівання, зі своєї політичної пасивности, почувають себе силою, яку кличе історія, домагаються володіння державою, як найвищим даним знаряддєм сили і змагають зразу до свого політичного самоозначення, а скоро також до панования над иншими народами".[10] Поминувши подані ним роки, Реннер вказує вірно на суть явища. Вона в тому, що спільнота, яку він означає як язиково-культурну, посягає на державу. Се найбільш характеристичне для сучасної нації і в сьому власне лежить дальша основна ріжниця поміж нею та анальоґічними явищами минулих доб історії. Там байдужість отсих спільнот до держави і байдужість держави до них: тільки віра, а властиво церковна орґанізація суперничала з державою, в прочім культурне життє не проявляло ніякої тенденції витворювати спільноти, що обмималиб державу, як з другого боку, держава не вязалася зовсім істнуючими сього рода спільнотами. Тут політична активність сих, скажім "природних", спільнот звернена просто на опанованнє

8. G. Jellinek, "Allgemeine Staatslehre", 2. Aufl., стор. 119.
9. T. G. Masaryk, "Nová Evropa", Praha, 1920, стор. 65.
10. Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", стор. 15.

державою. Так заманіфестувало себе "національне відродженнє" в першій половині XIX століття. Найяркійше висказав його начальне домаганнє Маціні: "кожда нація є державою, ціла нація —тільки одною державою". Національний принціп виставлено як абсолютний постулят для держави, а "політичність" стала одною з прикмет нації. І випереджуючи дальші виводи треба сказати вже тут, що ся політичність се сущний критерій нації. Се вона власне той чинник, який творить націю з пригожою для сього, зближеною до себе культурою, мовою, реліґією та взагалі всіма можливими чинниками матерялу. Коли означити словом "народність" ("Volkheit") загал сих обєктивних прикмет, які зближають до себе загал народньої ґрупи та відріжняють його на вні, тоді можна за Реннером сказати, що "нація се політично активна народність".[11]

Розуміється се не значить, що "народність" не мала вже раніще політичного значіння. Фактично вона все була чинником, який так чи инакше проявляв себе в політичному життю. Так Йоахімзен оповідає, що вже за часів Барбароси питає якийсь Анґлієць: "хто установив Німців суддями над народами?" Італійці говорять тільки про німецьких варварів, Французи протиставляють ґалійську "девоцію" німецькій непоміркованости, Трубадури уважають Німців грубими, Візантийці добачують в них своїх найнебезпечнійших ворогів.[12] Але се не німецька нація стягає проти себе отсі заміти. "В 1919 році і довго ще опісля не було нічого, що можнаби назвати німецькою політичною свідомістю".[13] Центрами політичних інтересів були династії, церква, стани, до певної міри племена, але не нарід як самосвідома цілість. І назви Німців, Анґлійців і т.д., які пізнійше стали означеннєм націй, уживалися тоді тільки для означення сих політичних центрів по їхній територіяльній чи племінній, в широкому значінню "народній" приналежности. Поза сими центрами, народність, навіть оскільки вже витворилася була, представляла собою тільки певну скількість обєктивних прикмет — вона не істнувала як субєктивна цілість, тим менше як самостійний центр політичних інтересів, признаних за власні. Творилися в сьому розумінню народности, але тільки згодом вони мали стати політично активними націями.

11. Цит. тв., стор. 9.
12. "Vom Deutschen Volk zum Deutschen Staat", стор. 19, 20.
13. Тамже, стор. 15.

М. Вебер висловився, на згаданому вже зїзді соціольоґів, так: "Оскільки за сим очевидно многозначним словом ("нація") скривається якась спільна річ, то вона лежить, очевидно, на політичному полі. Поняттє нації можнаб хиба тільки так означити: вона є чуттєвою спільнотою, якої рівновартним виразом булаб власна держава, яка отже має нормально тенденцію видати її (себто державу) з себе".[14] На томуж зїзді Ф. Теннес сказав, що помимо всього зближення, яке істнує поміж поняттєм "нації" і кровним поняттєм ("Blutbegriff") "народу", має поняттє нації "глибоко антаґоністичну тенденцію" супроти сього другого поняття. "Нарід є первісним чинником суспільного життя, нація специфічно модерним поняттєм".[15]

2 До історії слова "нація". Практика мови вже дуже рано звязала зі словом "нація" поняттє активности. Майнеке каже, що так було не тільки в Німеччині але "і в сусідніх краях, Франції, Анґлії, Італії, де слово nation, nazione будило гордіщі представлення, як слово peuple, people, popolo. В нації, такби мовити, малося поняттє, яке змагало до світу, до вижин, до особовости, в народі — більше вислів для пасивного, жівотіючого, засудженого на роботящий послух істнування".[16] В такому протиставленню уживає обох сих слів Вольтер. Найманн наводить слова Й. де Местра: "Що таке нація? се є суверен і аристократія".[17] А Оляр формулює погляд радикальних кол Франції на передодні великої революції так, що по ньому нація, се була Франція освічена, або багата.[18] Тому і політична еманципація третього стану представлялася як його націоналізація. В 1758 назвав один з речників сього стану недостойним, зачисляти купців та учених і артистів до "peuple", бож вони належать до висших вертсв "nation". Підчас славних нарад третього стану в червні 1789 ведено теж спір на тему обох сих слів. Йшло про назву зібрання. Мірабо пропонував назвати його "représentants du peuple française", але зібраннє назвало себе проти його опінії "assamblé nationale", власне для того, щоби зазначити свою волю бути

14. "Verhandlungen і т. д.", стор. 50.
15. Тамже, стор. 187.
16. "Weltbürgertum und Nationalstaat", стор. 24.
17. Fr. I. Neumann, "Volk und Nation", 1888, стор. 124.
18. Aulard, "Histoire politique de la Revolution française", стор. 25.

активною, свій вихід з підчиненого, пасивного політичного становища. Майнеке замічує, що ся ухвала знищила можність компромісу та була відкриттєм шляху революції.[19]

А відтак ще раз довелося слову "нація" відкривати шлях до революції. В "комуністичному маніфесті" сказано: "Томущо пролєтаріят мусить в першу чергу добути собі політичне панованнє, піднести себе на становище національної кляси, уконституувати себе як націю, є він ще сам національним, хоч зовсім не в розумінню буржуазії".[20] Тут так ясно як може ніколи досі ужито се слово для означення політичної активности. Яснійше ще як зробив се третий стан в 1789, проголошено тут сим власне словом волю "четвертого стану" визволитися, перейти зі становища політично поневоленої кляси на становище пануючої: "уконституувати себе як нація".

Хоч практика мови не все послідовно і не все без виїмків йшла в описаному тут напрямі,[21], всежтаки досить вже наведених прикладів для того, щоби виказати, що активність вже інстинктовно звязувано з поняттєм нації. В мові проявилося свідомо чи несвідомо відчуттє факту основного значіння.

Сконстатованнєм його обмежується питаннє про народженнє та суть нації. Воно звучить тепер так: серед яких умовин та через які причини "народність" стає активною, себто переходить в націю?

19. Цит. тв., стор. 25, 26.

20. "Das Kommunistische Manifest", Ausg. 1919, стор. 26.

21. Дм. Донцов, "Підстави нашої політики", 1921, стор. 102, зовсім неслушно каже, що не "народньою", а "національною" требаб було назвати Укр. Республику. Се очевидне нерозумінне назви УНР.

VI. НАЦІЯ і ДЕМОКРАТІЯ.

1. Нація і ідея народньої суверенности. Наведений вже цитат Реннера вказує на події та обставини, з якими звязані народини нації. Він означає рік великої французької революції та слідуюче по ньому століттє як період, в якому вперше виступають на історичну сцену нації. Погляд Реннера вірний, оскільки звязує націю з подіями, яких висловом була велика революція третього стану. Він помилковий, оскільки означає час народин нації 1789

роком. Сей рік є роком тріумфу французької нації, а не роком її народин, а слідуюче століттє є періодом, коли національні питання набрали надзвичайного значіння, коли вирішалася судьба одних націй і коли виступали на сцену другі, досі "неісторичні", врешті періодом історії, коли инші ще нації "родилися", в міру того, як їх народність ставала політично активною. Саміж народини нації як суспільного явища взагалі, так і поодиноких конкретних націй, треба віднести до раніщого історичного періоду, якого частинним завершеннєм був 1789 рік.

Народини нації є тісно звязані з народинами політичної новочасної демократії.[1] Звязок поміж обома є не випадковий і не зовнішній тільки, але він лежить глибоко в сути обох явищ. З внутрішньою необхідністю мусів суспільно-політичний рух, що відбувався під кличом боротьби за народню суверенність, викликати явище назване нацією. Розуміється, не про льоґічну необхідність тут мова. Не абстрактна льоґіка породила націю. Породила її практична, соціяльна та психольоґічна неминучість, якої закони в суспільнім буттю далеко сильніщі та плодотворніщі як закони формальної льоґіки. Але навіть в царині сеї останньої, в царині абстрактного, теоретичного думання, в супроводі якого відбувалася величава боротьба політичного абсолютизму з "народом" за державу, навіть там стрічаємо моменти, які вказують на необхідність народження політичної нації.

Велика боротьба умів, яка на протязі поверх двох століть кипіла около питання про суверенність в державі та в якій заблестіли імена Спінози, Гоббса, Лока, Ґроція, Альтузія, Пуфендорфа, Вольфа, нарешті Руссо, а далі Канта, відбувалася на площині абстрактних юридичних по своїй сути мірковань. Осереднє питаннє сеї боротьби відносилося до змісту "суспільного договору". Самого договору — понятого деким як історичний факт, деким як льоґічна пресумпція без якої немислима конструкція держави та права — не оспорював ніхто. Йшло тільки про те, яким був зміст сього договору та яка була його конструкція; чи був тільки один договір, яким установлено і державу і заразом її форму; чи окремо, однодушним договором засновано державу, а щойно на основі сього першого договору, вже на основі принціпу більшости, який принято ним, заключено окремо

1. Ю. Бачинський, "Україна Ірредента", стор. 107.

другий договір, про форму держави та можливо третій ще, яким установлено особу володаря.[2] На сьому тлі розходилися погляди. Всі годилися, що суверенність була первісно при "народі", який заключив суспільний договір та оснував, таким чином, державу та установив її форму. Але коли се раз сталося, то чи суверенний спочатку нарід не відрікся сим актом своєї суверенности? а коли так, то чи відрікся він її на все, чи тільки часово, полишаючи за собою правну можність поновити її знова.

Дві цілком протилежні розвязки сього питання подають з одного боку Гоббес, з другого Руссо. Першому з них завдячуємо також сформулованнє питання, яке відбилося опісля на всій його дальшій історії. Він приймає теж, що змістом суспільного договору може бути установлена яканебудь форма держави, м. и. також демократія. Але на випадок, коли установлено монархію, тим самим перестав народ істнувати як правне тіло, як корпорація, правно спосібна творити шляхом ухвал більшости та мати власну свою волю: він розвязується з сим моментом і стає неспосібним до правного ділання толпою.[3] Відомо, що Руссо поставив противну тезу: про непозбувальність з боку "народа" його суверенности, яка на все остає при ньому. Але не в сьому річ. Головне те, що Гоббес поставив питаннє про способність "народа" до ділання як головне та рішаюче для розвязки спору про верховну власть в державі. Правда, він поставив се питаннє виключно як юридичне: в сьому напрямі він не покинув площини, на якій порушалася "controverbio magna" та не переступив меж, зачеркнутих йому пануючим світоглядом доби. Але коли перенести його арґументацію з площини на якій ставив її Гоббес на площину природничого, соціольоґічного думання, тоді відповідно справлене його поставленнє питання покажеться і тут правильним. Практичне вирішеннє боротьби поміж монархією та "народом" за верховну власть в державі залежало від того, чи народ був "спосібним до ділання". Тільки ся способність до ділання буде тут не юридична, а фактична, практична. Ся практична способність "народу" залежала власне від того, чи він почув себе одною звязаною та одушевленою одним стремліннєм

2. Gierke, "Johannes Althurius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien", 2. Aufl., 1902.

3. Hobbes, "De cive". Гл. V, VI, VII. "Leviatan", гл. 14, 17.

цілістю, чи став спільнотою в описаному тут значінню сього слова.

Абстрактно річ беручи, могла боротьба народів за суверенність в державі бути переведеною також без сього злиття в одну природно, стихійно, внутрішньо зєдинену, обєктивну цілість. Абстрактно можна подумати, що гурт людських індивідумів обєднявся виключно тільки розумово для переведення означених цілей, в даному випадку для добуття верховної власти в державі. Так власне уявляло собі сей процес раціоналістичне думаннє всього учення про "право природи" та "суспільний договір". Але розуміти сей процес так власне, уважати, що тільки правильне, раціональне думаннє є силою, яка керує історією людства, се значить не розуміти та не бачити власне найважніщого, власне самої істоти історичного розвою. Його істота була досі в тому, що раціональне було все перемішане з араціональним, думаннє з почуваннями та гонами, льоґіка з психольоґією, зокремаж з гуртовою психольоґією, свідома воля з стихійного. Так і боротьба народів за державну власть відбувалася не тільки під керуваннєм розумної думки, але в супроводі і теж під керуваннєм стихійних психичних процесів, що були рівночасно умовою для її успіху і її конечним продуктом. Сі два боки одних і тихже подій, сі прояви одного й тогож процесу в двох ріжних областях є демократія в царині свідомої волі та нація в царині стихійної волі. Жоанне, який одначе розходиться з висказаними тут поглядами, мусить признати, що національний принціп се "занятє ідеї держави демократичним підйомом".[4]

2. Безнаціональність феодальної передкапіталістичної держави. Докладне представленнє процесу, який перейшла держава на переломі середніх та нових віків, переходилоб далеко поза межі сеї праці. Підкреслити тут треба тільки ті моменти, які вяжуються безпосередньо з нашою темою.

Держава середніх віків представляється зразу як племінна, незвязана з територією політична орґанізація, і так мало відповідає нашим поняттям, що дехто з теоретиків не признає її навіть за державу.[5] В розвитій формі вона представляла все

4. Rene Johannet, "Le principe des nationalités", Paris. 1918, стор. 84.

5. G. Grosch, "Der Staat und seine Aufgabe" (Archiv für öffentliches Recht, XXV., 1909), стор. 432 і слід.

картину внутрішнього роздвоєння та була для широких мас коли не ворожим то бодай чужим елементом. Єллінек так характеризує державу сеї доби: "Обмеженнє та роздвоєннє середньовікової держави росте ще дякуючи тому, що в найбільше випадках велика народня маса була взагалі чужою державі. Се відноситься не тільки до німецьких територій, в яких державна думка зразу взагалі не живе, де є тільки слабі останки підчинення одиниці під державу, але навіть там, де стани почувають себе політичною нацією, що означає власне виключеннє найбільшого числа підданих від публичного життя. До сього приходять ще відносини неволі в своїх численних степенованнях, які... справляють, що активна участь в державі обмежується на круг розмірно значно менший, як в античних державах з їхніми чужими державі невільниками та населеннєм, яке остає під охороною".[6] Так активними в життю держави були тільки дуже нечисленні елєменти. Сі елєменти, — се була династія, церква та феодальна аристократія — були абсолютно незвязані з ніякою "народністю".

Се самозрозуміле з огляду на династію, якої інтерес не міг підчинятися межам, зачеркненим областю означених народніх прикмет, та для якої власне ріжноманітність народностей, над якими вона панувала була пожиточною, бо скріплювала її позицію.[7] Воно ясне також з огляду на церкву, особливо римську, з її універсалістичними змаганнями. Але також феодальна аристократія була чужа і далека до народніх окремішностей, які вже були витворилися або витворювалися в середньовічу. Коли признати ще особливо важні обєктивні прикмети народности, культуру взагалі, а зокрема мову та побут, то феодальна аристократія, особливо в краях західньої та середньої Европи, була суто інтернаціональною. "Тонкі ріжниці національних характерів є сьогодня багато більше вироблені, як в середньовічу. Европейський клир, звязаний латинською мовою та освітою почував себе одною цілістю супроти ріжних народів. Лицарство витворило для себе, на хрестоносних виправах під стінами Єрусалима, власний спільний кодекс галянтерії та лицарського звичаю, який так тісно звязував між собою німецького, анґлійського та французького шляхтича, що він держав руку з чужим товаришом по

6. "Allg. Staatslehre", стор. 322.
7. Treitschke, "Politik", I. 290, II. 331.

стану проти міщан власного краю".[8] І не тільки проти міщан. Широка селянська маса власного народу була йому не менше чужа і далека. Усе суспільне становище сеї кляси робило її ненародньою, ставляло поза народні рамці. Навіть там, де особливі відносини робили сю суспільну верству носієм "народних", культурних чи релігійних ідеалів, відчужував її від "народа" вплив її суспільної позиції та невтралізував ділання зближуючих її до народа чинників. На сьому тлі виросла трагедія внутрішнього роздвоєння, яке переживало панство України в XVI-XVII століттях; кн. Ожстровський та Кисіль се персоніфікації сього глибокого внутрішнього конфлікту, характеристичного для цілої кляси до якої належали, конфлікту, який покінчився повною побідою суспільного моменту над народнім. Колиж іде про загальну характеристику кляси феодального панства, то момент незвязаности її з народністю належить до найважнійших її елементів. Вона була звязана тільки з державою і то тільки через особу монарха і при тім ся звязаність не була ані абсолютна, ані виключна. Випадки звязання через алльодіум з ріжними державами не були рідкі. І служба означеній державі, навіть вірна і щира не випливала з почуття подібного до національного патріотизму.

"В трийцятилітній війні дійшло національне перемішаннє солдатески до найвищої міри. Італійським та баварським військом проводили Шкоти, Ірляндці, Вальонці, Італійці. Тіллі та Букуа були Бельґійцами, Мерсі — французьким Льотарінцем; Ніккольоміні та Савеллі — Італійцями; Фердинанд III завдячує свій ратунок, Валленштайн свою згубу виключно поведенню шкотських та ірляндських старшин: Ґордона, Бутлєра, Лєслі, Деверу, Мекдональда. Іронія судьби схотіла, що в 1634 під Райнфельден командував цісарським військом Француз (Мерсі), а французьким Німець (князь Бернард Ваймарський)". "Національна свідомість сих чужинців, яким деякі держави, як Австрія, завдячують просто своє істнуваннє, мусіла виглядати по нашим поглядам дуже дивно".[9]

Князь Евген Савойський, славний опісля своїми побідами

8. Treitschke, "Politik", I, стор. 30.

9. Michels, "Die historische Entwicklung des Vaterlandsgedankens", стор. 147.

над Французами хотів поступити на службу до Людовика XIV і робив в сьому напрямі заходи. Австрія не була батьківщиною, чи не найбільшого зі своїх політичних мужів, Метерніха. Врешті, як епігон сего типу політичних діячів, Наполєон, пізнійше олицетвореннє французького патріотизму, в молодости не то що не був Французом, але був ворогом Франції, як патріот поневоленої Францією Корсики. Все те не виїмки, а типові заступники політичних діячів "передкапіталістичної доби". Се було зовсім природним. "Держава передкапіталістичної доби істнувала, такби мовити, поза нацією, яка тоді ще знаходилася у недорозвиненій стадії та назверх була репрезентована здебільшого двома лише клясами, з правно-політичним значіннєм: духовенством та шляхтою. Над ними був пануючий князівсько-королівський елємент, під ними безправний люд, так звана misera plebs".[10]

3. Раціоналізація життя. Підкреслити треба ось що.

Кождий з політично активних елєментів сеї віджитої доби був з соціольоґічного боку спільнотою, був суспільством обєднаним не тільки зовнішньо, механично, але орґанічно, внутрішньо, з живим почуттєм приналежности до себе на внутр і окремішности на вні, спеціяльно супроти инших суспільних кляс. І не тільки кождий з них для себе був спільнотою. Взагалі середні віки були періодом, коли пануючим типом суспільної та політичної орґанізації була спільнота. Випливало се і було звязане з цілим середньовіковим світоглядом, в центрі якого стояв араціональний елємент релиґії, з економічним його життєм з перевагою безпосередньої емпірії як в продукції так і в обороті,[11] з великою ролею села та сільського елєменту, врешті з партикуляризмом та з ролею особистого елєменту в суспільній та політичній орґанізації.[12] Політична та суспільна перевага названих трьох чинників звязана тісно з отсим характером середньовіча. Момент авторітету становить основу як монархічного так і аристократичного принціпу і на ньому основане становище церкви.[13]

10. Бочковський, цит. тв., стор. 52.

11. Werner Sombart, "Der moderne Kapitalismus", 4. Aufl.

12. C. Simmel, "Soziologie", passim.

13. Erich Kaufmann, "Studien zur Staatslehre des monarchischen Prinzipes", 1906, стор. 79 і слід. Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie", стор. 27 і слід.

Отож побудована на основі авторітету орґанізація має все характер спільонти. Силою, яка удержує її та її внутрішній лад, є психичний настрій, а не льоґічна рація, є стихійна, а не свідома воля. Поки авторітет пануючих чинників держався, удержувався побудований на ньому суспільний та політичний лад, як спільнота, в якій розділ поміж пануючими та поневоленими находив практичне одобреннє також з боку поневолених власне дякуючи стихійній силі авторітету.

Капіталістична продукція в міру свого розвою захитала всю суспільну та політичну структуру середньовіча. Вона принесла з собою хвилю раціоналізму, яка підіймалася чимраз вище і змила, а бодай підмила основно старі авторітети. Ніщо може не зясовує так сили сього процесу, як роля "освіченого абсолютизму" та картина яку представляла собою феодальна аристократія XVIII ст. Хотілосьби говорити про глум історії над сими обома чинниками; вони самі стали горячими подвижниками течії раціоналізму, яка нищила авторітети, отже основу, на якій була побудована їх власна сила та передове становище як в державі, так і в суспільности. Таким було вже "XVII століттє, в якому право природи стає самостійною наукою, що обіймає ціле людське життє системою правних приписів, в якому відживають античні спекуляції стоіків та епікурейців в супроводі гуманізму і де боротьба проти Стюартів зажене екстремні уми... аж до останніх консеквенцій учення права природи про державу".[14] Усе те було змаганнєм, зробити виключно розум принціпом, що порядкує життє людства та править ним. Такою представлялася течія своїм власним очам — велика французька революція висказала се ясно і недвозначно своїм культом розуму — і такою вона була справді, оскільки йде про її свідомо ставлені ціли та проґраму.

Але побіч свідомо поміченого та бажаного і рівнобіжно з ним ставалось ще щось друге, непередбачене та небажане, але неминуче, бо творене законами соціяльного життя.

З точки погляду соціольоґії раціоналізм є стремліннєм заступити спільноту, як форму суспільної орґанізації — спілкою. Усі письма, революційні учення, всі домагання, проґрами та постуляти звернені до сеї ціли. І неґативно вони сповнили сю свою місію, розбиваючи утворені в середньовічу суспільні та політичні

14. W. Hasbach, "Die moderne Demokratie", 2. Aufl., 1921, стор. 6.

спільноти. В позитивному напрямі раціоналізація життя, хоча безумовно посунулася дуже,[15] не була така абсолютна, як сього можна було сподіватися зі становища пануючого в XVIII століттю світогляду. "Так звана "правова держава" (можнаб назвати її також "розумовою державою") є річю неможливою і може зродитися тільки в головах раціоналістів та абстрактних просвітителів. Її можливість значилаб погасненнє всіх динамічних, позаправових відносин поміж людьми, задушилаб у людей в зароді всі інстинкти добування, всю їх колєктивну творчість".[16] Абстрагуючи від сих наслідків володіння "чистого розуму", треба тямити, що воно булоб можливе тільки при істнуванню двох умовин: що людський розум досягнув вже найвищої можливої точки свого розвою, та що чоловік є по свойому єству розумовою істотою, що руководиться виключно розумом, а не також і араціональними мотивами, що людська психольоґія зводиться до льоґіки. Одно й друге приймала теорія "права природи", а за нею весь раціоналізм. Одно й друге не відповідає дійсности. Дійсність така, що в ній не тільки розум але й інстинкт то чергуючися, то доповнуючи взаїмно є в рівний мірі творчими силами історії.

"На протязі століття панує над історією Анґлії скритий конфлікт поміж стремліннєм до інстинктового примінювання, яке є дідицтвом її початків, та змаганнєм до свідомого примінювання, яке зродили в неї сучасні умовини життя. По черзі то побідні то побіджені сі дві сили комбінуються повсякчасно згідно з трудним та все змінчивим якимсь правилом".[17] Сі слова треба віднести не тільки до Анґлії, але до всього людства та його історії. Уся статика та динаміка суспільного життя стоїть під знаком отсього, часто скритого конфлікту між інстинктовим і свідомим примінюваннєм до обставин. Розум справляє та доповняє творчість стихії, а вона на свій спосіб переводить поправки в тому, що діється під гаслом чистого розуму. Яскравий сьому доказ дає картина подій, з яких зродився сучасний політичний світ. Течія,

15. На чому Tönnies будує свою тезу про загальну тенденцію розвою від спільноти до спілки.

16. David Koigen, "Die Kultur der Demokratie", 1912. Стор. 159.

17. Louis Cazamian, "L'Angleterre moderne, son évolution", 1912. Стор. 1, слід. і раніще.

на стягу якої було панованнє чистого розуму та яка знищила політично-суспільні спільноти середньовіча, та сама течія зродила нові спільноти, а між ними найважніщу, сучасну націю.

4. Раціоналізм демократії вимагає практичного доповнення спільнотою. Заки перейти до обговорення причин, які зродили націю, треба ще ось що замітити про суспільну творчість стихії. Араціональність стихійної волі не значить, що вона нічим не мотивована. Протиставленнє її "свідомій" волі не значить теж, що стихійна воля є "нерозумна". Се протиставленнє означає два типи волі, з яких один є давніщим, можнаб сказати первісним, другий пізніщим, характеристичним для періоду розвитої культури. Першим руководить "інстинкт", другим льоґічне думаннє. Покликуючися одначе на поміщені на вступі сеї праці замітки, треба на сьому місці підкреслити, що "інстинкт" є теж способом здійснювати тісамі завдання, до здійснення яких можна йти теж "раціоналістичним" шляхом. І в теорії і практиці ведеться спір, щодо оцінки обох сих шляхів, якого фільософічним відгомоном є в деякій мірі антітеза волюнтаризму та інтелєктуалізму. Тут вистарчить сконстатувати, що побіч розумових, стихійні сили здійснюють теж "історичні завдання", які стають перед людством та що напрям ділання сих сил і успіх їхнього ділання є означений, "детермінований" кождочасними історично даними умовинами.

Якеж було завданнє, якого виконаннє припало на долю стихії в означеному вище моменті людської історії?

Раціоналістична течія знищила сі політично-суспільні спільноти, якими державcя лад середньовіча. Вона стала світоглядом молодої демократії, як політичної форми капіталістичної доби що починалася. Раціоналізм і демократія означають в першій мірі повну атомізацію; суспільність розбивається на поодинокі людські одиниці як на атоми, з яких тільки механично, штучно, шляхом зложеної орґанізації має зродитися висша цілість. Орґанізація робила сі людські атоми "тілом", суспільством, надавала їм особовість і дієздатність, але тільки в юридичному значінню. Для того, щоби фактично сповнити поставлене історією завданнє, щоби змірятися в політичному бою з істнуючим суспільним та політичним ладом, демократія не могла обмежитися сею юридичною розвязкою. Вона мусіла осягти не тільки юридичну, але й дійсну, "природну" особовість та діє- і боєздатність. Усе те

сповнив суспільно-психольоґічний процес, який відбувся рівнобіжно з боротьбою "народа" за верховну владу в державі і в тісній внутрішній з нею звязи.

Демократія, коли починала боротьбу, мусіла опертися на спільноті тим більше, що по природі вона мусіла бути масовим рухом. Спільнота дає власне масі власну фактичну автономію, робить її спосібною ділати одноціло, незалежно від зовнішнього проводу, дисциплінує її та орґанізує внутрішньо, в протиставленню до орґанізації, яка основується на пасивному послуху чужій волі.[18] Те, що власне боротьба, яка вимагає звязання борючихся в спільноту, є одним з найсильніщих чинників, що витворюють спільноту, треба зачислити до одного з проявів "доцільного" ділання "інстинктів". Найпростійшим доказом сього є кожда армія. Стремліннє зробити армію спільнотою пробивається в кождій військовій орґанізації: до сього змагає все, що відокремлює армію від решти громадянства, що звязує в одну цілість цілу особовість її учасників (питаннє дисципліни "поза службою" і т. д.), культ традицій в армії і т. д. Помимо сього, нормально є кожда армія тільки і передовсім примусовою спілкою, яка звязує своїх учасників зовнішньо в скомплікований та зложений механізм. Сей стан зміняється в боротьбі. Психольоґія боротьби зміняє дуже скоро сей механізм в спільноту. Членів борючоїся частини охоплює почуттє приналежности до себе і звязує їх психічно в одну субєктивну цілість. По обох боках боєвої лінії борються дві спільноти, які звичайно і розвязуються скоро по закінченню бою, переходячи знова в механичні "спілки". Се є загальне психольоґічне правило, що відноситься до кождої боротьби та до кождої гуртової цілости.

В боротьбі за власть в державі, демократія використала в першу чергу спільноти, які витворилися були на тлі релігійних течій та релігійної боротьби. Вона пристала до релігійних рухів, приняла їхні кличі за свої і на вні виступала під їх фірмою. Так було передовсім в Анґлії, якої велика політична революція XVII століття весь час здійснювала свої політичні кличі та домагання таким шляхом та в такій формі. Тактична тайна її успіхів в боротьбі з монархічним абсолютизмом лежала в тому власне, що носієм демократії були споєні релігійним почуваннєм маси,

18. Starosolskyj. "Das Majoritätsprinzip", стор. 22 і слід.

обєднані не тільки холодним розумом, розуміннєм спільного інтересу, але злиті в одно стихійною волею, араціональним, релігійним елєментом. Римський католицизм з одного боку, з другого пресбитерянізм, пуританізм, індепендентизм та врешті левелєризм — усе те релігійні течії, а рівночасно означені точно політичні проґрами та напрями. А звязок поміж релігійним і політичним їх змістом не можна пояснити тільки самою льоґікою. Безперечно, релігійний реформаційний рух не є без значіння для ідейного боку сучасних йому політичних стремлінь. Він впливав на спосіб думання, піддавав арґументи і т. д. Але не можна думати, що релігійна реформація зродила політичний демократичний рух. Противно, з одного боку одна і друга були проявами тих самих глибоких змін господарського і суспільного характеру, які переживала тоді Західня Европа, з другого боку, власне політична течія впливала на релігійну иноді зміняючи глибоко її зміст. Так сталося м. и. з ученнєм Кальвіна, якому власне приписується звичайно ясно і суто демократичний зміст. А Кальвін в дійсности "не поступає згідно з демократичними засадами і він склоняється на бік аристократичної республики". "Чим пояснити, що... його ученнє уважається пнем, що видав конари та гилля сучасного демократизму та лібералізму?" "Репрезентаційний устрій кальвінської церкви виник у Франції. Демократичні установи додав Кнокс в Шкоциї. Але що так построєний пресбитерянізм та вільна демократична церква ріжнилися дуже гостро, доказом того є взаємини між анґлійськими індепендентами та презбитерянцями та відношеннє Цілямса та Гукера до Коттона в кольоніях. Отже мусіли тут ділати некальвінські движучі сили".[19] І так власне було. Тесаме, тільки яснійше ще та яркійше, бачимо скрізь. Головно ученнє Гуса і гуситський рух в Чехах є таксамо насичений національними і демократичними кличами. Се молода демократія, що зродилася не з релігійного руху, але незалежно від нього опанувала його, та заставила служити своїм цілям та потребам. Вона зробила се впливаючи на зміст релігійного учення по лінії власних змагань і перемінила релігійну спільноту в носія верховної влади в державі. Таким способом нарід став політично активним, став політичною нацією.

Що се сталося при допомозі релігійного чинника, випливало

19. Hasbach, цит. тв., стор. 2. R. Johannet, цит. тв., стор. 72 і слід.

з даних умовин. Нація в періоді своїх народин навязувалася до чинника, який в даному моменті, в означеному періоді культурного розвою був найсильнійшим поміж усіма елементами культури — сильнійшим як мова, яка тільки опісля заняла його місце, як визначник культурної єдности. Йогож історична роля в творенню нації є зовсім така, якою пізніще стала роля мови. В позитивному напрямі релігія була тоді найсильнійшим і головним цементом національної спільноти, в неґативному, вона клала межі, поза які ся спільнота не могла поширитися. Відома ся роля релігії на сході Европи, на Україні, де ріжниця віри була одночасно національною і таксамо було на заході, в першу чергу в Анґлії. Там релігійний момент мав рішаюче значіннє для народин сучасної анґлійської нації. В хаосі взаїмно кріваво та безпощадно на протязі десятків літ поборюючих одно одне релігійних учений та сект, зарисовується всежтаки як загальна лінія боєвого фронту лінія, що ділила протестанський табор від католицького. За часів останніх Стюартів другий з них був вже виразно табором королівської, перший табором боротьби за народню суверенність. І те, що в протестанському таборі добувало для "народа" державу, стало в сій боротьбі політичною спільнотою, стало анґлійською нацією. Символічно висказувала се напись на стягу, що маяв в 1688 році на щоглі корабля Вільгельма Оранського: "Протестанська віра і воля Анґлії".[20] Що находилося в межах "протестанської віри", було національною Анґлією, що було поза сими межами, того не обняла національна анґлійська спільнота. Така відмінна доля стріла Шкоцію та Ірляндію. Для обох була велика анґлійська революція подією, що принесла основні зміни в їх положенню. Шкоція стратила по битві під Ворцестер свою державну самостійність. Для Ірляндії означає 1649 рік остаточне зломаннє її сили і початок безпощадної, спрямованої на повну екстермінацію, політики. Помимо сього дальша політична судьба обох країн неоднокова. Протестанська Шкоція втратила як нація свою супроти Анґлії окремішність, зливаючися з нею в одну національну цілість. Розріжнена від Анґлії вірою, Ірляндія не поділила в сьому напрямі долі Шкоції помимо того, що її матеряльна, просто фізична сила опору була в більшій мірі зломана.

20. Dr. Georg Weber, "Lehrbuch der Weltgeschichte", 17. Aufl. 1876, II., стор. 269.

Межа спільної віри стала межою нації. Се треба просто сконстатувати як факт.[21] Сей факт не значить, що релігія се одна з "прикмет" нації. Він доказує тільки, що релігійний чинник впливає в даних умовинах позитивно і неґативно на твореннє національної спільноти, якої жерелом і творцем є боротьби за політичну суверенність. Відома засада "cuius regio, illius religio" набирає таким способом, значіння і то дуже реального значіння, також і навпаки. "Religio" була не тільки наслідком власти, але більше ще шляхом до власти — в часи реформації нормальним шляхом, яким ішла демократія в боротьбі за політичну власть.

Роля релігії для народин нації по своїй сути такасама, як і роля всіх других чинників. Обставина, що сю ролю треба сьогодня уважати скінченою, а бодай дуже обмеженою, позволяє тільки яснійше бачити істоту явища нації поза формою, в якій воно в даному моменті виступає. По своїй істоті нація се суспільство, яке в стремлінню до політичної самостійности, себто до опановання держави, стало спільнотою. Ся політична спільнота остає собою, хоч відпаде чинник, яким вона в даних умовинах користувалася для свого самоозначення. Зміна віри, або закінченнє її домінуючої ролі не впливає на буттє нації, хоч вона і виступала в свій час майже виключно в релігійній формі. В основі тесаме відноситься до всіх других "національних чинників".

21. K. Kjellen, "Die Großmächte und die Weltkrise", 1921, стор. 82.

VII. ЄСТВО НАЦІЇ.

1. Політична боротьба — мати нації. Матерю нації є боротьба.[1] Боротьба потребує для своїх цілей істновання спільноти і сама витворює спільноту. Приймаючи державу як політичну орґанізацію суспільства, треба розріжняти зовнішню та внутрішню боротьбу. Обі ділають в одному напрямі, але не однаково. Зовнішня війна впливає передовсім на ті частини державної суспільности, які в даному моменті є вже політично активними і обєднує передовсім сі частини.[2] Так "столітня війна" з Францією

1. Paul Barth, "Die Nationalität in ihrer soziologischen Bedeutung", стор. 22 і слід.

2. Див. м. и. Johannet, наведений твір, ст. 99.

"загострила в обох краях національне почуваннє та довела держави острова до закінчення процесу злиття елєментів ріжних народів. Бо щойно політичні противенства та ворожі відношення та суперництва причинилися до того, що Анґлійці згодом увільнилися від могучого впливу, який мали по тому боці каналу французька мова і поезія від часу норманського підбою".[3] Але се відносилося до верхніх, пануючих кляс. Вони воліють вводити в письментво нову, спільну анґлійську мову, але дух сього письменства остає неанґлійським, космополітичним, як космополітичною була вся культура сих кляс. Се було, безперечно, на шляху творення анґлійської нації великим кроком вперед, але далеко не довершеннєм сього творчого процесу. Він закінчується тоді, коли демократія шляхом боротьби дістає власть в державі, ліквідує, бодай в засаді, внутрішній поділ народу на поневолених та пануючих і втягає його загал в політичну активність. Так, щойно в періоді народин демократії і пізнійше її великих революційних змагань, звязаних з реформацією, приходить росцвіт власної анґлійської літератури як чинника та визначника самосвідомої національної культури. Щойно тоді виступають такі її корифеї як Шекспір та траґічний ґеній революції Мільтон — як трьома століттями скорше, серед відмінних відносин, але теж в атмосфері боротьби за політичну самостійність, виступив в Італії Данте. І з великою революцією починається в Анґлії росцвіт умової культури, який вяже сю революцію з великою французькою, але рівночасно творить та поглиблює народню індивідуальність Анґлійців. Згодом стає власна культура, а зокрема мова "прикметою" нації, але, треба знова підкреслити се з натиском, тільки згодом. Обєктивно випередила самостійність мови як в Анґлії так і в инших народів народини сучасної нації. Але зразу, в періоді своїх народин, нація не проявляла сього зацікавлення справою мови як пізніще. В національній свідомости народня мова стояла зразу на задньому пляні; не тільки уживаннє латинської мови, але й мови народу, з яким дана нація находилася в стані боротьби не вражало національних почувань. Вистарчить нагадати з української історії постать Гербурта, або письменників, які пізнійше в московській мові заступили політичну українську думку.

3. G. Weber, цит. тв. I, стор. 882.

Піднесеннє мови до значіння національного чинника є тісно і не випадково звязане з демократичним рухом. Сей звязок між обома має своє жерело в цілому ряді причин.

Вже вище сказано, що демократія, будучи по своїй сути раціоналістичним рухом, який змагав до "спілкового" типу політично-суспільної орґанізації, мусіла практично опертися на спільноті, що розбиваючи старі феодальні спільноти, вона мусіла поставити на їх місце нову. В першу чергу демократія покористувалася для сеї ціли релиґією, опановуючи витворені нею спільноти. Але противенство між раціоналізмом демократії і араціональним характером релиґії грозило конфліктом між обома: власне в Анґлії доба великої революції означає також початок умового руху, — деїзму, скептицизму — яким розпочинається секуляризація культури не тільки в Анґлії. Далі релиґійне життє не скрізь творило спільоти, на яких моглаб опертися демократія так, як се було в Анґлії. Так пр. для французької демократії, коли вона досягла влади в державі, ситуація представлялася зовсім инакше. Таксамо иншою була ситуація в Італії. Через те було треба поза релиґією витворити спільноту специяльно для цілей демократії.

І власне мова була чинником, до якого навязала демократія свою творчість. Вже найбільш практичні мотиви наказували їй инакше відноситися до народньої мови, як відносилася до неї феодальна аристократія. Коли остання з природи своєї мусить відокремлюватися від маси,[4] берегти для себе м. и. шляхом окремої мови чи письма знаннє усього, чим держалося її становище, то інтерес, а вслід за сим і всі змагання демократії йдуть в противному напрямі. Вона мусить народню мову як мову маси зробити своєю. Перевід Лютером св. письма на німецьку мову був політичним вчинком перворядної ваги і симптомом.

Формальна націоналізація культури, се була її демократизація. Освіта на народній мові, се освіта незастережена тільки для упривілейованих кругів, але доступна всім, усьому народові. А що освіта, якийсь мінімум її, се конечна умовина для того,

4. Виїмком є постанови такі, як пр. заборона венецьким патріціям уживати окремої ноші. Ся зоборона була диктована чисто розумовим, тактичним мотивом, щоби не унаочнювати масі малочисленности отже і слабости аристократії.

щоби народня маса могла бути політично активною, то ясно, як сильно інтерес демократії штовхав її на шлях культу народньої мови.[5]

Пізнійше, з розвоєм капіталізму, дальші ще причини піднесли та загострили політично-суспільне значіннє мови. Хоч не в однаковій мірі але — з виїмком може селянства — для всіх суспільних кляс в національно мішаній розвиненій капіталістичній державі становить питаннє мови одно з дуже важних питань. Не ходить тільки про правний примус уживати народньої "державної" мови в уряді та публичних установах. Поза сим правним примусом, ставлять фактичні суспільні відносини "язикове питаннє" в дуже виразній формі. "Сільська біржа праці стратила свій льокальний характер. Сільський заробітчанин потребує бодай слабого знання другої мови. Воно є засобом, що відвязує його від ріллі". "У вищих верствах пролетаріяту росте економичний примус знання двох мов, він є значний також серед міщанства малих місточок областей з мішаною мовою, найсильніщим є він серед інтеліґенції, бо тут не вистарчає сама можність з бідою зрозуміти та порозумітися, але вимагається повного володіння чужою мовою.[6] Все те підносить, очевидно, значно актуальність та значіннє мови. Але як сказано, сам вже принціп демократії видвигав народню мову до значіння важного політичного чинника. Зокремаж чинник мови став — історично після реліґійного — чинником, яким покористувалася демократія у твореню сеї спільноти, що ставала політичним суперником аристократії та монархії. Згодом пішло ще далі поглибленнє сеї спільноти та її "одушевленнє": нація стала самостійним центром культури, "індивідуальністю" в розумінню не тільки політичному, але й культурному. Ся дальша зміна остає в звязку з обставинами, серед яких модерна демократія розпочала й веде боротьбу за своє здійсненнє, зокремаж з прикметами та характером суспільної кляси, яка стала її заступником. При тім іде про фізіоґномію сеї кляси не тоді, коли вона побідивши стала заступницею не демократії, але нових форм суспільного поневолення та нерівности; йде про вигляд міщанства в добу його революційної боротьби, коли воно було носієм демократичного ідеалу як ідеалу визволення людства.

5. В. Левинський, "Народність і держава", стор. 22.
6. Renner, цит. тв., стор. 65.

Отож в сьому періоді свого життя міщанство, головнож згуртована коло нього інтеліґенція піднесла культурні цінности до небувалої висоти. Одним з наслідків та висловів сього було висуненнє культурного моменту в національній спільноті на перший плян. Німецький ідеалізм кінця XVIII та початку XIX століття дивиться на націю майже виключно з сього боку.[7] Безперечно пізнійше змінилася психолоґія буржуазії. Її заінтересованнє нацією повернулося в зовсім инший бік.[8] Але звязаннє національної спільноти з культурою стало довершеним фактом. Культурні цінности остали цілями на які звернена увага сучасних націй.[9] Суспільний розвій, зокрема політичний та умовий розвій народньої маси, пролетаріяту та селянства, їхнє зростаюче заінтересованнє культурою, каже сподіватися, що власне область культури буде в будучности в чимраз більшій мірі основою національної спільноти.

Обставина, що роля культурного чинника для нації зросла та проявляє тенденцію далі рости, звязана тісно з політичним та соціяльним визволеннєм пролетаріяту не стільки тому, що його визволеннє обіймає собою з неминучою конечністю також культурне його піднесеннє, отже поширює заінтересовані в культурі частини суспільства, вона діляє ще в иншому напрямі. Визволеннє пролетаріяту означає тріумф витвореної ним ідеольоґії, піднесеннє світогляду, який відповідає його клясовому положенню, на становище пануючого в суспільности світогляду. Се означає важні пересунення в системі цінностей під знаком яких відбувається все публичне життє, зокремаж воно означає піднесеннє становища, яке припадає в сій системі на долю культурних цінностей. Досі вони остають в тіни поза цінностями иншого рода. "Американізм" є характеристичною ціхою не тільки американської суспільности. Те що в Америці виступає явнійше в чистійшій формі є спільною ціхою всіх буржуазних суспільностей: пониженнє культурних цінностей та заставленнє їх служити справі матеряльних інтересів капіталу. Натомість для трудової народньої маси та для соціялізму як його ідеольоґії, культурні цінности мають абсолютне значіннє. Коли клясова боротьба

7. Meinecke, цит. раніще тв.
8. A. Menger, "Neue Staatslehre", стор. 46 і слід.
9. B. Kohler, "Lehrbuch der Rechtsphilosophie", 1909, стор. 142 і слід.

стане тільки спомином про минулий період історії людства та коли з плечей людини буде знята боротьба за матеряльне істнуваннє, то се означатиме відкриттє найширших областей життя та звільненнє величезних увязнених тепер енерґій для культурної творчости та консумпції.

Не зважаючи на сей зріст значіння культури для нації, звязок між обома не є нерозривним. Тенденція нації стати також культурно окремішною є тільки тенденцією. І далі є можливі випадки, що приналежність національна не покривається з культурною. Не тільки одиниці — головно зпоміж переселенців — є "цілі ґрупи, що свідомо рівномірно бережуть два роди патріотизму. Се є головно кольоніяльні відломки великих европейських націй, що без надії на обєднаннє з народом, з якого вийшли, приєдналися з льояльною любовю до держави, до якої тепер належать, але не відрікаються своєї відмінної народности". З погляду культури, мови, літератури, міщанства є вони ще членами старої батьківщини, від якої одержують свою духовну поживу та якої питоменности заздро хоронять та бережуть. Примірів є доволі: Французи в Канаді, Німці в Блюменав в Бразилії. На відбутому літом 1912 в Квебек конґресі француських канадийців кликав один з головних борців канадийської язикової боротьби, архиепископ Брюкезі: хай живе анґлійський прапор і француська мова. На відбутому у вересни 1912 в Берліні німецько-бразилійському конґресі, заявив один з німецько-бразилійських промовців, що Німці в Бразилії вимагають тільки охорони та визнання своєї вірности для традиції, але за се дають новій батьківщині вірну любов, а майно та кров за її цілість.[10] Навіть коли приняти, що в обох сих випадках маємо до діла з непокінченим ще процесом, то й тоді є воно доказом, що значіннє культури для нації не є абсолютне.

2. Боротьба й обєктивні прикмети нації. Обставина, що ріжні чинники по черзі могли відограти ту саму ролю в життю нації, є доказом, що жаден з них не є абсолютною прикметою нації, що їх роля означена історичними умовинами та що вони — тільки ріжні форми феномену, якого найглибше єство лежить не в них. Саме незалежне від сеї змінчивости явище, се суспільство, яке в

10. Michels, цит. тв., ст. 179-180.

стремлінню до політичної самостійности в боротьбі за неї стає спільнотою.

Реалізація політичної волі, се чинник, який творить націю. "Національний принціп не звертає зразу вістря проти членів инших націй. Він звертається in tyrannos", каже Мізес і далі каже що сей принціп "революційний, він хоче усунути всяке панованнє, яке не відповідає його принціпам, але рівночасно є-і пацифістичним. Яка ще істнуватиме причина війни, коли всі народи будуть визволені?".[11] Сю пацифістичну ноту, ноту національної толєранції підчеркують і другі автори як характеристичну для молодого націоналізму.[12] Такий погляд не зовсім вірний. Він може відноситися до ідеольоґії, яку голосять провідники передовсім поневолених націй, але не до реальних фактів з життя націй. Сі факти показують, що толєранція відноситься тільки до націй, між якими не мається ніякої колізії інтересів, натомість не має вона ніякого примінення там, де входить в гру "національний інтерес".

Значіннє сього останнього слова дуже неозначене і само слово дуже надуживане головно завойовницьким національним імперіялізмом. Тут ужито його в значінню інтересу, звязаного з самим соціольоґічним процесом творення та істнування національної спільноти. В сьому значінню національний інтерес розтягається на все що може пособити творенню сеї спільноти, або спиняти її. Отже в сій сфері виявили нації в періоді своїх народин крайню нетерпимість. Ведені стихійною волею внутрішнього обєднання, молоді нації безпощадно переводили його й безпощадно виступали проти всього, що розбивало сю єдність. Революційна Анґлія і революційна Франція виказали в сьому напрямі крайню непримиримість. Перша пішла походом на Ірляндію та Шкоцію, друга проголосила та повела не тільки політичну але й культурну безоглядну централізацію. "... французська революція ... яка спеціяльно в національній справі (саме щодо поневолених народів Франції та їх мов) зайняла крайнє державно централістичне становище (французські якобінці-централісти були саме батьками й ідеольоґами всіх пізнійших протинаціональних державних централізацій скрізь по всій Европі, отже всіляких їх

11. "Nation, Staat und Wirtschaft", стор. 28.
12. Renner, цит. тв., стор. 90 і слід., Michels, цит. тв., стор. 163.

«обрусіній» ґерманізацій, мадяризацій і т. ин.), мала своєю загальною ідеольоґією чималий вплив на розвиток визволених народів".[13] Оскільки нетолєрантною національно була російська демократія, виказав ясно Драгоманов. Жерело сеї нетолєранції дарма шукати в царині "чистої думки". Воно лежить в інстинктовному, стихійному стремлінню борючоїся демократії витворити спільноту, в стремлінню яке є наслідком соціольогічного закону, що ділає не телєольоґічно, тільки причиново.

Що ніяка обєктивна "національна прикмета", зокрема і "народність" як сума сих прикмет, не становлять нації, але саме, чимбито не було зроджене змаганнє до політичної самостійности, слідує ще з ось якої обставини. Нація як політична спільнота може часово випередити народини "народности". Вона може народитися там, де немає ні окремої мови, ні культури, ні взагалі нічого, що становить сі "національні прикмети". Як така нація, без обєктивних національних прикмет, виникли сполучені Держави Північної Америки. Воля та змаганнє до політичної самостійности зродилася тут на ґрунті економичних та (в звязку з ними) політичних інтересів та противенств до Анґлії. В боротьбі за їх здійсненнє витворилася політична спільнота частини анґлійського народу, який ні мовою, ні взагалі культурою не ріжниться нічим від його решти. Народилася нація мимо того, що не було ні одної з сих "прикмет", які уважається деким необхіднимим для істнования нації. Раз заістнувавши та добувши собі політичну самостійність ся американська нація тільки згодом, в довгому процесі почала витворювати в себе сі окремі, обєктивні прикмети — головно власну культуру, а по части й мову. За яких 100 літ після народин американської нації почала істнувати також і американська "народність" в розумінню окремих народніх прикмет.[14] Витворилися своєрідні антропольоґічні прикмети, виникли ріжниці мови, стало витворюватися власне, відмінне від анґлійського гарне письменство, мистецтво, своя фільософія, власна культура приватного та публичного життя[15]

Сей процес досі ще нескінчений. Ще в третій четвертині XIX

13. Бочковський, цит. тв., стор. 16. Johannet, цит. тв., ст. 98 і слід., 108 і слід. 119 і слід.

14. Kjellen, "Die Grossmächte und die Weltkrise", стор. 1, 4.

15. Firmin Roz, "L'energie americaine", Paris. E. Flammarion.

століття вівся спір, про істнованнє окремої американської літератури.[16] Всежтаки сьогодня істнованнє окремої американської народности се неспірний факт. Анальоґічне явище стрічаємо в південній Америці, де новонароджені нації довго ще не мали власної народности і в области культури тільки згодом усамостійнилися супроти Італії та Портуґалії.[17]

Приміри Анґльо-Саксонської та латинської Америки для зрозуміння істоти нації дуже інтересні. Там не було історичних відносин, серед яких творилися нації Европи та які затемнюють та иноді закривають перед нашими очима явище народин нації. Націо-творчі сили ділали там в чистій формі так, що дають нам неначе сурогат научного досвіду переведеного в робітні, в ізоляції від усього що припадкове та що не належить до єства явища. Ані на спільне своє кровне походженнє, ані на історичні традиції ані на споконвіку свою зрошену кровю та потом батьків територію, ані на спільну віру, ані на власну, окрему від инших мову не можуть зглядно не могли покликатися нації Америки як на основу свого національного істновання. Все те зявилося тільки згодом, не як причина, а як продукт національного їх істновання. Їх колискою була боротьба, типова боротьба демократії in tyrannos. Момент, коли замаяв в сій боротьбі проти метрополій самостійницький стяг, був моментом народин нових націй (див. с. 322).

3. Єство нації. Серед численних теоретичних дефініцій націй, займає окреме місце дефініція подана Л. Ґумпльовичом. В першому виданню свого "державного права", яке вийшло під заголовком "Фільософія державного права", Ґумпльович каже: "Приналежність в минувшині на протязі довшого історичного періоду до одного народу та одної держави є істотною умовою, отже також критерієм кождої національности. Взаїмне відношеннє понять: племя, нарід, національність можна означити так, що 'племя' є минувшиною народу, а національність його майбутнім".[18]

Таким чином, нація се суспільність, що мала або має власну державу. В сій дефініції — оскільки знаю — держава перший раз

16. Th. Bentzon, "Les poétes Americaines" ("Revue des deux mondes", 1886, LVI. 3. p.), стор. 80 і слід.

17. F. Garcia-Calderon. "Les democraties latines de l'Amerique".

18. L. Gumplowicz, "Philosophisches Staatsrecht", 1877, стор. 43.

виступає як складова частина поняття нації. До Ґумпльовича одні, як Мацціні,[19] Блюнчлі[20] підносили тільки як конечне політичне домаганнє, як постулят та ідеал злиттє нації з державою: "кожда нація є державою, кожда нація є тільки одною державою". Другі клали державу в основу одного з двох можливих родів нації, протиставлячи "державну" "культурній" нації.[21] Ґумпльович[22] ставить позитивне відношеннє "народу" до держави, як істотну прикмету, без якої народ не є нацією. Але недостача та помилковість сеї дефініції в тому, що в ній признано історичний факт державного істнування (в минулому або в теперішньому) обєктивним критерієм нації. Очевидна помилковість такої дефініції випливає з простого міркування, що згідно з таким розуміннєм або кожда заістнувавша держава мусілаб бути жерелом нової нації, або дефініція є неповна, бо не поясняє чому власне тільки деякі держави породили нації. Крім сього ся дефініція викликує цілий ряд дальших питань, з яких деякі нелегкі для відповіді: яка форма політичної орґанізації вистарчає, щоби признати народові державну минувшину, а вслід за сим признати його нацією? (Ґумпльович сам не признає пр. Українців за націю ізза браку такої минувшини)[23] — як довго мусить тревати державність народа, щоби він став нацією? Який найдовший час може ділити недержавний тепер нарід від його державної минувшини? і т. д. З сього боку поділяє ся дефініція недостачі всіх спроб, найти єство нації в якій-небудь обєктивній її прикметі.

19. В. Левинський, "Народність і держава", стор. 88 і слід.

20. Bluntschli, "Die nationale Staatsbildung und der moderne deutsche Staat", 1870.

21. Meinecke, цит. тв., стор. 6, слід. і раніш.

22. Ґумпльович називає "народом" суспільність держави. Тут уживається сього слова на означеннє не державного суспільства, але на означеннє ґрупи, що відзначається окремими обєктивними прикметами, як мовою і т. д.

23. Цит. тв., стор. 44 зам. На основі свого опреділення нації Ґумпльович не признавав Українців нацією. При тім виходив з передпосилки, що Українці ніколи не мали власної держави. В 1904-1905 рр. доволі часто заходив я з пок. тов. Є. Косевичом до пок. Ґумпльовича. Тов. Косевич приніс був Ґумпльовичові один або два перші томи "Історії України" Грушевського. За якийсь час, Ґумпльович, що прочитав був "Історію" з великим зацікавленнєм, в розмові з нами про неї згадав про свою увагу відносно Українців і заявив, що змінив висказаний там погляд. Тоном глибокого переконання сказав тоді до нас: "ви є нація". В другому виданню книжки згадана увага про Українців пропущена.

Заслуга Ґумпльовича в тому, що він вказує вірно площину, на якій треба шукати єства нації. Се відношеннє її до держави. Тільки сього відношення не можна брати в розумінню обєктивного факту власної державности, але ж субєктивний факт, як волю та змаганнє до власної державности. Таким чином, треба в дефініції Ґумпльовича перенести державу з минулого та сучасности народа в сучасність і майбутнє його, заступити державність як обєктивне жерело нації, державницькою ідеєю як чинником, що творить національну спільноту.

Збираючи разом усе сказане досі, доходимо до ось яких тез:

Нація се спільнота, себто суспільство, основою якого є араціональна, стихійна воля.

В протиставленню до спільнот, які основуються на фізичних підставах кровного звязку, як родина, рід, племя — вона основується на інстинктах "другого ступення", типом яких є ідея.

"Обєктивні прикмети нації" се тільки чинники, які в даних історично умовинах помогли національній спільноті витворитися, а заразом се форми та символи, в яких вона проявляє себе.

Жерелом національної спільноти та істотною силою, якою вона істнує, є стремліннє до політичної самодіяльности та самостійности, яке історично проявилося як боротьба за суверенність: "in tyrannos" в межах держави та на вні, за суверенність власної держави.[24]

Історично народини сучасної нації є звязані з народинами сучасної демократії, а сей звязок не є випадковим, а впливає з природи обох явищ.

24. Див. Johannet, цит. тв., ст. 309-404, 405.

VIII. НАЦІЯ Й ДЕРЖАВА.

1. Дещо до характеристики держави. Розуміннє нації як політично активної спільноти не є самим тільки сконстатованнєм історичного факту, що сучасна нація вже при своїх народинах увійшла в означене відношеннє до держави. З нього слідує, що нація по своїй натурі мусить керувати свої зусилля на опанованнє державою: вона не тільки родиться разом з волею політичного самовизначення, але й перестає істнувати як нація, коли тратить сю волю. Без сеї волі нарід ще не є нацією. або вже

перестав нею бути. Через те взаємини між нацією з одного і державою з другого боку, становлять істотну частину питання про націю.

Для зрозуміння сих взаємин необхідно піднести з цілого комплєксу питань, котрі відносяться до держави, бодай деякі, власне ті, які мають безпосереднє відношеннє до порушеної теми. Не переступаючи меж загальних тільки міркувань, треба піднести відносно держави слідуюче.

Коли розуміти державу найзагальнійше, як найвищу в кождій історичній добі форму політичної орґанізації,[1] то мусимо приняти, що первісна держава представляє тип спільноти. Се відноситься нетільки до "доісторичних" форм людських політичних орґанізацій. Ще й розвинені вже форми держави виказують ясно характеристичні ціли сеї форми суспільства, навіть тоді, коли суспільний розвій та звязана з ним раціоналізація життя та всіх його установ надавала державі в чимраз більшій мірі механичний характер спілки. Се тісно звязане з усім розвоєм людства. Кровний звязок лежав скрізь в основі первісних орґанізацій і довго жив ще в людській памяти навіть тоді, коли перестав бути живим фактом.[2] Сама назва держави вказувала тоді на її тотожність з означеною людською спільнотою. "Якенебудь означеннє (старинної) держави, яке давалоб вислів відношенню мешканців до території, не могло набрати якогось більшого значіння". Жива народня спільнота маніфестувала себе назвати οἱ Αἰγυπτίοι, οἱ Πέρσαι, в назвах Атенців, Тебанців, Коринтийців.[3] Усе те були назви не всього населення держави, тільки пануючих в цій племен — первісні, або як в Греції прибрані від своеї πολις. Держава була в розумінню старинного світа ідентичною з громодою-спільнотою пануючого племени, вона була тотожною з "civitas" і такою ж була держава раннього середньовіча.[4] Населеннє держави, яке не належало до пануючої спільноти, не входило теж в склад держави, не було її "складником", як "нарід" в сучасній державі, а виключно тільки предметом її права.

1. Jellinek, цит. тв., стор. 266 і слід.

2. Theodor Sternberg, "Einführung in die Rechtswissenschaft", I. 2. Aufl. 1920, стор. 50 і слід.

3. Jellinek, цит. тв., стор. 130.

4. Fustel de Conlanges, "La cité antique", 11. éd. 1885.

Таке було розуміннє держави. Се розуміннє лишалося в дійсности позаду розвою і не вповні відповідало пануючим відносинам. Дійсність, в якій воно народилося, лежала вже в історичній минувшині, в добі чисто племінного устрою. Ідеольоґічна надбудова спізнилася порівнюючи з розвоєм самої суспільної структури. Державна спільнота була нею настільки, наскільки була демократією старинна демократія, що опиралася на невільництво. Згодом політична та правова ідеольоґія приноровилася до того, що непануючі, а тим самим "недержавні"[5] частини населення фактично входили в склад держави. Сталося так і в Греції і ще більше виразно в Римі шляхом чимраз дальшого поширювання права горожанства. Світ клясичної старовини представляє собою, таким чином, переходову стадію від первісної форми суспільної орґанізації, затрату первісного її характеру, як орґанізації, що була чистою спільнотою. Ся еволюція була посунена вже далеко в римській імперії. Розпад Риму і події серед яких він відбувся висунули знова племінну спільноту як тип державної орґанізації. Держава пізнійшого середньовіча виказує теж перевагу спільноти як орґанізаційного типу, але вона не досягла одноцілости, якою визначалася держава старого Риму. Вона була радше системою ріжних спільнот, які істнували побіч себе то поборюючи себе взаїмно, то доповнюючи. Таким чином, тільки доісторичну державу можна назвати спільнотою і тільки з обмеженнями, про які сказано вище, також держави старинного світу та раннього середньовіча.

В теорії істнує спір, чи держави типу чистої спільноти можна вважати державами. В сьому спорі висувається ріжні моменти як істотні, сущні критерії "державности", яким не відповідає отся первісна держава, головнож підноситься її незвязаність з територією. Сей спір не зачіпає однаковож факту, що маємо до діла з первісною формою найвищої політичної орґанізації, розвитою формою якої є сучасна держава — значить, без всякого сумніву первісна спільнота є вихідною точкою держави. Рівночасно ся спільнота-племя се також предтеча сучасної нації. Се значить, що в далекому минулому історичному періоді і нація і держава (сі назви ужиті тут в найширшому значінню, на означеннє суспіль-

5. A. Croiset, "Les Democraties antiques". Paris, Flammarion.

них формацій, що попередили сучасну націю та державу) покривалися з собою: нація була державою, а держава нацією.

Розвій приніс з собою з одного боку, зміну первісного характеру держави як спільноти, з другого, розбив сю первісну єдність держави й нації.

В найзагальнійшій схемі представляється сей процес ось як:

Рішаючим фактом було поширеннє держави поза племінні межі. Яким шляхом се відбувалося, не дасться означити з точністю, якаб не полишала ніяких неясностей, але без ніякого сумніву, завойованнє племени племенем відограло в сьому найважніщу ролю. Приймаючи основану на кровному звязку спільноту за первісну форму та основу політичної орґанізації Трайчке каже: "Дальший розвій приносить опісля боротьбу племен поміж собою та полученнє більших мас в спільні орґанізації; так отже завойованнє та поневоленнє стає движучою силою більших державних творів. Держави не вийшли з народньої суверенности, але сотворено їх проти волі народа: держава се влада сильніщого племени, що сама себе установляє".[6] Ґумпльович є автором теорії, по якій завойованнє одиноке жерело, з якого походить держава.[7] Він викликав проти себе власне сею теорією дуже сильну опозицію; його теорія перевертала не тільки всі "леґітимістичні" учення та оправдування держави, вле визивала всі взагалі ідеалістичні теорії та юристичні пояснювання початків держави. Як арґументи проти теорії завойовання підношено м. и. конкретні історичні факти, наводжено приміри, де поодинокі держави виникали не шляхом завойовання, але иншими способами: шляхом поділу, договору та ріжних правних актів. Отож ся опозиція не в силі захитати переконуючої сили поставленої Ґумпльовичом тези. Її історичні арґументи не звертаються проти неї. Вони доказують тільки, що їхні автори не розуміють теорії, яку поборюють.

Коли говориться про початки держави, то не мається на увазі початок якоїнебудь конкретної держави. Розуміється початок держави взагалі, як суспільної установи, як форми людського співжиття. Коли ся форма раз зродилася, коли вона вже істнувала, коли на означених областях стала не тільки нор-

6. Treitschke, "Politik", I., стор. 113.
7. Gumplowicz, "Der Rassenkampf", 2. Aufl. 1909.

мальним явищем, але явищем, яке не допускало виїмків, так що життє поза державою стало неможливим — тоді, розуміється, ріжні людські громади могли ріжними способами, добровільно або під примусом, орґанізувати поодинокі держави. Але народини сих поодиноких держав не пояснюють, як виникла держава "первісно", яким способом та чому зродилася вона в світі людських суспільностей. Се власне питаннє розвязує теорія про завойованнє, як початок держави.

В сформулованню, яке дав їй Ґумпльович, ся теорія не є повна. Вона приймає завойованнє як факт, що не потребує дальшого пояснення, який являється, такби мовити, як "Deus ex machina" в певному періоді історії. В дійсности, завойованнє мало практичне значіннє тільки на тлі означеної, вже розвиненої господарської системи, коли відносини продукції були вже такі, що замісць винищити побіджене вороже плем'я, краще було "завоювати" його і забезпечити собі, таким робом, постійну, тревалу користь з побіди. Та без огляду на його близче поясненнє, факт завойовання треба признати переломовим в розвою форм політичної орґанізації, а зокрема держави.

Яке мусіло бути значіннє сього фатку для характеру держави як спільноти?

Істота спільноти лежить в тому, що вона держиться з нутра, стихійною волею своїх членів. Якеб не було жерело сеї волі, почуттє кровного звязку, авторітет людей чи якої надособової сили, що поглочує волю одиниці, культ предків чи якенебудь реліґійне почуваннє, все те ділає "орґанічно", шляхом через психічні центри одиниць членів спільноти, а не тільки механично і зовнішньо. Спільнота є все суспільством "вольним" в тому значінню, що її істнуваннє відповідає волі її членів. Отож суспільно-політична орґанізація, яка обняла собою людські гурти також помимо і проти їхньої волі, перестала бути спільнотою. Людська думка не скоро привикла уважати так побільшене суспільство суспільною цілістю. Вона довго ще розуміла тільки спільноту як субєктивну цілість, яка обіймала собою частини, що були прилучені до неї насильно, механично. В дійсности, виникла вже була нова форма суспільної орґанізації, відмінна від первісної спільноти, але номенклятура лишилася давня, яка не відповідала сій зміні: civis romanus остає назвою горожанина держави, хоч вона давно перестала бути первісною спільнотою, обмеженою

племінно і територіяльно. Ґірке виказав, на основі величезного фактичного матеріялу, як дуже поволі та з яким трудом ґерманський світ визволювався від старої, примітивної концепції, для якої "universitas" була тотожна з "universi"; як важко приходилося йому конструувати нове понятте нової "universitas", яка не однодушною ухвалою "всіх" творила свою волю, але за яку творила її більшість чи означені компетентні орґани.[8] Ся еволюція відповідала і була виразом механізації суспільного життя, його розвою від вихідної точки первісної спільноти, в якій не було протиставленнє одиниці й загалу, бо одиниця істнувала тільки як частина загалу, а загал зливався з усіма одиницями в одну субєктивну цілість.[9]

Факт завойовання нищив ґрупу як спільноту. Хоч не признавала сього ідеольоґія, одначе постійно підлеглі побідному племени людські гурти становили фактично разом з ним одну суспільну цілість. Але се нового типу суспільство не було вже спільнотою.[10] Воно удержувалося як цілість не самою тільки волею своїх членів, не сим гоном центріпетальним, який удержує спільноту. Підбиті гурти — однаково, в якій формі були вони підчинені, як обовязані до воєнної підмоги "народи", чи як раби — невільники — удержувала в суспільстві не власна їх, а чужа, накинена їм зовнішньо воля. Вони мусіли коритися їй без огляду на те, чи бажали сього чи ні, чи одобрювали її внутрішньо чи ні. Зразу була, безперечно, безпосередня фізична сила, що загрожувала неслухняним, тим чинником, що удержував "суспільство". Згодом "суспільний порядок" закріпився, фізична сила сховалася, такби мовити, за куліси, стала сповняти свою ролю в скритій формі правного ладу. Завойовані чи їх потомки сповняли свої функції в суспільности на вні добровільно. Але ся добровільність є зовсім иншого рода, як добровільність у членів спільноти. Там випливала вона з їх внутрішнього "я" і була в згоді з ним. Тут була річ виключно тільки у зовнішньому виконанню того, що

8. O. Gierke, "Das deutsche Genossenschaftsrecht", Bd. I. II. III.

9. Kohler, "Staat und Recht" ("Handbuch der Politik", I. 1912), стор. 121 і слід. — Stein, "Anfänge der menschlichen Kultur", стор. 130 і слід.

10. Карл Кавтський, "Визволеннє націй" (укр. переклад М. Барана), 1908, стор. 17 і слід. Розуміннє первісної демократії у К. покривається з поняттєм спільноти.

наказує "право", без огляду на те, чи зміст правної норми стрічає внутрішнє одобреннє з боку виконуючого, чи ні. Через те Штаммлєр назвав право "нормою, яка зобовязує зовнішньо",[11] вдоволяється згідним з нею діланнєм без огляду на внутрішнє переконаннє, чим ріжниться від норм моралі, які вимагають від людини також внутрішньої згоди, також згідного з наказами моралі почування та думання. Сей механичний, зовнішній характер, в якому добачує Штаммлєр характеристику права, се безперечно характеристична ціха і права і розвитої держави. Вона по своїй сути механізм, "зовнішний заязок" народа, спілка, а не спільнота.

2. Ціль держави. Теорія намагалася ріжними способами скрити сей характер держави, приписуючи її власну "душу", ціли, власні інтереси, тотожними з інтересами населюючого її народа. Сі спроби вяжуться безпосередньо або посередньо з інтересами, які заступає держава як власні, а які в дійсности є інтересами суспільно та політично пануючих кол. В основі сих теорій лежить змаганнє пануючих підставити фікційні інтереси держави на місце власних своїх інтересів, суперечних з інтересами поневолених частин державної суспільности і закрити сам факт істнування в державі сеї суперечности інтересів. Таким способом, окружним шляхом твориться вигідну фікцію солидарности інтересів усіх кол суспільства, отже інтересів пануючих та поневолених, обєднаних в спільному "державному" інтересі. Не можна недобачити, що держава справді викликує згодом деяку одноманітність, спільність інтересів своїх членів. "Коли стоїться щодня на томусамому чердаці, під тимже отаманом та в одній небеспеці, тоді сильний взаїмний звязок стає рівно природним як потрібним. Особливо дві области діяльности держави причиняються до зєднання та збратання людей її членів: правний та судовий порядок в мирі та солідарна відповідальність у війні. Через те держава мусить викликати свого рода внутрішню єдність народа, звязок якого є зовнішнім. Привязуючи до себе державних горожан, вона звязує їх поміж собою".[12] Сю солідарність називає Чєллєн льояльністю, а предметом її уважає спільність права та

11. B. Stammler, "Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung", 1896, стор. 105.

12. B. Kjellen, "Der Staat als Lebensform", стор. 101.

обовязку. В дійсности, обєднуюче діланнє держави йде дальше, як зазначує Чєллєн. Свідомо й несвідомо держава намагається довести своє населеннє до того, щоби воно стало повною спільнотою. Особливо сильно ділає в сьому напрямі абсолютистична держава.[13] Признає се Чєллєн,[14] а Ґумпльович в своїй дефініції нації мав, безперечно, на думці сей обєднуючий вплив держави. Але се діланнє держави не може йти поза стисло означені межі. Крім того воно не тільки не нівечить її характеру, як механичної, примусової спілки, а власне ще підкреслює його. На тлі тенденції до витворення спільноти, тим яснійше виступає той факт, що держава нею не є.

З обставини, що держава є спілкою і в своїх історично даних постатях примусовою спілкою, слідує, що вона не має та й не може мати власних інтересів. Коли говориться про інтереси держави, то мається на думці реальні інтереси чиїсь, що виступають під фірмою інтересів держави; або уживається сеї фрази тільки образово, так, якби говорилося пр. про інтерес будівлі в тому значінню, щоб її покривля була ціла, щоб не підмивала її вода і т. д. В дійсности центром інтересу може бути тільки або жива одиниця-людина, або понадодинична, гуртова єдність-спільнота. Як кожду людську спілку, так і державу покликав до життя людський інтерес і йому вона служить. В першу чергу се був інтерес завойовника-племени чи пануючого роду, далі інтерес кождочасно пануючої кляси чи верстви народу. В міру взаємин поміж силами складових частин державної суспільности приходять до деякої міри до слова також інтереси непануючих кляс шляхом частинних здобутків, компромісів і т. д., далі поодинокі поневолені кляси приходять до власти в державі на місце або поруч з клясами, що панували раніще: все те приводить до зміни інтересів яким служить держава. Теоретичним висловом сих змін є течії та напрями учення про "ціль держави". Поставлене так перед двома тисячами літ се питаннє становить по нинішній день осередок науки про державу — а що "ціль держави" се тільки инший вислів на означеннє "інтересів, яким держава повинна служити", то боротьба сих інтересів відбивається ви-

13. Vierkandt, "Die Stetigkeit im Kulturwandel", 1908, стор. 33.
14. Тамже, стор. 135 і слід.

разно на способах якими розвязується поставлене питаннє. "Цілі держави" означається раз широко (освічений абсолютизм), то звужується їх (манчестерське ученнє), то вбачається їх в моральній области, тіснійше в етичних завданнях (гелєнські державні ідеали), то на полі господарства, культури і т. д."[15] (модерні напрями). Замітити тут треба ось що.

Питаннє про ціль держави поставлено вперше засадничо в старій Греції. Піднесла його гелєнська, зокрема атенська демократія.[16] Отже ся демократія була не тільки державна спілка, але, до певної міри та з застереженнями, се була й спільнота, живий дійсний осередок власних реальних, матеряльних та духовних інтересів. Говорити про ціль держави вона мала теоретичне право, бо говорила вправді про себе, про власні свої цілі, але вони були державними в такійже мірі, в якій вона була державою. Се змінилося, коли держава перестала бути спільнотою, отже і окремим центром інтересів. Коли говориться про "ціль держави", то мається в дійсности на увазі цілі, яким хотилосьби заставити державу служити в імя означених одиничних чи гуртових інтересів, людські центри яких не покриваються абсолютно з державою. Через те питаннє поставлене щодо сучасної держави вже теоретично є помилковим. Томущо ріжними є сили які можуть заволодіти державою і засадничо не можна виключити заволодіння державою з боку якої-небудь суспільної кляси чи навіть випадкової ґрупи, неможливо абсолютно означити цілей держави. Їх не можна означити ані позитивно, ані неґативно. Засадничо треба признати можливість визнання за цілі держави всього на що може розтягатися людська діяльність та чим може зацікавитися людина. Головна відповідь на питаннє про ціль держави мусить звучати, що цілі яким вона може служити абсолютно необмежені. Взагаліж не можна говорити про іманентні цілі держави, які випливалиб з самої її істоти. Уважаючи державу, яка виникла зразу як твір інстинктів, за "орґанізацію", себто спілку, призначану служити людським цілям, можна ставити питаннє тільки наскрізь практично. Річ іде про те, "які завдання належить згідно з розумом

15. Kohler, "Lehrbuch der Rechtsphilosophie", 1909, стор. 142 і слід.
16. Starosolskyj, "Das Majoritätsprinzip", стор. 32.

ставити державі, або ще простіще, які завдання маємо ми, учасники, ставити до держави, до якої належимо".[17] Можність ставити се практичне питаннє вяжеться тісно з тою обставиною, що цілі держави не випливають з її єства, але ставлять їх кождочасно "учасники держави" згідно зі своїми інтересами та розуміннєм засобів, що ведуть до заспокоєння їх. "Бо держави як такі не мають ніякої цілі, мають їх тільки їх володарі".[18]

Ся основна необмеженість та неозначеність інтересів, яким може служити держава, відріжнює її сущно від усих инших людських орґанізацій, "спілок", які творяться по правилу для здійснення конкретно означених цілей. Історичні держави то поширювали, то звужували, то міняли цілі, яким служили остаючи далі собою. Власне дякуючи сій необмежености цілей, незміненим в державі остає тільки елємент влади. Він міняє свою форму, своїх носіїв, але як основа остає все осереднім елєментом держави. І в сьому видно найяркійше характер держави як механізму. Як орґанізація з владою в осередку, вона сама з себе не може наповнитися живим змістом живих інтересів, не може сама з себе означити напряму своєї діяльности. Вона сама собою бездушна як механізм і як кождий механізм вона булаб без смислу та без всякого практичного значіння, якби не було живих суспільних сил, що опановують її як механізм та заставляють служити своїм інтересам та своїм цілям. Таким шляхом дістає держава зміст та своє суспільно-політичне обличє.

Тільки виїмково та переходово і в тісно означених межах буває людська одиниця центром волі, що підчиняє собі державу. По правилу, се є суспільні гурти-ґрупи, носії понадодиничних гуртових інтересів. Таким гуртовим субєктом, спільнотою, є вже пануюча династія в дідичній монархії, з власними, висщими понад інтереси одиниці, інтересами, суспільність не тільки рівночасно живучих, але й слідуючих по собі в часі членів роду. Таким центром суспільно-політичних інтересів є аристократія в усіх своїх формах: родової, земельної, промислової, бюрократичної, попівської, врешті "умової" аристократії. В першому й другому випадку, підноситься до значіння державних інтересів означені

17. Dr. W. Koppelmann, "Einführung in die Politik", 1920, стор. 14.
18. A. Menger, "Neue Staatslehre", стор. 201.

та обмежені гуртові інтереси й "одушевляється" ними державу, але рівночасно вноситься в державне суспільство елємент внутрішнього роздору, протиставиться вузькі інтереси пануючих, під фірмою береження державного "суспільного ладу", інтересам поневолених частин населення. Через те фраза про "інтерес держави" стає не тільки теоретично неправдивою, але заразом і практичним засобом обману — стає "неправдивою" в обох її значіннях. З сеї точки погляду демократія, як носій державної власти представляє собою особливе явище з окремим комплєксом питань та проблєм, осередком яких вона є. З нею вяжуться два ріжні поняття, які в історичній дійсности не все з собою покриваються. Вже в Аристотеля виступають сі два боки демократії; раз розуміннє її як окремого центра інтересів (панованнє "бідних"), відтак як форма орґанізації та правління (панованнє "більшости").[19] І по нинішній день все повторяється се розуміннє демократії то з одної, то з другої точки погляду. Перше з них вяжеться з питаннєм, про яке тут іде річ: яке значіннє має для держави демократія, як центр інтересів?

Розглядана з точки погляду центра інтересів, демократія находить свій вислів в ідеї рівности. З формального боку ся ідея представляється як ідея позитивна: суспільна та політична рівність є позитивною метою до якої вона прямує. В історичній дійсности, реальний зміст ідеї рівности є виключно неґативний. Вона все була передовсім запереченнєм сих конкретних проявів нерівности, проти яких зверталася. Взята абсолютно, вона є неґацією всіх можливих форм суспільно-політичної нерівности. Конкретно, вона все є неґацією передовсім тільки означених історично форм нерівности,[20] спеціяльно тих форм, які, дякуючи відносинам суспільної продукції, попали в конфлікт з тими відносинами, "несправедливість" яких стала вражати людську свідомість. Таким чином, ідея рівности, здійснюючи свої конкретні історичні домагання шляхом "діялєктичого процесу", сама витворює основу для нових форм нерівности. Так пр., здійснена шляхом великої революції правова рівність третього стану усунула історичну форму нерівности, яку приносив феодальний

19. "Політика", кн. III. 5-7 і кн. VII. 1. & 6.
20. Boutmy, "Etudes politiques", 1907, стор. 88 і слід.

лад, — але разом з сим вона дала основу для нових форм нерівности, які приніс капіталістичний устрій. Так є обєктивно. Субєктивно, ідея рівности є в кождому історичному періоді абсолютною, бо вона звертається проти нерівности, яку тільки "людськість" у даному моменті усвідомила собі; субєктивно, вона все домагається абсолютної (в своїй свідомости) рівности.

Коли говориться тут про демократію, то якраз в значінню сеї абсолютної течії. Без огляду на те, що вона в історичній дійсности приносить, субєктивно демократія кождого історичного періоду є абсолютною: вона не має свідомости про инші форми привілею суспільної та політичної нерівности крім тільки тих конкретних, які власне поборює. Через те, ідеали та постуляти, які демократія ставить на кождому історичному етапі свого — обєктивного тільки постепенного — здійснювання, є субєктивно абсолютними. Такою була і буржуазна демократія в свій революційний період і таким є кождий демократичний рух. Се значить, що демократія, як центр інтересів, представляє все загальнолюдські інтереси, все інтереси "загалу" (в розумінню, яке відповідає кождочасним умовинам) і протиставляє їх обмеженим інтересам упривілейованої суспільно частини. Конечне стремліннє до абсолюту демократії, в протиставленню до конктретних і обмежених форм її здійснення, підносив все з натиском Маркс.[21] А М. Адлєр виражає єство марксівського учення про клясову боротьбу словами: "Через клясову боротьбу росте та скріпляється суспільність, побіда поневоленої кляси мусить повсякчасно являтися також побідою моралі, права та розуму, бо все те тільки ідеальні вислови для усунення стількиж дійсних перешкод, що виступають як етичні, правові та розумові недостачі істнуючої орґанізації суспільства".[22] Таким способом, демократія се та абсолютно-суспільна сила, яка протиставить інтереси суспільства як цілости частинним, а через те антісуспільним інтересам. Демократія все звязувалася з трансперсональними, пр. національними цінностями: в розпалених марселезою вояках революції, як в демократах церкви св. Павла, в Ґарібальді як в Лясалю, а особливо в грецькій поліс. Але трансперсональні цінности до яких змагає демократія,

21. "Zur Judenfrage" (Marx-Engels, "Gesammelte Schriften", I), стор. 403 і слід.

22. "Marx als Denker", стор. 66.

мусять бути иншого рода, як цінности, на які орієтується консерватизм.[23] І се є точка, де знова стрічаються нація з державою.

3. Ціль держави і інтереси нації. Соціольоґічний характер нації як спільноти робить її самостійним центром інтересів. Сі інтереси щодо свого предмету всесторонні, необмежені деякими тільки напрямами людської діяльности. А далі вони не покриваються з інтересом одної тільки суспільної верстви, але є взагалі інтересами "просто людськими", інтересами засаднично суспільними таксамо, як інтереси демократії. Оба моменти впливають по сути на відносини між нацією та державою.

Перший з них заперечує теорія "культурної нації". Вона вяжеться з тенденцією увільнити націю від усього, що розєднувалоб її внутрішньо і старається досягнути сього шляхом проголошення "desinteressement" нації в справах клясової, суспільної та політичної боротьби.[24] Отся теоретично помилкова і практично безвиглядна теорія, находиться в суперечности з характером нації як абсолютної спільноти, яка не допускає обмеження інтересів, яких є центром, але має тенденцію кождий людський інтерес "націоналізувати". Переходово, відповідно до відносин сил та почуття своєї сили нація може не звертати уваги на деякі, пр. на політичні, інтереси, але се не є доказом, що вони є їй чужі, що не можуть звязатися з життєм нації: се є прояв в життю нації анальоґічний до проявів в життю поодинокої людини, яка в ріжні моменти занедбує одні свої інтереси на користь других. Засадничо і по своїй сути нація є центром усіх можливих людських інтересів. І се є момент, чому нація не тільки історично увійшла в зносини з державою, але чому не випадково тільки, але по своїй сути вона мусить "займати становище" супроти держави та навпаки.

Передовсім та обставина, що обі, і націю і державу, відзначає "універсальність" інтересів, яких перша є центром, а друга засобом для заспокоєння їх. Орґанізм нації та механізм держави находяться з сього боку на одній площині як відповідаючи собі формації, одна в царині "спільнот", друга "спілок". Дякуючи принціпіяльній неможливости обмежити з одного боку, раз на все, "обсяг ділання" держави, з другого, "обсяг інтересів" нації,

23. Radbruch, "Grundzüge der Rechtsphilosophie", стор. 143.
24. Див. ст. 322.

не можна провести між обома демаркаційної лінії. Все матиме нація тенденцію заінтересуватися любим напрямом діяльности держави, а держава — зачіпити інтереси нації. Крім сеї неґативної можливости розмежування, істнує позитивна конечність для обох суспільних творів входити з собою в постійні зносини.

Універсальність інтересів нації робить те, що вона не може заспокоїти їх ані одиничними засобами, ані навіть шляхом добровільних чи й примусових частинних, приватних орґанізацій.[25] Будучи найширшим центром інтересів, нація мусить для заспокоєння їх заволодіти наймогутнійшим історично даним суспільним механізмом, себто державою. Практичним доказом сеї конечности є банкроцтво спроб розвязати практично національне питаннє методом признавання одиницям як таким прав, що забезпечувалиб інтереси нації до якої вони належать. З огляду на те, що ані "особиста воля" одиниць, ані "воля зборів та стоваришування" не вистарчають, щоби забезпечити за нацією заспокоєннє її потреб, "нація то вимагає ... публичних прав з обсягу ділання держави ... то вона як суперник виступає супроти держави, як однаковий з нею по сути твір, і визиває її або здатися, або помиритися як сила з силою, шляхом перенесення державних компетенцій на націю".[26] Реннер сам не витягає всіх консеквенцій зі свого вірного сконстатовання "однаковости по сути" держави та нації. Він пробує найти компромісовий вихід вдоволяючися перенесеннєм на націю деяких компетенцій держави, що здійснювалоб національну абсолютію. Історія встигла вже на протязі кількох літ виказати, що сього рода розвязка справи не вистарчає. Нація вимагає передачі собі не деяких тільки, а всіх компетенцій держави, вона мусить старатися заволодіти всім державним механізмом. "Усі ... народи ... силою конечности, силою економічного й культурного розвою, під загрозою неминучої смерти ... мусять орґанізуватися в незалежні, самостійні національні держави".[27]

Так представляється справа відносин нації до держави. Розглядана зі становища держави, дає ріжні картини залежно від типу держав, які бралиб ми під розвагу. Де одиниця або ди-

25. Dr. Jaroslav Kallab, "Národ, právo a stát", Praha, 1919, стор. 8 і слід.
26. Renner, цит. тв., стор. 48.
27. Юліян Бачинський, "Ґлосси", 1904, стор. 104/5.

настична спільнота є центром, який у свойому інтересі вправляє в рух механізм держави, там, для належитого фунґовання держави, нація є чинником зовсім зайвим. Монархічний принцип не то що не потребує її, але, як виказує історія середньовіча включно аж до віденського конґресу,[28] може абсолютно нехтувати її. Аристократичний принцип витворює власні спільноти, яких обєднуючим моментом є привілей, а через те неґативне відношеннє до народньої маси та обєктивних прикмет народности. Аристократія творить суроґат нації в сучасному розумінню: націю "виключно політичну", яка по сути є блищою такимже другим націям як власній народній масі. Держава сього типу не потребує теж політичної активности широкої маси свого населення і хоча не так абсолютно як монархія, вона теж ставиться байдуже до національного принціпу. Вона визнає його тільки в обмеженому виді, в виді нації, як упривілейованої частини державної суспільности. Щойно з виступом на політичну арену демократії, зміняється картина. Вже вище сказано було, що в практиці історії, в конкретних своїх історичних формах, демократія побідивши та усуваючи означені основи суспільної нерівности, рівночасно видвигає на їх місце инші. На місце привілеїв родової та земельної аристократії, буржуазна демократія поставила привілей "вільного" володіння засобами продукції, як нову основу суспільної нерівности. Тепер соціялістична демократія шляхом панування пролетаріяту ставить на місце сього привілею працю, як нову основу суспільного привілею, причому зовсім свідомо робить се не як здійсненнє абсолютної демократії, але як конечний етап для сього. Закінченнєм розвою, в якому чимраз нові парціяльні центри інтересів запановують над державою, стають "пануючими", є солідарне внутрішньо суспільство, як "загальний" центр людських інтересів. Нація се власне — покищо потенціяльно — сей загальний, нерозєднаний внутрішніми противенствами абсолютно демократичний центр. Вона се додумана до кінця демократія.

Се має важне значіннє для питання про оправданнє та ціль держави. Всі без виїмку учення та течії шукають розвязки сих питань в сьому "загальному" інтересі.[29] Зокрема оправдування

28. Meinecke, цит. тв., стор. 207 і слід.
29. Franz Oppenheimer, "Der Staat", 1907, стор. 15, 159 і слід.

поодиноких форм держави, отже і аристократії, і монархії, все признають "загальне добро" крітерієм для їх оцінки. Відносно питання про інтереси, яким має служити держава, намагається кожда течія та ученнє виказати свою демократичність. Ріжниці лежать в тому яка форма держави має найкраще забезпечити здійсненнє сього ідеалу та в щирости, з якою сей ідеал ставиться та формулується. Особливо "освічений абсолютизм" дуже послідовно стояв на становищі демократії, оскільки йшло про означеннє інтересів, яким мала служити держава — вистарчить пригадати відомі вискази на сю тему таких його представників, як Людовик XIV або Фридрих Великий. Кождий з них називав інтереси широкого загалу інтересами, яким має служити держава. Се доказ, як неспірно пануючим є пересвідченнє і почуттє, що тільки загальний і абсолютний інтерес суспільства може оправдати істнуваннє держави і становити ціль, якій вона має служити. В практиці кождий пануючий, кожда суспільна кляса представляє свій інтерес як інтерес вселюдський. Упадок панованння кождої кляси й побіда її наслідниці, се рівночасно зміна "пануючого" погляду на істоту "загального" інтересу і на все зближене до нього. Похід демократизації се все поступ націоналізації держави. Вже вище згадано, як номенклятура відбивала собою сей процес.

4. Нація природний носій власти в державі. Признавши націю самостійним центром надособових інтересів, признавши її далі не тільки історично звязаною демократією, але заразом конечним її позитивним доповненнєм, мусимо признати її "природним" власником держави: "натуральним" центром інтересів, на службу яким має ставати державний механізм. "Народня суверенність" є тотожною з "суверенною нацією".[30] Не помилково проголосила французька революція, що "засада всеї суверенности остає по своїй істоті в нації".[31]

Проблєма націоналізації держави має практичне значіннє тільки там, де держава не покривається з нацією. В національній державі покривається стихійна особовість спільноти з раціональним механізмом спілки. Нація находить там своє бажане практичне доповненнє державним механізмом, а юридична осо-

30. Joseph Barthelemy, "Démocratie et politique étrangére, Paris, 1917, стор. 118 і слід.

31. "Déclaration des droits de l'homme et du citoyen" (26. août, 1789), art. 3.

бовість держави не є фікцією, бо їй відповідає реальна особовість населення держави. Питаннє про "ціль держави" має відносно національних держав живий, практичний змисл: на нього можна відповідати, бо нема тут сумніву щодо того, чиїм власне інтересам має служити ся держава. Спір щодо цїли держави зводиться в сих державах до спору про розуміннє сих цілей та про суспільні цінности. Він переводиться з ясного становища: його підставою є поділ суспільности на кляси на основі участи та ролі їх в суспільному процесі продукції та звязана з сим поділом ріжниця ідеольоґій. В національних державах стає рішаючим чинником політичного життя річевий момент суспільного питання, в протиставленню до виключно субєктивного моменту, національного.

В мішаних національно державах виринає побіч питання, які річеві інтереси мають рішати про "цїли держави", все ще друге питаннє про те, який національний субєкт має стати носієм державної влади. Кожде питаннє, що виростає на річевому тлі "суспільних", в технічному значінню сього слова, інтересів, є перерізане субєктивними противенствами ріжних національних спільнот. Через те публичне життє тратить свою річеву основу. Клясові противенства, навіть коли є обєктивно найсильніщими, не можуть найти належного вислову; їх голос є заглушуваний гомоном стихійної національної боротьби. Питаннє про те, якою має бути держава, є все спиханим на друге місце питанням про те, чиєю вона має бути.

Що так є, булоб зайвою річю доказувати. Факти, що се доказують, є надто численні та знані.[32] Що так мусить бути, се випливає з сути нації як спільноти, що бажає політичної самостійности, немислимої инакше, як у формі власної держави. Націоналізація держави покриттє державних меж з національними є зі становища держави конечною умовою, щоби її механізм, поставлений на службу одноцілої субєктивно[33] волі, міг сповнювати свої завдання, щоби взагалі можна було станути лицем в лице перед питаннєм про найрозумнійше та найдоцільнійше означеннє сих завдань.

32. Доволі вичерпуючо пише про се Бочковський в цитованій праці.

33. Протиставленнє "субєктивний — обєктивний" міняло своє значіннє і сьогодня теж не є абсолютне. Euken, "Die geistigen Strömungen der Gegenwart".

Таким чином, чи виходити від нації, чи зі становища державної рації, однаково муситься дійти до результату, що з істоти обох випливає стремліннє злиття. Се стремліннє, особливо в теперішній період історії, стало дуже сильним та дякуючи многим моментам глибоко оправданим. Констатуючи се стремліннє та оцінюючи його, Челлєн каже: "Чи навчимося тепер розуміти ширину та глибінь конечности, яка в наші часи заставила найти себе взаїмно нації та держави, що досі йшли в історії окремими шляхами, обі шукаючи за собою? Не тільки нація бажає ума. Також держава шукає душі. Коли нація одержує від держави розумові доводи, то вона рівночасно дарує державі кипуче змислове життє і єдність життя, без яких не може обійтися ніяка на землі форма істнування, коли хоче осягнути особовість".[34] Сей погляд і се розуміннє можна уважати сьогодня пануючим. Не як вислід самого правильного теоретичного думання виникла ся "communis opinio". Вона є доказом того, що фактичні сили демократії зросли настільки, що вже не можна ними нехтувати. "Сьогодня не можна уявити собі пакованнє (imperium) без народности, але не можна теж подумати і народностей без панования. Обоє належать до себе як сонце та земля, або як механичність і орґаничність, як мужеськість та жіночість, або як фізика та химія.[35]

Конкретно стремліннє до злиття держави з нацією звертається проти двох проявів: проти многонаціональности держави та проти многодержавности нації. В першому випадку розходиться про національне визволеннє, в другому, про національне зєдиненнє. Оба сі прямування зрозумілі тільки тоді, коли бачимо в нації самостійну понадодиничну особовість, спільноту одушевлену бажаннєм політичної самостійности. І так в першому випадку, в многонаціональній державі основою на якій виростає національне змаганнє до самостійности є все неможливість та безвиглядність для даної нації заволодіти державою. Так в австроугорській монархії Німці не проявляли центріфуґальних тенденцій дякуючи особливим умовинам, що позволяли їм бути пануючою нацією в державі, хотя вони не представляли в ній

34. "Der Staat als Lebensform", стор. 137.
35. Rudolf Pannwitz, "Der Geist der Tschechen", 1919, стор. 17.

абсолютної більшости.[36] Щодо Мадярів, то находилися вони в подібному до Німців положенню і були теж пануючою нацією по тому боці Лєйти, берегли теж заздро своєї державної самостійности, не зриваючи звязку з цілостю монархії. Зате всі другі нації були настроєні або явно, або тайно ірредентистично. Тільки нерозвитість національна або практичні мотиви політичної тактики, практична неможливість здійснити самостійницькі ідеали вдержувала їх від явних в сьому напрямі виступів — колиж велика війна змінила нагло фактичні відносини, центріфуґальна сила національного принціпу проявилася нестримно. В Бельґії дві "неготові" нації борються з собою в межах одної держави. Коли ся боротьба не набрала у жадної з них антідержавного характеру, то се безперечно треба приписати обставині, що між обома націями мається більш-менш рівновага сил та що кожда з них субєктивно уважає можливим для себе заволодіннє державою, а на всякий випадок не бачить серйозної небезпеки для своєї коли не формальної то дійсної самостійности.[37] Але в кождому випадку в многонаціональній державі намагаються її нації, оскільки не є пануючими, розмежуватися політично між собою, в формі якоїнебудь автономії, адміністраційного поділу і т. д. найти вислів для своєї субєктивної окремішности та бодай суроґат власної державности. Новоутворені многонаціональні держави, Чехо-Словаччина та Південно-Словянська Республика є теж тереном, на якому проявляються ті самостійницькі змагання поодиноких націй. Тільки пересвідченнє, що спільна держава дасть кождій з обнятих нею націй більшу запоруку супроти небезпеки із вні як абсолютна самостійність, не допустить до народин антідержавної ірреденти.

Найяснійше проявляться характер нації в стремлінню до національного обєднання там, де кожда частина нації має власну державність. Стремліннє до державної незалежности пояснюється раціональним моментом, бо воля сама собою й усім, що з нею вяжеться представляє безмежну цінність. Із сього становища, стремліннє частини нації, що находиться під чужим панованнєм, до злиття з державною її частиною має також і раціональний характер. Натомість там, де всі частини нації є пануючими в

36. К. Кавтський, "Визволеннє націй", стор. 41.
37. H. Charriant, "La Belgique moderne", ст. 63 і слід.

ріжних многонаціональних або й однонаціональних державах, де значить не розходиться про добуттє волі, там змаганнє до національного обєднання не можна пояснювати тільки раціонально, а передовсім чуттєвим, стихійним моментом. Безперечно, обєднаннє, як кожда орґанізація, дає більшу силу, як сума орґанізаційно незвязаних одиниць-держав; ясне також і те, що стан роздроблення на численні, звичайно малі держави се иноді жерело межиусобиць і важкого звязаного з ними лихоліття — як се було передовсім в Італії, аж до її зєдинення, а також, хоч не в такій гострій формі, в Німеччині. Але сі річеві моменти були рівноважені по части користями та вигодами, які приносила з собою многодержавність. Многодержавність давала можливість економичних та політичних комбінацій, до яких замикала дорогу приналежність до одної тільки держави. Крім того, ґеоґрафічне положеннє та звязані з ним економичні інтереси поодиноких частин нації не мусять бути однакові. Для поодиноких частин може з сеї точки погляду бути вигіднішим не обєднуватися державно з рештою нації. Так пр. Челлєн каже слушно щодо Німецької Австрії, що її ґеоґрафічне положеннє, яке вяже її з системою Дунаю, протиставило її решті Німеччини так, що зєдиненнє Німеччини могло здійснитися тільки шляхом відділення її від Австрії.[38] Обусловлені ґеоґрафічним положеннєм інтереси Австрії, очевидно, не змінилися — проте, коли розпалася придунайська монархія стихійно виникло в її німецькій частині бажаннє, прилучитися до Німеччини. Річевий момент, що якраз Нім. Австрія не може головно ізза економичних причин остоятися як окрема держава, не відограв при сьому рішаючої ролі: його вирішували підношені пляни міждержавної наддунайської спілки держав краще, як зєдиненнє з Німеччиною. Рішаючим показало себе стихійне стремліннє нації обєднатися також державно. Супроти його мусять показати себе безсилими всякі можливі річево инші способи виходу з трудної ситуації. Поки істнувала габсбурська монархія, німецька її частина сповняла, як пануюча в ній нація, важне завданнє супроти всеї німецької нації: вона неначе продовжувала політичну власть німецької нації поза межі її власної держави. Коли се завданнє скінчилося, промовила

38. "Die Großmächte und die Weltkriese", стор. 9, 52.

нестримна течія: орґанічне стремліннє нації до обєднання в межах одної держави.

З істоти нації як спільноти випливає не тільки домаганнє: "кожда нація є державою", але й друга частина сього домагання: "кожда нація є тільки одною державою".

5. Національно мішані області. Хоч ся праця має чисто теоретичну мету, не можна поминути мовчки й деяких практичних питань. Без сього моглиб теоретичні виводи стати виключно тільки чистими абстракціями, без всякого реального значіння. До таких питань належить питаннє про національно мішані области. Істнуваннє таких областей се не тільки основи, на яких виростають великі й трудні завдання для практичної політики. З факту їх істнування доходить дехто теж до висновку, що принціпу національної держави не можна ставити, бо він нездійснимий. Не можна провести границь держав так, щоби вони замикали тільки національно неперемішані области: кожда держава мусить наслідком сього мати також якусь частину чужого їй національного населення і кожда мусить оставляти поза своїми межами частину власної своєї нації.

Сього рода уваги мають з одного боку принціповий, з другого практичний характер. Принціпіяльно незаспоєннє бажання хочби малої частини нації до обєднання та полишеннє її під чужою національно та небажаною нею владою є, очевидно, небажаним фактом. Практично вказують сі уваги на труднощі, з яких моглаб випливати конечність оглядатися за иншою розвязкою "національного питання", з огляду на неможливість розвязати його шляхом націоналізації держави. Факти, які можна навести в сьому напрямі, доказують справді, що мішана національно держава є пануючим типом та що навіть держави, на які вказується звичайно як на приклад чисто національних, в дійсности ними не є. Так до початку світової війни зпоміж великих держав світу одна Італія наближалася до типу національної держави. Число неіталійського населення в Італії виносило 1% усього населення держави і тільки 5% Італійців в Европі находилося поза її межами.[39] Німеччина числила 7½ ненімецького населення в своїх межах, а 40% усіх Німців оставало поза кордоном.[40]

39. Kjellen, "Die Großmächte und die Weltkrise", стор. 26.
40. Тамже, стор. 56.

Анґлія представляла подвійну картину залежно від того, чи брати під розвагу тільки европейську її частину, чи всю імперію. Перша виказувала 11% з лишком неанґлійського населення, імперія 20-25%.[41] Сполучені Держави Північної Америки числили в своїх межах 25½% неамериканського населення, коли признати, що потомки пришельців американізуються в другому поколінню.[42] Врешті в межах Япану жило 25% чужинців (Кореанців та Китайців).[43]

Оскільки йде про питаннє, поставлене на вступі сього уступу, треба наведені числа сильно змодифікувати. Обняті наведеними відсотками чужонаціональні частини державного населення, живуть у великій мірі компактними масами, так що відповідне проведеннє державних меж моглоб значно обнизити ступінь національномішаного характеру держав. Так пр. мається діло щодо Ірляндців та Кореанців. Але се поправилоб тільки відносини в одній з держав — зате в державі визволеної нації, пр. в Ірляндії мусівби залишитися якийсь, можливо навіть значний процент чужонаціонального елєменту. Треба отже признати, що територіяльне розмеженнє поміж націями, яке не оставлялоб місця для істнування національних меншостей, немислиме. Воно нездійсниме практично як з огляду на істнуючі відносини національного населення, на істнуючі національно мішані території,так і на переселюваннє населення, дякуючи якому відносини населення постійно зміняються. Навіть при найбільш доцільному та зручному веденню границь, останyть частини населення поза областю власної нації.

Се обставина, з якою треба помиритися. Але вона не може бути арґументом проти самого принціпу, який домагається творення національних держав. Неминучість істнування національних меншостей зачіпає безпосередньо тільки ті частини нації, яким судилося остати поза межами власної національної держави. Але справа національної держави се справа нації як цілости, а не поодиноких її частин. Се національна спільнота як цілість вимагає для себе держави, як необхідного для себе доповнення. Супроти сього "права" нації має справа доцільного проведення

41. Тамже, стор. 82-83.
42. Тамже, стор. 113-114.
43. Тамже, стор. 158.

меж другорядне значіннє. Порівнюючи вона тратить принціпіяльний характер і стає питаннєм наскрізь практичним. А власне, треба питати про критерії, що давалиб можність звести до можливо якнайвущих границь усе відємне, що звязане з істнуваннєм національних меншостей. Для сього рішаюче значіннє має обставина, що єство нації лежить не в обєктивних її прикметах, а виключно в субєктивному моменті волі, яка звязує націю в одну цілість, а для одиниць рішає про те, до якої національної спільноти вони належать.

Ся обставина позволяє підійти до питання про мішані національно території з більшим виглядом на практичну можність розвязки, як колиб про їх національний характер рішали виключно обєктивні дані. А власне, вона дає принціпіяльну можливість, що територія пр. з точки погляду мови мішана, може не зважаючи на се набрати національно одностайного характеру. Доказом, що се можливе є приклад Альзациї, яка не зважаючи на те, що більшість її населення говорить по німецьки, виявила національно характер французького краю. Значить, в принціпі не виключена можливість протиділання небажаним наслідкам обставини, що якась область мішана з огляду на народність її населення. Щож до практичних засобів та шляхів ділання в сьому напрямі, то треба піднести ось що. Вихідною точкою мусить бути міркуваннє, що національна спільнота зродилася з боротьби, що боротьба змінила "народність" в націю і що тільки вона унормує в стані гострої актуальности національне питаннє. Щоб се питаннє, особливо щодо "мішаних" областей на периферіях, могло стратити свою гостроту, треба отже передовсім застановити боротьбу, якої наслідком є загостреннє. Се питаннє розумної політики пануючих націй супроти національних меншостей.

Араціональний характер нації дає мало виглядів на те, щоби національна політика з боку пануючих націй легко увійшла в русло розумових домагань терпимости, уступчивости та виключення національних пристрастей з відносин до національних меншостей. Тому власне при самому національно державному розмежуванню треба покласти всю вагу на те, щоби національні "енкляви" були якнайменші. Є точка, коли ріжниці скількости, стають ріжницями якости. І у відношенню до питання чужих меншостей в національній державі, зокрема в справі ведення меж, треба зблизитися до сеї точки, на якій "національна мен-

шість” не могтиме й не хотітиме творити ірреденти. Означити сю точку можна тільки in concreto; про неї рішають ріжні обставини, в першій мірі те, як національна меншість поселена. Але означити її можна. Дуже незначна, не поселена компактною масою та відтята від компактної маси своєї нації частина чужонаціонального населення не творитиме ірреденти вже ізза безвиглядности та нездійснимости такого змагання. І в свою чергу, таке її становище мусить впливати на відношеннє пануючої нації до неї, давати реальну основу для річево основної національної політики.

Осягненнє такої точки не є немислиме. Зпоміж Німців жило 40% до великої війни поза межами німецької держави. З сих 40% тільки 17% моглоб творити німецьку ірреденту в Австрії та Швайцарії. Решта навіть теоретично не могла стати нею з огляду власне на безвиглядність подібних змагань (Челлєн).

В практиці, се домаганнє вяжеться з другим. Провокуючи ірреденту межі, ведеться не з огляду на трудности, що випливають з перемішання націй в окраїній полосі. Їх ведено досі все з покликаннєм на ”економичні”, ”стратеґічні”, ”ґеоґрафічні” та всякі другі подібні ”конечности”, за якими скривається національний імперіялізм. Отож треба поставити та признати принціп національного самоозначення принціпом одиноко й абсолютно рішаючим в справах проведення меж. Тоді покажеться, що сі трудности в дійсности далеко менші, як се досі підносилося — характеристично — все тільки з боку завойовницьких націй.

IX. УНІВЕРСАЛІЗМ ТА НАЦІЯ.

1. Питаннє про напрям розвою. Стремлінню нації до власної державности протиставляться не тільки змагання других націй до панованння над нею. Се стремліннє стрічає на свойому шляху ще одного противника: в ідеї універсальної, обіймаючої все людство спільноти. Ся ідея старша від самої модерної нації. Вона стрічається вже в старинному світі, починаючи може від Стоіків. В середніх віках у формі думок про соборну вселенську церкву та про універсальну монархію виявила вона чималу життєву силу. В часи освіченого XVIII століття віджила в умах фільософів та учених — врешті, звязана з соціялістичним рухом XIX та XX століття, стала одною з движучих сил політичного

життя нової доби. Часто надуживалося тай надуживається її як і других ідей для цілей незгідних з нею й просто суперечних. Так є, коли висувається її як арґумент проти визвольних стремлінь поневоленої нації та коли покривається нею — як і "культурною ціллю" — заборницькі затії. Се — розуміється — компромітує ідею практично, але не звільняє від обовязку, числитися з нею, а зокрема розібрати в якому відношенню вона находиться до суспільних проявів якими займається праця.

Як кожда ідея, так і ідея про яку мова лучить в собі два ріжні елєменти. З одного боку, вона дає свого рода теоретичний погляд на факти; рівночасно з другого, як вислів чуттєвого відношення до сих фактів; вона ставить свої домагання та постуляти.

В першому напрямі йде про погляд, "що суспільний розвиток людскости веде до асиміляції народів, що в результаті його лунатиме на світі колись одна тильки мова, зрозуміла для всіх. Одна мова, одна культура, одна народність!".[1] Треба запитати, чи погляд сей слушний. Левинський (як і другі противники сього погляду),[2] називає його не науковим, "а в світлі біольоґії повним абсурдом", бо "біольоґічний закон каже нам, що роди розвивалися не шляхом асиміляції, а навпаки шляхом діференціяції". Як приміри наводить він романські мови, що розвинулися з латинської та українську, білоруську та московську, які витворилися з первісної спільної руської прамови. Значить, і на далі требаб приняти, що тенденція йде в напрямі ріжничковання, поділу істнуючих мов на чимраз то численнійші нові. Такий погляд ледви чи дається оправдати історичними фактами. Вже наведені приміри його зовсім не оправдують. Примір романських мов підносить створеннє чотирьох мов на місце одної латинської, але на ділі сі чотири латинські мови є наслідницями не одної латинської, але латинської та великого числа других мов, які лунали колись рівночасно та чергуючи себе на просторах, де панують сьогодня чотири романські мови. Там наступило безперечно зменшеннє скількости мов, а не збільшеннє їх, при чому чотири пануючі сьогодня мови є безперечно блищими до себе,

1. В. Левинський, "Народність і держава", стор. 29.

2. Otto Bauer, "Nationalitätenfrage und Sozial-Demokratie", 1907, стор. 103 і слід.

як були поміж собою мови колишнього населення сих областей. Щодо руських мов, то сам Левинський зазначує злиттє з собою племен, з яких склалися три теперішні руські народности, алеж щоби означити напрям розвою, сього не досить, а треба ще почислити й ті народи та племена, яких мова пропала безслідно на областях, де сьогодня лунають три руські мови. Взагаліж не можна недобачити бючого в очі факту, що розвиті культурно краї представляють на дуже великих просторах одностайність мови, що чисельні десятки, а то й сотки міліонів обіймаючи культурні народи уживають одної мови; натомість дикі, некультурні або культурно відсталі країни, представляють иноді непроглядний лінґвістичний хаос. Досить згадати Кавказ або Індії. Відомий факт, що дрібні індійські та муринські племена говорить кожде иншою мовою, такщо одно одного не розуміє. Як дотеперішній вислід розвою можна приняти, що з поступом культури зменшується скількість ріжних мов та поширюється область поодиноких культурних мов. Чи розвій піде далі в сьому напрямі, чи зокрема демократизація та національний підйом не вплинуть на зміну напряму в сьому розвою, се друге питаннє. На основі дотеперішніх помічень можнаб сподіватися, що така зміна справді наступить.

Питаннє мови не вичерпує питання про будучність нації. Незалежно від цього треба звернути увагу на еволюцію, яка відбулася в царині инших чинників, що складають "народність", "індивідуальність" націй. В сьому напрямі погляди дослідників теж незвичайно поділені. В соціялістичній теорії, заступають О. Бауер і Кавтський два протилежні напрями. Перший приписує поступови демократизації вплив в напрямі більшої діференціяції. Особливо в соціялістичному громадянстві мусілоб по ньому виступити "гостріще замаркованнє особливих рис (нації), гостріще виділеннє їх характеру".[3] Проти сього погляду виступає Кавтський. Він відкидає істнуваннє окремих "національних" характерів. Річ не в них, а в культурі — в областній культурі помітно тенденцію не до діференціяції, а до уніфікації.[4]

Поставлене в сій площині питаннє зачіпає проблему нації в розумінню, яке покладено в основу сеї праці тільки посередньо.

3. Тамже, стор. 105.
4. "Визволення націй", стор. 51 і слід.

Воно відноситься до "народности", тобто загалу тих обєктивних прикмет, якими ріжняться між собою народи без огляду на те, чи є націями чи ні. Всежтаки, хоч тільки посередньо, се питаннє має значіннє для проблєми нації, яка, як ми бачили, потребує "народности" та всіх тих "народніх" прикмет, які помогають їй сильніще звязатися на внутр та відокремитися на вні. Окремі "нації" можуть істнувати навіть тоді, колиб наступила нівеляція культурних і т. д. ріжниць поміж ними. Практично вигіднійше для них, коли сі ріжниці істнують. З огляду на се требаб питаннє про те, чи розвій веде до більшої діференціяції чи навпаки, розглядати з ось якого становища.

Основним фактом, на який покликуються заступники протилежних поглядів на се питаннє, є факт, що взаємини поміж людьми поширилися, що вони носять цілком інтернаціональний характер, що народи не живуть як колись ізольовано, але в живих і дуже скомплікованих зносинах з собою. Разом з сим констатується як неспірний факт зріст та поширеннє культури. Виходячи з сих фактів треба піднести два процеси, що є їх наслідком. З одного боку, затираннє ріжниць, які колись ділили народи, створеннє чогось спільного, на чому зходяться з собою всі народи — скажім "культурного" світу. Але рівнобіжно йде ще другий процес. Давнійші технічно й економично нерозвинені відносини всежтаки віддавна не були повною ізоляцією. Вони ріжнилися від теперішніх тільки степенем і тим, що тоді зносини народів з собою і звязані з сим впливи були порівнюючи з теперішніми чисельно обмежені й разом з тим менше змінчиві, тревалійші та нерівноважені иншими впливами. В звязку з більш аристократичним характером культури се мало той наслідок, що виставлені на постійний вплив висшого культурою сусіднього народа частини, а то й цілі народи тратили безслідно свою народність. На їх місці запановувала побідна народність сусіда чи завойовника. Дякуючи сьому пр. Европа се історичне цвинтарище неістнуючих вже народів, не згадуючи про відомі значні пересунення поміж істнуючими ще, їх етноґрафічних меж. Поширеннє зносин в парі з демократією дають иншу картину. Більша ріжноманітність взаємин, більше багатство та розмаїтість впливів та вражінь представляють меншу небезпеку для народніх індивідуальностей, чим колись постійні, одноманітні впливи. Емпірично можна констатувати далеко більшу з сього боку відпорність народностей, як колись.

Тут треба піднести ще одно. Чим більше чинників втягаємо в математичні "комбінації", тим численнійші самі сі можливі комбінації. Коли сими чинниками є впливи народности на народність, то з ростом їх числа росте відповідно, по математичному правилу, можливість народин нових народніх індивідуальностей. Коли дві народности впливають на себе, то істнує можливість, що витвориться третя — побіч них, або на їх місце. Коли сих народностей три, А, Б, В, — тоді можуть народитися з культурного їх перемішання нові народности АБ, АВ, БВ й АБВ — значить чотири нові. Се розуміється теорія — але на балтийському поморю находимо приклад здійснення її. Врешті, відноситься до гуртової народньої індивідуальности у великій мірі те, що Сіммель виказує відносно одиниць. Разом з занепадом "грубих" ріжниць, виникають нові, тонші, численнійші та глибші. Модерна людина, помимо "нівеляційного" впливу новочасного суспільного розвою, індивідуально далеко більше здіференціонована, як була нею одиниця передкапіталістичної доби.[5] Хоч немає сьогодня колишніх ріжниць стану, ноші і т. д. індивідуальні ріжниці поміж людьми не то, що не затерлися, але безперечно зросли. Mutatis mutandis треба віднести се й до народностей.

Важнійшим як повище є питаннє, яка тенденція в царині державного життя на протязі історії. Власне ся політична еволюція становить матерял, з якого можна робити заключення про те, які тенденції проявляються щодо націй. Приймаючи істотний звязок поміж нацією й державою, требаб приняти, що тенденція розвою йде в обох рівнобіжно: коли виявиться, що історичний розвій іде в напрямі творення більших держав на місце більшого числа менших, тоді ймовірно й в области націй ішовби подібний розвій. Таку тенденцію щодо держав приймає Челлєн як безсумнівну. "Чим більше орґанізується землю, тим більше мусять приходити до значіння широкі области в формі держав, а чим більше наростають великі держави, тим нище мусять падати в курсі менші". "Що історія світу дійсно ставить чимраз більші вимоги щодо областей, можна се пізнати найясніще по тому, як чергуються передові торговельні потуги: Венеція, город; Голяндія, країна дельти; Анґлія, держава острову — а на їх місці Трайчке вже перед сорока роками, а Ґледстон перед трийцятьми

5. G. Simmel, "Soziologie", "Über soziale Differenzierung".

бачив ідучи на чолі Зєдинені Держави, частину світа".[6] Виходилоб, що справді розвій веде до поглочення малих держав великими, аж до універсальної монархії, але сей погляд не зовсім вірний. Оскільки він говорить про передову ролю в світовій політиці, то констатує він тільки сю правду, що її підставою є сила держави, для якої простір має иноді рішаюче значіннє. Ся правда стара й старі теж її історичні прояви. Натомість коли питати, який тип держави стає переважати в світі держав, то приходиться стрінутись з двома противними тедненціями. З одного боку, виникли справді, на місце численних менших держав, великі державні твори. Так було в Іспанії, Франції, Анґлії (Анґлія і Шкоція), Італії, на північному сході Европи і в Німеччині: сим шляхом виникла вся сучасна система европейських держав, що поставила на місце численних малих, навіть городських держав, держави значно більші, як чисельно переважаючий та пануючий державний тип. Зате з другого боку, бачимо на протязі останніх століть розпад римської імперії німецького народу, в якій за Карла V "не заходило сонце"; далі розпад турецької держави, а в останні роки розпад Росії та Австро-Угорщини. Про сі розпади рішав в останній інстанції все національний принціп таксамо, як був він рішаючим для попередньо-згаданої тенденції.[7] Одно й друге приводить до заключення, що змінився чинник, який рішав про творення держав. Монархічний принціп, який колись творив їх зовсім свобідно, не оглядаючися на волю "народів", відограв вже свою ролю. Його місце як творчого чинника зайняла нація. Се значить з одного боку, коли не край, то бодай трудність для беззглядної державної експансії: вона мусить спинятися на межах, які кладе їй народне бажаннє, з другого боку, сей фактичний перехід суверенности в народні руки захитав межі держав-карликів, що розривали орґанізм націй. Такі є факти. Їх не можна нехтувати. Колиж іде про тенденцію розвою, то треба піднести ось що. Вказано вже на те, що держава впливає обєднуючо на своє населеннє та що приготовляє таким чином почву для народин нації. Особливо монархічний принціп, оснований на пасивности маси, ділає в сьому напрямі сильно. Томущо одиноким жерелом активної волі в монархічній державі

6. "Der Staat als Lebensform", стор. 81.
7. Masaryk, "Nová Evropa", стор. 82 і слід.

є монарх, то ся воля є одноціла й ділає одностайно на все населеннє держави, уніфікуючи його. Таким чином, ділає монархія позитивно в напрямі підготовлення національної спільноти. В сьомуж напрямі ділає вона й неґативно, оскільки викликує проти себе одностойну реакцію. Один і другий вплив монархії не є, очевидно, необмеженим — він находить границі в пануючих відносинах, в ступені вироблення та політичної активности, в "свідомости" народньої маси, в гостроті та непримиримости пануючих противенств і т. д. Але він є чинником, який викликує та прискорює діланнє "природної селєкції" — і таку власне ролю відограв він у витворенню сучасних націй. Період монархій середньовіків аж до XVIII століття включно се період творення народностей, які демократична хвиля замінила в нації. Сей процес, як здається, покінчився для Европи в XIX століттю, а бодай увійшов в період застою. Обєктивно не можна помітити тенденцій, щоби істнуючі тепер нації роздробнювалися, або противно, зливалися з собою. По всяким даним, вони останутъ на довший історичний період незміненими, як природні політичні особовости. Можливість основних змін в майбутньому не дасться провірити, а дискусія над нею мусить обертатися в сфері нереальних гіпотез. Зате зовсім реально виринає инше питаннє. Се питаннє тої еволюції, яка відбувається в царині державних та міждержавних взаємин і якої творами є всякого рода звязки держав, з одного боку, з другого — ідея міжнародього чи міждержавного права. Сам факт, що сього рода еволюція відбувається, загально признаний щодо народження звязків держав з характером державних творів вищого типу — союзів держав та союзних держав. Щодо народження міждержавного права, все ще підноситься сумніви щодо його реальної можливости, але для неупередженого ока народини сього права мусять бути безсумнівним фактом. В сьому напрямі не повинні трудности, які се право стрічає на свойому шляху ані факти порушування його, закривати того факту, що в принціпі воно всежтаки істнує та що його сила, хоч тільки поволі, росте. Від Гуґо Ґроція проминуло в життю людства порівнюючи небагато часу. На протязі сих кількох століть помітні у відносинах держав між собою в війні та в мирі змагання достроюватися до вимог отсього невиробленого ще, слабого права. "Сей поклін, котрий віддає кожна держава (бодай на словах) поняттю права, доказує, що в людині, можна найти

ще більшу хоча й дрімучу склонність, запанувати врешті" над наклоном, рішати тільки власною силою справи міжнародніх відносин.[8] Але відкидаючи навіть сей "наклін", про який говорить Кант, треба обєктивно сконстатувати факт, що міжнароднє право справді переходить з царства мрії в царину реальної дійсности.

Приймаючи сей факт — його докладнійший розгляд лежить поза межами сеї праці — треба піднести його значіннє для питання, про яке тут мова. Се значіннє в тому, що як форми державних звязків, так в більшій ще мірі розвій міждержавного права відкривають можливість заспокоєння потреб, що виходять поза межі даної держави без порушення істнування других держав. Таким способом, завойовницькі тенденції утрачують річеве оправданнє, таксамо і космополітичні тенденції, які опиралися на основі річевих потреб. Держава, підчинена наказам понаддержавної правної суспільности, тратить свою суверенність, але разом з сим вона зискує деяку ґарантію своєї незалежности в міру того, як чужі інтереси, які погрожувалиб її істнуванню можуть найти заспокоєннє без порушення її. Таким чином, розвій міждержавного права містить в собі чинник, що консервує істнуючі держави. Разом з державами він забезпечує теж перед тенденціями денаціоналізації і істнуючі нації та тільки в тих межах, оскільки згадана тенденція випливала з інтересів, які без істнування міжнароднього права моглиб бути заспокоєними тільки шляхом завойовання та знищення даної нації.

2. Ідеал універсалізму і нація. Незалежно від свого теоретичного змісту, обговорювана ідея є висловом чуттєвого відношення до факту нації, оцінкою його зі становища означеного суспільного ідеалу. Власне протиставиться нації ідеал людства та підноситься, що факт істнування націй для здійснення цього ідеалу небажаний та шкідливий. На сьому тлі виростає боротьба двох стремлінь, двох ідеалів. Зі становища обєктивного досліду треба сконстатувати само істнуваннє двох поборюючих себе течій, як безперечний факт. Далі, не входячи в докладний розбір ідеї "гуманізму" та її історії, що виходилиб далеко поза межі нашої теми, треба піднести деякі соціольґічно істотні її моменти — власне такі, які виясняють заразом і питаннє нації.

8. Kant, "Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf" (Insel-Verlag), стор. 20.

В першу чергу вдаряє ось що. Обі ідеї, гуманізму та націоналізму, уважається звичайно непримирними з собою протиставленнями. Супроти сього погляду треба піднести численні спроби помирення їх з собою. До дуже характеристичних поміж ними належить відома розвідка Володимира Соловйова. Він каже: "Історія всіх народів — старих та нових — що мали безпосередній вплив на долю всього людства, учить нас одного й тогож: усі вони в часі свого розцвіту та величи відчували своє значіннє та бачили свою народню своєрідність не в ній самій, взятій абстрактно, але в чомусь загальному, "понаднародньому", в що вірили, чому служили та що здійснювали в своїй творчій діяльности, яка була національною по свойому змісту та по своїм річевим вислідам".[9] Также розумів сю справу й Драгоманов, проповідуючи "космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті й формах культурної праці". Так дивиться на се і Масарик: "Поміж народністю та міжнародністю немає противенства, а навпаки згода: народи се природні орґани людства".[10] Але більше ще проречисто як слова фільософів та мислителів, говорять факти про практичну примиримість обох течій. Найбільш переконуючим між ними є приклад Німеччини на переломі XVIII та XIX століття. Всі її провідники на полі національного її підйому з Фіхте на чолі були гуманістами заки стали провідниками "національної ідеї" та остали гуманістами й після сього; дякуючи їм німецька нація розпочала "золотий вік" своєї політичної історії як "нарід фільософів та мислителів".

Так факти потверджують, що нація та людськість не є непримиримими ворогами. Вони кажуть навіть, що сила та велич нації є прямо залежна від того, в якій мірі нація захоче та зуміє стати репрезентанткою вселюдських цінностей. Та се не значить, щоби поміж обома не було справді ніякого противенства. Як концепція ідея "людства" звертається не тільки проти культу національної окремішности, але мусить відноситися відємно навіть до самого факту істнування окремих національних спільнот і то без огляду на форму, в якій вона виступає. Сих форм є в

9. Wladimir Solowieff, "Die nationale Frage im Lichte der Sittlichkeit", 1920, стор. 59. На жаль не маю під рукою російського ориґіналу, тільки сей переклад.

10. Masaryk, "Nova Evropa", ст. 91.

засаді дві, які треба розріжнювати, хотя вони й переплітаються часто з собою і не все виступають зовсім ясно. З одного боку, виступає "ідея людства" як індивідуалістична, як культ людської одиниці як такої. З другого, являється вона в "трансперсональній" формі, як ідея спільноти, що обіймає все людство в одну велику обєктивну цілість. Як одна так і друга форма ідеї "людства" мають в собі ворожий для націоналізму елємент, хоч і виходять з инших теоретичних мотивів. "Правно-фільософічний індивідуалізм тільки нерадо приймає в себе національну думку". "Одиниці без індивідуальности, отже також і без нації як вихідної точки, відповідає необхідно безнаціональна світова держава як кінцева точка індивідуалістичного думання. Не можна найти ніякої правно-філософічної підстави для того, щоби спинити се думаннє на якійнебудь стації поміж одиницею та universum".[11] Власне нація се така стація. Приналежність до означеної нації кладе на людські одиниці відріжнююче її від инших тавро, так що замість абстрактних людських одиниць як таких, замість однакових поміж собою людських атомів, виступають зріжничковані по націям їх члени, замість "індивідуумів" — індивідуальности, замість "людини", виступає Українець, Анґлієць і т.д. і закриває собою "людину". Таке становище індивідуалістичної ідеї "людства". З иншого виходить друга її "трансперсональна" концепція. Істота кождої спільноти є екслюзивною не тільки супроти спільнот що є поза нею, але також супроти спільнот в її межах. Вона мусить відчувати їх як суперників, що бажають для себе людських одиниць, яких вона хоче мати неподільно для себе. Христос, коли вказано на його рідню, вказав на "народ" кажучи: "все те брати мої". Так мусіли6 відповісти всі заступники "людскости" на кожду спробу, висунути на перший плян якунебудь иншу спільноту, в сьому числі і національну. Що вона справді практично стає поміж людством та одиницею, се показують ясно відомі вискази про "sacro egoismo", "національний еґоїзм" і т. п. Явного суперництва поміж двома спільнотами, поміж найширшою — "людством" і вущою — "нацією" не можна недобачити як і факту, що переважно не вирішує його ніякий розумовий арґумент, а виключно та апріорно само тільки почуваннє.

Так представляється справа, коли брати обі противні собі

11. Radbruch, цит. тв., стор. 124.

течії абсолютно та абстрагуючи від реальних відносин. Колиж поставити її практично, то сконстатувавши істнуваннє обох течій, як історично дані факти, треба ось що замітити.

Приймаючи розуміннє нації, яке покладено в основу сеї праці, мусимо признати, що питаннє про відносини нації до людства покривається питаннєм про бажаність істнування окремих держав зі становища людскости як цілости. І тут треба сконстатувати, що — бодай в теперішню добу — проти істнування держав не ведеться з ніякого боку серйозного виступу. Оспорюваннє держави анархізмом відбувається з зовсім другого становища, не в імя одної, вселюдської держави. Анархістичний ідеал се власне усамостійненнє дрібних, в порівнанню з державою, політичних орґанізацій. Оскількиж з неанархістичного боку заатаковано в останні часи установу держави, то зроблено се з виразним застереженнєм, що се справа не нинішнього, а завтрішнього дня, такщо питаннє усунення держави не є і для сеї течії питаннєм, яке дозрілоб вже до практичного вирішення. Таким чином, практичне питаннє про відносини між людством як цілістю і нацією, не стоїть так рубом, як абстрактно теоретичне. Раз признається історично необхідним істнуваннє окремих держав, то признається тим самим і неминучість істнування окремих націй в розумінню політично активних народів, як претендентів до верховної в державі власти. Питаннє гуманізму стає практично питаннєм про характер та напрям міждержавних та міжнаціональних взаємин.[12]

Із сього становища виходить напрям обнятий назвою інтернаціоналізму.[13] Коли космополітизм домагається в імя вселюдства знівельовання всіх ріжниць та меж, які ділять людство на нації; коли з другого боку націоналістичний напрям ставить націю та службу їй вище як людство — інтернаціоналізм признає за нацією право на істнуваннє та всесторонній розвій, але разом з тим домагається, щоби вселюдський ідеал рішав про внутрішнє життє нації як також і про відносини націй до себе. Вже вище сказано, що на такому становищи стояли провідники національних рухів революційної доби міщанської демократії. Се було

12. Dr. Karel Hoch, "Ethika mezinarodnich stykû", Praha, 1919, ст. 5 і слід.
13. А. Н. Рубакинъ, "Среди книгъ", т. III, стор. 110.

становище першого Соціялістичного Інтернаціоналу, становище Бакуніна, Прудона,[14] Лаврова,[15] Жореса,[16] Бавера та Реннера. Із сього становища розвязує Кавтський питаннє, про завданнє соціялістичної політики в національній справі.[17] — Врешті приняла се становище теорія російського комунізму і на його основі оперла постулят федерації соціялістичних радянських республик.[18]

На тлі сеї "інтернаціональної" концепції зарисовуються ріжниці поглядів головно щодо практично-технічного боку справи. Так пр. заявляється Реннер за державою національностей, Кавтський за національною державою. Спільне для всіх теорій сього напрямку те, що вони бажають помирити національну самостійність з потребами світових, поміжнаціональних і міждержавних взаємин та з постулятом вселюдської солідарности народів чи хоч би їх трудових кляс. А основа з якої вони виходять, се погляд на окремішність націй як на прояв, з загально-людського становища не то що не шкідливий, але бажаний та корисний; власне на тлі сього погляду вони добачують завдання політики не в тому, щоби знищити національні суспільства, але щоби відповідно улаштувати їх взаємини.

Само питаннє про бажаність або небажаність істнування націй є по своїй істоті питаннєм практичного світогляду. Як таке воно лежить поза тісними рямцями сеї праці. Але поміж численних становищ, з яких можна розглядати та вирішати його, одно остає в методичному звязку з метою сеї праці. Се протиставленнє, яке виринало вже нераз в попередніх розділах, волютаристичної та раціоналістичної системи.[19] Для раціоналізму, який ставить розум як суверенну силу суспільного життя та його історії, істнуваннє

14. В. Левинський, "Соціялістичний Інтернаціонал і поневолені народи", 1920, стор. 48 і сл., 73 і сл. Х. Житловський, "Соціялізм і національне питаннє", 1915, стор. 9 і слід.

15. П. Лавровъ, "Національность и соціализмъ" (Изд. русск. раб. общ. въ Парижъ), 1887.

16. Ж. Жорес, "Батьківщина і робітництво" (укр. перекл.), 1916.

17. К. Кавтський, "Визволеннє націй", "Національна держава, імперіялістична держава і союз держав" (укр. переклад), 1915.

18. Див. м. и. Ch. Rakowski, "Die Beziehungen zwischen den Sowjet-republiken" в "Die Probleme der Sowjet-Ukraine", 1920, стор. 17 і слід.

19. Ще раз зазначую, що се протиставленнє двох систем думання не покривається з протиставленнєм монізму та дуалізму.

націй є в найкращому випадку небажаним явищем. Правила розуму одностайні й абсолютно одні та незмінчиві. Хто переконаний про те, що один тільки розум править світом, для того істнуваннє національних індивідуальностей, як індивідуальностей взагалі, є без значіння, бож вони не можуть впливати на діланнє абсолютних правил розуму. На сьому основувався космополітизм XVIII століття, якого характер був чисто раціоналістичним.[20] Тільки виходячи з противного заложення, що роля чистого розуму в життю та історії людства є обмеженою, що поруч його ділають другі ще, араціональні сили, можна і муситься признати цінність "індивідуальности". Коли — говорячи образово — людскість шукає собі шляхів не тільки при ясному світлі розуму, але вона змушена ще шукати їх також і в сумерках, інстинктово, пробуючи насліпо, вибираючи ріжні незнані можливости, то тоді набирає значіння та ціни все те, що складається на індивідуальність. Ріжноманітність наклонів, вдач, способів відчування, реаґовання, думання та ділання дає в сьому випадку більше виглядів на успіх, поступ та розвій як колиб її місце заняла в усіх сих напрямах одноманітність. "Творчі форми якоїбудь нації витворюють культурні цінности, що їх не може витворити жаден инший національний гурт. Багато продуктів загальнолюдської культури істнують тільки в певній національній формі і цілком немислимі без неї".[21] Признаючи, що елємент волі виконує владу хочби тільки побіч чистого розуму, а через те впливає на ролю останнього, мусимо признати ціну індивідуальности. З сього становища Тен каже, що кождий нарід се "знарядє окреме, коштовне, одиноке в людській гармонії". А коли нації не тільки доказ та наслідок гуртових індивідуальностей, але й їх жерело, то їх істнуваннє стає бажаним та оправданим зі становища загальнолюдських інтересів. Бодай "історично" на так довго, поки над людскістю не запанує, як абсолютний суверен, "чистий", вільний від якихнебудь араціональних впливів, розум.[22]

Очевидно, се значіннє нації залежить в великій мірі від того, як уложаться міжнаціональні взаємини. Стан, в якому нація та її інтерес становить абсолютний та безоглядний і найвищий кріте-

20. Meinecke, цит. тв.
21. Житловський, цит. тв., стор. 52, 53.
22. Johannet, цит. тв., стор. 218.

рій гуртової моралі та політики зводить на ніщо отсе обєктивне "оправданнє нації". На сьому тлі виростають власне згадані вже високі практичні завдання відповідного улаштовання міжнаціональних відносин.

Розбираючи взагалі питаннє нації зі становища "людства" можна сконстатувати ось що. Дотеперішній розвій виказує, безперечно, нахил творити чимраз то ширші, більше універсальні спільноти. Етапами сього розвою були досі рід, племя, нарід і в нову добу нація, як найширша з спільнот які досі істнували. Розвій матеряльної, технічної культури і суспільно-психичний розвій людства творив досі умови для того, що на місце вущих ставали отсі чимраз ширші спільноти актуальними, пануючими, активними "героями історії". Чи в свою чергу і нація буде тільки таким етапом, для народин ще ширшої спільноти, як суспільно-політичної індивідуальности, на се можна відповісти тільки гіпотетично. Опираючися на дотеперішньому досвіді, треба припускати, що так і буде. Є навіть деякі познаки такого розвою. Гасла сього рода як панславізм, панґерманізм, латинська, анґлосаксонська раса, панмонґолізм і т. п. помимо помилковости їхнього теоретичного обґрунтовання та помимо дотеперішніх своїх практичних неуспіхів — всежтаки підносяться, значить вони є фактами.[23] Як такі вони доказують, що людське усуспільненнє в формі спільноти починає, хоча й слабо, переливатися через форму нації. Але допускаючи таку тенденцію розвою, треба сконстатувати: ніяка з дотеперішніх форм не пережилася, доки не вижилася, заки не відограла своєї ролі в історії. Роляж нації як "історичного героя" тільки тепер починається.

X. БЕЗДЕРЖАВНІСТЬ І НАЦІЯ.

1. Теза про майбутню бездержавність. Є ще один момент, який надає надзвичайну вагу питанню про взаємини поміж нацією та державою. Особливо в останні часи, коли основні питання про державу, її долю в майбутньому та звязані з ними принціпіяльні питання практичної політики піднесено знова з енерґією, особливо на тлі сього комплєксу теоретичних та практичних питань не можна поминути мовчки значіннє нації для їх розвязки.

23. R. Kjellen, "Der Staat als Lebensform", стор. 140 і слід. "Die Großmächte und die Weltkriese". Masaryk, "Nova Evropa", стор. 185 і слід.

Основні тези, на яких виростає ся дискусія про державу, самі собою лежать поза межами нашої теми. Помимо сього, не можна поминути їх тут мовчки. В них міститься момент,- що має істотне значіннє для питання про ролю націй в "політичній" орґанізації суспільностей. Для питання про істнуваннє держави, нація має хотя й не виключне, то всежтаки, побіч инших чинників, рішаюче значіннє.

Опираючися на цитатах та поодиноких висловах Маркса та Енґельса, звернувся Лєнін, в своїй принціпіяльній праці про державу, проти пануючих досі в соціяльдемократичній теорії та практиці поглядів. Він виходить з дефініції держави, як орґанізації панування кляси над клясою і становить тези, що після переходового революційного періоду, в якому пролєтаріят шляхом диктатури заволодіє державою, щоби остаточно поконати буржуазію, знести поділ суспільности на кляси та завести соціялістичний, а потому комуністичний лад — настане період, коли держава сама собою мусить розложитися та "завмерти". Він каже м. и.: "ми прямуємо, як до найвищої мети, до усунення держави, себто всякої орґанізованої і систематичної власти сили, всякого знасилення людей взагалі. Ми зовсім не бажаємо такого суспільного ладу, при якім не шанувалосяб засади, що меншість має підрядитися більшости. Але, простуючи до соціялізму, ми переконані, що зростаючи він мусить перетворитися в комунізм, а в звязку з сим мусить щезнути всяка необхідність знасильнення людей взагалі, підрядження одної людини одній, одної части населення инший частині, бо люде звикнуть дотримувати елєментарних правил суспільного співжиття без знасильнення і без підрядження".[1]

Ріжниця поміж сим відношеннєм до держави і ученнєм анархізму лежить отже тільки в погляді на спосіб, в який має відбутися перехід від державного до бездержавного стану. Анархісти хотять, щоби революція сейчас скасувала державу — з чого слушно глузував Маркс, як з наївного складання необхідно потрібної ще пролєтаріятові зброї.[2]

Маркс та Енґельс, а за ними Лєнін каже, що держава потрібна ще пролєтаріятові після його побіди та що аж коли в

1. Н. Лєнін, "Держава і революція", переклад П. Дятлова, 1920, стор. 71.
2. "Neue Zeit", XXXII. Jahrgang, I. B. 1913-1914, стор. 40.

руках пролєтаріяту сповнить вона се останнє своє завданнє, тоді сама "завмре".[3] Тойсамий погляд ще яркійше висказує Бухарін. "Науковий комунізм бачить в державі орґанізацію пануючих кляс, знаряд поневолення та насильства і природно для комунізму не може бути бесіди про державу майбутнього. В сьому майбутньому немає кляс, немає клясового поневолення, а наслідком сього і знаряддя сього поневолення, влади. «Безклясова держава» — на якето становище заблукалися соціяльдемократи — є противенством в собі, безглуздєм, дурницею, «сухою водою»'.[4] "Комуністичне суспільство є отже бездержавним. Колиж так — то в чому в дійсности лежить ріжниця поміж анаріхстами та марксістами-комуністами?" "Можна сформулувати її коротко — як ріжницю поміж зцентралізованою продукцією великих заводів та здецентралізованою — дрібних".[5] Таким чином, можна признати пануючим в комуністичній партії погляд, що в будучности, зокрема з запанованнєм соціялістичного ладу, держава перестане істнувати.

Сказано, що сей погляд основується — головно Лєнін — на цитатах з Маркса та Енґельса. Помимо сього ледве чи можнаби без зостережень признати його поглядом обох творців наукового соціялізму. Вони висказувалися про державу тільки принагідно, хоч і в катеґоричному тоні, і булоб доволі трудно на основі сих доривочних висказів зложити повну та викінчену теорію держави. Всежтаки доволі ясно пробивається з сих висказів ученнє, яке не зовсім покривається з теорією Лєніна. Для Маркса та Енґельса клясова держава була тотожною з державою взагалі. Але відкидаючи клясову державу, не відкидали вони разом з сим і деякої примусової та наділеної властю суспільної орґанізації взагалі. Се випливає ясно вже із сих висказів Маркса та Енґельса, які наводить Лєнін в своїй книжці. "Енґельс ... сміється з плутанини думок у прудоністів, які уважають себе за антіавторитарців себто заперечують всякий авторитет, усяке підрядженнє, всяку власть. Візьміть фабрики, залізниці, кораблі в широкім морі, каже Енґельс, хібаж не ясна річ що без якогось підрядження, а

3. "Держава і революція", стор. 52 і слід.

4. N. Bucharin, "Anarhismus und wissenschaftlicher Komunismus", Hamburg, стор. 6. — Маю тільки німецький переклад російського ориґіналу.

5. Тамже, стор. 7.

тим самим без якогось авторитету чи власти, ні в однім з сих складних технічних підприємств, які полягають на уживанню машин і пляномірнім співробітництві багатьох осіб, функціонування їх не булоб можливим?!".[6] Річ отже не в тому, щоби скасувати всяку власть, а в тому, "що соціяльна орґанізація будучини допускатиме авторитет лише в тих межах, які ставиться неминуче продукційними відносинами". Іде про те, "що держава, а з нею і політичний авторитет зникнуть наслідком будучої соціяльної революції, себто, що громадські функції втратять свій політичний характер і перетворяться в прості адміністраційні функції, які доглядають соціяльних інтересів".[7] Зовсім ясне, що се не покривається з наведеними вище власними поглядами Леніна і Бухаріна, по яким в майбутньому малоби зникнути всяке "підчиненнє людями людини", всяка власть. Тут очевидне непорозумінне, коли подається сі останні погляди за погляди Маркса й Енґельса.

Сю помилку поділяють з названими авторами також їх критики з несоціялістичного табору.[8] Робить її й Кельзен в своїй праці про відношеннє соціялізму до держави. Він уважає інтерпретацію Леніна згідною з ученнєм Маркса. І підносить проти обох, що здійсненнє великих завдань соціялістичного суспільства немислиме без сильної примусової орґанізації, без власти, послуху владі та зовнішнього примусу на випадок непослуху. "Як що тисячи думань та бажань одиниць про те, що є доцільним та потрібним для загалу та одиниць не будуть залізною енерґією та неумолимим примусом підданими одному думанню та одній пануючій волі, тоді, по людському міркуванню та по всім дотеперішнім досвідам про людську натуру, мусить захитатися комуністичний господарський плян та побудоване на ньому суспільство".[9] З сею істиною, яку розуміють Маркс та Енґельс як економісти, попадають вони в конфлікт як політичні провідники.[10] Зокрема звертається Кельзен проти відомого сформулування, що в соціялістичному суспільстві на місце правління над

6. "Держава і революція", стор. 52-55.
7. Тамже, стор. 53.
8. Так м. и. Friedrich Lenz, "Staat und Marxismus", 1921 стор. 83.
9. Dr. Hans Kelsen, "Sozialismus und Staat", 1920, стор. 54.
10. Тамже, стор. 44 і слід.

особами вступає управа річами, керуваннє продукційними процесами. Кельзен каже, що протиставленнє, яке міститься в сьому реченню та "на якому спирається відкиненнє держави як політичного засобу, є тільки позірним. Бо немає ніякого керування річами, яке не булоб керуваннєм особами, тобто означеннєм одної людської волі другою".[11] Таким способом, згадане реченнє не малоб ніякого реального змісту, а економічна теорія Маркса та Енґельса не даласяб помирити з їхньою політичною теорією: економична централізація, плянове керуваннє господарським життєм не дасться подумати без влади і то сильної влади.

2. Політичний характер публичної влади. Можна з усякою певністю сказати, що ні Маркс, ні Енґельс не голосили політичного утопізму, який їм підсувається. І вискази про те, що в майбутній соціялістичній державі зміниться психольоґія людей в напрямі більшого їх усуспільнення, що в міру сеї зміни станутъ зайвими в неодному напрямі необхідні тепер засоби примусу, зовсім зрозумілі і оправдані. Вони вяжуться тісно з соціялістичною думкою, в якійби формі вона не виступала.[12] Але сущний зміст теорії держави не в сих висказах. Його треба глядати у відомім уступі комуністичного маніфесту: "Коли з ходом розвою зникнуть клясові ріжниці та вся продукція сконцентрується в руках згуртованих одиниць, тоді публична власть тратить політичний характер. Політична влада у властивому значінню се зорґанізована влада одної кляси для поневолення другої. Коли пролєтаріят в боротьбі проти буржуазії необхідно обєднується як кляса, шляхом революції стає пануючою клясою та як пануюча кляса зносить насильно старі відносини продукції, то разом з ними ... зносить взагалі умовини для істнування клясових противенств кляси, а разом з сим і своє власне пануваннє як кляси".[13] Сі слова мають для зрозуміння всього, що писали Маркс та Енґельс про державу, основне і рішаюче значіннє.

Для спору про державу, як для всякого другого теоретичного чи практичного спору, найважнійша справа се ясне та докладне означеннє його предмету. В даному випадку конечним є означити, що розуміється під словом "держава". Наведений уступ подає

11. Тамже, стор. 55.
12. A. Menger, "Neue Staatslehre", стор. 66, слід. і раніще.
13. "Das Kommunistische Manifest", Wien 1919, стор. 28.

власне се означеннє, він подає недвозначно, що мали автори комуністичного маніфесту на думці, коли говорили про державу і характеристичну для неї "політичну владу". Для них політичною владою є "зорґанізована влада одної кляси для поневолення другої" — отже і держава означає для них тільки клясову державу, тобто тільки історичну істнувавшу та істнуючу форму держави. В ланцуху: первісна спільнота — оперта на клясовім пануванню істнуюча досі держава — комуністичний лад, розуміють Маркс та Енґельс під словом "держава", тільки середнє звено сього ланцуха. Се треба піднести тому, бо инакше дуже легко можна замість вияснення питання, внести в нього тільки дальші непорозуміння. Власне жерелом такого непорозуміння є, коли відноситься думки Маркса та Енґельса про клясову державу до держави в ширшому розумінню, "орґанізації панования" (|Herrschaftsverband"), тобто кождої в даному історичному періоді найвищої орґанізації опертої на владі. Ніяким висказом Маркса та Енґельса не можна доказати, щоби їх ученнє про державу відносилося також до держави в сьому останньому, широкому розумінню. Противно, численими висказами обох, з ріжних часів та з ріжних приток, можна, доказати, що вони не називали державою наділеної властю суспільної орґанізації, оскільки вона не булаб орґанізацією панования. Тому і ученнє про завмираннє держави можна віднести тільки до клясової держави, або, як се ріжними наворотами висказують Маркс та Енґельс, до держави, з "політичним характером публичної власти".

Сей останній вислів становить осередню точку "марксівської" концепції держави та учення про її будучність.[14] Проста граматична та льоґічна інтерпретація слів, що "публична влада тратить свій політичний характер", каже дві річи. Перше, що ся публична влада не перестає істнувати: вона тільки тратить свій дотеперішній характер. Друге, що сей політичний характер становить те зло, яке каже поборювати наділену ним владу та оперту на такій владі державу. В самому "комуністичному маніфесті" та нераз ще після нього, Маркс та Енґельс давали пояснення, що належить розуміти під сим "політичним" характером влади. Се влада, яка служить засобом для панования кляси над клясою. Можна теж,

14. Marx, "Das Elend der Philosophie", 1895, стор. 163-164.

навязуючи до цитованого вище визказу, назвати політичною владою таку владу, яка править людьми, а не продукційним процесом, себто річами. В такому зіставленню тратить се протиставленнє (керуваннє річами і керуваннє особами) характер реторичної фрази без змісту, який приписує йому Кельзен. Перед нами стає ясна картина двох ріжних суспільних орґанізацій. Одна з них, се орґанізація роздерта внутрішньо не тільки розбіжними, але просто зверненими проти себе інтересами своїх членів, в якій заінтересована тільки одна їх частина, котра через неї панує над другою, використовуючи її. Завданнєм публичної влади в сій орґанізації є удержувати в сьому стані поневолення отсю непануючу частину. Така орґанізація, як і влада в ній, мають політичний характер, друга орґанізація побудована на засадничій солідарности своїх членів. Безперечно, накази, які виходять від її публичної влади, звертаються теж не до річей, тільки до осіб, її влада керує теж особами, але з иншою метою, як в першій. Ціль орґанізації, як і поодиноких наказів її влади, не лежить в самому пануванню частини суспільства над другою і не в удержуванню сього панування, але в доцільному керуванню працею всіх в інтересі всіх для якнайкращого поведення процесу суспільної продукції. Отже формально тут і там, керуваннє людьми, але панованнє над людьми тільки там, а тут панованнє над річами шляхом спільної орґанізації людей. Зміст сього протиставлення в однакові мірі глибокий як ясний. Ясне теж, що власне поборюють в державі Маркс та Енґельс і якою формою орґанізації хотять її заступити. Се має бути орґанізація не без публичної власти, але без "політичного характеру", орґанізація сеї власти, метою якої булоб не удержуваннє одної частини суспільства під панованнєм другої, але тільки керуваннє всім суспільством в спільному інтересі всіх. В сьому лежить "аполітичність" та "бездержавність" комуністичного суспільства і таким шляхом має здійснитися в ньому політична воля.

Висуненнє авторами комуністичного маніфесту питання про "характер" публичної влади має глибше значіннє, як звичайно приймається. Се значіннє недоцінене. Його недоцінено навіть із соціялістичного боку. Так Лєнін і Бухарін зводять до порівнюючи тільки незначної і тільки тактичної ріжниці розходження поміж Марксом-Енґельсом з одного, та теорією анархізму з другого, коли в дійсности, се розходженнє мало глибоку, принціпіяльну

основу.[15] Зовсім певно се звязане з недоціненнєм ріжниці поміж питаннєм про саме істнуваннє публичної влади і питаннєм про її "характер".

Дуже правдоподібно, причинилося до такого переплутання двох ріжних питань не зовсім щасливе ужиттє слова "політичний". Воно допускає два ріжні розуміння його. В теорії і державній практиці, головно Німеччини, воно звязане з уявленнєм режиму, типом якого є "освічений деспотизм" і державний деспотизм взагалі ("Polizeiwissenschaft" в значінню "Politische" і т. д.). Можна думати, що під впливом сього уявлення ужито вислову про "політичний характер" влади в комуністичному маніфесті. Між тим має се слово і друге ще, первісне значіннє, звязане з πσλις, з державою як такою. Отож тільки в останньому розумінню, "політична" і "державна" влада се тавтольоґія і публична влада, яка стратилаб свій політичний характер, пересталаб бути державною. Але не в термінольоґії вага питання. Діло в тому, в якій площині ставить наведене реченнє комуністичного маніфесту, стару та велику проблєму людської волі в суспільній орґанізації.

Тут приходиться знова порушити широке питаннє, яке основно обговорити можнаб тільки в окремій праці та якої не можна поминути при обговорюванню справи державної влади. Треба власне піднести ось що. Питаннє абсолютної волі в суспільстві, коли надати йому не метафізичне, але реальне і практичне значіннє, є абсурдом. Кождий суспільний звязок — каже Сіммель — се все "звязаннє" ("Jede Verbindung ist Bindung"). Абсолютно вільною може бути людина тільки поза суспільством. Також і анархісти, коли проповідують вільний договір як одиноку основу зобовязання, не проповідують абсолютної волі. Зобовязаннє на основі договору є всежтаки зобовязаннєм, тобто обмеженнєм волі того хто зобовязався. Оперте виключно на договорі суспільство родить теж примус, тобто неволю. Коли отже говориться про суспільну, зокрема про політичну волю, то не в абсолютному значінню заперечення якогонебудь примусу; мається на увазі все або заперечиннє примусу тільки в якомусь означеному напрямі, або ставиться вимоги тільки щодо якости суспільно-політичного примусу, не зачіпаючи самого його істну-

15. Georg Stiekloff, "Marx und die Anarchisten", 1913, головно стор. 22 і слід.

вання. Сі вимоги ставлено головним чином відносно форм суспільно-політичної орґанізації. Питаннє про форми держави та правління розбиралося передовсім зі становища, в якій мірі кожда з них дає запоруку волі. Але се питаннє форми не є одиноким; проблєма політичної волі істнує також поза ним і незалежно від нього. Для питання про суспільно-політичну волю важнійшим від форми є зміст відносин поміж владою та підчиненими її, загал розумових, етичних та психольоґічних моментів, які складають сей зміст. Патріярх роду може виконувати власть, яка зовнішньо представляється як крайня деспотія, а проте вона буде ріжнитися від неї глибоко, поки рід задержує непорушеним характер первісної спільноти, в якій одиниця і ґрупа становлять одну, нероздільну цілість. Навпаки, при кождій, також демократичній орґанізаційній формі, можуть в дійсности запанувати відносини з незаперечним характером деспотії.

В історії людської політичної думки один Плятон поставив справу сього змісту, "характеру" відносин між правлячими і підчиненими правлінню, як абсолютно рішаючу для оцінки політичної орґанізації. З сього власне становиска він бажає "мудрецям" віддати правліннє. Заборона їм мати власне майно має забезпечити суспільство перед владою, яка моглаб мати на оці матеряльні інтереси та підчиняти їм добро загалу. З другого боку, сама мудрість правлячих — отже не тільки їх практичний розум, але їх фільософічно оснований світогляд — має дати запоруку, що вони не стануть цінити власти, панування для його самого. Як мудреці, вони мусять відчувати виконуваннє власти не як добро, тільки як тягар.[16] Таким чином, з функцією правління не бувби звязаний ніякий, ані матеряльний, ані моральний інтерес, який виносить правлячих понад загал і разом з сим і протиставить їх сьому загалови. Ся "функція" булаб тільки суспільною функцією, а не також основою для клясового, в широкому значінню, поділу громадянства. А з огляду на те, що правилиб власне наймудрійші, то і повинуваннє їх наказам не вражалоб нікого як неволя; бож його мотивом не булаб власть правлячих, тільки їх мудрість.

Можна тут полишити на боці питаннє про практичну здійснимість думки Плятона. Річ в принціповім домаганню, яке можна піднести до кождої політичної влади, щоби вона не мала в собі

16. Плятон, "Закони", I. С. 7; "Держава", IV. 2, VI. 4, 8.

нічого, що робить з неї установу з власними інтересами та цілями, щоби вона була тільки знаряддєм громади, для виконування означеної, конечної чинности. Ся думка Плятона се й досі найяснійше сформулованнє того, чого треба домагатися від "характеру" публичної влади. Так ясно не була вона пізнійше ніколи висказана — хоч і повертала нераз в теорії і практиці політичного життя.

Вискази комуністичного маніфесту, про утрату публичного владою політичного характеру, підходять до проблєми влади з тогож становища, як і концепція Плятона. Заатаковано в ньому власне внутрішній характер влади. Розуміється, роблено се з иншого становища, як становище Плятона. Інтерес, який спокушує владу, означено ширше і конкретнійше. Се не тільки особистий інтерес пануючих, але інтерес пануючої кляси, яку вони репрезентують. Коли перестануть істнувати кляси, коли значить не існуватимуть і клясові інтереси, тоді публична влада мусить змінити свою дотеперішню істоту. Вона буде тільки виконуваннєм означеної суспільної функції не в інтересі якоїнебудь частини суспільности, але в інтересі її як цілости. Вона перестане бути πануваннєм над людьми.

3. Проблєма "загальної волі". Отсі основні думки творців наукового соціялізму стрічаються та доповнюються думками, які майже століттєм раньше клав в основу найбільшого свого твору великий предтеча великої французької революції та великий теоретик демократії Жан Жак Руссо.

Іде про поняттє, яке поставив Руссо в центрі своєї системи, та яке стало відтак одним з найважніщих понять політичного думання, про понаяттє загальної волі. На полі звязаних з сим поняттєм питань виникла широка теоретична та практично-політична література. Передовсім сам зміст сього питання, значіннє яке надав йому його творець, становили предмет дуже розбіжних поміж собою думок. І досі ще не покінчилися ведені на сю тему спори. Жерелом сумнівів та трудности для вирішення їх є не тільки трудність самого предмету та ужитий Руссо метод, але й ріжнородність становища, з якого він розбирає обговорювані теми і врешті сама його індивідуальність.[17] В результаті,

17. St. Marc Girardin, "J. J. Rousseau, sa vie et ses ouvrages". Том I, A. N. Heymann, "J. J. Rousseaus, Sozialphilosophie". G. Beaulavon, "Introduction" ad "du contrat social", вид. 1903.

стрічаємо в самому тільки творі "про суспільний договір" місця, які на перший погляд просто собі суперечать і які тільки шляхом пояснень та на тлі всеї системи можна з собою помирити. До таких власне належать місця, в яких Руссо говорить про понятте "загальної волі" (volonté générale).

Для означення сього поняття треба піднести передовсім протиставленнє "загальній волі", "волі всіх". Щодо того, якого рода се протиставленнє, є погляди поділені. З одного боку є твердженнє, що поміж обома волями істнує для Руссо тільки квантитативна ріжниця, що якраз воля всіх мусить бути математично волею всіх членів суспільства, а воля загальна, се тільки воля більшости.[18] З другого боку стоїть погляд, що оба роди волі розуміє Руссо як ріжні не тільки з огляду на спосіб, яким проявляються, але й по своїй істоті, що загальна воля се не тільки квантитативне обмеженнє "волі всіх", але по своїй якости воля зовсім иншого рода.[19] Слушність сього другого погляду випливає ясно з висказів самого Руссо. Він каже м. и. виразно, що поміж загальною волею і волею всіх заходить велика ріжниця. Коли перша має на оці тільки спільний інтерес, друга дивиться на приватний інтерес і є тільки сумою одиничних (particulières) воль.[20] А далі каже виразно, що не число голосів робить волю "загальною", але той спільний інтерес, що обєднує в ній індивідуальні волі. Тому "загальна воля, щоби бути нею в дійсности, повинна нею бути як з огляду на свій предмет, так і на свій зміст".[21]

Так характеризує сам Руссо "загальну волю", як волю, що виростає на полі спільного інтересу. Се значить, що вона неможлива там, де сього конечного для неї тла немає. Ясний з сього вивід, що Руссо приймає мовчки істнуваннє сього спільного інтересу як самозрозуміле для кождої суспільности, для якої має мати значіннє проповідувана ним політична система. Поки зробимо дальші з сього висновки, наведемо ще дальші вискази Руссо, на доказ, як послідовно ся передпосилка політичного строю повертає у нього в ріжних комбінаціях.

18. Про се Starosolskyj, "Das Majoritätsprinzip", стор. 79, слід. 87.
19. Gierke, "Johannes Althusius", стор. 203 і слід.
20. J. J. Rousseau, "Du contrat social", ed. 1903. L. II, ch. III, p. 151.
21. Тамже, I, II, ch. IV, p. 159.

Йде знова про "загальну волю", про її не тільки відмінність від суми індивідуальних воль, але засадничу незалежність від них. "Коли предкладається який закон народнім зборам, то сим те, про що питається не є, беручи точно, питаннє чи вони приймають предложеннє, чи відкидають його, тільки чи воно відповідає, чи ні загальній волі, яка є їхньою волею". "Колиж переважає погляд противний до мого, то се не доказує нічого, як тільки, що я помилився та що те, що уважалося загальною волею, не є нею".[22] Не можна висказати сильніще думки про одноцілу та одностайну для всіх членів суспільности основу "загальної волі". Суспільство, для якого призначений трактат про суспільний договір, уважається річево самостійним центром інтересів настільки суцільним, що ріжниці поміж загальною волею та волею одиниці, можна пояснити тільки помилкою з боку останньої. Але Руссо мав на увазі не тільки суспільство обєктивно нерозєднане розбіжністю інтересів. Воно мусить бути обєднане також субєктивно, бажаннєм своїх членів. Воля обєднання, висказана раз в самому суспільному договорі, мусить далі жити і повсякчасно бути готовою проявитися для охорони можливо загроженої цілости. Се випливає вже з самого завдання, яке ставив собі Руссо: "найти форму обєднання, в якій кождий приєднуючися до всіх, одначе слухає тільки самого себе і остає такимже вільним, як був раніще".[23] Отсе завданнє розвязує Руссо не тільки діялєктично, вказуючи загально на те, що в загальній волі кождий находить також власну волю. Він каже далі, що на випадок переголосовання, хоч переголосований не хоче того що ухвалено, то одначе хоче, щоби загальна воля обовязувала.[24] Таке розумованнє і така арґументація можливі знова тільки тоді, коли виходиться з заложення, що кождий член суспільности має волю удержати її, бажає щоби загальна воля обовязувала навіть коштом поневолення його власної волі, проявленої при конкретному голосуванню.

Усі наведені вискази Руссо можнаб назвати софістичними, можнаби й закинути їм нещирість та бажаннє закрити дійсність зручною словною діялєктикою. Такі закиди булиб безумовно

22. Тамже, L. IV, ch. II, p. 282.
23. Тамже, L. I, ch. VI, p. 197.
24. Benjamin Constant, "Cours de politique constitutionelle", ch. I.

слушними, якби "Du contrat social" виникло було на сто літ пізнійше і якби Руссо мав перед собою емпіричну картину суспільства, якому він власне щойно промощував шлях. Бо се суспільство, народжене при кінці XVIII століття, вже в своїм дитинстві висказало нереальність усього, що помістив Руссо в поняттю загальної волі як її крітерія та конечної умови. Загальна воля людських суспільностей тільки на вні, формально відповідає тому, що думав та писав про неї Руссо. В своїй істоті вона ніколи не мала на оці "спільного інтересу", тільки все інтереси малої обмеженої частини цілости. А її змісту не одобрювала величезна більшість і то неізза помилки щодо змісту загальної волі, тільки тому, що воля, яка подавала себе за загальну не була нею в дійсности ані "по свойому предмету, ані по змістови". Бо не спільний інтерес родив її, але інтерес частини, відмінний від інтересу загалу та суперечний йому. Врешті, як наслідок сього, можнаб найти бажаннє, щоб "загальна воля" за всяку ціну обовязувала тільки в пануючих частинах суспільностей і ніяким способом не можнаб в істнуючій дійсности найти сьому бажанню загального способу помирити особисту свободу з волею "загалу".

Так дійсність не здійснила думок Руссо — але помимо сього вони не стратили свого глибокого значіння. Здійсненнє їх залежить від умовин, які ще не заістнували, — але се виявилось аж після Руссо. Сам він будував свою систему абстракційно, без досвіду, який для нього лежав щойно в майбутньому. Система Руссо має через те значіннє теоретичного пляну будівлі, який не числиться ні з ґрунтом на якому, ні з матерялом з якого ся будівля має бути виконана. Щойно практичний досвід десятків літ поставив на порядку дня сі дальші питання, яких Руссо не підносив, але які приймав абстрактно за вирішені.

Наведені місця показують, що Руссо виходив з поняття суспільства абсолютно солідарного, нероздертого внутрішніми противенствами, обєднаного "загальною волею". Ся загальна воля настільки незалежна від субєктивних поглядів та розуміння одиниць, що вона остає собою навіть тоді, коли частина чи навіть усі одиниці проявлять волю незгідну з її змістом. Мова Руссо може незовсім ясна. Сама думка може неясно сформульована. Але її глибокий зміст безперечно такий, що "загальна воля", основана на річевих підвалинах та що вона мусить відповідати їм, відповідати обєктивним умовинам, з яких виросла, а через те

не можна уважати її твором "свобідної", незалежної від сих річевих умовин, людської волі. Сі умовини мусять витворювати спільний інтерес, без якого не може істнувати "загальна воля" і то інтерес настільки великий та сильний, що мігби в кождому конкретному випадку переважити антісуспільний інтерес одиниці. Обєднуюча сила спільного інтересу мусить заставляти одиницю, яка не погоджується в даному випадку з загальною волею, покоритися сій волі в імя засади: хоч моя воля инакша як загальна, помимо сього хочу, щоб загальна воля обовязувала. Се дає образ суспільства не тільки формально побудованого на демократичних основах засади більшости і т. д. Се суспільство, в якому мусять істнувати також і матеряльні, річеві вимоги, без яких демократія стає тільки пародією.[25] Коли се взяти під розвагу, то систему Руссо треба оцінювати не тільки як систему, що не видержала іспиту зіткнувшися з дійсністю, але до певної міри "sub specie aeternitatis". Ся дійсність для якої вона писана ще не заістнувала. Щойно коли ся дійсність настане, коли заістнують необхідні для неї річеві умовини, буде можна говорити про здійсненнє "загальної волі". Щойно тоді можнаб говорити про те, як виглядає теорія Руссо на тлі дійсности, для якої вона подумана.

На тлі инакшої дійсности не тільки концепції Руссо, але й уся формальна демократія стає пародією. Зокрема мусить пропасти там усе значіннє її як принціпу політичної волі. В суспільности, в якій істнують непримиримі противенства інтересів, не можна говорити про здійсненнє демократії. Принціп більшости як форма демократії, "релятивно найбільше зближеннє до ідеї волі,[26] стає в таких умовинах засобом поневолення, панування одної частини суспільности над другою.[27] Се пануваннє — власне момент, який становить характеристичну рису історичної держави і ставить на одній лінії демократію (не ідею, тільки послугуючися демократичними формами державні суспільности) з усіма другими формами держав.

І тут є власне точка, в якій стрічається концепція Руссо з ученнєм Маркса та Енґельса про державу.

25. Simmel, "Soziologie", стор. 193.
26. Dr. Hans Kelsen, "Vom Wesen und Wert der Demokratie", 1920, стор. 9.
27. Starosolskyj, цит. тв., стор. 66, 90.

4. Проблєма "неполітичної влади" та "загальної" волі й визволення нації. Сказано про Маркса, що він получив "революційну волю з найзимніщою абстракцією, німецьке вишколеннє думки — з французьким напрямком духа, Геґеля — з Руссо та Рікардо".[29] Зовсім певно ученнє Руссо мало чималий вплив на Маркса, на Енґельса, як і на всю німецьку демократію другої четвертини XIX століття. Отсі літературні питання не входять в обсяг нашої теми. Тут іде про сей глибокий обєктивний звязок, який заходить поміж ідеєю "загальної волі" Руссо та думками, що висказанні в "комуністичному маніфесті", що повторялися опісля на протязі кількадесяти літ в писаннях авторів відносно держави.

Ідеал орґанізації, що має заняти місце теперішньої клясової держави означає "комуністичний маніфест" як "асоціацію, де вільний розвій кождого є умовою для вільного розвою всіх".[29] Вже зовнішньо вдаряє тут підкресленнє моменту волі та стремліннє помирити в майбутньому волю одиниці з волею загалу. Чиж не тесаме завданнє ставив собі Руссо в свойому найбільшому творі? Ся асоціяція комуністичного маніфесту — се орґанізація яку міг мати перед очима Руссо, орґанізація в якій справді можна говорити про правлячу нею загальну волю. Але в комуністичному маніфесті є щось, чого не находимо в трактаті про "суспільний договір". Се розумніннє реальних відносин дійсности, яка є і яку треба перебороти, та історичний змисл, чужий не тільки Руссо, але й усім мислителям XVIII століття. Його висловом є сконстатованнє, яке стало основою політичного думання для розпочатого "маніфестом" періоду, що дотеперішня історія людства була історією панування кляси над клясою, що значить, дотеперішня дійсність була протиставленнєм того, в чому лежить ідеал суспільної орґанізації. І таксамо оперта на клясовому поневоленню влада з "політичним характером" се протиставленнє того, що назвав Руссо "загальною волею". Думка яку висказує тут маніфест є ясна. Іде про державне суспільство, в якому одна його частина поневолює другу, та про державу, що є засобом сього поневолення. Знесеннє, усуненнє сього факту, відбирає державі політичний характер — вона перестає бути знаряддєм

28. Friedrich Lenz, "Staat und Marxismus", 1921, стор. XXIII.
29. "Das kommunistische Manifest", стор. 28.

поневолення, перестає бути "державою" в означеному розумінню. Можнаб виразити се й так, що на місце "політичної" влади виступає "volonté générale".

Жерелом "політичности" влади для комуністичного маніфесту є клясове поневоленнє. В дійсности йде мова про кожде поневоленнє частини суспільности другою. Клясове поневоленнє се тільки наймаркантнійша, практично найважнійша форма суспільного поневолення взагалі, зокремаж се форма, яка в західньоевропейських національних державах стала одиноко актуальною. Але побіч нього, особливож на сході Европи, стрічаємо ще другий рід суспільного поневолення, ще друге рівно актуальне жерело "політичности" держави. Се поневоленнє одної нації другою.

В чому лежить єство явища, яке "комуністичний маніфест" називав політичним характером влади? Загально можна означити його як протиставленнє влади підчиненому їй народови. Спільнота, в якій психично зливаються влада і підчинений їй загал в одну субєктивну цілість, добровільна спілка, в якій виконуючий та правлячий орґан є справді орґаном загалу, де одиниця, хотя й не одобряє кождого поодинокого змісту спілкової волі, "всежтаки хоче, щоби загальна воля обовязувала", — не мають "політичного характеру". Має його орґанізація, де влада є засадничо чужою або сьому загалови, або його частині. Такою є монархія тим більше, чим більше власний інтерес пануючого чи пануючої династії протиставиться "народньому" в широкому значінню сього слова. Такою є і формальна демократія, коли абсолютно непримиримі інтереси ділять суспільність на частини. Розглядана з точки погляду волі така формальна демократична суспільність ріжниться тільки квантитативно від суспільности, в якій пануючою є тільки воля одиниці або означеної з гори вже меншости. Діло в тому, що в дійсній демократії істнує для кождого засаднича можливість бути або стати колись членом більшости, співтворцем волі загалу.[30] Все значіннє принціпу в тому, що "правом меншости є старатися стати більшістю". В сьому лежить теж усе раціоналістичне значіннє та оправданнє демократії, по яким шляхом, на якому творилося в демократії загальна воля має бути боротьба думок та переконування. Все те не істнує там, де

30. Simmel, "Soziologie", стор. 192 і слід.

суспільство поділене противенством непримиримих інтересів. Боротьба думок мислима тільки на тлі неспірного спільного інтересу. Інтерес є в основі обєктивним фактом, якого не можна змінити ніяким розумовим арґументом. За боротьбою інтересів пропадає боротьба думок, а разом з сим і цінність демократії, яка вяжеться з сею боротьбою. Не найрозумнійша думка побіджає, але найсильніще заступлений центр інтересів. І далі пропадає теж "право меншости стати більшістю". Є утворені на основі спільного інтересу меншости, які не можуть ніколи здійснити сього права. Для них "участь в суверенности" є безвиглядна, бо формальна демократія не може їм її дати. Вона робить тільки те, що замість одноличного, мають вони над собою многоглавого пануючого. І кожде переголосованнє має відповідний до сього характер. Переголосований зовсім не хоче, щоби загальна воля, яка не є нею ні "своїм предметом, ні змістом", обовязувала. Він не бачить в ухваленому "загальної волі", але чужу ворожу собі волю. Ніякі теж компроміси не в силі замінити того факту, що поодинокі ґрупи інтересів, оскільки не є солідарними, мусять стояти до себе у відношенню пануючих та поневолених. Компроміси та уступки можуть тільки квантитативно зміняти гостроту сього відношення, але не можуть змінити його єства. Для поневолених пануюча воля, себто воля пануючого осередка інтересів, буде все чужою волею. Влада може бути більше або менше твердою, більше або менше "доброзичливою", більше або менше сильною — вона всеноситиме "політичний характер".

"Політичність" держави лежить в її клясовости і лежить в національному поневоленню, знарядєм якого вона є. І поділ на кляси і многонаціональність держави означає в державі противенство інтересів з огляду на яке державна влада є "власною", "своєю" тільки для одної частини населення.[31] Для инших частин вона є чужою, є знарядєм, видимим знаком їх поневолення. Для того, щоби зник "політичний характер" держави, не вистарчить, щоби побідний пролєтаріят зніс поділ суспільности на кляси. Все ще задержалаб держава свій політичний характер там, де ріжні нації в їх межах находилисяб у відношенню поневолених та пануючих. Приймаючи на увагу істоту нації, як змагаючої до

31. Otto Bauer, "Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie", стор. 239 і слід., 263 і слід.

політичної самостійности спільноти, мусимо таке відношеннє признати нормальним для націй, що поділяють державну приналежність з другими. З сього боку дійсність не потвердила покищо висказаного в "комуністичному маніфеств" погляду, що "національні противенства народів зникають чимраз більше вже з розвоєм буржуазії", ані не дають досить сильної основи для висказаного там сподівання, що "в міру як буде знесене визискуваннє одиниці одиницею, буде знесене визискуваннє нації нацією. Разом з противенством кляс внутрі нації упадає вороже відношеннє націй до себе.[32] Сей погляд і се сподіваннє треба віднести до ідеалізму, яким відзначається кожда революційна течія в добу своєї молодости і кожда суспільна кляса в добу своєї революційности. Вже вище вказано на те, що такісамі настрої відносно міжнаціональних взаємин стрічаємо в ідеольоґії молодої буржуазної демократії. З другого боку, вказано на течії, що родяться серед пролєтаріяту в добу його перемоги. Приклад російської революції доказує занадто дослівно здійсненнє слів комуністичного маніфесту, що шляхом добуття політичної власти "пролєтаріят мусить піднестися на становище національної кляси та сам уконституоватися як нація.[33] Се значить, що він мусить приняти в себе та проявити всі ті гуртово-психольоґічні риси, які складають істоту нації. Національно мішана також пролєтарська держава не булаб державою спільного, одноцілого інтересу. Також у ній нації становилиб окремі, самостійні центри інтересів, що виключувалиб істнуваннє в ній "загальної волі" в розумінню Руссо, а через те держава мусілаб задержати свій "політичний" характер, навіть колиб перестав вже істнувати поділ суспільства на кляси.[34]

Безперечно, політика пролєтаріяту в відношеною до нації не повинна бути тотожною з політикою буржуазії. Річеві основи для одної та другої політики не є однакові. Але се не зміняє самої засади відношення поміж націями. Також в безклясовому суспільстві нація є, як твір стихії, самостійним центром інтересів і є політичною спільнотою, що бажає самостійности. Безклясовий суспільний лад відбере можливість убрати клясові інтереси в

32. "Das kommunistische Manifest", стор. 26.
33. Тамже.
34. Жорес, "Батьківщина та робітництво", 1915, стор. 55 і слід.

форму національних, але не змінить факту, що нація матиме власні інтереси, а на чолі їх інтерес бути самостійною. Через те, саме зліквідованнє поділу суспільности на кляси не вистарчить для відібрання державі її політичного характеру, не викличе її "замирання". Для сього мусить ще бути зліквідованим поділ на пануючі та поневолені державою нації.[35] В межах многонаціональної держави можнаб осягнути се тільки тоді, колиб нація найшла в сих межах заспокоєннє свого істотного бажання, а підчинений державній владі обсяг ділання був означений тільки вольною волею всіх націй. Се рівняється на ділі поставленню на місце многонаціональної держави тільки національних держав без огляду на те, під яку юридичну формулу підтягненоб її. Або — обєднані в одній державі нації мусілиб затратити бажаннє самостійности, тобто стати понаднаціональною політичною спільнотою.

Розвій в сьому останньому напрямі, так що не є виключеним, що місце націй займуть якісь ширші спільноти, що врешті все людство стане дійсною спільнотою. Але для розвою в сьому напрямі, власне многонаціональна держава з національним поневоленнєм мусить бути практично не етапом, а сильною перешкодою. Поневоленнє нації закріплює почуттє виключности як в поневоленої, так і у пануючої нації. Заспокоєннє національного змагання до самостійности робить неактуальним усі звязані з сим змаганнєм психічні стани та настрої та висуває на перший плян справу поставлення взаємин поміж націями на річевому ґрунті.

Шлях знесення клясового поневолення є основно инший, як шлях ухилення національного гнету.

Шлях до ухилення клясового поневолення йде через етап доведення самого поневолення до його діялєктичних консеквенцій. Инакше мусить відбутися ліквідація національного поневолення. Для неї не можна примінити думки про диктатуру нації над нацією зі зміною ролі поміж пануючою та поневоленою. Істнує також ріжниця щодо значіння, яке має визвольна боротьба проти одного рода гнету для боротьби проти другого. Клясова боротьба загострює національну, оскільки клясовий поділ рів-

35. Kautsky, "Die Befreiung der Nationen".

нобіжний з національним. Натомість національна боротьба притуплює розмах клясової. Поневолена кляса поневоленої нації тратить частину боєвої енерґії на свою національну емансіпацію, а її почуттє солідарности з поневоленими клясами других націй, передовсім пануючої, є все до певної міри паралізоване. Крім сього не без значіння й сей момент, що відносини поневоленої нації до держави, порівнюючи з відношеннєм пануючої нації, тільки посереднє. Поневолена кляса пануючої нації бореться з пануючою клясою безпосередньо за володіннє державою. Поневолена кляса поневоленої нації не веде політичної клясової боротьби проти пануючої класи власної нації, бо ся остання не є пануючою політично. Поневолена кляса поневоленої нації навіть побідивши в клясовій боротьбі не стане пануючою, бо остане далі поневоленою національно і навпаки. Свідомість сього відбивається сильно на всіх думках та стремліннях кляс, що поневолені не тільки соціяльно, а також національно. Великі питання визвольної клясової боротьби не мають для них того безпосереднього практичного інтересу, який звязаний з практичною можливістю переводити в життє передумане. Безперечно, в звязку з сим моментом остає обставина, що в емансіпаційний боротьбі світового пролєтаріяту передову ролю грали досі виключно пролєтарські партії пануючих націй: в їх руках лежав досі все як ідеольоґічний так практично політичний провід пролєтарського руху. Пролєтаріят поневолених націй не вносить в загальний рух того, що мігби внести коли не неходивсяб в положенню також і національно поневоленої кляси. Врешті, ріжниця і в тому, що визволеннє з під національного гнету технічно є много лекше та простіще як визволеннє соціяльне. Для нього не треба так глибоких і так всесторонніх процесів, які необхідні для ліквідації клясового суспільства, котра не може відбутися без основних економичних, правових, культурних та психичних змін. Порівнюючи можна перевести ліквідацію національного поневолення далеко лекше та простіщими, незложеними засобами, змінами в самому тільки державному механізмі.

Усе те доводить до заключення, що зовсім помилковим булоб відкладати вирішеннє національного питання до часу аж по розвязці "суспільного" питання в розумінню ухилення поневолення кляси класою. Помилкою є думати, що з розвязкою останнього, національне питаннє вирішиться і розвяжеться само собою.

Воно мусить бути вирішеним, як кожде инше, шляхом спеціяльної проґрами та переведення її в життє. А що його розвязка лекша, як здійсненнє проґрами "соціяльної" (в вущому значінню) емансіпації, що далі невирішеннє його спиняє сю останню, то треба признати національне питаннє, питаннєм невідкладним, питаннєм дня.

Одинокою доцільною та повною розвязкою його є націоналізація держави, чи удержавненнє нації. Обі мусять зійтися з собою, орґанізм нації і механізм держави, державна спілка і національна спільнота.

5. Нація і держава. Колись, коли племінна спільнота була найвищою формою суспільної орґанізації, ся орґанізація не мала політичного характеру. Політичний характер зявився разом з завоюваннєм і постійним підчиненнєм одного племени другому, значить тоді, коли спільнота перестала бути найвищою орґанізаційною формою, а стала нею держава, "орґанізація пановання". Поняттє держави звязане тісно з завоюваннєм і нерозривно звязане з пануваннєм. Без "панування" ґрупи над ґрупою держава не є примусовою спілкою з політичним характером. Пануваннєж, якого висловом та знаряддєм є держава, прибрало згодом дві форми. Старі завойовання яких жива память затерлася, дали почин до суспільного поневолення кляси клясою першою формою якого було невільництво. Завойовання пізнійші, при яких держава не встигла або не змогла всати в себе завойованих племен та народів та винищити в них памяти завойовання та почуття окремішности, довели до поневолення, яке з народинами демократії представляється пробудженій політичній свідомости як поневоленнє одної нації другою. Проти обох родів поневолення ведеться визвольна боротьба. У висліді сеї боротьби заінтересовані в першу чергу та безпосередньо ті кляси та нації, які хочуть визволитися, але значіннє сеї боротьби сягає далі як субєктивний інтерес поневолених. Щодо визвольної боротьби пролетаріяту стало вже нині неспірним, що вона мусить приняти характер боротьби за піднесеннє всього людства до кращих, обєктивно вищих форм життя. Тесаме відноситься теж до боротьби націй за їх визволеннє. Поки боротьба відбувається тільки за визволеннє поодиноких поневолених націй, вона зачіпає тільки їх інтереси. Се зміняється, коли поставити справу ширше, коли метою боротьби признати не тільки визволеннє поодиноких

націй, але знесеннє національного гнету взагалі. Тоді вона зачіпає не тільки інтересовані нації, але стає справою, в якій заінтересоване все людство в свойому змаганню до кращих умовин істновання. Так поставлена справа національного визволення має отже обєктивно "загальнолюдське" значіннє. Її глибокий сенс для орґанізаційних форм людських суспільностей можна означити так, що се є змаганнє віднайти назад ті цінности, які затратилися, коли людська спільнота перестала бути найвищою формою орґанізації. Принціпіяльна стихійна солідарність перестала тоді бути конечною та природною прикметою зорґанізованого суспільства. По давнім тисячилітнім розвою, хоче людство знова оперти свої орґанізації на внутрішній, але вже вищій, "одушевленій" солідарности. Се є зміст того, про що однаково говорять поняття "загальної волі" та "неполітичної держави".

Боротьба за се йде рівночасно на двох полях. В царині річевих інтересів іде боротьба з характером в основі раціоналістичним за соціяльну емансіпацію поневолених кляс: в царині стихійних станів та почувань іде такаж сама боротьба за національне визволеннє. Обі боротьби звязані з собою. І в обох відбувається те, що так чудово висказує старинна леґенда: Психе шукає Ероса. Момент стихії та свідомої раціональної волі шукають взаїмно у себе свого синтетичного доповнення в суспільно-політичній орґанізації, яка основуваласяб рівночасно і на раціональній солідарности, що побудована на спільности інтересів та цілей, і на чуттєвій основі, на стихійній волі членів сеї суспільности належати до себе та творити одну гуртову цілість.

XI. ЗАКІНЧЕННЯ

Нація і міждержавне право. Тенденцію до злиття нації й держави муситься сконстатувати як факт. Доказ, що вона дійсно істнує се тільки стремліннє поодиноких поневолених націй до визволення, яке не мислиме инакше, як тільки в формі власної держави. Ся тенденція проявляється ще сильніще фактом, що клич "самоозначення націй" вже тепер треба визнати загально признаним.[1] Правда, у практиці політичного життя він далеко ще не здійснений, але тільки дуже односторонній погляд мігби не-

1. Див. м. и. Johannet, "Le principe des nationalités", ст. VIII і слід.

добачити, що його здійсненнє се вже тільки питаннє часу. Щодо сього не можна сумніватися, не зважаючи на всю незгідність пануючих досі ще відносин з принціпом національного самоозначення.

В царині суспільного життя факти йдуть все перед унятєм їх в слово. Тенденції істнують в дійсности все скорше, як гасла та проґрами, що є їх розумовим висловом. І врешті, визнаннє якогось принціпу приходить в суспільному життю не скорше, як в моменті коли його фактична побіда вже почалася. Так є й щодо згаданого принціпу. Його безперечне теоретичне визнаннє є доказом, не тріумфу абстракційної, теоретичної думки, але фактичної сили, яка тепер побіджає в царині практичної політичної творчости. Визнаннє принціпу, се визнаннє істнуючої і практично побідної сили, а не тільки вислів персонального, ідеалістичного погляду, без ніякого практичного значіння. Без ніякого сумніву принціп самозначення націй увійшов вже в стадію реалізації і став одною з норм, по яким вже тепер почали укладатися людські взаємини.

Приймаючи се як факт, не можна поминути мовчанкою його значіння в одному ще напрямі. Вказано вище на те, яке велике й основне значіннє має для держави її націоналізація. Держава, як установа суспільного життя, мусить змінити саме своє єство, зміст суспільний та психольоґічний звязаний з дотеперішньою істотою державної влади. Отож такесаме значіннє основної зміни має в области міждержавного права визнаннє, як загально обовязуючого принцілу, самоозначеннє нації.

Істнуваннє міждержавного права не найшло й досі ще загального признання.[2] Сумніви, чи істнує право, якому підлягалиб суверенні держави, все ще підносяться. Поминаючи розгляд сього основного питання та приймаючи істнуваннє міждержавного права, треба піднести один момент, що характеризує його як право, що находиться в дуже примітивній стадії розвою. Міжнароднє право має, з огляду на зміст обовязуючих досі його норм, явний характер "формального", "процесового" права.[3] Навіть ті його постанови, що здавалосьби є постановами про "матеряльне" право, є підпорядковані постановам про зносини держав між

2. Jellinek, "Allgemeine Staatslehre", стор. 375 і слід.
3. Liszt, "Das Völkerrecht", 9. Aufl. 1913.

собою і так з ним звязані, що є тільки їх "рефлєксами". Коли Ґрацій назвав се право "ius belli ac paris" то в сій назві міститься вся влучна характеристика його, як виключно "процесового" права: війна й мир, се два роди формального відношення до себе держав, які береться нормувати міждержавне право.

Такий стан рішучої переваги формального права над матеряльним се первісна стадія права взагалі.[4] Всупереч льоґіці, для якої формальне процесове право се тільки шлях для боротьби за здійсненнє постанов матеряльного права, в історичній дійсности власне процесове право випередило матеряльне. Спосіб "доходити права" був улаштований скорше, як само се право. І в такому власне періоді находиться сьогодня міждержавне право. Воно приписує державам, як з формального боку мають вони поводитися супроти других у війні та мирі, про теж, що власне в міждержавних взаєминах признається слушним, основаним на праві — міждержавне право мовчить. І в сьому власне не тільки доказ його історичної молодости, але також і його принціпіяльна недостача й одна з практичних причин його слабости. Трудности, з якими зустрічається думка про вирішуваннє міждержавних спорів міждержавними судами, пливуть, побіч инших жерел, безперечно також із сеї недостачі. Майбутній присуд, для якого немає ніякої правної основи та про який має рішати судя зовсім незалежно, виключно на основі власного, нічим незвязаного погляду — такий присуд занадто непевний, щоби можна піддаватися йому без великого ризика. Так, сотвореннє матеряльного міждержаного права, се конечна льоґічна умова, яка мусить бути сповнена, як що міждержавне право має відповідати вимогам, які ставиться теоретично і практично до правної системи. Якнебудь означити "ціль", а властиво доцільність права: чи добачувати їх в удержуванню мира, чи в тому, що воно заводить на місце безпосередньої фізичної боротьби вищі її форми, чи врешті в тому, що на ньому основується певність та одностайність суспільних взаємин — все "матеряльне право", се основа всеї правної системи.

Причини, що їх вислідом є названа недостача міждержавного права, є числені і дуже ріжнородні. Вони звязані з усім суспільним

4. Dr. Th. Sternberg, "Die Einführung in die Rechtswissenschaft", 2. Auflage 1920, стор. 42.

та політичним розвоєм людства і зокрема теж з "молодістю" міждержавного права порівнюючи з иншими правними системами. Поміж сими причинами не без значіння ось що.

Осереднім поняттєм кождого права є поняттє правного субєкту, "особи" як носія субєктивних справ. Се поняттє є абстракцією, яку сотворила юридична техника. Без нього немислима практично ніяка система. Історично, се абстракційне поняттє було звязане зразу з фізичною людиною, як носієм реальних інтересів, які добували правне признаннє та охорону. Правна особа і людина (в міру того, як одиниця ставала самостійною супроти первісної спільноти) се було одно поняттє. Окреме поняттє "правної особи" виступає щойно в розвитій правній системі. Воно стало технічним абстракційним поняттєм шляхом еволюції в двох напрямах. Раз, воно стало ріжнитися від природного поняття людини через те, що не кожда людина була носієм правно хоронених інтересів, субєктом справ. Були люди, які не були ними в обличю права, не були "правними особами". З другого боку, право стало давати охорону інтересам, не звязаним з фізичною людиною. Се сталося таким способом, що право творило "абстрактно штучні особи", якими не були фізичні люди, "правні особи" в технічному розумінню. Для готової, розвитої правної системи йде абстрактне поняттє особи льоґічно перед поняттєм людини; останнє се тільки один з родів "особи". Але в історичній дійсности йде людина перед "особою". Фізичний носій природних людських інтересів був скорше як правне поняттє особи. Се правне поняттє зродилося для практичних потреб живих людей, для того, щоби технічно краще улаштувати охорону, яку давало суспільство засобом права признаним собою інтересам. Очевидно, се були перш усього інтереси найбільше одностайні та однакові для всіх членів суспільства. Отже вихідною точкою для розвою прав був природний центр інтересів, жива, фізична людина.[5]

Міждержавне право находиться з сеї точки погляду в особли-

5. Порушені тут питання, звязані з поняттєм "правної особи", належать до таких, на які правознаннє звертало від найдавніших часів найпильнійшу увагу. Література по сим питанням незвичайно багата. З огляду на те, що тема сеї праці соціольоґічний, а не юридичний бік справи, я не наводжу тут сеї літератури, якої характер, з природи річи, строго юридичний.

вім положенню. Його завданнє — улаштувати відносини поміж державами, значить держави се ті субєкти, яких інтереси має право признавати та охороняти. Отож коли нормально однакові "природні" інтереси фізичних людей були основою, на якій творилося право, які давали праву його зміст та "матерял" для його розвою — то в міждержавному праві сейчас в часі його народин бачимо правними субєктами, признаними центрами інтересів, не "природні", а тільки "правні особи". Те до чого доходило право тільки згодом як до технічного засобу, находимо в міждержавному праві на початку розвою. А — треба пригадати — історична держава, як "особа" міждержавного права, не тільки не є природним центром інтересів, але не може ним бути навіть абстрактно в тій мірі, в якій є такими штучними центрами "правні особи" приватного права. При останніх інтерес який вони персоніфікують все означений. Інтереси яким служить держава необмежені, а через те неозначені. Наслідком сього і міждержавне право, як право якого субєкти — механізми без власних, а хочби тільки звязаних з ними постійних означених інтересів,[6] висіло, так би мовити, в повітрі. Не було для нього того круга субєктивних інтересів, що в инших царинах був жерелом для народин матерялно правних постанов.

Визнаннє принціпу самоозначення націй, се з сеї точки погляду подія переломового значіння.

Нація — природний центр інтересів. Признати сим інтересам правну охорону, признати, таким чином, їх носія правним субєктом "особою" міждержавного права, се значить відкрити шлях для народин та розвою матерялного міждержавного права, а тим самим для всіх звязаних з сим наслідків.[7] Міждержавне право стає міжнароднім і починає сим новий період свого розвою. А право самоозначення націй се перша загальна установа сього міжнародного права в матерялному розумінню.[8]

6. Тут річ про "міждержавне право" в тісному розумінню. Се право про взаємини між державами як такими. Побіч його є міждержавне карне, цивільне і т.д. право, яких постанови відноситься до "осіб", що не мають політично-правного характеру, який має держава.

7. Johannet, цит. тв., ст. 270.

8. J. Barthélemy, "Dêmocratie et politique étrangére", ст. 379 і слід. Prof. Dr. Frantisek Weyr, "Soudoby zapas o nové mezinárodni pravo", Brno, 1919, ст. 100 і слід.

Ся тема належить до теорії права і тільки разом з другими проблємами сеї теорії можна висвітлити її докладнійше. Але поминути її не можна було при питанню про націю. Сконстатувавши тенденцію злиття нації з державою, необхідним було запитати про наслідки, що мусить принести здійсненнє сеї тенденції. Отож сі наслідки йдуть в двох напрямах і в обох мають глибоке значіннє. У внутрішньому життю держави приносить націоналізація її, принціпіяльну зміну її єства. У зовнішніх взаєминах держав, вона означає теж принціпіяльну зміну; вона є там основою для того, щоби інтернаціональні зносини та взаємини увійшли в зовсім нову стадію.

Додаток до ст. 258. Тут треба означити, в якому відношенню остають нація та територія. З усього що сказано вже про націю, випливає, що територія має для неї як і инші "обєктивні прикмети" тільки практичне і далеко не абсолютне значіннє. Се значіннє йде в двох напрямках. Раз територіяльне поселеннє нації впливає практично на витвореннє національної спільноти: ясна річ, поселеннє компактною масою, далі якість заселеної области з огляду на легкість або трудність комунікації (рівнина чи гори, істнуванн чи брак рік і т. д.) впливають на витвореннє спільноти. (Про се Див. Doc. Dr. Viktor Dvorsky, "Narod a pûda", Praha. 1919).

З другого боку є територія чинником, який впливає на здійснимість політичної незалежности нації, її самостійности. Для сього в стремлінню, яке становить кристалізаційний осередок нації, мусить становити проблєма території питаннє перворядної практичної ваги. В обох напрямах нація мусить цікавитися територією — але через те територія не стає "прикметою" нації. Нація є нацією не через територію, вона є собою незалежно від области.

Клясичним на се доказом є Жиди. На протязі тисячів літ вони не мають власної території. Се обставина для істнування національної спільности безперечно дуже невигідна — але не така, якаб становила абсолютну неможливість її істнування. Сю практичну ролю території, якої вони не мали, відограло для національної спільноти Жидів ґето, і відограло її безперечно не з меншим успіхом, як власна територія для инших. З другого боку, в означений історичний момент зродилася серед Жидів стремліннє, відбудувати власну територіяльну державу. Чи се значить, що Жиди щойно хотять стати нацією? Зовсім ні. Се значить, що вони нею є. Як Американці були нацією без власної окремої культури, так є нею Жиди без власної території. Власне се стремліннє Жидів є доказом, як інтензивним є їх національне життє, в як великій мірі є вони нацією.

Додаток до ст. 272. Вяжеться вона і з другою виразно політичною тенденцією, яка виступає особливо ясно, коли йде про розвязку конкретних національних питань. А власне, розуміннє нації як виключно культурної спільноти допускає можливість істнування національно мішаних держав, без порушення принціпу свобідного національного розвою. Раз нація тільки культурна спільнота, то вистарчить забезпечити за нею умови вільного життя в царині культури хочби в межах чужої національної держави. Так пр. навіть

великий гуманіст Масарик приймає, а то і проповідує можливість повного і остаточного задоволення автономією в межах Росії, національних змагань України. (Masaryk, "Nova Evropa", стор. 140, 219).

ЗМІСТ:

VII Єство нації.

VIII. Нація і держава.

IX. Універсалізм та нація.

X. Бездаржавність і нація.

XI. Закінченнє.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ Д-РА ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

"Реформа похатньої торгівлі в австрійськім законодавстві" *Часопис Права і Економії,* т. II. Львів 1901 р.

Причинки до теорії соціології. Львів 1904 р.

Національний і соціяльний момент в українській історії. Відень. Вид. Союз Визволення України. 1915 р.

Das Majoritätsprinzip. Wien und Leipzig. Wiener Staatswissenschaftliche Studien Dreizenter Band. Zweites Heft. 1916.

Теорія нації. Відень. Вид. Українського Соціологічного Інституту. 1922 р.

Держава і політичне право. 2 томи. Подєбради. Вид. Української Господарської Академії. 1923 і 1925 рр.

Партія в Конституції Чеськословацької Республіки. Прага. Вид. Українського Вільного Універститету. 1923 р.

"До питань про форми держави". *Ювілейний збірник Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.* Львів 1925 р.

Внутрішня форма в соціологічній термінології. Прага. Записки Української Господарської Академії.

"Методологічна проблема в науці про державу". *Ювілейний збірник в честь проф. С. Дністрянського.* Прага. Вид. Українського Вільного Університету. 1925 р.

Bohdan Kistiakowskyj und das russishe soziologishe Denken. Berlin. Abhand. des Ukrainish — Wissenschaft. Institutes. 1929.

"Держава і право " (Причинок до проблєми правости держави). *Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів.* Львів. 1934 р.

Політичне право. (На правах рукопису) Курс лекцій. Реґенсбурґ-Новий Ульм. Український Технічно Господарський Інститут. 1950 р.

Список не включає статтей, які друкувалися напр. в "Молодій Україні" на початку XX ст., промов, які друкувалися в часописах 20-их і 30-их років, збірниках "За волю України" тощо.

III.

ПРОМОВИ, ЛИСТИ
ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

ЙОГО СЛОВО НА СТОРОЖІ

"Володимир Старосольський — Першорядний промовець високого стилю"
Слово Пламенем Взялось. Торонто, 1972, ст. 161

По вивченій професії став Володимир Старосольський адвокатом; в роках перебування Західно-Українських земель під Польщею став він з наказу долі, особливо діяльним оборонцем молодих патріотів, які ставали перед суд за вчинки політичного характеру.

Отож стояв він на сторожі права: його ареною була судова заля (найбільш відома — число один в будинку Окружного Суду у Львові на вул. Баторого ч. 3). Там, якже часто, бреніла адвокатська зброя, заключна оборонна промова; там проявлялася людяність, співчутливість, його юридична філософія, його ерудиція і тактична здібність.

Тут подаємо кілька уривків із судових промов Володимира Старосольського, які дають взори його судових змагань у різних юридичних, психологічних чи політичних, практичних чи теоретичних ситуаціях.

"ОБОВ'ЯЗОК УКРАЇНСЬКОГО АДВОКАТА"

Перед наглим судом у Львові став 30-го жовтня 1933 р. молодий студент Микола Лемик обвинувачений в тому, що виконав замах на урядовця радянського консуляту у Львові, як протест проти політичного терору в Україні. Суд рішив, що справа не політична, а коли до оборони зголосились демонстративно майже всі українські адвокати Львова, суд не допустив більшість із них до розправи. Тоді промовляв Володимир Старосольський:

"Високий Трибунале! Устами вельмишановного Пана Предсідника сказали ви, що не можна говорити в цій справі про політичні квестії. Ця постанова є для нас безконечно важна... справа є політична... У мотиві вчинку лежить цілий комплекс душевних переживань обвинуваченого... усе, що в нім наболіло, усе, що в нім накипіло, усе, стихійно вклало йому убивчу зброю в руки. Тільки формально вчинок був наказом ОУН. А фактично, в глибині своїй, цей стріл своїм вистрілом був вислідом тої безконечно глибокої трагедії, яку переживають мільйони нашої нації. І не для демонстрації, а тому, щоб ви зрозуміли характер цього вчинку, незалежно від того, яка організація тут діяла, ми з'явилися в такім числі перед Високим судом. З'явилися, щоб дати свідоцтво правді, щоб сповнити той обов'язок, який лежить на українцеві-адвокатові, коли він є членом громадянства, суспільности".

"СОЦІЯЛЬНА І ЮРИДИЧНА ПРОБЛЕМА"

У процесі за бомбовий напад на т.зв. Львівські Східні Торги у Львові (процес Романа Біди і тов. 1930 р.) один з обвинувачів поучив суддів присяжних, що їх дія, тобто винесення присуду, це функція правління. Володимир Старосольський, один з оборонців, виступив проти такого поучення...

"...Я, панове, не є ентузіястом права. Я знаю, що право існує тому, бо люди ще слабі, недосконалі, і що його не треба було б, якщо б світ був ідеальний. Але сáме право має створити цей модус вівенді між більше чи менше досконалими, або й зовсім недосконалими людьми.

З уст д-ра Пєрацкого, людини з великим правничим знанням, людини, що займає чільне становище в польській громадськості, впало слово, якого я найменше від нього сподівався. Коли я це слово почув, то мені, як правникові, стало важко. Що ж таке він вам сказав? А сказав вам, панове судді, що ваш вердикт — це має бути одна з ваших функцій правління, що ваш вердикт має бути актом функції правління.*

Які страшні ті слова для мене, як правника, яке велике непо-

* В польській мові: rządzenie

розуміння вашої функції! Та ж уже двісті літ тому великий Монтеськіє перевів розподіл між судами і правлінням, одне від одного відділив глибоким ровом. Бо він розумів, що там, де суд має виконувати функції правління, а не переводити в життя право, там суд перестає бути судом, там нема права, а де нема права, там нема держави, бо держава — це найвищий творець і сторож права, а де нема пошанування права і де суд думає, що виконує функцію правління, а виконна влада — функцію суду, там починає втискатися анархія, там держава починає перемінятися в революцію, в безправність. Ні, панове, ви не маєте виконувати функції правління. Ви забудьте про те, що ті, яких ви думаєте судити, це українці, ви забудьте в цій залі про антаґонізми, що шаліють назовні неї, ви будьте суддями і тільки суддями, бо в противному разі страшний був би ваш вердикт. Сповняючи свою функцію, ви не смієте руководитися чимсь, що не має жодного речового зв'язку з самою справою. Ви маєте бути суддями, що є поза життям і понад життям, ви маєте бути тією високою інстанцією, що згори дивиться на все життя. Ви маєте судити, а не правити!

Цей мій зазив повинен мати значення передусім у цьому процесі. Це ж процес політичний. І здається, що нема нічого важчого, як видавати присуди в політичному процесі. Бо ж людину мимохіть опановують політичні пристрасті. А нема більшої пристрасті, як політична, бо вона безпощадна, всеціло опановує людину і каже їй робити все можливе. Ви ж, панове присяжні, маєте бути в тому процесі суддями з холодним розумом.

Не хочу на вас впливати, але ви, як судді, мусите те зрозуміти, бо не смієте засуджувати когось за те, в чому ви помилялися. Мусите видати вердикт справедливий. Я хочу, щоб ви це зрозуміли не як політичні противники, тільки як судді, що український самостійницький рух — це не німецька інтирґа, але це та таємна сила, яку і кожне дерево має, а яка будить його кожної весни до нового, свіжого життя. Ви повинні зрозуміти це, бо в польськім народі була неодна така весна, коли ця таємна сила будила його до нового життя. Ось як пише Адам Міцкевіч про одну з них:

О вікопомний рік! І досі в нашім краї
Наш селянин тебе врожайним називає,
Вогненним зве жовнір. Про тебе гомоніть

Старі збираються, про тебе спів бринить,
Ти ознаймований прийшов небесним чудом,

Глуха про тебе вість котилась поміж людом,
*Передчуття будив ти радісні й сумні!***

Це міг сказати Міцкевіч у тому саме часі, коли Шевченко писав, що "в неволі виріс, між чужими", бо ж він не бачив ніодної такої весни, що її пережив Міцкевіч.

І коли врешті та весна прийшла, це було для нас щось таке незвичайно велике, дуже і святе, що коли ми її втратили, ця туга за нею мусіла виявитися в якійсь формі і вона виявилася в Українській Військовій Організації.

Я, присяжні судді, не буду просити вас, щоб ви звільнили тих сімнадцять обвинувачених. В ім'я того всього, що я досі сказав, я проситиму вас тільки про те, щоб ваш вердикт був тільки вердиктом, тільки словами перед лицем права.

"ПИТАННЯ ІДЕАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ"

Володимир Старосольський, як практикуючий правник, залюбки вглиблювався в питання життєвости законів, їх перестарілість, інтерпретацію. В згаданому процесі "Львівських Східних Торгів" мав він для цього нагоду. Говорив він до суддів присяжних:...

Дальше я хочу обговорити кілька правних питань. Мушу це зробити тому, щоб ви пізніше, коли видаватимете вердикт, не зробили помилки. Тому вислухайте мене уважно...

Прокурор, присяжні судді, говорив ще про т.зв. ідеальну конкуренцію. Є це, панове, абстракція, філософська теорія, що не має ніякого приноровлення в житті. Коли хтось одним злочином нарушив два приписи (параграфи) закону, говоримо тоді про т.зв. ідеальну конкуренцію. Не хочу довго розводитися про те, що визначні польські правники, от як покійний професор

** На судовій залі виголошено в польському ориґіналі, тут заподано в українському перекладі Максима Рильського (Адам Міцкевіч: Вибрані твори, том II, Пан Тадеуш або останній заїзд на Литві. Державне Видавництво художньої Літератури, Київ, 1955, стор. 212).

краківського університету, не узнають т.зв. ідеальної конкуренції, а професор Юліюш Макаревіч каже, що в т.зв. ідеальній конкуренції можна говорити скоріше про конкуренцію законів, як злочинів.

В данім випадку, панове, не можна говорити про ідеальну конкуренцію. А щоб ви це краще зрозуміли, я вам дам приклад зо злочину грабунку. Цей злочин містить уже в собі і знамена вимушення, а іноді і знамена вбивства. А мимо того нікому й на думку не приходить обвинувачувати когось і з параграфу 190 (грабунок) і з параграфу 9 (вимушення) бо вже параграф 190 містить у собі всі знамена вимушення.

Але інакше поступив прокурор. Обвинувачуючи тих сімнадцять підсудних за злочин головної зради, декотрим з них закидує рівночасно злочини, що вже містяться в дальшій участі головної зради.

В § 58 є мова про способи, якими можна виконати злочин головної зради. Коли хтось допускається головної зради при помочі акту саботажу, то не можна його обвинувачувати теж і за злочин саботажу, бо це міститься вже в злочині головної зради. На тому самому становищі стоїть теж і професор Макаревіч.

От, наприклад, обвинуваченому Біді закинено злочин головної зради, а рівночасно обвинувачений він за злочин з динамітового закону. І така сама справа з кількома іншими обвинуваченими. Це недопускальне, бо не можна когось судити два рази за один і той самий злочин.

Як бачите, панове, нема в даному випадку ідеальної конкуренції, бо коли б ті обвинувачені, до котрих злочину хочете приноровити ідеальну конкуренцію, не виконали б даного злочину, то їх не обвинувачули б за державну зраду.

Уривки промов із З. Книша "Зрібна сурма" — Збірники

"БАТЬКІВЩИНА, ЯК ДЖЕРЕЛО ЛЮБОВИ Й ДІЇ"

В часі коли Західні Українські Землі находилися під Польщею, одним з найбільш драматичних, а то й трагічних політичних процесів був процес проти Біласа й Данилишина в 1932 р. у Львові. Перед Окружним Судом ставали, як обвинувачені, два молоді члени ОУН за напад на поштовий віз з грішми. Фактичний матеріял обвинувачення був в основному безсумнівний; карний закон загрожував ясно карою смерти. Оборонні можливості адвокатів були дуже обмежені. Над судовою залею панувала ат-

мосфера безнадійности, розпуки. Українська громада Галичини відчувала глибоко ситуацію в судовій залі і тягар відповідальности, який несли оборонці.

Володимир Старосольський, як оборонець Біласа, мусів рішатися на оборонну тактику: не міг сперти її на поборенні фактичного стану справи, бо він не дозваляв на сумнів. Його оборонним засобом стала психологія вчинку та його виконавців. Ось уривки його заключного слова:

Високий наглий суде!

Високий і найвищий суде, суде, від вирішення якого немає відклику, немає апеляції. Суде, який уже вирішуватиме цю справу в першій і останній інстанції. Суде, який має вирішувати про долю цих чотирьох людей, але суде, вирішення якого буде мати своє місце у факторах тієї, кров'ю, болем, нещастям, любов'ю, ненавистю і великими змаганнями наскрізь пересиченої, землі.

Високий суде! Інакше говориться до лави присяглих, інакше до фахових суддів. Там можна апелювати до почувань, можна бути неречевим, натомість, коли промовляється до фахового судді, промовляється виключно речево, виключно фактами і доказами. Маю цю недостачу, цю хибу, що не вмію промовляти до присяглих, але рівночасно з тим маю певність, що в цьому спеціяльному випадку, може, з деякого боку є щастям, що промовляємо до фахових суддів тому, що не вирвані вони з коріння цієї землі, і вони є громадянами, і переживають те все, що переживає ввесь край. Вони мають ті високі кваліфікації інтелекту й характеру, які позволяють їм дивитися і вирішувати виключно об'єктивно і виключно розумом, який прецінь не є тільки самою математикою, який є розумінням життя, тим розумом, який є розумінням цілого змісту дійсности. Сказав великий філософ: "Вельтґешіхте іст Вельтґеріхт" (світова історія є світовим судом) і навпаки — "Вельтґеріхт іст Вельтґешіхте". Суд, а зокрема фаховий суд має і мусить мати можливість об'єктивно дивитися на речі, які є близькі, на речі, які ще обтікають кров'ю, так, як дивився з перспективи століть холодно, спокійно і розумом, тим великим розумом, котрий все бачить і все розуміє, — цей філософ. Розумом, який, може, не все прощає, бо не все судові вільно простити, але який на всякий випадок не піде далі, ніж це наказує припис закону. Оте глибоке розуміння життя й актуальної хвилини і того струму, який у безконечності за нами почався і в

безконечність нас веде, і зветься він історією. Це додає мені відваги, як першому, що має промовляти в обороні цих хлопців.

* * *

Високий трибунале! Тепер приступаю до другої справи, в якій не звернуся з домаганням уневинення. У тій справі мусить запасти вирішення, що мій клієнт є винний. Це справа нападу на пошту. В цій справі щодо мого клієнта все є вияснене і мушу підкреслити акт обвинувачення, що він є тільки потвердженням його зізнань стосовно того, що діялося під час нападу на пошту. Отже, є фактом, що Білас належав до ОУН. Є фактом, що дістав наказ їхати до Львова, є фактом, що сюди поїхав, і що тут знайшовся серед інших, подібних до нього, пізніших учасників нападу. Є фактом що в нападі він брав участь, є фактом, що мав призначену ролю, яку виконав. Але заходить тут цілий ряд облегчуючих обставин участи і значення того, що робив підсудний Білас. Не буду всього повторювати, хочу тільки опрокинути погляд і насвітлення, що його дає тій якраз ролі пан прокуратор. Каже пан прокуратор, що Данилишинові й Біласові доручено завдання забрати гроші, бо вони мали вже за собою минувшину, яка їх вище кваліфікувала до грабункових експропріяційних нападів, бо вони брали участь у попередньому нападі на пошту в Трускавці. Я зважуся сказати щось протилежне, що роля, яку їм приділено, вказує якраз на те, що були вони трактовані так, як найменш спосібні люди до того, що є терором, що є ґвалтом, що виконується із зброєю в ручі, що вимагає евентуального виступу проти людського життя. Навпаки, з ролі, яка була призначена першому й другому обвинуваченому, ясно виходить, що це була роля, яка вимагає цілком інших кваліфікацій. Роля, яка вимагає певности, що цей, кому вона доручена, її сповнить і сповнить абсолютно чесно.

Високий суде! Я завжди буду безконечно далекий від того, щоб очорнювати, принижувати якийнебудь революційний рух, щоб етично плюгавити тих, котрі в ім'я політичних ідей беруть участь у нападі на чуже добро. Як людина, яка хоче і має абсолютну волю реально дивитися на життя, знаю, що гроші — це є та страшна сила, про яку Ґете у Фавсті сказав, що це сила, яка панує. Вона панує над людиною безоглядно, і завжди є небезпекою для того, хто їх тримає.

У підпільній революційній боротьбі й акції, де нема контролі, де неможливі є точні рахунки, де нема доказів, скільки хтось узяв, і скільки видав і на що видав, з конечности залишається та спокуса, та можливість, що хтось із якоїнебудь слабости, або завдяки якомусь дефектові свого характеру може улягти тій спокусі, яка є пов'язана з посіданням грошей. І я тверджу, що коли Данилишинові й Біласові якраз цю функцію забрати гроші доручено, то це доказ, що той, хто давав ті доручення, мав абсолютну певність щодо чистоти їхніх рук; що знав, кому доручає цю ролю, що доручає її людям, які про власну користь не дбають і матимуть силу опертися найбільшим спокусам. Признаю, що це доручення було певною мірою почесним вирізненням з-поміж інших учасників, бо той, хто доручив їм ту ролю, знав, що вони все, що зроблять, зроблять для організації, карними членами якої вони були, без найменшої думки про власне добро і власну вигоду. Вони щиро й повністю, нічого для себе не застерігаючи і не заховуючи, принесли себе в жертву ідеї, яку визнали за велику і святу, і тими способами, як їм зображено, як єдині і найкращі способи цю велику і святу ідею бажали здійснити.

* * *

Але, Високий трибунале, є ще обставина обставин, щось, що не просить, не говорить, а кричить великим голосом за пристосування третього параграфу тридцять другої статті розпорядження пана президента про наглі суди. Це — мотиви, якими керувався обвинувачений Білас, коли пішов на цей страшний чин, коли згодився взяти участь у грабунковому нападі на пошту. Це проблема проблем найбільша і найсуттєвіша, це відповідь на питання про мотиви: чому ти, Біласе, послухав наказу і виконав його, чому і сьогодні кажеш, що ти зробив те, що тобі твій моральний обов'язок наказував? Вельмишановний пан прокуратор давав частково відповідь на це питання, навів ряд аналогічних справ нападів, саботажів, експропріяцій. І тут, Високий суде, я знов скажу, що немає нічого небезпечнішого, як правда недоказана, правда часткова, неціла правда.

Напади, експропріяції, саботажі, терористичні акти — всі ці вчинки є без виїмку бунтарські і революційні, і, Високий суде, це, що перерахував пан прокуратор — це тільки частина. Їх було багато, багато більше. Була акція, але була й протиакція — був

цілий ряд шибениць, цілий ряд розстрілів, сотки і тисячі літ в'язниці — сотки і тисячі зламаних екзистенцій, сльози матерей і батьків, і все те, що може нести якась страшна буря, якийсь вихор, що його не можна спіймати в сітку карного кодексу. Іде щось, що в актуальну хвилину прибирає спеціяльно гострі форми, але й щось, що не є специфічне лише цій землі. Рух, що ідентичним способом виявився скрізь по світі. Фінляндія — спокійний край, мешканців якого характеризувалося тим спокоєм, тим абсолютним опануванням життя, ця Фінляндія зірвалася на революційний виступ. Атентат доконано людиною, що належала до найвищих і найзаможніших сфер фінляндської суспільности. І Латвія, і Литва, і Бретонія, і Ірляндія, і Каталонія, і скрізь і всюди одно і те саме. Якийсь великий крик народів, часто навіть малих, про існування яких світ навіть не знав, а які виступають на арену до боротьби проти тих, кого уважають своїми ворогами. І скрізь ми бачимо ті вчинки, що їх маленьку частину назвав пан прокуратор. І це, прошу Високого суду, не є якась зла воля одиниць, не помилка одиниць, а якась, скажім, психоза — якась природна сила, стихійна сила, сила, що поривае людей на вчинки, метою яких є смерть чужа і власна.

1913 року відбувся світовий конґрес соціологів, який був присвячений виключно тільки національним справам, виключно лише соціологічному розслідженню тих рухів, що їх називаємо національними. І соціологи-представники всіх світових держав однозгідно прийшли до переконання, що тут мається діло з силою природною, елементарною, якоюсь волею груп національних, яка є сильніша за волю індивідума, що тут маємо діло з виявом стихійної сили, яка паде, немов той струм води на водопаді. І всі ствердили безсильність людської одиниці супроти тієї великої елементарної сили, сили, яка попросту вже є, існує і пливе вперед.

Високий суде! Французька революція перша створила в тому новому значенні слово, яке, хоч перед тим існувало, мало цілком інший зміст — слово "ля патрі" — Батьківщина, в значенні не держави, а чогось іншого, якоїсь іншої людської спільноти, яка є родиною, але в безмірно більшому значенні — якоїсь людської спільноти, що її творить та загальна спільна воля, яка має право говорити за всіх, яка має право вимагати від усіх своїх членів якнайбільшого послуху, якнайбільшої посвяти. Постало те слово, це нове поняття, яке не існувало ще двісті-триста літ тому, коли

існувала держава-династія, коли був обов'язок вірности державі і династії, а тепер, коли демократія розбила старі організації, старі спільності, — поставила на їхнє місце нове — оцю Батьківщину. І постає любов Батьківщини і обов'язок супроти неї. І я смію твердити, що та любов і той обов'язок не завжди однакові, хоч зовнішньо, теоретично їх завжди однаково називається. Зважуюся поставити парадоксальну, може, думку, що ваше польське покоління, те, яке прийде, що те покоління не буде знати цього слова — Батьківщина — і не буде знати любови до тієї Батьківщини в такому змислі, у такій беззастереженості абсолютної сили, як знаєте це ви, як знає її наше покоління.

Бо Батьківщина вільна, державна, щаслива Батьківщина — її треба любити, її треба шанувати, її треба боронити і стояти на сторожі її добра, але ця Батьківщина вже сильна, вона не дуже потребує нашої допомоги і нашої любови, вона робить не раз і те, що нам матеріяльно чи морально невигідне. Але Батьківщина нещаслива, Батьківщина в неволі, Батьківщина, яка терпить, —це є Батьківщина, це є величезне джерело любови, понад яку більшої, сильнішої немає і бути не може. Жеромскі сказав, що він свою творчість скінчив з приходом визволення Польщі, і сказав не тільки про себе, але сказав велику істину, відкрив тайну того, що діється, що ніколи щаслива Батьківщина не може бути для своїх поколінь і своєї нації (говорю у психологічному значенні) тим, чим є нещаслива Батьківщина і поневолена. І коли в цьому місці, Високий суде, я прошу, то не для сантименту, тільки для того, щоб ви зрозуміли цих хлопців і їхні вчинки і знайшли речеву форму їхньої провини. Щоб ви пішли зі мною тернистою дорогою, якою іде мій нарід і до якого належать також і вони.

Польський поет Томаш Весоловскі дивився на нашу історію, як не подивився досі ні один із українців. Він відкрив тайну історії, вказав, що наша історія — це ряд зривів до життя і то зривів, з яких кожний кінчається невдачею. Я вже раз у цій залі покликався на нього. Він у своєму вірші до України каже:

Dziwnym na świecie istniejesz spokojem.
Grobem w kolebce — kolebką w grobie.
Istniejesz jako na łące trawa,
Mogąca przerość wszystkie ziemiotwory. *

* Дивним на світі існуєш спокоєм.
Гробом в колисці — колискою в гробі.
Існуєш як та на луці трава,
Яка може перерости всі землетвори.

Так упродовж тисячеліть і раз, і другий, і десятий, здавалося, ось-ось стане на тій землі якийсь новий твір, щоб внести щось від себе, щось своїм зусиллям і багатством своєї душі, якийсь новий культурний дорібок. І кожний раз зусилля кінчалося падінням. Кожний раз приходила руїна, така страшна не раз, що, здавалося, нема з неї виходу, що ніколи вже Україна з цього положення не вийде. Ці хлопці — є в них не тільки той біль століть, що його свідомо і несвідомо відчувають усі, який єднає нас усіх — той біль нашої історії. В їхньому поколінню, в поколінню цих хлопців живе ще щось інше.

Прошу взяти до рук ґенералії їх, прошу глянути на дати народження цих хлопців. Були цілком молодими хлопцями, дітьми тоді, коли Україна, здавалося, вітає нову свою весну. І тут, Високий суде, знову не до почувань, але до знання життя апелюю. Хто раз подивився в сонце волі, чи ж може його забути? Чи є на світі сила, яка б видерла з його душі ту волю і постанову до того сонця далі йти?

Але прийшли 1917 і 1918 роки і кинули своє зерно — ті почування, які мусіли остатися і осталися, які, очевидно, інакше формульовані у старшого покоління, інакше у молоді, яка не має інших критеріїв, крім одного: любови і бажання служити визволенню України.

Прошу послухати тієї мови фактів доведених. Один і другий — хто вони? Молоді хлопці, освіта яких скінчилася на кількох клясах народньої школи, а живуть вони в той час, коли в перші роки їхнього життя завітала наша весна — початок нового життя.

І хто прийшов до них? Мотика. Людина абсолютно визута з усіх почувань моралі. Хто повірить його сповидному каяттю тут на залі? Хто повірить у причини, задля яких він постановив змінити свої переконання і видати в ім'я цього своїх товаришів? Хто повірить у переміну, подану з календарною точністю майже щодо години, цинічної людини, голос якої не задрижав і очі не зайшли сльозами в хвилину, коли видавав і вказував на них саме, котрих перший поставив на шляху, який тут скінчився.

Стали членами ОУН. І тут стоїмо перед одним основним абсолютним законом соціології і соціяльної психології.

Втягано хлопців до конспіраційної організації і що стає тим пануючим мотивом їхнього життя? — Присяга. З одного боку бажання чину — оте бажання чину, яке щоякийсь час стукає до вікон, сердець і душ народів, яке проявилося і в польській

суспільности у формі романтизму — не того сантиментального, ідилічного, а того романтизму, що кликав до вчинків, якого квітом було повстання 1831 року, того романтизму, що знову застукав до польського суспільства перед 1863 роком, того, який ворожо ставився до тих що chcieć nie chcieli, не хотіли хотіти.

Він приходить і опановує покоління. Приходить, родиться бажання вчинків. Без уваги на те, чи перед критичним оком ці вчинки виявляються доцільними, чи ні. На це не відповідається арґументами, відповідається тільки тією вірою, що той, хто думає інакше, що критикує, робить це з психічних дефектів, nie chce chcieć. Та абсолютна віра в абсолютну силу вчинку, віра і переконання, що треба мірити сили на заміри, а не замір силою.

Високий суде! Приходить ще один мотив, який іде через психологію усіх людей. У Данилишина і Біласа, з хвилиною, коли вони знайшлися в одних рядах української революційної націоналістичної організації, родиться і горить одне бажання, бажання посвятити себе — бажання спалитися на вівтарі, на жертовнику ідеї, на службу якій вони пішли.

Ми кажемо, що для великої ідеї треба посвячуватися і бути готовим на смерть. У них ця квестія — жити для ідеї, служити ідеї перетворилася в бажання вмерти за ідею. У своєму критичному наставленні до себе, вони, уважаючи себе за звичайних рядовиків, пішаків у боротьбі, прийшли до переконання, що можуть прислужитися великій своїй ідеї нічим іншим, як тільки своєю смертю.

Високий суде! Цей момент пожертвування самого себе —цей момент другий, крім бажання вчинку, — це момент, який постійно іде через психологію цих рухів і до яких належить також український революційний рух. У Німеччині ставав перед судом один революціонер-комуніст і сказав: "Wir sind Toten auf Urlaub. — Ми, члени підпільної організації, до якої і я належу, ми є покійники, мерці-небіжчики, яким тільки дано відпустку на деякий час. Ми не зараховуємо себе до живих, наше місце там, по тому боці границі".

І є характеристичне для всіх, хто справді щиро й беззастережно пристає до революційних рухів, яким є і ОУН. До того роду людей належав і той поляк, який сказав: "Tacy jak ja Ojczyźnie tylko śmiercią służą. Tacy jak ja Ojczynie śmiercią służą". До роду таких належить і Данилишин, належить і Білас. Перший потвердив це цілою своєю мовчанкою, другий зізнаннями, в

*яких виразно бриніло: "Tacy jak ja Ojczyźnie tylko śmiercią służą"***

І все те, що вони зробили, не може викреслити того факту; чому — кому віддалися повністю ці два революціонери? Відділити їх не можу. Було тут тільки одне-однісіньке почування, святе почування — любов, ніщо інше. Не бажання наживи, користи, вони були тільки невільниками тієї великої ідеї. Волі. І добровільно стали тими рабами і віддали себе, включно зі своїм життям, їй, тільки їй. Два рази відкрив заслону святая святих своєї і Біласа душі той, що мовчить, — Данилишин. Там у шпиталі, де небуденно щирим, геройським жестом бере на себе з товариша вину за вбивство, і тут, коли на саме слово Україна "заломився" — той гордий Данилишин заридав.

І це нехай промовить до ваших суддейських душ — цей кришталь душі обох підсудних.

Уривки промови передруковані із: *Білас і Данилишин.* Опрацював Данило Чайковський, Видавництво Організації Оборони Чотирьох Свобід України. Ню Йорк, 1968, стор. 153-165.

** "Такі як я, служать батьківщині тільки смертю.

Кілька годин перед стратою Дмитро Данилишин зажадав, щоб йому дозволено попращатися з Коссаком. "Одначе, я на це не погодився", — заявив бундючно польський прокурор. На це відповів йому д-р В. Старосольський:

"Те, що Данилишин хотів востаннє перед своєю смертою попрощатися, ще не є доказом, що Коссак був його провідником. А щодо вашої відмови у побаченні, то я запитаю: чи є така друга культурна держава в Европі, щоб відмовила засудженому на смерть у його останньому бажанні бачитися з кимось, хто для нього є дорогим? На це здобулися тільки ви!"

Серед тих, хто був на тюремному подвір'ї, коли вішала засуджених, були теж — д-р Ст. Шухевич і д-р В. Старосольський. Дивним дивом перед шостою годиною рано в ту зимову пору почали недалеко щебетати пташки. Вражений цим д-р Старосольський звернувся до д-ра Шухевича: — Чи чуєте спів пташок? Це в таку пору нечуване.

— Але що це нашим поможе, — гірко махнув рукою д-р Шухевич.

Коли кат затулив уста Біласові, щоб той не закінчив свого оклику на славу Україні, д-р Старосольський увесь затрясся, зблід і на повний голос крикнув:

— Що ви робите? Затикаєте уста засудженому на смерть і не даєте йому висловити його останніх побажань! Чи є ще така інша держава в Европі, щоб так поступала?

Передрук з кн. Петро Мірчук. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів.* Українське Видавництво — 1968.

В. Старосольський

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ І РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ

Для повноти поглядів про російський імперіялізм в українській політичній думці варто нашим читачам зазнайомитися також із поглядами на це питання кількох видних українських політични діячів, що вправді вже не живуть, але думки яких мають ще своїх послідовників у тих, чи інших політичних середовищах. Маємо на увазі Микиту Шаповала, проф. д-ра Володимира Старосольського, проф. Ольґерда Бочковського і проф. д-ра Карла Коберського.

Ці погляди висловили вони в публічній дебаті у Празі 14-го вересня 1921, в якій взяли участь представники російських демократів та представники політичної думки різних народів Східної Европи і Кавказу: Українці, Білорусини, Грузини, Донські козаки, Калмуки, Терські козаки. Голоси згаданих вище українських діячів беремо з виданого пізніше друком протоколу цеї публічної дебати.

Подаємо промову професора Українського Вільного Університету Володимира Старосольського.

Редакція

Передрук з *Українського Голосу.* Вересень, 1951.

НЕМА ДОВІР'Я ДО РОСІЙСЬКИХ "ЛІКАРІВ"

Провідник російської партії ес-ерів Л. Ґуревич, що був навіть міністром, сказав тут на дискусії, що здоровий та сильний народ мусить стреміти до експанзії. Дивно звучали ці слова в устах промовця — демократа, на демократичному зібранні. Досі ми привикли чути їх від ідеологів німецького імперіялізму, в роді Гартмана або Трайчке. Але добре сталося, що ці слова були сказані. Вони вчать нас, що є ілюзією думати, буцім то у демократії, була якась чудотворна сила, що сама собою може знищити імперіялістичні та шовіністичні інстинкти. Навпаки, ці інстинкти, оці стихійни гони загрожують і демократії. І тут доводилось стрічаться з ними. Це був їх голос, коли на наші заяви про це, що треба признати наше право на самоозначення, з російського боку піднесено як відповідь оклик: "буде Росія!". На такий оклик ми мусимо відповісти тільки таким же окликом: "буде Україна, Кубань і Біла Русь і Грузія" — і т.д.

Але не для того зійшлися ми тут. Завданням оцієї дискусії власне не констатувати оце "здоровля" та "стихійну силу", але повернути їх в певне річище, як наказує розум і демократизм.

Для цього, щоби дискусія сповнила оце своє завдання, треба перш усього твердо та відважно подивитися правді в очі, пізнати та признати без ніяких застережень дійсність, істину. Ця справа нелегка, бо все "бажання родить думку" і закриває та викривляє правду. Так дуже легко не могла російська, навіть соціялістична, демократрія практично визнати, як існуюче, національне питання. Пригадую, що ця російська соціялістична демократія заступала українським соціялістам шлях до інтернаціоналу. Ніхто інший як Плеханов, сам теоретик національного права на самоозначення, заперечував на соціялістичному інтернаціональному конгресі існування національного українського руху. Тоді сказав провідник австрійської соціял-демократії Віктор Адлер, що помилкова діягноза може й не пошкодити хворому, але завше компромітує лікаря. Так і сталося. Український національний рух є — і це признає сьогодня весь світ, але діягноза Плеханова відобрала у нас довір'я до таких лікарів, як він.

НАВІТЬ ЯКБИ МИ ХОТІЛИ, НЕ МОЖЕМО ЗРЕКТИСЯ НАШОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВОЛІ!

Безперечно, у відношенні до національного питання є чималий поступ у російської демократії. Але не ставайте на половині дороги, майте мужність дійти до кінця. Не закривайте правди самі перед собою софізмами. Бо, коли кажете, що це не національний рух, тільки збочення революції довели до самоозначення України, Грузії, Білоруси і т.д., то це софізм.

Національне самоозначення це ж і є частина. Нема без нього революції, як нема його без революції. Так само це софізм, коли кажете, що визнаєте право на національне самозначення це одно, а державне самоозначення — друге: так немов би була якась інша форма для національного самоозначення, а не власне державне самоозначення; немов би нація могла виконати своє право на самоозначення інакше, ніж шляхом власної державности.

Отож ми вимагаємо від вас, і цього вимагає від вас життя, щоб ви ясно та реально подивилися на факти і признали їх. Ви мусите признати істину, як вона є, без ніяких обмежень та викрутів. А ця істина ось в чому:

На Сході Европи, на території бувшої Росії народи вже виконали своє самоозначення. Вони заявили свою волю за незалежність так ясно, як не могли ясніше, бо записали грамоту кров'ю найкращих своїх синів. Таке письмо не дасться нічим затерти, ні знищити.

А це національне самоозначення доконалося власне шляхом національних держав, а не іншим.

І ви мусите відкинути ще одну ілюзію. Мусите зрозуміти, що ми, і в цій залі, і взагалі, ніде і ніколи, навіть, як би хотіли, не можемо зріктися права нації на самоозначення, на державну свою волю.

Як би хто і зрікся свого права, то не додержить свого зречення; коли не він, то другі, то грядучі покоління будуть обстоювати право самоозначення. Бо слова Руссо про те, що ніхто не може зріктися волі, відносяться не тільки до одиниць, а в більшій ще мірі до націй. Ці слова виросли з тисячелітніх болів та боротьби людства і в цьому їх глибока та непорушна правда.

Ось що ви мусите признати, як дійсність, як істину. І тільки признавши її ви мусите запитати, як вам до неї віднестися. Два шляхи перед вами. Один, це шлях боротьби. Другий шлях — це шлях порозуміння.

БУЦІМ НЕВМОЛИМІ ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНИ

Багато говорили ви про це, що неумолимі економічні потреби, закони господарського життя мусять привести нас знову до Росії. Треба перш усього, щоби власне ви повірили справді в цю неминучість. Як би ви вірили в неї, дійсно, то не боялися б нашого самоозначення, не переконували б нас, що нам краще його не виконувати, бо тим зводите до карикатури і "федерацію", про яку стільки раз ви тут говорили. Не знаю, як в майбутньому уложаться наші взаємини. Для цього, щоб вони уложилися добре, щоб і про федерацію взагалі можна було колись говорити, мусите знова ви признати без застережень і не тільки словом, але й дійсно, одну основну правду. Сказав її м. і. Масарик: "Немає федерації без вільних народів".

Щоб про федерацію можна говорити, мусить перше стати фактом воля народів. І так, коли хочете ви справді послужити ідеї федерації, то мусите хоч би в інтересі цієї ідеї стати активними та щирими апостолами нашої національної державної волі.

Рішення про те, як уложаться взаємини між Росією та визволеними націями Сходу Европи лежить передусім в ваших руках. Що ми не підемо на Москву — це ви знаєте. Треба, щоб і ми так само певно знали, що Москва не піде ні на Київ, ні на Тифліс, ні на ніяку визволену країну.

Ініціятива для цього, щоб майбутнє наших взаємин було ясне і світле — не в наших, а у ваших руках. Перед вами "віз" і "перевіз", "hic Rodus, hic salta". Ви мусите вибирати. І вибирайте!

"REBUS IN ARDUIS..."

(Промова на похороні ген. Мирона Тарнавського)

Була зима 1915 на 1916 р., коли в Свистільниках у Коші УСС з'явився сотник австрійської армії Мирон Тарнавський. Не знали тоді ми, що це була одна з тих подій, які записуються на сторінках історії. В рядах тих, що мали стати і стали початком Української Армії, найшовся Той, що мав стати начальним тої Армії вождом.

Ніхто не знав тоді, що це така далекосягла в своїх наслідках подія. Зате дуже скоро зрозуміли ми і відчули, що між особою Мирона Тарнавського та Легіоном УСС зав'язуються нитки, про які не снилося тим, що Його призначували. Ті нитки зв'язали Мирона Тарнавського з українським військом на долю і недолю, на ціле Його життя, і на все.

Був же ж він приділений до УСС австрійською корпусною командою з нею окресленою метою — формально мав Він вести у Коші військовий вишкіл, фактично австрійська команда доручила Йому "завести порядок" у Легіоні, себто, зробити кінець дечому, що виходило поза рямці виключно військової формації, покінчити з "політикою" УСС. Про ці доручення ми знали. А сталося так, що вже слідуючого дня після приїзду сотник, відтак отаман, Тарнавський був членом стрілецької сім'ї, своїм між своїми, Українським Січовим Стрільцем.

Він пристав до стихії, бо вона була Йому рідна. Заговорили до Його голос крови, спогади дитинства, юнацькі мрії, родинні традиції. Найшов те, чого не ставало Йому в рядах астрійської армії, де, не зважаючи на чималі заслуги та спосібності, усе відчував якесь не вповні щире відношення до себе як до українця. Та найважніше те: Він найшов тут ідею, що одушевляла стрілецькі ряди. Військове діло, з яким він зрісся від молодости, яке любив, отримало тепер повніший зміст, нову властиву цінність. Він став на службу тієї ідеї. За те, в два роки пізніше, Йому відібрали

команду Легіону, коли Він, як командант дієвої формації УСС, солідаризувався з політичною загальноукраїнською маніфестацією своєї частини. Він мусів покинути Легіон, щоби відтак повернути знову вже до державної Української Армії, остати у ній до кінця і перейти в історію і традицію як Вожд Начальний галицької її частини.

Чи можна одним висловом — нехай дуже бистроумним — схарактеризувати людину? Небезпечна є така спроба. Характеристика така легко може бути помилкова, в все буде неповна. Але бувають вислови, якими людина скаже, несвідомо і без такого наміру, одним якимсь висловом видвигає на верх, виповідає і підкреслює, що в ній найглибше, найправдивіше, найсильніше зв'язане з її істотою.

В моментах "проби", у найбільш важких, здавалося би безнадійних ситуаціях, якими таке багате було життя Української Армії, починаючи від 1914 року, і життя українських вояків, —скільки ж то разів падали з уст Генерала Мирона Тарнавського слова, що треба "rebus in arduis aequam servare mentem!" (у труднім положенні пам'ятай заховати рівновагу духу!).

Чи була це тільки розумом подиктована девіза? Чи виривалась ота лаконічна фраза римського мислителя стихійно з уст Генерала? Однаково. Одно чи друге, чи розум чи серце їх диктували, були ті слова тією начальною, тією ніколи не порушеною засадою, що кермувала Його почуваннями і вчинками. Як у хвилину успіхів і тріюмфів умів Він остати собою, так умів задержаати спокій духу в моментах найвищого горя — особистого чи загального (як дуже і як тісно в'язалося одно з другим!). І тоді, коли мусів покинути Легіон УСС, і коли з Армією Збручрічку переходив, і коли безпосередньо після найбільшого тріюмфу мусів покинути Золотоверхий, і коли знову стрінувся з частиною Армії в тухольському таборі, і стільки, стільки разів чули ми з Його уст спокійне і тверде: "а я вам кажу, що буде ще інакше".

Яка сила важка і неодолима, била з тієї життєвої девізи Генерала!

Де джерело тієї сили?

Здається, складалися на неї струї, що з не одного тільки плили джерела. Це була ота віками лихоліття витворена практична життєва філософія, що казала українській народній масі в час

кожної зими ждати на весну, і помогла тій масі перетривати і жити.

Але цю філософію, пасивну по своїй суті і фаталістичну, оживотворили особисті цінності Генерала, цінності Його характеру і культури Його духу. Не тільки треба пасивно сподіватися, що лихо мине. Треба ще не піддатися, треба до кінця виконати принятий на себе обов'язок, треба і самому боротися, щоби "було інакше", треба заховати також у добу невдачі дієздатність і здатність до бою. Оце теж староримська засада, що її так часто пригадував Генерал Мирон Тарнавський. Треба у важких подіях зберегти спокій духу. Бо "дух", це джерело руху, діяльности, це можність відповісти ділом, вчинком на кожну ситуацію. Тому треба, щоби дух не падав ніколи — також і особливо, щоби не падав він "rebus in arduis".

Якось так дуже просто й природно йшли ті слова з уст Генерала. Їх сила так годилася з високою, лицарською Його постаттю, в таку гармонійну зливалась з нею єдність. Здається, якби запитати Його, що Він хоче залишити тим, кого покинув, то з Його уст поплили б дужі, лицарські, самопевні слова — наказ, що треба "rebus in arduis aequam servare mentem".

Володимир Старосольський

Передрук, з усучасненням правопису. *Пам'яті Вождя УГА.* Видавнича кооператива "Червона Калина". Львів 1939 р.

Д-р Володимир Старосольський. "Новий Час", Львів, 4 лютого 1935 р.

Я уважаю і висказував це нераз, що якраз історія Придніпрянщини років 1917 і наст. дала доказ надзвичайних, просто несподівано великих наших державнотворчих спосібностей.

Протягом кількох років ми зуміли пройти на шляху до державности дорогу, яка вимагала б нормально бодай століття.

Є гарячим моїм бажанням, щоби галичани зрозуміли і як слід оцінили велич змагань, зусиль і також успіхів Придніпрянщини, починаючи від 1917 року.

Це зовсім певно причинило б ся до остаточної ліквідації тих різниць, що хоч у великій мірі уже вирівнані, все ще не зовсім перейшли до історії.

"Вільна Україна", ч. 55-56, 1967, ст.3..

ТОВАРИСТВО "СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ" У ЛЬВОВІ

ОБІЖНИК І ЗАКЛИК ДО ГРОМАДЯНСТВА

Львів у березні 1914 р.

Останні роки, — це ряд воєн, стрясень і переворотів, що почався російсько-японською війною та російською революцією. Революція перська, турецька, анексія Босні і Герцеґовіни та її наслідки — заостреня австрійсько-російської ворожнечі, португальська революція, мароканський конфлікт і марево війни між Францією, Англією а Німеччиною, китайська революція, турецько-італійська війна, а вкінці остання балканська і нове австрійсько-російське непорозуміння — це події, які кажуть надіятись чогось більшого, страшнішого, загально-европейської війни.

Нерозв'язані, спірні квестії, спільні протилежні інтереси і непорозуміння поміж державами не тільки не прояснюються, але ще більш замотуються і ведуть до неминучого конфлікту. Постійні величезні збросння всіх европейських держав, а передусім Австрії і Росії, Німеччини і Франції та Англії є найкращими доказами на це. А до тих міжнародніх напружень прилучається ще національна проблема, що стане розсаджуючим елементом одних держав, а добиччю других. Ми бачимо, як на наших очах, як деякі поневолені народи добувають собі волю, і як інші поневолені будяться з просоння, свідомі того, що про свою долю рішатимуть вони самі. Та свідомість кличе їх до великих жертв і самовідречень. Серед поневолених народів починає рости нова сила, що матиме голос у хвилі, коли спиниться органічна праця і коли про існування нації рішатиме не авторитет вчених, — серед тих народів росте мілітарна сила. У одних в кращих обставинах явно, у других тайно. І коли прийде година "крови і заліза", вони матимуть голос.

* * *

В останніх роках були ми свідками двох можливостей війни на наших землях: перша в роках 1908-1909, друга 1912-1913. В обох випадках напруження доходило до кризи, але до війни не прийшло. Перший раз відступила Росія, за другим Австрія. Але оба ці конфлікти, хоч полагоджені мирно, кажуть ясно, що прийде третій, і то не за Балкан, але за українську територію, або за українську справу в Росії, або за російський рух в Галичині. У всякім випадку напруження поміж нашими займанцями з кожним днем кріпшає і може кожної хвилі наступити вибух.

Драма розіграється на нашій арені.

Села наші стануть одним пожарищем, земля стане пустинею і прийде друга Руїна!

Станемо добиччю наїзників!

Вже більше літ двісті, як замовкли останні гармати України...

Вже більше літ двісті, як заграли останні сурми до відвороту... на Кубань... за Дунай...

Волю України, її самосійність повезено разом з козацькими клейнодами у Петербург... Завмерло пишне, голосне життя... З України стала могила. І, як звичайно, на козачих могилах являвся кобзар і співав думу. Співає свої думи, тіртеєву пісню. І збірались люди, як звичайно: одні плакали, другі в тяжкій задумі мовчали, а треті саморуч зривались і одинцем ішли на жертву, на доказ, що ця могила — вулькан! І як підземний грім, як предтечі вибуху, йшов голос: "Вставайте! Кайдани порвіте!" Голос Кобзаря зразу тихий, підхоплювали другі, треті. І нині... могила трясеться! Останні демонстрації на російській Україні, це той підземний гуркіт.

Будяться мертві люди, ворушаться уми... Україна стоїть напередодні нового життя. Треба поставити нову програму, приготовити силу, щоб в хвилі, коли надійде час "заліза і крови", Україна мала голос!... Була свідома своєї цілі і права та могла на сторожі їх поставити — силу!

Витворити ідеологію Самостійної України і її запоруку — мілітарну силу, — це задача найближчих днів... поки ще час...

Велика це задача, тяженна праця, але її велич не сміє нас спинити!

Вже один рік минає, як почали в нас основуватись стрілецькі товариства. По довгих зусиллях вдалось одержати затвердження

статута "Січових Стрільців". Але тут треба підчеркнути, що стрілецький рух почався у нас під враженям російсько-австрійської війни. Рух відруховий, під враженням хвилі, вскорі припинився, бо не було вже цілі. Рух не обчислений на дальшу мету, сьогодні ведеться під враженням Шевченківського Свята.-В однім і другім випадку схиблений. Коли до конфлікту не прийшло — тим краще для нас. Він показав нам нашу неміч і дезорганізацію і повинен бути дороговказом на будуче. Все ж таки хвиля перелому 1912/13 рр. видвигнула потребу мілітарних організацій і витворила гурток людей, що взялися до серйозної праці. Ці люди гуртуються в Товаристві "Січових Стрільців" у Львові. В самій основі ми поклали собі за ціль вишколити інструкторів для стрілецьких організацій і витворити мілітарну літературу. Після того приступити до організації краю з певною і ясно очеркненою програмою. В тій цілі Тов. "Січових Стрільців" у Львові веде школу інструкторів. 22 березня ц. р. скінчився перший курс, що обіймав матеріял австр. підофіцера, а другий вищий офіцерський пічнеться 4 травня ц. р. і має готові скрипти з мілітарної літератури до друку. Саме удержання школи, її виеквіпування, відповідна бібліотека, кріси, набої, мапи, достава однострої̈в (конечних до вправ), — все те вимагає суми, на яку молоде товариство, удержуване з членських вкладок, не стати. Не маємо навіть грошей на видання підручників. Крім школи в році шкільнім, влаштовує Товариство вакаційні вправи. На їх з'їжджається наша молодь з усіх усюдів, виконує з гори уложену задачу, обговорює спільно працю в організаціях, спільні завдання і цілі, а що найважніше — гуртує нашу молодь з різних сторін. Сьогорічні вакаційні вправи вібудуться в Чорногорі від 20 липня до 4-го серпня. Вони також вимагають грошей. Спільні прилади, як шатра, казани, лопати коштують сотки корон. А скільки б то пішло, коли б кошти участи у вправах знизити до половини, а навіть зовсім звільнити від вплати 18-ох корон. А що казати про висилку кількох людей до військових академій, за границю на курси. Якщо рух має бути серйозним і поважним, мусимо признати, що до його проводу не вистачать капралі, а навіть резервові офіцери. Треба людей, які б спеціяльно зайнялись справою і були її знавцями. Вміли пристосуватися до наших обставин і були зовсім віддані нашій справі. А видавництва, що обговорювали б ідеологію? Часописи, брошури, що розходилися б тисячами між маси, йшли за кордон. На все те треба, і то чимало

фондів. Без грошей не зробимо нічого і прийде нова криза, може остання, а тоді буде пізно. Не вернеться минуле 1912/13 рр., сконстатування своєї несили, але тоді може навіть гроші не поможуть.

Товариство "Січових Стрільців" у Львові, що гуртує в собі передусім студентів вищих шкіл, і яке взяло на себе задачу витворити мілітарну силу, призначену не до свят і здвигів, звертається отсим до Вас і просить не відмовити матеріяльної йому підмоги.

З стрілецьким привітом!

Ф. Королів, писар *Д-р В. Старосольський, кошовий*

За волю України. Історичний збірник УСС. Літопис Українського Січового Стрілецтва. Видання Головної Управи УСС. Ню-Йорк, 1967 р.

IV.

СТАТТІ ПРО
ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

ТЕОДОСІЙ ГАЄЦЬКИЙ

ПРОФЕСОР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

ЯК НЕ ТРЕБА КЕРУВАТИ ДЕРЖАВОЮ

В тридцятих роках під фірмою Товариства Наукових Викладів ім. П. Могили багато наших розумних і вчених людей давало доповіді студентам у їхньому гуртожитку, званому "Академічним домом". Та найчастішим доповідачем був Володимир Старосольський. Не було яких-небудь шумних реклям, що заповідали б його виклад, та все таки він мав дуже багато слухачів.

Для декого було загадковим, чому то якийсь собі там соціяліст так радо приходив із доповіддю і якого слухачі якось нетерпеливо вичікували, начебто жадібно потребували його викладу, а може ще більше його самого. Зрозумів я те повністю щойно тоді, коли сам почав працювати з університетською молоддю. Якийсь безпосередній, майже інтимний зв'язок витворюється між молоддю і педагогом. Молодь потребує порад і вказівок прихильного їй професора, а він знову відчуває потребу передати комусь своє знання і досвід.

Українські студенти почувалися чужими в університеті, бо й професори були чужинцями. 'Vivant professores, vivat academia' не мало майже ніякого відношення до українців, бо їх там толеровано як "malum necessarium" (конечне зло). Тим то й із тієї причини студенти вітали в себе українця Старосольського, як свого професора.

Розпочинаючи доповідь, Старосольський нав'язував відразу контакт з авдиторією і знаходив живу реакцію. Ніколи не позував на якогось великого вченого, а коли навіть інколи цитував імена і твердження визначних учених із політичного чи міжнародного права, соціології чи філософії, робив це в дуже обмеженій мірі, тільки з необхідности підтвердити свої думки. В

своїх доповідях заторкував актуальні наші проблеми і таким робом викликав дискусію.

Пригадується мені, коли то раз під час дискусії один студент висунув твердження: "Якщо ми, українці, дістанемо в свої руки владу, будемо з поляками поводитися так само, як це вони роблять із нами".

На це заявив доповідач Старосольський рішучим словом: "Ні!" І додав: "Це найбільш фальшивий погляд; на жаль, дуже поширений у нас. Саме від поляків маємо вчитися як не треба керувати державою".

Його відповіді були переконливі, нікого не ображали, хоч могли бути для декого неприємні. Але він уважно слухав відмінні думки і радів, що може на них відповідати.

Можна було зробити спостереження, що він по своїй цілоденній праці в адвокатурі, пізно ввечорі, не виявляв втоми, навпаки начебто відпочивав під час виголошування доповіді чи даючи відповіді дискутантам.

ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ ПРОБЛЕМА

Казали мені старші за професією колеґи, що Старосольський до сорокового року свого життя дуже запопадливо працював над собою і завдяки тій витривалій праці набув велике знання. Нераз ми мали змогу почути його заохоту працювати над собою і виробляти свій світогляд у взаємному обміні думок: "Молоді люди повинні прискакувати собі до очей і боронити та обґрунтовувати свій погляд".

Очевидно, тих слів не треба брати дослівно, як погодження на стосування фізичного насильства. Він все був проти таких методів арґументації. Може тому й інколи надавали йому епітет "сальоновий соціяліст". Він дуже доцінював джентлменське полагоджування спорів згідно з кодексами чести, прийнятими студентами і дорослими джентлменами. Мало кому відомо, що він раз навіть сам згодився бути суперарбітом суду чести для вирішення непорозуміння, що виникло на тлі неґативного відношення загалу студентства і його проводу до інших студентів, членів спортових клюбів, які входили в склад ліґи під польською контролею.

Він розумів, що студенти університету, як майбутні провідники, повинні мати глибоку освіту і передумувати всебічно

проблеми, уміти переконувати, але одночасно вчитися співпрацювати. (Брак таких прикмет часто кидається в очі на еміґрації, де то деякі люди, опинившися в проводі організацій і установ, замість творчої ініціятиви вносять тільки хаос у політичне і громадське життя).

Тим то під час дискусії можна було почути його виклик декому з дискутантів: "Де у вас кінчається проблема, там у мене вона щойно починається." Такі дискусії звичайно велися, коли доповідач заторкнув питання революції і будови держави.

Прочитавши його працю п.н. *Теорія нації,* я запропонував Старосольському дати доповідь про Донцова. А мотивував я тим, що багато вдумливих студентів помічає недоліки відносно "політікум" у писаннях Донцова, у яких домінував якийсь "психологізм". На те Старосольський відповів: "Донцов це блискучий публіцист". Я зрозумів це так, що він шанує Донцова, але він сам не є публіцистом і тому немає спільної бази для дискусії.

ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД

Студентське життя тридцятих років було жваве. Воно приносило події та труднощі, які треба було розв'язати. Коли ішлося про доповнення професійної освіти, то провід, наприклад, "Правничої громади" знав дуже просту дорогу. Звертався до професорів Миколи Чубатого і Володимира Старосольського, а ті вже самі придумували доповіді для доповнення знання, якого українські студенти не могли набути від чужих професорів.

Але траплялися часто суперечки межи поодинокими студентами або студентськими товариствами і їх членами, а їх розв'язка вимагала індивідуального підходу й досвіду. Мені часто доводилося брати участь у судах чести, а також належати до суду центральних студентських організацій (СУСОП). Коли якась справа видавалася мені трудною, я йшов по пораду до Старосольського. Таку думку піддав мені мій старший брат, Андрій, який перед тим сам часто бував у нього в зв'язку з обороною політичних в'язнів.

Раз я приходжу до канцелярії Старосольського на вулиці Крашевського, а там повнісінько клієнтів. Я вже думав над тим, щоб перенести свою візиту на інший день, але саме тоді ввійшов "пан меценас". Поглянув довкруги просторої кімнати, зупинив свої очі на мені, і попросив до свого кабінету. Тоді це мені було

ще незрозумілим. Може це справді якийсь ідеаліст і то в такому нераннього вже віці життя! Залишити на другу чергу клієнтів, що крім справи приносили ще гонорарі, які були підставою існування, а на перше місце покликати студента, що тільки забирав дорогий час.

Але він не спішився, а казав мені докладно розказати цілу справу. Йшлося про те, що студентська організація у Варшаві тимчасово звільнила з членства свого члена під закидом, що він є конфідентом польської поліції.

— Ви цієї справи не розв'яжете! Ми тут на судових розправах маємо такі випадки і диспонуємо засобами, які вам зовсім недоступні, а мимо того не можемо досягнути успішного результату.

— Що ж робити з тією справою? — питаю.

— Відтягайте, вимагайте точніших вияснень, переконливих доказів.

І дивно аж після своєї поради запитав про кого йде мова. А йшлося про журналіста А.К., який згодом почав писати статті до *Бюлетеню польсько-українського.* Таку журналістичну діяльність уважав тоді провід тієї організації за виправдану причину, щоб його виключити з товариства, і не давав вже будь-яких вияснень на свої попередні закиди.

Неоціненою була його присутність на сходинах Товариства Прихильників Освіти, якого завданням було опікуватися студентами. Провід товариства в руках старших громадян бував під пресією польської влади, яка вимагала публічного осуду якоїсь нелеґальної акції, що в ній брали участь студенти. Одного разу наради дійшли до такого напруженого конфлікту, що постала загроза розпаду товариства. В такий критичний момент забирав слово Старосольський. Вже сам спокійний тон його бесіди охолоджував розбурхані емоції. Він при тому пригадував своїм ровесникам "сецесію", коли то старше громадянство цілком підтримало студентську молодь морально і матеріяльно. Радив також старшим громадянам заглянути до Академічного дому і придивитися, в яких жалюгідних умовах живуть наші студенти. Після його мови ніхто вже не вимагав засуджуючої резолюції.

Абсольвентам права радив відбувати адвокатську практику поза Львовом. У Львові адвокати звичайно мають мало справ у суді, то ж самі там виступають, а аплліканти (стажисти) не мають змоги навчитися вести процеси. В менших містах було менше

адвокатів, за те мали більше справ і мусіли виручуватися аплікантами.

— От дивіться на Шухевича. Та це направду адвокат, а я не адвокат.

Хоч сам він жартома говорив: "Тепер виграю навіть такі справи, які не повинен би вигравати. Та це так, щоб надолужити за ті справи, які програвав, як був молодим адвокатом."

Було загально відомим, що він був і добрим юристом, і добрим оборонцем. Волів виступати перед професійними суддями радше, чим перед лавою присяжних.

Але може справді він краще почувався б на професорській катедрі, ніж в адвокатурі.

Автор спогаду осягнув ступінь маґістра прав на Львівському, а докторат на Інсбрукському університеті. Через п'ятнадцять років працював в адвокатурі, а потім стільки ж років був професором американських коледжів.

ВАСИЛЬ КАЧМАР

НЕЗРІВНЯНИЙ ОБОРОНЕЦЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

На початку 1930-их років українська громадськість у Західній Україні довідалась про те, що Москва проводить у містах і по селах України штучний голод. Західньоевропейська преса писала одверто про нищення України за допомогою фізичного ґеноциду. Хоч в тому часі врожай на Україні був багатий, проте лукава Москва вивозила із України все збіжжя до Росії, а населення нашого родючого чорнозему голодувало. У Франції публічна опінія била на тривогу, апелювала до кремлівських верховодів, одначе Москва вперто мовчала. Французький уряд вислав на Україну свого державного мужа Еріо, що мав завдання прослідити наочно справу голоду в Україні. На жаль, Еріо, вернувшись з України у Францію, обдурений староцарсько-комуністичним трюком (бо йому московські народовбивники показали "Потьомкінські села"), остентаційно склав заяву, що "він бачив на Україні гарний врожай і добробут"!

Провід Українських Націоналістів (ПУН) провів усвідомлюючу інформаційну акцію у всіх країнах західньої Европи про фактичний стан голодової московської облоги в Україні. Червоний Хрест у Женеві (Швайцарія) не дістав дозволу на допомогу жертвам голоду в Україні. Крайова Екзекутива Організації Українських Націоналістів на західньо-українських землях, які тоді окупувала Польща, на передодні Великодня у 1932 р., надрукувала сотні тисяч відозв про народовбивство, яке проводить в Україні атеїстична Москва. Обласні та районові організаційні клітини дістали доручення умасовити ці протестні матеріяли у часі Великодніх Свят, при чому був організаційний наказ, щоб по всіх українських церквах дзвонити на тривогу з приводу москов-

ського народовбивства на землях Східньої України. ОУН виконала це завдання-наказ блискучо! Це був масовий-голодний протест українців західніх областей України проти червоного демона злоби та нищення, а зокрема проти нелюдського штучного голоду, яким Москва вимордувала дітей, матерей і старців на Україні! І хоча вся пропаґандивна література ОУН мала в даному випадку наскрізь протимосковський і антикомуністичний характер, ішлося бо про московсько-комуністичне народовбивство в Україні під московською окупацією, то все ж таки польський уряд провів масові арешти серед української націоналістичної молоді — здогадних членів ОУН у цілій Західній Україні, а також і поза т.зв. Сокальським кордоном. Тим то польські в'язниці у Львові, Тернополі, Станиславові та в Перемишлі були переповнені.

У самому Перемишлі та в окрузі арештовано кілька десятків молодих українців, запідозрених у приналежності до ОУН, їм бо закинено переведення акції розповсюдження летючок і деяким приналежність до організації УВО-ОУН. У поліційних казематах на вул. Дворського сиділи та були биті поліційними аґентами Василь Качмар, який в тому часі — в травні 1932 р., був головним редактором часопису *Український Голос,* Степан Федчук, Осип Коропей, Ярослав Полянський, І. Кучерепа, Ю. Юрчак, В. Феник, а зі Львова привезено Ірину Потерейко, Арпада Березовського, О. Матлу і М. Мартинюка. Поліційне слідство велося під командним доглядом комісаря Олєнкевіча, зізнання арештованих "видобув" аґент кремезної будови та високої ваги (сто кілька кілограмів) М. Васілєвскі. Згідно зі законом арештовані політичні в'язні могли сидіти в поліційних келіях найбільше 8 тижнів, а потім їх відсилано до судової в'язниці, а там уже слідство вів суддя під наглядом прокурора. Бувало, що в наслідок побоїв при поліційному арешті арештовані "признавалися" до вчинків, яких ніколи не зробили, а в суді відмовлялися від тих вимушених "признань". Тоді таких в'язнів знову відсилали до поліційних арештів і їх повторно били, вимушуючи таким чином чергові "признання". Так і трапилося у Перемишлі, крім арештованих зі Львова і В. Качмаря з Перемишля, які не призналися до обвинувачення в приналежності до ОУН, всі інші не видержали знущань на поліції і признались та ще інших обтяжували.

У липні 1932 р. всіх арештованих переведено з поліційних

арештів на вул. Дворського в Перемишлі до окружного суду і слідство переводив суддя Едмунд Медзґер (німецького походження), а нагляд над слідством мав головний прокурор окружного суду в Перемишлі Болєслав Прохаска. Обидва вони відомі були як визначні правники, зокрема знавці карного права. Уже осінню 1932 р. суддя Медзґер вилучив Львівську ґрупу — Ірину Потерейко, А. Березовського, О. Матлу та М. Мартинюка. Їх обвинувачувала Перемиська поліція у написанні у Львові відозви про штучний голод в Україні, що його проводить червона Москва, а В. Качмар здогадно мав виправити рукопис цієї відозви і надрукувати в друкарні, в якій друкувався *Український Голос* — орган націоналістичної думки. Одначе тому, що ані Львівській групі, ані В. Качмареві закинутого поліцією вчинку не доказано, то арештованих обвинувачено тільки в приналежності до ОУН. Слідство протягнулося до весни 1933 р., а головний судовий процес визначено на початок травня того ж року. Акт обвинувачення в головній державній зраді доручено В. Качмареві й С. Федчукові згідно з &98 карного кодексу, а Осипа Коропея, Ярослава Полянського, І. Кучерепу, Ю. Юрчака та В. Феника обвинувачено в злочині в &97, себто не в провині державної зради польської держави. Всі 7 арештованих не прийняли акту обвинувачення складеного у польській мові, тому після довшої процедури таки всі вони дістали акт обвинувачення в українській мові, згідно з правом, яке мали українці в Польщі.

Процес, до речі перший процес ОУН у Перемишлі, почався у перших днях травня 1933 р. На лаві підсудних були: Василь Качмар, редактор *Українського Голосу,* Степан Федчук — друкарський робітник, Осип Коропей — студент права, Ярослав Полянський — студент філософії, І. Кучерепа — абсольвент гімназійний, Ю. Юрчак — ремісник і В. Феник — міщанин. Обвинувачував підсудних: прокурор Віктор Тимінскі, а предсідником трибуналу був суддя З. Кржевінскі (вихрещений еврей). Підсудних боронили: д-р Володимир Загайкевич, мґр. Степан Навроцький і зі Львова проф. д-р Володимир Старосольський. Він піднявся оборони С. Федчука, тому що він у поліційному слідстві не тільки признався, що є членом ОУН, але теж і обвинуватив інших підсудних, а зокрема В. Качмаря. Крім того прокурор закидав С. Федчукові деяку пов'язаність зі шпигунством у користь Німеччини, бо поліція знайшла в нього кілька німецьких військових книжок на тему військового вишколу. Отож

оборона Федчука була найважливішою, бо від її висліду залежала й доля інших підсудних, а головно Качмаря. Якщо взяти до уваги, що лава присяжних у цьому процесі складалася повістю з польських, які у кожному процесі ОУН у Львові чи в інших містах у Західній Україні, керувалися не принципом справедливости, але польським ненависництвом до українців узагалі, а до членів УВО чи ОУН зокрема, то завдання оборонця проф. д-р В. Старосольського в Перемиському процесі було великої ваги. В дальшому покажемо, що його спокійна, речова та переконлива інтерпретація психологічного стану підсудного Федчука мала блискучий успіх.

Акт обвинувачення був об'ємистий і прокурор подавав довгу історію УВО-ОУН, а зокрема доволі подрібно з'ясовував ціль і завдання цієї другої організації, себто Організації Українських Націоналістів — ОУН. Прокурор обвинувачував В. Качмара та С. Федчука в приналежности до ОУН, значиться в головній державній зраді, або в протидержавній діяльності. Решту п'ятьох підсудних обвинувачувано в поширюванні протидержавної літератури. Слід відмітити, що в тому часі набрав сили у Польщі вже новий карний кодекс, отже, на місце давнішого §58-го стосовано до обвинуваченого в державній головній зраді §98-ий. Цей параграф давав трибуналові у присудах широкі можливості, бо від одного року важкої тюрми аж до кари смерти. Цей бо параграф обвинувачував підсудного в тому, що він хотів "siłą i przemocą" (силою і насильством) відірвати частину території від цілости держави. Тому оборонці, а зокрема проф. д-р В. Старосольський — тонкий інтерпретатор цього закону, доказували зараз по відчитанні акту обвинувачення, що стосувати цей параграф відносно членів ОУН — це груба несправедливість.

Треба відмітити, що вже саме оповіщення про прибуття проф. д-ра В. Старосольського до Перемишля на процес членів ОУН, викликало серед адвокатів того міста не абияке зацікавлення. Такі визначні адвокати, як прокурор Б. Прохаска, д-р Лейба Ляндав незрівнанний правник і промовець-оборонець у процесах комуністів, д-р Людвік Ґросфельд і інші прийшли на судовий процес, щоб почути правничий бій за параграфи, що його вестиме цей український видатний правник зі Львова! Це був перший день судового процесу. Проф. д-р Старосольський, розторощуючи стосування &98 про державну головну зраду до підсудних членів ОУН, що нібито намагалися відірвати частину території

Польської держави, спокійно та переконливо доказував: "Високий трибунале! Цей закон відносно ОУН є грубо несправедливий! Головні постанови цього параграфу (98-го) відносяться до двох моментів: 1) насильне намагання змінити форму державного правління і 2) намагання відірвати частину державної території і приєднати її до іншої держави". Як одне, так і друге не можливо і не вільно стосувати до діяльности ОУН, продовжував оборонець, бо ж її аж ніяк не цікавить правно-політична форма польської державности та її внутрішний політично-суспільний лад. ОУН зовсім не змагає до відірвання частини польської державної території і прилучення її до іншої! "Я питаю вас, панове судді трибуналу, до якої держави ОУН мала б прилучити наприклад західньо-українські землі, які ви назвали "Малопольска всходня"? До Москви, з якою ОУН і весь український народ боровся і бореться?" Проф. д-р Старосольський доказував, що ОУН бореться за самостійну соборну Україну. "Радше, твердив проф. д-р Старосольський ОУН намагається підбурювати населення проти держави і тим самим порушує політичний спокій у нутрі держави."

Проф. д-рові Старосольському ішлося про те, щоб трибунал змінив правну кваліфікацію обвинувачення українських підсудних у цьому процесі за приналежність до ОУН, щоб у випадку вердикту польської лави присяжних суддів, який за правилом звучав: "winien"[1] трибунал не міг стосувати засудженим драконських кар. Пам'ятаю неначе б це відбувалося сьогодні, що арґументація проф. д-ра Старосольського знівечила застосування &98, а головний прокурор Прохаска, адвокати Ляндав, Ґросфельд і інші, як і теж самий голова трибуналу Кржевінскі, похилили неначе від сорому свої голови. Все ж таки вони рішили, "trybunał po naradzie postanowił odrzucić wniosek obrońcy d-ra Starosolskiego"[2] відносно зміни кваліфікації обвинувачення. Це вирішено мимо того, що в кулюарах суду, в часі перерви польські та еврейські правники годилися з правничою інтерпретацією проф. д-ра Старосольського, що "в діяльности членів ОУН немає ознак злочину з параграфу 98-го". Проф. д-р Старосольський, по

1. винний.

2. трибунал по нараді рішив відкинути внесок оборонця д-ра Старосольського.

відкинені його пропозиції, склав заяву, що він до цієї справи, себто до &98 повернеться ще в кінцевому своєму оборонному слові. З ним солідаризувалися і два інші оборонці, а саме д-р В. Загайкевич і мґр. С. Навроцький.

З черги приступлено до переслухування підсудних. В. Качмар заперечив свою приналежність до ОУН, хоч заявив, що почувається націоналістом в ідеологічному розумінні. Чому його Федчук обвинуватив під час поліційного слідства, то він вияснив у судовому слідстві, заявляючи, що його зізнання були вимушені побоями. Інші підсудні теж твердили, що на поліції їх бито, тому вони говорили все, що тільки поліційні аґенти їм казали зізнавати. Вони призналися, що роздавали відозви ОУН про страшний голод в Україні й не жаліли того, що виконали цю пропаґандивну працю, бо ж люблять Україну та свій народ. Сенсацією були зізнання Федчука. Він у слідстві відкликав свої обвинувачуючі зізнання, бо, мовляв, його поліція била. Тепер же, на процесі, він заявив, що його на поліції не били, а тільки грозили побоями. Зокрема аґент Васілєвскі грозив відбити йому нирки, якщо він не обвинуватить В. Качмаря.

Постала своєрідна констернація. Прокурор із радістю велів це зізнання Федчука запротоколювати, як доказ, що на поліції не б'ють. Промовив проф. д-р Старосольський: "Панове присяжні, я також вірю, що Федчука на поліції не били!" Підсудні просто остовпіли з дива. Проф. д-р Старосольський вияснив психологічний стан Федчука. Він заявив, що Федчук — його клієнт, є одинаком у родині. А відомо, що майже всі одинаки чи одиначки є виїмкові діти: на одинаків батьки не то, що не кричать за малу чи велику провину, але їм все прощають, це прямо "вихухані діти". Бо вистане тупнути ногою і крикнути на одинака, а він уже плаче і то спазматично. "Якщо панове присяжні чи трибунал не вірить, то я готов покликати спеціяліста психолога і до того ж педагога для справ одинаків чи одиначок." Оця заява зробила громове враження на лаву присяжних, а трибунал не дав згоди на покликання за свідка психолога у справі одинака Федчука. Таким чином уся "всипа" Федчука була подиктована страхом перед побоями поліційним аґентом кремезним Васілєвским. Кінцева промова прокуратора Тиміньского, що її він вчасніше скомпонував на основі зізнань Федчука, не зробила бажаного враження на лаву присяжних суддів.

Після промов д-ра В. Загайкевича та мґр. С. Навроцького, які

проаналізували відозву ОУН, в якій закликалось увесь український народ до спротиву московсько-комуністичному народовбивству в Україні та після признання, яке висловив змістові цієї відозви, д-р Загайкевич кажучи, що це "найкраща поезія", проф. д-р В. Старосольський зголосився до кінцевої оборонної промови. На судовій залі запанувала повна тиша. Польські та еврейські адвокати зайняли знову окремі місця, як цікаві слухачі, жадібні почути кінцеву промову в першому політичному процесі в Перемишлі. Вони знали, що д-р В. Старосольський це людина всеукраїнського маштабу, людина шляхетного характеру, великої культури. Вони теж знали з преси про політичні процеси у Львові, знали, що проф. д-р В. Старосольський відзначається незвичайною правничою практикою під кожним оглядом. Вони мали змогу вже у першому виступі проф. д-ра Старосольского на початку розправи пізнати, що він є тонким інтерпретатором карного кодексу польського права. Отож усі правники, судді, лави присяжних, приявні на судовій залі родини підсудних і цікаві громадяни, як поляки, так і українці, з напруженням ждали на слово проф. д-ра В. Старосольського. А він стояв поважний, на обличчі глибока призадума, а із очей промінювала якась щира доброта. Врешті він промовив спокійно й добряче: "Високий трибунале і панове присяжні судді! Вже проминуло багато років, як я складав присягу, що боронитиму конституцію, а обороняючи політичних в'язнів, стоятиму на стороні права. І хоч я вже багато разів боронив обвинувачених прокуратурою членів УВО і ОУН, я твердо стояв на стороні закону. Це давало мені глибоке переконання і віру, що борюся за те, щоб це право було здійснюване в практиці."

У дальшому своєму слові проф. д-р Старосольський підкреслив, що присяжні судді мусять чітко й сумлінно відрізняти політичний осуд від юридичного. Може видаватись, що "вчинки здогадних членів ОУН, що їх у цьому процесі судиться, є для польської держави небезпечні, але, з юридичного боку беручи, в їхніх вчинках немає ознак &98 карного кодексу. Одначе мене до болю торкнув вислів прокурора Тимінського, який закликав вас, панове присяжні судді, винести вердикт засуду, бо ваш вердикт це ваша функція правління. Для мене, як правника, це трагічне незрозуміння паном прокурором вашої функції. Майже двісті років тому чільний правник Монтескіє розмежував завдання судів і уряду. Він бо доказував при цьому розмежуванні отих двох

відмінних функцій, що якщо б суд у своєму правосудді керувався політичними раціями, а не справедливістю закону, то в даному випадку суд перестав би бути судом! Юріспруденція супріма лекс!" Бо де немає суду — там немає права, там немає держави. Ні, панове присяжні судді, що судите українських юнаків, бо в противному випадку ваш вердикт був би страшний! Це політичний процес, але вас не сміють опановувати політично-національні пристрасті. І я в цьому процесі не представляю політичних переконань, а стою твердо на сторожі права, отже правосуддя. Тому прошу вас, панове присяжні судді, як підете на нараду, відкиньте всі політичні наверствування у ваших серцях, а будьте суддями з холодним розсудком."

Пізніше проф. д-р Старосольський відповідав прокуророві на те, що, мовляв, уся діяльність давніше УВО, а тепер ОУН, спрямована виключно проти Польщі, а не проти, приміром Москви чи Румунії, або Чехо-Словаччини.

Згодом проф. д-р Старосольський продовжував: "Я мушу підкреслити, що український самостійницький рух, у даному випадку УВО чи ОУН, не є німецькою вигадкою, як про це силувався вас переконати прокурор Тиміньскі. Ні! Змагання українців до самостійности, це не чужа інтриґа, бо на всіх українських землях не вгавають змагання за вільну Самостійну та Соборну Україну! Ствержую, що в бою під Крутами поляг геройською смертю студент Перемиської гімназії Пипський, а після невдачних визвольних змагань 1918 р, української армії у боротьбі на Східній Україні, перший виступ Української Військової Організації (УВО) мав місце в Києві, і тоді там загинули сини княжого міста Перемишля Андрух і Опока! Ви, панове присяжні судді, поляки і любите Варшаву, а ми, українці, любимо Київ: ви любите Краків, а ми пристрасно любимо Львів, який був заснований нашим королем Данилом! Ці молоді ідейні юнаки люблять до безтями ще і Перемишль, бо їм оповідали їхні матері та бабусі, що онде на Замковій горі звалища катедри св. Івана Хрестителя, бо саме в Перемишлі постало перше українське епископство. Отож всі вони сім діяли з високоідейних мотивів. Адже ж і Окшея і Мірецкі — польські герої у боротьбі за вільну Польщу гинули за такі ж самі шляхетні, ідейні вчинки. Перемишль від віків був заборолом українства на Заході, а Київ на Сході."

"Чому Москва нищить Україну жахливим голодом?" питав проф. д-р Старосольський: "Бо Україна — говорив він піднесеним

голосом — неначе трибун страждаючого 40-мільйонового українського народу — є останньою країною на Сході, що духовістю належить до Европи, що має всі духові прикмети і сприймає усі вияви европейської культури. Поза Україну Европа не сягає! Ваш, панове присяжні судді, Міцкевич писав: «Польща впала й Україну придавила!» Хай буде мені вільно парафразувати це ось так: «Якщо Україна впаде, то й Польщу придавить». Ані ми, оборонці, ані оті ідейні юнаки, що їх ви судите, не прохаємо ласки, але весь культурний світ повинен в оцей проклятий Москвою час народовбивства рятувати Україну від тотального знищення! Для лукавої Москви ідеї свободи є вбивчі" — твердив цей незрівнянний оборонець, проф. д-р Старосольський — "і тому за мурами Кремля новітні червоні московські царі кують нищівну зброю на загин вільних народів світу."

"Я — закінчив свою оборонну промову проф. д-р Старосольський — прошу вас, панове присяжні судді, не судіть отих сімох українських юнаків жорстоко. В ім'я того всього, що я ось тут перед високим судом сказав, прохаю вас, щоб ваш вердикт був справедливий в обличчі закону!"

Прокурор уже не реплікував на оборону проф. д-ра Старосольського, бо і що ж міг він сказати, щоб протиставитись блискучій формою і глибокій правничими арґументами промови проф. д-ра Старосольського? Народня наша мудрість твердить: "хто мовчить, той притакує". Присяжні судді після одногодинної наради проголосили свій вердикт: 8 суддів голосували —"winien", а 4 — "niewinien".[3] Трибунал суду під проводом судді Кржевінського радив над актом правосуддя сімом молодим українцям за головну державну зраду аж три години. Врешті голова трибуналу суддя Кржевінскі тремтячим голосом проголосив присуд: Василеві Качмареві присуджено 5 років важкої в'язниці і позбавлення його громадянських прав на 10 років. Степанові Федчукові присуджено 6 років важкої в'язниці і позбавлення його громадянських прав на 10 років. Осип Коропей, Ярослав Полянський були засуджені на два роки в'язниці, І. Кучерепа, Ю. Юрчак і В. Феник одержали кару півтора року в'язниці. Д-р В. Загайкевич, від імені оборонців підсудних чи пак засуджених зголосив касаційну скаргу. Найвищий суд у Варшаві у вересні 1933 р. затвердив

3. "винний", а 4 "невинний".

присуд трибуналу Перемиського суду. Розуміється, що оборонці підсудних тільки формально внесли касаційну скаргу, бо, до речі, вирок для перших двох обвинувачених (Федчука і Качмара) був перемогою проф. д-ра В. Старосольського. Оповідав мені один суддя присяжних після того, як я відсидів 5 років покарання у в'язниці таке: "Прокурор Тиміньскі та адвокат Ляндав у кулюарах суду по проголошенні вироку признали, що "obrońca dr. Starosolski obronił oskarżonych i wygrał ukraińską sprawę.[4]

І це була правда.

4. "оборонець д-р Старосольський оборонив обвинувачених і виграв українську справу."

МИХАЙЛО Г. МАРУНЧАК

НЕЗАБУТНЄ ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО

(Спогад)

На гімназійній лавці Городенської гімназії "Рідна Школа" ім. Тараса Шевченка ми, учні, захоплювалися політичними процесами українських підпільних діячів. Хоч учнівські симпатії поділялися: одні йшли по лінії радикальній, а другі по націоналістичній, то однак, коли ми читали пресові звідомлення зі судової залі, всі ми стояли "одним фронтом".

Великий подив мали ми до тих незчисленних героїв, які рекрутувалися з-під селянських стріх, з рядів українського робітництва та молоді, середньошкільної та академічної. Окрему шану мали ми до наших правних оборонців, українських адвокатів, які часто безкорисливо (без заплати) боронили членів УВО, ОУН та інших. Їхні промови на процесах часто були обвинуваченням на адресу польської окупаційної влади, яка не давала можливостей для повного розвою українського народу під цією займанщиною і треба було ці можливості важко здобувати гострими політичними виступами, щоб змобілізувати широкі маси до цієї боротьби та здобувати симпатії широкого світу для цих національних та загальнолюдських ідеалів, до ідеалів повної української державности і незалежности.

В нас учнів такі адвокати-оборонці, як д-р Степан Шухевич, д-р Лев Ганкевич, д-р Степан Біляк, д-р Семен Шевчук, д-р Володимир Загайкевич, д-р Євген Давидяк, д-р Михайло Горбовий та інші були чимсь більшим чим адвокатами й оборонцями закону та підсудних. В їхніх виступах ми вбачали також оборону народних ідеалів. У судових промовах на оборону їхніх клієнтів вміщались теж оправдані "закодовані" кличі до протиставлення

безправ'ю, політичному гнітові окупанта для пошанування рідної гідности, мобілізування народної сили та народної відпорности.

Серед вичислених і невичислених правних оборонців в українських політичних процесах найбільшою симпатією серед нас учнів втішався д-р Володимир Старосольський. Його виступи на судових процесах полонили молоді душі не тільки правними політичними арґументами оборони, але також його великою красномовністю. Ми читали і перечитували вдруге, а то й кілька разів його кінцеві промови в обороні підсудних. Вони були для нас такі переконливі, що в нас завжди зароджувалася надія на уневинення підсудного чи підсудних. Розуміється, що разом з правним розумінням справи тут було також і наше бажання. Для декого з нас, хто мріяв про адвокатську палестру, д-р Володимир Старосольський був безсумнівним ідеалом.

Ще більш захоплювався я судовими виступами адвоката В. Старосольського, коли мені прийшлось "зубрити" право на Львівському Університеті. Тоді вже приходилось займатися всякими адвокатськими виступами вже з професійного зацікавлення та обов'язку. В тих виступах д-р В. Старосольський завжди був на висоті. Я прямо обожав його.

На університетській лавці я запізнався ще з іншою сторінкою праці д-ра В. Старосольського. В Студентській Правничій Громаді вже на першому році права, слухаючи доповіди одного із старших колеґ, я довідався, що д-р Старосольський не тільки адвокат-практик, але теж колишній професор теорії права та карного права. Викладав він ці дисципліни в УВУ та в Соціологічному Інституті у Відні і Празі. Що більше, він теж автор праці *Теорія нації,* яка в колах членів Правничої Громади та взагалі тогочасного студенства мала свою високу ціну. Кожний, хто хотів бути всесторонньо обзнайомлений з теоретичними політичними та соціо-політичними проблемами, які в тому часі загально окреслювано "ідеологія", знайомився не тільки з *Націоналізмом* Дмитра Донцова, але також читав *Чудернацькі думки* Михайла Драгоманова, *Україну Іреденту* Юліяна Бачинського, *Націоналогію і націографію* Ольґерда Бочковського, його *Вступ до націоналогії* та інші. *Теорія нації* В. Старосольського служила, як основний підручник в цьому ідеологічному обґрунтуванні.

Студіюючи *Теорію нації* В. Старосольського, видану ще у Відні в 1922 р., мені, зокрема, вбився в тямку розділ "Нація і держава", а в ньому підрозділ "Нація — природній носій влади в

державі". Не забуду також аналізи пера д-ра Старосольського "Сповіди" Івана Франка, яку цей Каменяр зробив до своєї збірки новель в польській мові п.н. *Obrazki Galicyjskie.* У висновках щодо цієї сповіді І. Франка В. Старосольський твердив, що джерелом всієї моралі є почуття приналежности людини до свого народу та приналежности до широких людських спільнот. Це почуття родить альтруїзм, як єдину основу етики. "Можу протестувати — цитував В. Старосольський Івана Франка — можу тихцем проклинати долю, що вложила мені на плечі те ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо я став би підлий супроти свойого власного сумління". *Теорія нації* В. Старосольського обґрунтовувала великі ряди таких як я, що зачитувались в ній та вивчали її.

Запізнавшись з цією студією В. Старосольського, я ще більше приляг моїми симпатіями та пошаною до цієї людини. Я прямо обожнював його у всіх суспільних відносинах. Мені хотілось зустріти його або хоч почути його в безпосередньому виступі на судовій залі. Такої нагоди я шукав, але щастя завжди мене минало. На судові розправи, де оборонцем виступав В. Старосольський, приходили слухати його оборони не тільки заавансовані українські правники, але також професіонали інших національностей — поляки, жиди. Поляки називали д-ра Старосольського "zaklinaczem wężów" (заклиначем вужів). Навіть і ця саркастична назва говорить чимало про те, яку переконливу й аргументаційну силу мало правниче слово д-ра Володимира Старосольського.

І так прийшов 1937 рік. Були чудові вакаційні дні студентського дозвілля на широких берегах Дністра в Городенщині. Цей вакаційний відпочинок захмарила сумна вістка, що в Городенці помер д-р Теофіль Окуневський, батько національного відродження Городенщини вже до Першої світової війни, довголітній голова різних повітових організацій, філії "Просвіти", Товариства "Рідна Школа", засновник української гімназії в повіті (1910), організатор повіту, політичний діяч, посол до Галицького Сойму, до Віденського Парляменту, член Української Національної Ради часу Визвольної Боротьби. Нам, молодим пригадалась теж подія, про яку широко говорено в українських колах, як то покійний д-р Окуневський викликав на поєдинок польського шляхтича за образу чести українського народу. Наслідком цього задиркуватий шляхтич скапітулював. Пригадалось всім як д-р Т. Окуневський

боронив месника українських кривд Мирослава Січинського перед Апеляційним судом у Відні. Не диво, отже, що всі спішили в дні 22 липня до столиці повіту, щоб віддати останню прислугу одному із великих мужів Галицької Волості.

В цьому дні Городенка роїлась від численних сільських офіційних делеґацій, від читалень "Просвіти", "Сільського Господаря", кооператив, Кружків "Рідної Школи". Молодечі організації "Луги" і "Каменярі" прибули в організованих лавах. Ціла Городенка висипала на вулиці міста. З гір Карпат прибули трембітарі, які трембітали сумну вість на цілий край. Вони з хрестом попереду вели траурний похід. За ними незчисленні вінці і численне духовенство. Домовина вкрита національним прапором на санях, в запрязі — чотири круторогі. Побіч крокують ветерани УСС-ів та УГА. Середньошкільники і студенти університету маршують вслід за офіційними делеґатами Краю і повіту. Довжелезний похоронний похід зупиняється перед будинком Повітового Суду, в якому доводилось д-рові Окуневському працювати довгі роки, а в часі української влади головувати в ньому. На судовий бальком, прикрашений гуцульським килимом та зеленню, виходить струнка постать, педантно одіта, з темним шпакуватим волоссям і бистрим поглядом. В лавах траурного походу шепотом пройшла хвиля: — "доктор Старосольський".

І дійсно перед нами станув славний оборонець політичних українських процесів, меценат в найкращому розумінні слова, глибокий науковий і правничий розум, який прибув від імени Адвокатської Палати у Львові сказати прощальне слово та попрощати старшого колеґу в дорогу вічности. Промовив він в повній красі і силі. Красномовність його прощального слова ще й сьогодні в моїх вухах та серці. З гучномовця линув мелодійний і переконливий голос: "Лицар помер! Лицар правди, лицар закону, лицар слова і шпади, лицар чести, лицар поневоленого народу, лицар вашого сумління". Його слова плили з душі і вливались в душу тих, хто його слухав. Останнім рефреном цього незабутнього прощального слова був апель "послуху своєму національному сумлінню так, як йому служив Великий Покійник".

Багато мені приходилось слухати різних добрих, а то і знаменитих промов у своєму житті, але ця з 22 липня 1937 р. залишила на мені винятковий відбиток. Часто я її переказував іншим. Спомин про цю промову бажаю внести в пам'ятну книгу тому, хто правно обґрунтовував народну правду під силою чужої

влади, хто одночасно своїм словом і пером давав ідеологічну силу цьому законові ще з того часу, коли станув ідеологом Українського Січового Стрілецтва, в час, коли на національному небозводі зазоріла на хвилю правда волі українського народу.

РОМАН МИЦИК

НАГЛИЙ СУД У ЛЬВОВІ

Мій судовий процес відбувся 15 березня 1929 р. перед наглим судом у Львові.

Судова розправа тривала один день. Мене боронив адвокат проф. д-р Володимир Старосольський. Змісту оборонної промови не пам'ятаю, але пригадую, що вона була дуже зворушлива і я мусів дуже себе стримувати, щоб не вибухнути плачем. Мені тоді було 19 років.

У сльозах були присутні на розправі мій батько Данило Мицик і мій брат Василь, колишній старшина УГА і УСС.

Пам'ятаю тільки, що проф. В. Старосольський в своїй обороні політичних в'язнів ніколи не робив їх нещасними жертвами і ніколи не принижував їхньої гідности.

Мене засудили на 7 років тюрми. Казали, що завдяки добрій обороні вирок був досить лагідний.

Під час мого перебування в тюрмі св. п. проф. Старосольський мене відвідував і ці відвідини залишаються для мене найкращим спомином. Я мав щастя бути ще з гімназійної лавки шкільним товаришем його молодшого сина Ігоря, пізніше я дружив із старшим сином Юрієм на Львівському Університеті і дочкою Уляною. В родині Старосольських я був частим гостем. По моєму виході з тюрми перші мої кроки у Львові були спрямовані в сторону Єзуїтського парку на вулицю Крашевського, де мене дуже радісно прийняли, а дуже прихильна до мене мати моїх товаришів, пані проф. Дарія Старосольська гостила мене варениками, яких я через довгі роки не мав нагоди їсти.

Я щиро дякую Господеві, що на моєму життєвому шляху дав мені змогу зазнати приязні шляхетної родини панства Старосольських, в якій домінував своєю повагою і великим знанням та розумом, а рівночасно скромністю і шовковою ніжністю св. п. проф. Володимир Старосольський.

М. АНТОНОВИЧ-РУДНИЦЬКА

ДО МОЗАЇКИ ПОРТРЕТУ...

(Невеличкий спогад про Володимира Старосольського)

До Чехословаччини ми (троє дітей з мамою К. Антонович) приїхали з Києва у 1923-му році. Батько виїхав з України вже у 1918 р. з Місією Української Народної Республіки до Італії, потім перебував у Відні, а з новозаснованим Українським Вільним Університетом переїхав у 1921 до Праги. Мешкав він на Віноградах при бульварі Маршала Фоша, де винаймав кімнату поруч професора В. Старосольського. У Празі тоді важко було знайти квартиру для родини і більшість еміґрації жила по містечках і селах навколо Праги. Так і нам з мамою довелося рік чи півтора перебути у Збраславі над Влтавою, пів години їзди потягом або пароплавом до Праги. Коли комусь із нас треба було поїхати до Праги, то ми ночували у татовій кімнаті на провізоричному ліжку, яке старенька пані — власниця помешкання ставила на той час у куток кімнати. Звідти і мій спогад про В. Старосольського...

Вхід до кімнати професора був безпосередньо з сходової клітки, а до батькової входилося через передпокій до помешкання. Обидві кімнати були сполучені дверима. І ось кожного вечера, після праці та обов'язкової каварні, тихенько стукав до дверей професор Старосольський. Батько вже, звичайно, лежав у ліжку, але дуже любив ті вечірні відвідини. Професор заходив, ніколи не сідав, а стоячи коло дверей реферував батькові усі денні події. Спочатку обговорювалися біжучі справи університету, де професор викладав державне та політичне право, а одночасно був деканом або продеканом правничого факультету. Потім на чергу приходила політична ситуація, а на кінець найновіші анекдоти, які професор передавав прямо майстерно.

Батько приятелював з В. Старосольським віддавна, ще із студентських часів та із спільної політичної діяльности в Р.У.П. Вони зверталися один до одного церемонійним "пане товаришу", але поза плечі батько називав Старосольського "Влодзьом" і залюбки оповідав про різні епізоди. Так, наприклад, про якесь колишнє революційне заворушення у Львові, де поліція розганяла демонстрантів ґумовими палицями:

— Знаєте, пане товаришу, я дуже не люблю, як мене б'ють палицею по голові — серйозним тоном скаржився батькові Старосольський.

Одного разу батько йому звірився, що часом буває тяжко висловити свою думку, бо бракує слів. Старосольський, виявляючи справжній адвокатський хист, негайно запротестував:

— Навпаки, пане товаришу, думки може забракнути, але слів ніколи!

Як сьогодні бачу його високу, струнку постать з стриманими, спокійними рухами і ніби чую якийсь особливо м'який спосіб говорення. Він завжди робив на мене враження дуже елеґантних жартів:

— Яка різниця між дипломатом і дамою?

— Коли дипломат каже "так", то це значить — "може". Коли він каже "може", то це значить — "ні". "Ні" він ніколи не каже, бо інакше не був би дипломатом.

— Коли дама каже "ні", то це значить — "може". Коли вона каже "може", те це значить — "так". "Так" вона ніколи не каже, бо інакше не була б дамою.

* * *

Оце властиво все, що у моїй пам'яті залишилося від зустрічей із професором В. Старосольським. У 1928 році він назавжди виїхав з Праги, і вже тільки з преси ми довідалися про його широку громадську та адвокатську діяльність у Львові.

Згадки про В. Старосольського, до якого я завжди ставилася з винятковим подивом і пошаною, ще й досі навівають тепло і чар давноминулих днів.

Д-Р С. САМБІРСЬКИЙ

ДОПОВІДЬ ПРО УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Це була осінь 1936 року. З хвилюванням та захопленням переживав я свої перші студентські враження у Львові.

З болем і призадумою сприйняв я спостереження, що українці становили меншість у Львові та переконувався, що польська приповідка: "Ukraiński Lwów, polskie ulice, żydowskie kamienice" ("Український Львів, польські вулиці, жидівські кам'яниці") говорить багато правди.

Так само економічна нужда дуже обмежувала можливості українських студентів. Навіть українська преса подавала, що деякі українські студенти йшли тоді до шпиталю, щоб дати собі вирізати сліпу кишку й так хоч через кілька днів не журитись своїм прохарчуванням.

Деякі студенти писали листи до митрополичої канецлярії при катедрі св. Юра, — у відповідь кожний отримував від митрополита Шептицького 5 золотих. А 5 золотих це тоді були великі гроші (центнер жита коштував тоді 7 золотих) так, що бідний студент міг за них прожити цілий тиждень. Моя амбіція й почуття гідности не дозволили мені писати "до Юра" (як радили мені студенти), і я мусів через якийсь час вдоволятися вечерою, яка складалася зі шматка хліба та "зупи", яка залишилася з обіду. На вечерю вона коштувала лише 10 ґрошів, а в часі обіду 15 (це в харчівні "Основи", в підвалі катедри св. Юра). Пізніше я студіював у Празі, і коли порівнював студентське життя у Львові з прекрасними умовинами у Празі, то це була така різниця як між небом і землею. Все таки молодість і життя перед нами перемагали всі матеріяльні труднощі і студенти старались підкріпити свого духа тоді, коли не могли наситити тіла.

Саме пам'ятаю, що тоді багато українських студентів (хоч нас українських студентів у Львові зовсім не було забагато) крім своїх університетських викладів відвідували також українські академічні доповіді, що відбувалися в Народнім Домі. Теми були цікаві, а доповідачами були відомі українські львівські професори чи інтелектуали.

Саме доповідь д-ра Володимира Старосольського, професора державного права, відомого адвоката у Львові та оборонця в політичних процесах, врізалася мені в пам'ять на ціле життя. Темою доповіді були: Чотири універсали Української Центральної Ради. Здається мені, що ще тепер бачу перед своїми очима ставну постать д-ра Старосольського як він перечитав Перший і Другий універсал, дав до них свою інтерпретацію й відтак перейшов до Третього універсалу, проголошеного 20 листопада 1917 року. Центральна Рада цим своїм універсалом проголосила Українську Народну Республіку. Доповідач докладно прочитав також цей універсал і заявив, що третій універсал з точки зору державного права найважніший, бо волею українського народу проголошено незалежну українську державу на українській території, "і тим самим охоплено три чинники, які складаються на поняття держави: Населення, влада і територія. Таким чином Четвертий універсал це лише доповнення до Третього універсалу". Наводжу ці висновки, бо їх пам'ятаю до сьогодні й часто дивуюсь, що нераз у нас трапляються промовці в часі свят державности, які підкреслюють найбільше значення Четвертого універсалу неначе зовсім неслушно поправляючи д-ра В. Старосольського, професора державного права. Це була доповідь, яка з усіх академічних доповідей в Народнім Домі мені найбільше подобалась. Від того часу я слідкував за дальшими доповідями та статтями д-ра В. Старосольського і його промовами на політичних процесах і старався їх читати чи слухати. а коли я відтак ще принагідно почув, що д-р Старосольський часто перший кланявся своїм студентам і молодшим від себе, кажучи: "Адже хтось перший мусить вклонитися", то особа д-ра Старосольського стала мені якась близька й дорога й ця моя прихильність поширилась на всю родину Старосольських. Хоч, мушу додати, тоді у Львові було більше наших визначних людей, які робили враження на наших студентів, як нпр. д-р Д. Донцов, о. д-р Г. Костельник (своїми доповідями і проповідями на "дванадцятці" в катедрі св. Юра), д-р М. Шлемкевич (псевдонім

Іванейко) з Фронту Національної Єдности, проф. І. Раковський та багато інших. На жаль, найменше була мені зрозуміла з циклу згаданих викладів доповідь д-ра Михайла Рудницького на тему української літератури, хоч я і старався з напругою вислухати її, оскільки вона була ближча до предмету моїх студій, ніж доповідь д-ра Старосольського.

Тому навіть по кількох роках з великою тривогою приняв я вістку про арешт проф. Старосольського російськими большевиками у Львові, його засуд на 10 років та згодом смерть у в'язниці в Маріїнську (на Зах. Сибірі). Зате мене дуже врадувала вістка, що принаймні його дочка врятувалася зі заслання та прибула до Америки.

ОЛЕКСАНДЕР ХОМЯК

ПАН (ЗА ТЕРМІНОЛОГІЄЮ ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО)

В кінці 20-их років, у зв'язку з політичними процесами, на одно із перших місць в публіцистиці виринуло відоме на всіх Зах.-українських землях прізвище оборонця професора д-ра Володимира Старосольського, великого ерудита, успішного інтервента, вирозумілого і переконливого заступника українських розумних і нерозумних борців за українські права.

Повернувся із Чехії професор права, провідний член УСДП і кол. член уряду ЗУНР, учасник визвольної боротьби і наново відкрив адвокатську канцелярію у Львові. Про катедру в університеті, куди він найбільше надавався, не було мови в польській шовіністичній дійсності. Його знайомства і зв'язки були незвичайно широкі. Для всіх він був дорадником, арбітром, особою, з якої думкою кожний дуже числився. Через те писали до нього з усіх сторін, а не було одної визначної особи, що, перебуваючи у Львові, його не відвідала б. Таким його знали і про нього знали у Львові. В роках перед Другою світовою війною можна було не раз чути вислів, що проф. Старосольський, то "аристократ духу". Подібно висловлювалися люди лише про Сл. Б. митр. Андрея Шептицького.

Я особисто зустрівся з проф. Старосольським щойно в 1935 р. завдяки моєму приятелюванню з його конціпієнтом (стажистом) мґр. В. Масюком, якого я просив про допомогу в дуже дрібній справі спору за мешкання. Через канцелярію очевидно нічого не могло перейти без відома "меценаса", а проф. Старосольський знав мого батька і захотів особисто зі мною говорити. Це були часи після світової кризи, а в Галичині теж і після відомої "пацифікації". За працю було тяжко. Я через свою

"принциповість" покинув заробіткову працю. Про закінчення студій не було мови, бо я вже був жонатий із звільненою з праці вчителькою і найшовся в дуже невідрадному положенні. Врятував мене проф. Старосольський, пропонуючи мені в своєму бюрі працю канцеляриста, чи як це він для "більшого гонору" назвав "соліцитатора". Три з половиною років я щоденно мав нагоду цю особу бачити, від неї учитися, її подивляти. Моїм головним завданням було пильнувати оплат від клієнтів, а теж переписувати судову чи адвокатську кореспонденцію, включно з виписками з судових актів визначених "меценасом", і т.п. Єдиний тоді конципієнт полагоджував від імени меценаса всі малі, або як ми називали, "грошові" справи, а проф. всеціло був заанґажований в політичних процесах, яких було надто багато, а за які не було переважно платників. Професор приймав найчастіше таких, за якими не було кому подбати. Виготовлювання відповідей на обвинувачення, касацій, апеляцій і інших важливих документів професор залишав на пізну ніч, бо дні і вечори він проводив в суді або з клієнтами, або на політичних чи професіональних нарадах, чи хоч би з відвідувачами, яких ніколи не бракувало. Затерлися в моїй пам'яті, після 45-ти років, безчисленні прізвища з процесів чи інших осіб, пов'язаних з діяльністю професора. Якщо його архів залишився, то колись можливо було б відтворити документально вплив і значення тієї провідної особи українського "піємонту".

Поодинокі вчинки і поведінка професора були такі характеристичні, що їх пам'ятається все життя. Не бракувало теж анекдот на тему звичок професора. Ходила, наприклад, по Львові анекдота (правдива) про Союз Українських Адвокатів. Головою був д-р Кость Левицький, відомий зі своєї точности, який казав, бувало, переписувати письма, коли крапка не була на своєму місці. Очевидно, коли відбувалися сходини СУА, то кождий адвокат старався бути перед визначеним часом, бо сеніор д-р К. Левицький дуже строго і неприємно вітав спізнених. На спізнення д-ра Старосольського однак, які нерідко траплялися, він звик був лише казати: "Ну! Вже нікого не бракує" або "Вже можемо зачинати".

Ці його спізнення були загально відомі, однак, з поваги і симпатій до професора йому їх вибачали. Були випадки, що судді (поляки) в Окружному чи Апеляційному судах не виходили зі своїх канцелярій і по пів години на розправу, де всі вже

чекали, коли возьний не повідомив їх, що адв. Старосольський є вже на судовій залі. Причиною тих спізнень була його звичка писати матеріяли в тиші ночі,в своєму кабінеті до першої, а то й до третьої години над раном.

Одною з засад професора було притримуватися "ультімо", тобто "послідної хвилини". Він виходив з принципу, що пишучи відповідь на обвинувачення, ліпше її подавати в останню хвилину перед остаточною датою, бо тоді противна сторона не буде мати досить часу на заперечування поставлених зауваг. Це призводило часом до не абияких труднощів. День наперед заповідалося професорові, що приходить дане "ультімо", щоб на рано мати готову чернотку до переписування і реєстрованої висилки. Часом траплялися дві і три такі справи нараз і професор не вспівав. В такому випадку я залишався в канцелярії і частинами переписував на машинці, щоб віднести на пошту перед північчю. Нераз було й таке, що до пізного вечора приходили інтересанти і поки професор скінчив писати, було 5 хвилин до 12-ої. Поки переписав і заніс на пошту, доходила перша ночі і поштові печатки вже були переведені на другий день. Знайомство, благання і шоколядка помагали мені переконати панну у віконці, щоб вона змінила дату на печатці назад.

Як оборонець в карно-політичних процесах, професор, як в судових промовах, так і в писемній обороні, глибоко переживав трагедію обвинуваченого. Мав велике знання психології, користувався дуже сильними арґументами і прикладами, вмів дуже влучно висловлюватися. Його промови мали завжди вплив на лаву присяглих і на суддів. Багатьох він вирятував від смерти. Між іншим, ще живуть тут на еміграції особи, що завдячують своє життя обороні д-ра Старосольського.

Соціял-демократом був не лише з приналежности, але й з переконання. Кожного зустрінутого знайомого він вітав приємною усмішкою і стиском руки, а не раз перший вітався, не зважаючи на повагу свого стану чи віку. Треба мати на увазі, що в тому часі у Галицькій провінції ще дуже сильно діяли соціяльні чи станові різниці. Він шанував людину, а не стан і його в заміну шанували всі без винятку, включно з його противниками. Вмів кожного розуміти. Наприклад, коли (а було це часто) приходив добродій (колишній капітан), що залишився без засобів до життя, то професор не лише говорив з ним кілька мінут, але й дискретно вкладав йому в кишеню "п'ятку". Інший подібний "тип" приходив

часто за позичкою, якої ніколи не мав заміру віддавати. Не один раз професор витягав з портфеля останній банкнот, але "позички" не відмовляв.

Взагалі вся праця професора була звернена на її суть, а ніколи на винагороду. Це становило не абиякий клопіт для канцелярії і для цілої родини. Пригадую випадок, що один політичний процес тривав, як звичайно, дуже довго і ще й треба було робити касацію від вироку, щоб врятувати життя хлопцеві. Поїздки до Варшави на касаційні процеси були пов'язані з немалими грошевими витратами. Після "вирятування" обвинуваченого, приїхали батьки-селяни пізно вечером і особисто хотіли подякувати за оборону. На пригадку, що вони винні багато грошей, бо досі нічого ще не вплатили, вони заявили, що хочуть з "месіяшом" власне розрахуватися. Година була пізна. Ми їх залишали в кабінеті з професором і пішли додому. Яка була злість і розчарування другого дня вранці, коли професор передав канцелярії нерозпечатану, випхану грішми коверту. В ній були "болівари" такі безвартісні тоді, що їх навіть банк не хотів міняти. Дядьки діставали від родичів в Бразилії гроші, не мали з ними що робити і дали адвокатові. Незважаючи на те, що професор заборонив писати в цій справі до них (бо, казав він, коли могли бути несвідомі вартости цих грошей), ми таки написали. Чи була якась реакція, на наш лист, я не пам'ятаю, бо це було вже в часі, коли я переходив на іншу працю.

За принятим у Львові звичаєм, канцелярія містилася в двох кімнатах мешкання професора. Таким чином, мимоволі мені можна було спостерігати домашні відносини родини. На мене сильно діяла поведінка професора супроти його дорослих дітей, і я дуже старався цю методу наслідувати пізніше у себе, лише не з такою умілістю. Зі своїми дітьми Старосольський поводився як з товаришами, мав у них повне довір'я, підходив під рівень їхнього думання, але ніяк не втрачав своєї поваги батька і визначного громадянина.

Ціле життя належав до політичної фракції УСДП (соціялдемократів), яку відкидала і осуджувала тодішня підпільна ОУН. При одній нагоді неґативних, насмішливих осудів і обвинувачень соціял-демократів націоналістами, я запитав професора чому він не реаґує. Професор відповів, що ці питання будемо розв'язувати у власній державі, а тепер вони для нього тільки українці. Того

самого дня теж виголосив в суді першорядну оборонну промову в процесі проти націоналістів.

Іншим разом вранці я вичитав в часописі, що в США виконали присуд смерти, на електричному стільці, на українцеві. Огірчений тим фактом-неславою, при появі професора в канцелярії, я звернув його увагу на цю новинку. Прочитавши її, він, на моє здивування, весело усміхнувся і сказав: "В такому разі ми вже є нація, бо маємо навіть своїх бандитів".

При одній розмові на тему визвольної боротьби, професор звернув мені увагу, що держава вимагає не лише патріотів, але передусім фахових і чесних виконавців. Їх брак в тому важливому періоді був не малою причиною нашої програної. Тоді розповів мені, подаючи прізвища, час і функції, випадок в уряді ЗУНР в Станиславові. Після наступу поляків, підсиленого армією Галера, уряд в Станиславові, незважаючи на проголошення злуки земель, ще не був зліквідований, а радше сюди переносився осередок ЗУНР. Київ заняли були большевики Від загрози з заходу, тобто наступу польської армії, поодинокі департаменти пустіли. Зачалася поголовна евакуація. Ставало не можливим полагоджувати справи за браком людей. Одинокий начальник (здається поштового) департаменту, поляк, втримував до останньої хвилини дію департаменту. Професор (тоді віцеміністер), здивований його обов'язковістю, запитав його, чому він так чесно сповняє свій обов'язок. Той відповів, що він вже був не сподівався поляків у Східній Галичині і присягнув на вірність урядови ЗУНР. Свою присягу і обов'язок він мусить виконати до кінця. Таких "державників" Україні бракувало. В пізніших роках я наглядно переконався в слушності слів професора, коли в 1940 році Львів заняли німці. Нам бракувало працівників суспільної обслуги. Лиш завдяки вихованим в кооперації, в карності праці людям вдалося обсадити всі місця в постачанні електрики, газу, води, на пошті та у фабриках Львова.

За час моєї праці в канцелярії професора, два чи три рази траплялося, що приходив кур'єр, або хтось телефоном домовлявся, щоб професор відбув авдієнцію у митр. Андрея Шептицького. До такої візити професор дуже уважно приготовлявся. Кожний раз годину раніше вибирався до палати митрополита, де проводив звичайно довше, як дві години. Ніколи від нього ніхто, однак, не довідався, які були теми розмов. Для нас це було досить дивним. Професор не був "церковником", як зрештою не

були ними усі соціялісти і радикали, що митрополитові було дуже добре відомим. Безсумнівним є, що митрополит хотів почути якусь опінію, чи пораду професора в громадських справах, бо його думку оцінював високо.

Володимир Старосольський залишив по собі пам'ять особи, яка була зразком Людини, Патріотом української державности з усіма прикметами християнської справедливости, вирозуміння, терпеливости й розважности.

Не є можливо, згадуючи світлу пам'ять Професора, поминути його дружину, Дарію з Шухевичів, професора консерваторії. Вона всеціло присвятила для родини свою кар'єру в мистецтві, а свої організаційні здібності віддала в допомогу Професорові. Без цієї допомоги він не був би зміг подолати ті численні завдання, що стояли перед ним. Цей факт був відомий лише в найближчому оточенні цієї родини.

ШУКАЮЧИ СПРАВЖНЬОЇ СИНТЕЗИ

Немає досі завершеної студії про наукову й педагогічну працю Володимира Старосольського. Але в часі, коли, з невловимого наказу долі наукова практика стала для нього вже тільки цінною життєвою минувшиною, довелось йому висловитись коротко про свою наукову й педагогічну діяльність як він сам її бачив, відчував і здійснював.

В 1934-му році "Союз Українських Адвокатів" у Львові видав "Ювілейний Альманах" в десяту річницю свого існування. В ньому була поміщена м.ін. стаття "Наші Професори Права", а в ній теж одна п.н. "Проф. д-р Володимир Старосольський" (стор. 137). Не можемо дивуватись, що ради доброї інформації, окремі адвокати-професори, про яких писали статті "Альманаху", і яким було це можливе, давали видавцеві до користування автентичні матеріяли про свою наукову й педагогічну працю, а при тому і власну її оцінку. Володимир Старосольський був одним з них; при тому був він членом Управи "СУА" і редакційної колегії "Альманаху".

Відночасна частина статті в "Ювілейному Альманаху" говорила:

> *Проф. д-р Володимир Старосольський відбув університетські студії у Львові, Кракові та Відні. Відтак студіював на університеті в Ґраці у проф. Ґумпльовича; в Берліні у проф. Зіммеля, Ястрова та Мартіца та головно у проф. Ґ. Єлінека в Гайдельберзі. Наукову працю розпочав довго перед заснуванням українського університету в Празі. Студіюючи як головний фах державне право, був одним із перших українських дослідників, що звернули бачну увагу на науку соціології, та перестудіювали основні фільософічні підстави загальної теорії права. Всі його більші праці, не виключаючи двох томів видання Української Господарської Академії в Подєбрадах п.з. "Держава і політичне право", виказують історичне підготовлення, та свідомий загальної мети фільософічний метод.*
>
> *Шукаючи справжної синтези цього, що уявляє собою*

новітна держава, він наткнувся м.ін. на проблему нації, яку опрацював в окремій монографії. Розуміючи важливість методольогічних проблемів, він шукав їх розв'язки в наукових напрямках модерної доби, в школі неокантійців та нормативістів і в змаганню до соціольогічного розуміння права та держави з метою знайти свій власний шлях.

Головна доба його наукової праці припадає на час його діяльности в Пражському університеті та в Подєбрадській Господарській Академії. Як педагог, старався впоювати в молодь зацікавлення до теоретичних питань в їх зв'язку з практикою життя — з метою впоїти в них свідомість, що цей зв'язок теорії з практикою нерозривний, та що розуміння його є конечне для теоретика і для практика.

ІВАН КЕДРИН

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

(У 100-річчя народин)

Це була виїмкова і насправді дуже рідкозустрічна комбінація прикмет тіла і духа, що зосередилась в одній особі: високий, статний, з подовгастим худим обличчям аристократа і таким же аристократичним спокоєм та манерами, — тип ученого, проте з тонким почуттям гумору і при всьому нахилі до студій далеко не відлюдок, — Богом обдарований промовець, естет і гуманіст, здавалось би — кабінетна людина, проте ідеолог Українського Січового Стрілецтва, — соціяліст, але ворог марксизму й ворог всякого екстремізму та сектанства, рідкісна поява, рідкісна індивідуальність. Такий був проф. д-р Володимир Старосольський. 20-ті і 30-ті роки нашого сторіччя в Західній Україні були багаті на видатні постаті, на постаті понад пересічну мірку, але Володимир Старосольський займав поміж ними одно з найперших місць, — і насправді було б трудно назвати когось, кого можна порівняти з Володимиром Старосольським.

Саме 8 січня 1978 минуло 100 років з дня його народження в Ярославі. За княжих часів — це було місто українське, але тому сто років було вже спольщене. І мати Володимира Старосольського була спольщеною німкинею, дома в його родині (батько теж правник, помер, коли Володимир був малим хлопчиною) була мова польська, ходив до польської середньої школи і опісля студіював у польському Ягайлонському університеті у Кракові. Але мати виховала сина в українському дусі, і в Кракові він знайшов таких світочів української культури, як Богдан Лепкий і Василь Стефаник, титани літератури, та Іван Труш і Олекса Новаківський, титани образотворчого мистецтва. В Альманаху "Про ясне минуле", виданому у Кракові у 1931 р., Василь Сте-

фаник назвав молодого Володимира Старосольського "хлопчиною панським" і дивувався: "...чи кров прадідівська, чи теорія — він же дуже любить теорії — завели його в українську націю і вчинили його найкращим між нами чоловіком..."

Володимир Старосольський дійсно любив теорію і його "Теорія Нації" (Відень, 1921) стала одним із найперших і найкращих творів із невідомої до того часу ділянки науки — націології, — поруч із Ольґердом Бочковським, якого твори "Націологія і націографія", "Боротьба народів за національне визволення" і "Вступ до націології" появилися вже після названого твору Володимира Старосольського під кінець 20-их і з початком 30-их рр. здебільше у тій самій серії творів "Соціологічного Інституту", що його заснував Михайло Грушевський спершу у Відні, перенісши його згодом до Праги. "Теорія нації" — найбільш відомий твір Володимира Старосольського, який проте залишив по собі ще такі твори, як "Методологічна проблема в науці про державу", "До питання про форми держави", "Держава і політичне право", не рахуючи пречисленних статтей у журналі "Життя і право" у Львові, чи й у львівському "Ділі".

У присвяті свому колишньому професорові з Гайдельберґського університету Ґеорґові Єллінекові написав твір "Майорітетспрінціп".

Володимир Старосольський був дуже активним, як студент, заснував і очолював студентську організацію "Молода Україна". Тісно ідеологічно пов'язаний із Січовим Стрілецтвом і бувши звеличником рідної військової сили, був за Першої світової війни членом Української Бойової Управи. Отож, коли він відкрив у Львові адвокатську канцелярію, то мав уже за собою молодість, виповнену громадською і визвольно-патріотичною працею. І — будучи типом ученого — не любив адвокатури, не дбав за заробіток, часто не брав грошей від клієнтів, ставився до адвокатури, як до обов'язку боронити політв'язнів і як до нагоди для студій над людьми і їхніми ділами. Тому він різнився від інших українських адвокатів, що вславилися в довгій серії політичних процесів за володіння Польщі у Західній Україні. Коли, наприклад, з українських адвокатів д-р Лев Ганкевич любив орудувати цитатами з польської літератури, а д-р Степан Шухевич чи д-р Маріян Глушкевич відзначалися особливою патетикою — Володимир Старосольський уводив у свою оборону підсудного (зправила члена ОУН) елемент філософії і психоаналізи та аналізи

польського карного кодексу на тлі староримського права чи кодексу Наполеона. Його виступи у суді не мали ні крихітки патосу, він не підносив голосу ані не жестикулював руками, він був професором, який промовляв до прокуратора (до трибуналу суддів, до лави присяжних) як до студентів в університетській авдиторії, і це так яскраво різнилося від виступів інших — також красномовних — адвокатів, які виступали радше, як актори на сцені театру, — що під час його судових промов було тихенько на судовій залі, і всі, навіть найбільш вороже супроти українців наставлені приявні, з пошаною прислухувались до слів того правничого авторитету.

Користувався Володимир Старосольський пошаною в усьому різнонаціональному правничому світі тодішнього часу і користувався, поруч із пошаною, любов'ю в рідному суспільстві. При іншій нагоді мав я вже нагоду згадувати про цікавий на тодішні часи й відносини феномен. Український Академічний Дім — це була фортеця націоналізму в його тодішньому виданні і вступ до Академічного Дому мали із старшого громадянства тільки дві особи — Дмитро Донцов, ідеолог націоналізму за його твором "Націоналізм", і Володимир Старосольський, офіційний голова Української Соціял-демократичної партії. Бо на Володимира Старосольського ніхто не дивився, як на якусь партійну людину, тільки як на інтелектуала, на людину великого формату.

Але, як згадано, Володимир Старосольський не був відлюдком, що зачинявся у свому кабінеті. Він любив товариство і був у товаристві премилим розмовним і дотепним гостем. Цікаво, що приятелював із Дмитром Левицьким, також за фахом адвокатом, який також недолюблював адвокатури і не вів адвокатської канцелярії, був націонал-демократом, головою УНДО, — не мав красномовного таланту, що ним відзначався Старосольський, та любив гру в карти (бриджа), в яких Старосольський зовсім не визнавався. Але часто бував у гостинному домі панства Левицьких і це була справжня насолода бувати на таких досить частих приватних товариських зібраннях в атмосфері високої товариської культури. Та сама атмосфера високої товариської культури панувала у домі панства Старосольських при вулиці Крашевського у Львові і з глибоким сантиментом приходиться згадувати ті хвилини, коли доводилося відвідувати такі доми колишніх проводирів українського народу в Західній Україні.

Очевидно, що гін до наукових студій, — фанатична відданість

правді і закономірності, — аристократизм духа й політична та товариська культура — це все яскраві противенства всього того, що на шпилях своїх багнетів принесли до Львова, "визвольники" з кінцем вересня 1939-го року. Тому вони тільки дуже коротко визнали, що Володимир Старосольський повинен бути професором права у Львівському університеті. Швидко потім вивезли його, його дружину Дарію з дому Шухевич і доньку Уляну.* Врятувалася з того погрому тільки ця остання, що згодом, вже в Америці безпристрасним тоном свого славетного батька оповідала про переживану ґегену у своєму творі "Розкажу вам про Казахстан". І від Уляни Старосольської-Любович українські вільні люди дізналися, що Володимир Старосольський помер у в'язниці в Маріїнську 25 лютого 1942 року — помер із виснаження і насправді — з голоду. І в Казахстані померла Дарія Старосольська з дому Шухевич, делікатна пані, піяністка, як її чоловік — людина великої культури.

Поверх 2000 років, ще перед народженням Христа, дикунвояк палицею по голові вбив на пісках Сицилії великого філософа-математика за те, що той просив відступитися і не заслоняти соняшного світла. Алеж тоді варваризм мав ще право існування. На жаль — протягом наступних сторіч такі безглузді жорстокі вбивства раз-у-раз повторялись і за середневіччя і в новітніх часах, і за гітлеризму і за сталінізму. Безглуздо, без будь-якої користи будь-кому і будь-чому, за вийнятком задовольнювання садизму даної політичної системи — вбивають людей вселюдської культури. Колись прийдеться списати імена таких світочів культури як Володимир Старосольський, і вписати їх на таблиці у Пантеоні воскреслої України, щоби грядучі покоління знали, що вона мала багато великих синів...

("Свобода" 28.I.1978 р.)

Іван Кедрин, У межах зацікавлення. НТШ, Ню Йорк-Париж-Сидней-Торонто 1986.

* і сина Ігоря.

ВАСИЛЬ ЛЕВИЦЬКИЙ

ПАМ'ЯТИ ВОЛОДИМИРА Й ДАРІЇ СТАРОСОЛЬСЬКИХ

В грудні 1939 р. в день похорону Герміни Шухевич — тещі Володимира Старосольського, — його арештували московські большевики. Бачили його, як він із іншими переїжджав в дорозі на Сибір, де він, будучи слабого здоров'я, й незабаром помер. Так відійшла від нас світла людина, яка тішилася загальними симпатіями серед нашого громадянства, один із найвидніших українських громадських діячів та науковців. На жаль, досі після його смерти не появилася ніде замітніша стаття, присвячена пам'яти Покійного. Хай же оцих кілька рядків буде скромною квіткою, складеною на його могилі.

В. Старосольський уродився в 1878 р. в Ярославі. Там кінчив гімназію, а на університет записався у Львові, де як провідних молоді розпочав свою діяльність. В 1900 р. став видавати й редагувати студентський орган "Молоду Україну", яка в історії української молоді відограла колосальну виховну ролю. Талановито та з запалом редаґована, стала вона боєвим її органом. Пам'ятаймо, що українці тоді на львівському університеті не мали своїх прав, а українська мова на ньому не була толєрована. В 1902 р. переводить він разом із пок. Евгеном Косевичом, другим визначним керівником молоді, сецесію української молоді з львівського університету до Відня. Тут кінчає університет та складає юридичний докторат.

Живучи у Львові стояв він близько до Революційної Української Партії, першої української політичної організації, що повстала на грунті політичного посіву Михайла Драгоманова.

Повертаючи з Відня до Львова отвирає тут адвокатську канцелярію і розпочинає широку громадську діяльність. Не буде, думаємо, прибільшенням, коли скажемо, що його адвокатська канцелярія стала просто кузнею української політичної думки. Тут кувалася зброя українського руху й визволення.

Старосольський був знаменитим не тільки політиком, але й

карним та цивільним оборонцем. Не було важнішого українського політичного процесу, в якому Старосольський не був би першим його оборонцем.

Дальша його діяльність тісно зв'язана з українським всенаціональним визвольним рухом.

У формації Українських Січових Стрільців відограє він видну ролю. А щоб бути зразком для інших, сам надіває стрілецький однострій.

1914 р. стає членом Української Національної Ради, в якій побіч Костя Левицького та Володимира Темницького відограє першорядну ролю. В тому ж році стає членом Української Боєвої Управи, а в 1918 р. Українського Військового Комітету у Львові.

В Українській Народній Республіці приймає він дуже живу й діяльну участь і в 1919 р. стає товаришем міністра закордонних справ.

Така була політична діяльність Володимира Старосольського.

Та Старосольський присвячував свої сили не тільки українській політиці, але й науці. Він був одним із найвидніших українських соціологів.

Коли під московсько-большевицьким ударом падала Українська Народна Республіка, Старосольський львину частину своєї праці присвячує українській науці.

В 1919 р. стає професором державного університету в Кам'янці Подільськім, а опісля українського університету в Празі та Української Господарської Академії в Под'єбрадах.

Писав багато. Полишив не тільки цінні більші й менші публіцистичні праці, але й наукові праці, за які Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові вибрало його своїм дійсним членом.

До найцінніших більших його наукових праць належать "Теорія нації" і "Держава і політичне право".

Була це гарна й незвичайно характерна людина.

Присвячуючи цю коротку замітку пам'яти Володимира Старосольського, слід згадати і про його дружину, Дарію. Та сама доля, яка стрінула Володимира з боку московоських большевиків, стрінула і його дружину.

Покійна Дарія брала живу участь в українському громадському житті. Була вона побіч Наталії Кобринської найвидатнішою піоніркою українського жіночого руху. Видавала й редаґувала перший український жіночий часопис "Мету", що виходила у Львові.

Свобода, 30 серпня 1950 р..

КЛЯВДІЯ ОЛЕСНИЦЬКА

ТА ВІЧНА БУДЕ ПАМ'ЯТЬ ПРО ТЕБЕ

(Д-р Володимир Старосольський)

Кімната розправ золочівського суду. Непривітні, лукові склепіння, малі вікна на висоті, яку годі досягти рукою, темні та вогкі вугли колишнього манастирського рефектаря. Реквізит так і надається, щоб вмістити серед нього це, що має зв'язок з обмеженням свободи, відповідальністю, проступком та каяттям. Деревляна поперечниця розмежовує залю на дві частини. У яснішій, від вікон — суд, у другій — окружені в'язничною сторожею обвинувачені, а за ними прибита рідня, залякані свідки та ряди цікавих.

Дві переділки — два окремі світи. Перший, що рішає про вартість людських вчинків, їх небезпеку для держави, загрозу для суспільности. Могучий, ідеальний, наділений владою та привілеєм. А з ним віч-у-віч другий: безвартісний, принижений, злий та небезпечний. Судейська трибуна та лава обвинувачених.

На границі між ними стіл для оборонців: виразник життєвого компромісу між злочином та карою. Для обвинувачених — промінь надії. Для цих, що задивлені в бездушні стрічки права — пружина людяности, вибачливости, зрозуміння.

Як приїздив зі Львова, щоб станути при столі оборонців — це були дні, коли заля наповнялася до берегів цікавою публикою усіх трьох народностей, а прилежна кімната, у яку був вільний вхід для кожного, хто мав професійний зв'язок зі судом, тріщала від нас усіх, що заправлялися до адвокатського ремесла. Ми товпилися в дверях до залі розправ, вистоювали годинами наче на неоцінній лекції, щоб не втратити ні одного слова, яке падало з його уст. Бо не часто доводилося нам слухати в один раз оборони виголошуваної людиною науки, блискучим юристом та бесідником цієї кляси, що не признає дешевих способів вдаряти в сантимент, чи кидати пусті та голосні громи. Його спокійний, м'який, але рішучий голос мав у собі скорійш тембр церковного

проповідника ніж професійного змагуна слова. А високу стать, легко пригнуту в діл раменами та головою — наче під тягарем відповідальности свого важного обов'язку — виріжняло таке маркантне достоїнство, схопиме у кожному порусі, найдірбніщім вчинку чи слові, що в наших очах робило його прямо уосібленням поваги адвокатської професії. Ми гляділи на нього з гордістю, наче рядовики на полководця, якого саме відзначують за вигру.

Не признавав дешевих оборонних способів, так часто вживаних його товаришами звання. Не ставив сензаційних внесків, щоб одним махом надати актови оскарження вигляд чистої брехні. Не накидався на прокураторських свідків, ні не робив враження, що хоче ошоломлювати суддів та лави присяглих знанням, яке на голову переростає їхнє. Боронив у політичних процесах — і боронив цього, в що вірив ціле життя: в справедливість, право на вільне життя, людське достоїнство та гуманну вибачливість у місце звірячого відруху пімсти там, де незаконним вчинком кермували ідейні мотиви.

Боронив українських націоналістів — був у такій самій мірі неструдженим оборонцем у процесах КПЗУ, де на лаві обвинувачених засідали члени усіх трьох національностей довоєнної Польщі. Сам у молодости був революціонером — ціле життя остав вірним кличам української Соціялістичної Партії та її активним членом. Цінив та хотів боронити цих, що рискували життям у підпільній боротьбі, знаючи добре причини, що пхають молодь до конфліктів з владою, суспільним ладом, правом. Спішив до них на поміч зі своїм знанням на кожне візвання — а найчастіше безінтересовно.

Майже легкодушний брак пошанівку для матеріяльних дібр та гроша і малі зусилля, щоб їх осягнути, творили прямо леґенди серед цих, що його знали. До цього ще бувало, що нелеґальні організації, хоч призначували для оборонців фонди, то вони поки дійшли на призначене місце закритими та крутими шляхами — корчилися нерідко до зера...

Не зважаючи на його симпатії для усіх революційних рухів, Покійний перш за все був гідним сином свойого народу, людиною сильного характеру та непродайних засад, що робило його особу шанованою у всіх таборах, серед людей ріжних поглядів, ідей та політичної приналежности. Одні звали його мрійником-ідеалістом, другі нереальним науковцем. Але всі погоджувалися, що був людиною на ідейній, важній службі укра-

їнського народу та так небуденної особистої культури, що з нею числилися та шанували навіть у польському державному суді!

Я бачила багато разів, як після розправи, чи на перерві, судді, які теж жили у трівозі перед перенесенням чи втратою хліба за якийнебудь вияв нельояльних політичних симпатій, і з правила держали себе у недоступній віддалі, а часто й легковаженню до наших адвокатів — підходили до Покійного, стискали йому руку та притишеним голосом, чи розглядаючись довкруги, давали признання за оборонну поведінку.

Як найшла большевицька навала на галицьку землю — перші вістки голосили, що доктора Старосольського з ріднею вивезли на Сибір. "За що?" — кричало у мене безсильне обурення. Ставали перед моїми очима ось ті довгі ряди обвинувачених комуністів, яких Покійний боронив наче рідних дітей і я даремне ставила собі питання, чому не прийшли вони його ратувати, тоді коли їхні ролі змінились!

"Д-р Старосольський животіє пастухом на Сибірі. Між дикими тубильцями, серед прокази, нехлюйства, у голоді та холоді вичісує паршивих верблюдів" — читала я тут у газеті. Жаль і безсильність доходили у мене до зеніту. Хто? Ворог народу? Капіталіст? Я ж бачила на власні очі як поспішно накривав тоґою вилинялий одяг, а майже до білого витерті шви нагортки ставали мені перед очима та втворялися наче живі, викидуючи зі себе слова протесту. Крім книжок — не мав ніякого майна, і дружина та діти працювали поза хатою, щоб вдержати життя на найскромнішому його поземі!

Потім ще розпучливий крик ратунку від дружини Покійного. "Голод, нужда, недуга. Поможіть! Пробую цієї дороги, як людина з ножем на горлі!" — Ми жили тут безрадні. Вони не видержали...

На замерзлім сибірськім степі, під похоронний марш азійського рознузданого вихру виросла могила Людини. Обдертої з усього чоловічого достоїнства — приниженої немов найтяжчий злочинець. Такої, що заслужила на почесне місце у гробниці працівників української науки і культури та ціле життя стояла у першому ряді оборонців цих ідей та цінностей, що на них має вирости новий світ, вільний для всіх, ліпший та кращий.

Не знаємо місця, куди слати Тобі наш посмертний поклін. Може й сліду нема, де спочило замучене тіло... Може Твою могилу розтратували верблюди, чи рознесли азійські пастухи у дикім танку наруги над людським достоїнством та цим усім, що

вічне і незнищиме — а проте немічне у стрічі з варварством та насиллям...

Та щоб не сталося з Твоїми тлінними останками — вічная буде пам'ять по Тобі на рідній, українській землі!

У БЕЗКОНЕЧНІЙ ЧЕРЗІ

Такий заголовок вміщував передвоєнний львівський щоденник "Діло" над звітами з наших політичних процесів, які велися перед польськими судами. І цей заголовок майже ніколи не сходив зі сторінок газети, бо слідами цих, за якими замикалися в'язничні двері, йшли інші, а в місце кожного покінченого політичного процесу — назрівало кілька нових. Безконечна черга жертв на шляху здійснення найвищого ідеалу української нації —вільно-державного життя України.

І йде ця черга по нинішну днину. На місце одного завойовника — другий, на місце другого — третий. Поляки, москалі, німці. А від українського народу все ця сама, непрірвана та безконечна черга жертв. Лиш посувається тепер та черга лискавкою; жертви ростуть в сотки, тисячі, мільйони. Це вже не самий лиш гурток очайдушної молоді, небезпечний для ворога непохитною вірністю ідеї, на яку лиш спромогтися може вік молодий, незв'язаний, без особистих обов'язків. Це вже нарід цілий, усі верстви, стани, кляси — жінки, діти, кожна одиниця, хоч безоружна і безборонна, та для ворога розсадник ідей, що загрожують його насильному пануванню. І іде цей нарід на заслання, примусову працю, що переходить людську видержливість, завалює вщерть в'язниці —засипає чужі землі могилами народних робітників, які служили вірно Україні і багато могли ще для неї зробити.

У цій безконечній черзі жертв — покійна Дарія Старосольська. Померла на сибірськім засланні піонерка новітнього жіночого руху на Західній Україні, борець за рівне громадянське місце для української жінки, її політичне та соціяльне визволення. Жінка, яка вже чотири десятки літ цьому промощувала шлях ідеям, які нині стали дійсністю серед вільних, демократичних народів, даючи гідніше суспільне місце цим, що відповідальні за родину та домашне вогнище.

Вже серед дівчат — ровесниць у Львові, у перших роках

нашого століття, Покійна організує гурток, де члени мали підготовляти себе до суспільної праці самоосвітою, та виробленням самостійної думки. Щоб оцінити цю діяльність Покійної пригадаймо, що це були часи, коли загал жіночої молоді не мав інших амбіцій крім подружжя, а т. зв. товариське життя — балі та забави — це було для міської жінки одиноке місце, де вона стрічалася зі "широким світом". І то здебільша у тій ціли, щоб зачерпнути з нього спліток та плитких сензацій. Зі спогадів матери Покійної, Герміни Шухевич, теж одної з перших громадських діячок Західної України, друкованих у довоєнній "Жінці", довідуємося, як членки таких перших наших організацій прямо грозили, що випишуться з товариства, якщо там будуть уладжувати їм відчити чи взивати до самоосвіти. "Ми вже за старі до науки" — це була відповідь тодішнього жіноцтва, і то того, що походило з так зв. інтеліґенцької кляси! Балі, знимки у народних строях та збірки — це була діяльність тодішніх жіночих організацій. Себто — не багато гірша, як у нас тут, пів століття пізніше...

На цьому тлі можемо уявити собі, скільки пересудів треба було побороти кожній одиниці, яка хотіла бачити українську жінку на вищому ступні особистого розвою та на кращому місці серед громадянства. А у ряді цих ідейних одиниць, що високо переростали сучасний собі жіночий загал життєвими амбіціями, знанням та культурними потребами — Покійна станула дуже вчасно з постановою зробити громадянську працю своєю особистою потребою, нарівні з подружжям та родинним життям.

У часі, коли жінки не мали великої охоти витрачувати сили на шкільні диплльоми — Покійна добуває основну музичну освіту та на становищі вчительки гри на піяні у Муз. Інституті імени Лисенка у Львові працює від початків його заснування. Належала мабуть до перших наших модерних жінок у цьому зрозумінню, що професійну працю вміла получити з взірцевим вихованням троїх дітей та вдержуванням родинного вогнища.

А при цьому — прямо не було жіночої зорганізованої діяльности, де не можна б подибати слідів праці Покійної. Від редаґування жіночого журналу "Мета" — до гуманітарних та політичних установ. Працювала серед жіноцтва, що гуртувалося біля Української Соціялістичної Партії, була душею товариського жіночого клюбу при "Новій Хаті", який зорганізувався на кілька літ до війни та серед львівського нашого жіноцтва записався незвичайно підхожою культурно-просвітною працею. Члени клю-

бу та гості відбували постійні, мабуть щотижневі, сходини та слухали викладів наших передових мистців, письменників, екопомістів чи інших.

Жінка професора Вільного Українського Університету, що був би теж окрасою кожного університету в світі, й сама непересічної особистої культури та знання — Покійна ніколи не проявляла "лідерських" амбіцій в організаційному жіночому життю, до яких навіть могло поривати її в Галичині провідне громадянське становище того роду, з якого вийшла. Майже усюди працювала як звичайний совісний рядовик, а її жива та енарґійна вдача, здавалося, розпорошувалася по цілому жіночому зорганізованому житті, щоби бути усюди там, де щось твориться, плянується, будується...

І слідів цієї громадянської праці на Зах. Україні не всилі буде затерти ніяка займанщина. Прийде час і Покійну пом'януть теж і в газетах та журналах краще та більш гідно, як це виходить з-під мого скромного пера. Пом'яне Її жіноцтво Західної України, яке за десятки літ відробило віки в особистім поступі, національній свідомости та громадянськім виробленню, ідучи за прикладом таких світлих одиниць, як Покійна Дарія Старосольська.

Це ще одна жертва у безконечній черзі за волю України. Та віримо, що не даремна!

Свобода, 16 лютого 1943 р.

Р. КУПЧИНСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

В Галичині всіх адвокатів титулували меценасами, але нікого той титул так твердо не тримався, як д-ра Володимира Старосольського. І тоді, як був чотарем УСС, і тоді, як був професором Празького Університету. Коли хтось казав: "Я сьогодні говорив з меценасом" — і не додавав прізвища, то було ясне, що зі Старосольським. Може це пішло з його військових часів, а може ще передвоєнного Львова — не знаю.

Стрункий, високий, чорнявий, з високим білим чолом, дуже чемний, з елеґантними рухами, правник-учений, великий любитель мистецтва — передовсім малярства і музики. Вічно задуманий, хоч дуже уважливий, вічно поважний, хоч дуже дотепний. Любов до мистецтва була нераз причиною, що забував про якусь важну годину в своїй адвокатській практиці.

Урядовець його канцелярії оповідав таке: "Меценас мав їхати до Городка на розправу. Купили ми залізничий квиток, відвезли меценаса на Головний Двірець, ну, думаємо — напевно поїде. Але за годину меценас є назад. Що таке? — питаємо. "Знаєте —каже — такий прекрасний афіш висів на пероні! Кажу вам — я був просто захоплений. Помисл, композиція, виконання — першорядні. Я став і надивитися не міг". А потяг пішов!? "Власне. Навіть не знаю, коли". Ледве вдалось нам телефонічно цілу справу якось покрутити".

1915 рік. Ми з меценасом приїхали з Коша на фронт коло Болехова. Ночували на болехівськім тартаку, у якійсь хатинці. Досвіта почала бити російська артилерія, і то на тартак, і то т. зв. "дурними Іванами" (важкі ґранати). Одна ґраната перед хатинку, друга з боку, я схопився і вбирався. Меценас схопився був також, але в одному моменті застиг. Сидить і думає. "Пане меценасе — кажу — нема часу. Треба виривати!" "Так-так! — відповідає флеґматично. Але уявіть собі, як деякі предмети вміють по мистецьки укриватися. Десь заподілася одна моя скарпетка і аніруш її знайти..."

А як твердо тримався його титул "меценас", то пригадую собі такий випадок:

1917 рік, Розвадів над Дністром, вишкіл УСС. Старосольський був адьютантом майора Мирона Тарнавського, команданта вишколу, пізнішого нач. вождя У.Г.А. і щодня відбирав звіт.

Одного дня був при звіті Тарнавський, стояв збоку, прислухувався.

Перший стрілець:

— Пане меценасе, прошу три дні відпустки.

Другий стрілець: "Пане меценасе!", третій стрілець: "Пане меценасе!".

При четвертім Тарнавський торгнув себе за вуса, а при п'ятім скочив, як опарений:

— Стрілець! Тут нема жадних меценасів! Тут є військо і військові ранґи. Зрозумів?!

А звертаючись до Старосольського:

— Пане меценасе! Щоб мені того більше не бу...

Всміхнувся, махнув рукою і пішов до канцелярії.

Минулася війна, Старосольський був довший час професором університету у Празі. Врешті вернувся до Львова.

Зустрічаю його на вулиці, вітаю, стали, балакаємо. В одному моменті проходить біля нас якийсь молодий громадянин. Коли вже нас минав, Старосольський чемно йому вклонився.

— Хто це такий? — питаю.

— То студент, мій бувший учень.

— А чому ж ви йому кланяєтесь?

Старосольський якось безрадно всміхнувся.

— Бачите, ми знайомі. То хтось із нас повинен поздоровити.

Меценас любив працювати до пізньої ночі, а зате не любив раннього вставання.

— Пане меценасе — питав його хтось із добрих знайомих, —чи ви тепер так само пізно встаєте?

— О, пане товаришу, минулися добрі часи. Я тепер страшенно ранній пташок.

— Неможливе...

— Так. Знаєте, я мав у Празі господиню, що завзялася була навчити мене вставати рано. Отже будила мене цілий тиждень у дев'ятій, потім у восьмій, а як я вже привик, то в сьомій, потім у шостій, далі в п'ятій, і до того дійшло, що я тепер встаю в десятій, але на цілу добу наперед...

Зараз після першого свойого приходу до Львова большевики вивезли Володимира Старосольського. Не знаю, що з ним. Велика шкода для правничої науки, для політики і для товариських форм.

Листи до приятелів, ч. 7 (53-P.V.) Липень 1957, Видавництво "Ключі", Нью-Йорк—Торонто.

V.

ПОКАЗНИК ІМЕН

Показник не включає розділу:
II. "Наукові праці Володимира Старосольського",
а теж не подає сторінок, на яких повторюється його ім'я.